

Bolletí de la Societat
Arqueològica Lul·liana

46

1990

SUMARI

	<u>Pàgs.</u>
ACTES DEL I CONGRÉS:	
EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL: BASE JURÍDICA PER A LA SEVA DEFENSA (25-28 FEBRER 1990)	3
CRÒNICA DEL CONGRÉS	5
Programa	9
Congressistes	11
ACTE INAUGURAL	13
Parlament de D. Miquel Duran Pastor President de la S.A.L. a l'acte inaugural del Congrés a la Sala Capitular de la Seu de Mallorca .	15
Parlament de D. Guillem Rosselló Bordoy, Director del Museu de Mallorca, pronunciat amb motiu de la inauguració del Congrés "El nostre patrimoni Cultural. Base jurídica per a la seva defensa"	27
Parlament del Excm. i Rdm. Sr. D. Teodor Úbeda Gramage, bisbe de Mallorca a l'acte inaugural del Congrés a la Sala Capitular de la Seu de Mallorca	29
PONÈNCIES	33
Ponència I. JOSEP MELIÀ	35
II. Patrimoni Cultural, béns culturals i tècniques de protecció (trets generals de la seva normativa). MIQUEL COCA PAYERAS	49
Ponència II. Adquisició, transmissió i exportació de béns mobles integrats del Patrimoni Històric Espanyol en el marc de la legislació de l'estat i de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. JOSEP M. QUINTANA I PETRUS	61
Ponència III. JOANA ROCA; TOMÀS FORTUNY	105
Ponència IV. Preàmbul per a la qualitat de l'intervenció arquitectònica en el Patrimoni Històric. NEUS GARCIA INYESTA; GUILLEM OLIVER SUNYER	123
Ponència V. El patrimoni toponímic de les illes. VICENÇ M. ROSELLÓ I VERGER	131
Ponència VI. El medi natural com a Patrimoni Cultural. MIQUEL MOREY I ANDREU	137
COMUNICACIONS A LES PONÈNCIES	149
Aspectos penales de la protección del Patrimonio Histórico-artístico. ANTONIO PLANAS ROSELLÓ	151
La defensa del Patrimonio Cultural: Experiència des del Parlament de les Illes Balears. SEBASTIÀ SERRA BUSQUETS	165
La recuperación de una metamorfosis singular: el conjunto de la fortaleza de <i>L'avançada</i> en Pollensa. MERCEDES GAMBÚS SÁIZ	181
La cuestión tipológica en el Plan General de Ordenación Urbana de Palma. JOSÉ MORATA SOCÍAS	197
La tercera vía. La asociación de propietarios como medio de rehabilitación integral de centros históricos. ASOCIACIÓN REHABILITACIÓN CALLE PAU ZAGRANADA Y BORDOY	209
El projecte de rehabilitació dels Espais Naturals propietat del Consell Insular de Mallorca. JOSEP A. AGUILÓ RIBAS; A. COLOMAR MARI; A. REYNÉS TRIAS	215
El projecte de rehabilitació del Antics Camins de Mallorca. JOSEP A. AGUILÓ RIBAS; A. COLOMAR MARI; A. REYNÉS TRIAS	221
Conservació <i>versus</i> deshumanització? (reflexions entorn de la conservació del patrimoni etnològic). ANDREU RAMIS PUIG-GROS	229
Els ambients aquàtics insulars. Un patrimoni que cal conèixer i protegir. A. FERRIOL, V. FORTEZA, A. GINÉS, M. LLOBERA, A. MARTÍNEZ, G. MOYÀ i G. RAMON	235
La defensa del patrimoni cultural moble: Notes d'un profà en matèria jurídica. G. ROSELLÓ BORDOY	245

BOLLETÍ DE LA SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LUL·LIANA

REVISTA D'ESTUDIS HISTÒRICS

ANY CVI

Nº 844

TOM XLVI

TERCERA ÈPOCA

PALMA DE MALLORCA

1990

Local Social: Monti-Sion, 9

Depòsit Legal, P.M. 738-1960

GRÀFIGUES MIRAMAR, S.A.

Torre de l'Amor, 4

PALMA DE MALLORCA

ACTES DEL I CONGRÈS:

EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL:
BASE JURÍDICA PER A LA SEVA
DEFENSA (25-28 FEBRER 1990)

CRÒNICA DEL CONGRÉS

Per manament estatutari la Societat Arqueològica Lul·liana es veu obligada, cada dos anys, a convocar un Congrés sobre la Defensa del Nostre Patrimoni Cultural.

Atès aquest manament, enguany es va convocar el primer d'ells, dedicat a l'estudi d'aquesta problemàtica per tal d'aconseguir una base jurídica, eficient, per assolir la seva defensa dins els límits de la legislació vigent.

Com a emblema del Congrés triarem la figura del mussol existent a la Seu de Mallorca que, en forma de gàrgola, des del segle XV, presideix la porta de l'Almoïna.

El mussol, símbol de la culutra, au totèmica d'Atenea la deessa del saber, des de l'antiguitat clàssica ha perviscut com a tal al llarga dels temps. així tradició clàssica i esponera cultural gòtica, amabdues enllacen amb la preocupació constant de la nostra Societat, durant els cent deu anys de la seva activitat, per tal de salvar el Patrimoni que ens deixaren els nostres avantpassats.

Sia el mussol, au de bon averany per a aquesta tasca, necessària, indefugible, encara que, òbviament, sia un tant quixotesca.

DILLUNS 26 DE FEBRER:

Ponencia:

El pagament de transmissions mitjançant Obres d'Art. Pel Dr. JUAN RAMALLO MASSANET.

La transmissió del Patrimoni Moble. Pel Dr. JOSEP Mª QUINTANA

Comunicacions:

Archivos familiares de la part forana. Bases para su censo y protección. Per MANUEL OLIVER MORAGUES.

La defensa del patrimoni cultural moble: notes d'un profà en matèria jurídica. Per GUILLEM ROSSELLO BORDOY.

DILLUNS, 26 DE FEBRER 1990

Ponencies:

El Patrimoni ambiental: Ecologia. Pel Dr. MIQUEL MOREY SERVERA.

El Patrimoni toponímic. Pel Dr. VICENÇ Mª ROSSELLÓ VERGER.

Comunicacions:

Conservació versus deshumanització? (Reflexions entorn a la conservació del patrimoni etnològic). Per ANDREU RAMIS PUIGROS.

Els ambients acuàtics insulars. Un patrimoni que cal conèixer i protegir. Per ANTÒNIA FERRIOL, VICENÇ FORTEZA, ANGEL GINÉS, MARTÍ LLOBERA, ANTONI MARTÍNEZ TABERNER, GABRIEL MOYÁ, GUILLEM RAMON.

El projecte de rehabilitació dels espais naturals propietat del Consell Insular de Mallorca. Per JOSEP A. AGUILÓ RIBAS, A. COLOMAR MARÍ, A. REYNES TRIAS.

Sobre Toponímia. Per CLIMENT PICORNELL.

DIMARTS, 27 DE FEBRER 1990

Ponencies:

El patrimoni urbanístic i monumental. Per JOANA ROCA i TOMAS FORTUNY, Arquitectes.

Preambul per la qualitat de l'intervenció arquitectònica al Patrimoni Històric. Per NEUS GARCÍA IÑESTA i GUILLEM OLIVER SUÑER, Arquitectes.

Comunicacions:

Projecte de rehabilitació dels antics camins de Mallorca. Per JOSEP A. AGUILÓ RIBAS, A. COLOMAR MARÍ, A. REYNES TRIAS.

La cuestión tipológica en el Plan General de Ordenación Urbana de Palma. Por JOSÉ MORATA SOCÍAS.

La tercera vía: La Asociación de propietarios como medio de rehabilitación integral de Centros Históricos. Por JOAQUÍN GUAL DE TORRELLA MASSANET

Los Graffiti históricos y pinturas murales populares. Primer paso para su protección y salvaguarda dentro del ámbito del patrimonio monumental. Por ELVIRA GONZÁLEZ GOZALO.

La recuperació d'una metamorfosi singular: La fortalesa de l'Avançada (Pollença). Per MERCÉ GAMBUS SAIZ.

Bases i notes per a la consolidació i restauració de monuments arqueològics excavats. Per JAUME GUASP PEREZ.

Inventari arqueològic de Mallorca: monuments a l'àmbit rural. Per GABRIEL PONS HOMAR, Mª MAGDALENA RIERA, FRANCISCA TORRES

DIMECRES, 28 DE FEBRER 1990

Ponencia:

Base jurídica per a la defensa del Patrimoni Cultural. Pel Sr. JOSEP MELIÀ, i el DR. MIGUEL COCA.

Comunicacions:

Aspectos penales de la protección del Patrimonio Histórico-Artístico. Por ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ

La defensa del Patrimoni Cultural: Experiència des del Parlament de les Illes Balears. Per SEBASTIÀ SERRA BUSQUETS

CONGRESSISTES

1 – M ^a del Carme Manera Roca	32 – Antoni Albertí Vaquer
2 – Guillem Ramon Pérez de Rada	33 – Margalida Mascaró
3 – Margalida Rosselló Pons	34 – Antonia Morey Pons
4 – Joan Domenge i Mesquida	35 – Pep Merino Santiesteban
5 – Manel V. Domenech Bestard	36 – M ^a Magdalena Estarellas
6 – Gabriel Ensenyat Pujol	37 – M ^a Magdalena Rosselló Ximenis
7 – Isabel Garau Llompарт	38 – Jordi Amengual Quetglas
8 – Antoni Planas Rosselló	39 – Margalida Bernat Roca
9 – Joan Alemany Mir	40 – Jaume Serra Barceló
10 – M ^a Antònia Ferrer Vidal	41 – Antoni Bernat Roca
11 – Elvira González Gozalo	42 – Andreu Muntaner Darder
12 – Carme Suarez	43 – Joana Muntaner
13 – Josep Alonso Aguiló	44 – Magdalena Monrabal
14 – Sebastià Serra Busquets	45 – José Morote Barberá
15 – Gabriel Moyá Niell	46 – Marce Gambús Saiz
16 – Jaume Guasp Pérez	47 – Lourdes Mazaira
17 – Antoni Torres	48 – J. Carlos Tous Prades
18 – Maria Barceló	49 – M. Oliver Moragues
19 – Guillem Rosselló-Bordoy	50 – A. Ramis Puigros
20 – Miquel Durán Pastor	51 – Antonia Ferriol
21 – Juan Pou	52 – Vicenç Forteza
22 – Manuel Ripoll	53 – Angel Ginés
23 – Joan Mas Adrover	54 – Martí Llobera
24 – Josep Segura Salado	55 – Antoni Martínez Taberner
25 – Camila Blanes Sureda	56 – Jose Morata Socías
26 – Pau Joan Server Rotger	57 – Joaquim Gual de Torrella Massanet
27 – Jose Martínez Momblan	58 – Gabriel Pons Homar
28 – Capitol Catedral de Mallorca	59 – M ^a Magdalena Riera Frau
29 – Josep A. Aguiló Ribas	60 – Francisca Tomas
30 – A. Colomar Marí	61 – Climent Picornell
31 – A. Reynés Trias	62 – Jordi H. Fernández Gómez
	63 – Benjamí Costa

PONENTS

– Josep Melià	– Joana Roca
– Miquel Coca	– Miquel Morey Servera
– Guillem Oliver Suñer	– Vicenç M ^a Rosselló Verger
– Neus García-Iñesta	– Josep M ^a Quintana
– Tomas Fortuny	– Juan Ramallo

PRESIDENTS TAULA

- Jose F. Conrado de Villalonga
- Pere Salvà i Tomàs
- Juan González de Chaves
- Roman Piña Homs

SECRETARIS D'ACTES

- Ricard Urgell
- Antoni Marimón
- Jaume Garau
- Gabriel Pons

ACTE INAUGURAL

Parlament de D. Miquel Duran i Pastor
President de la S.A.L. a l'acte inaugural
del Congrés a la Sala Capitular
de la Seu de Mallorca

Excm. i Rdm. Sr.
Excms. Srs.
Honorable Sr.
Il·lms. Srs.
Senyores i senyors

Quan fou arrasat, a principis en 1837, aquell conjunt gòtic de gran mèrit artístic que coneixíem com a Sant Domingo, ("una equivocada mesura progressista") l'alicorn medieval ja havia sortit de l'illa. Podríem doncs, al fer referència a la triste història del nostre patrimoni, establir una bona nòmina de responsables que en més de segle i mig mereixen *alicorns* per haver permès l'exposició que hem sofert.

Efectivament el 18 de febrer de 1837 arribava l'ordre que manava fos evitada aquella demolició. Però ja era tard i els esbucaments es perllongaren: pel Carme, a la Rambla; per l'actual plaça de la Reina; l'església i convent dels Mínims i per la del Rosari a Sant Nicolau vell.

La reforma –la necessitat de la qual no es podia discutir– aquí es dugué d'una manera esburbada, i en pagam encara les conseqüències: 694 quadres i 39.400 volums devien formar un museu i una biblioteca, i si bé molts dels llibres donaren lloc a una biblioteca pública, les pintures foren dispersades i algunes mal venudes.

Convé-fer-ne memòria avui que fa 200 anys neixia Juan Álvarez Méndez!

Perque com conta Antonio Flórez: "Los frailes y las cofradías religiosas... ..declaraban y tenían por más devoto de la Virgen al que pujaba la torta con más bríos y más dinero, y los liberales declararon y tuvieron por más devotos de la libertad y del régimen constitucional al que tuvo más capital y más empuje para pujar los bienes mostrencos".

De manera que el Bolletí Oficial de Béns Nacionals publicava allò que passaria en pública licitació de la comunitat religiosa a la companyia mercantil, i fixava dia i hora a les Cases Consistorials on revoltant el tribunal hi hauria els licitadors, els vividors i els curiosos.

Entre els primers hi eren els principals capitalistes, mitjançant els seus representants. I entre els vividors no es comptaven els qui anaven per a comprar, però si els que cercaven qualche xaripa per fer més suportable la vida. No hi anaven per rematar sinó per esser rematats.

Conseqüència directa foren els negocis pels banquers i així mateix feina pels jornalers que s'ocupaven esbucant. Era, en aquest darrer cas, la darrera sopa repartida en els convents...

Es clar que també començà el desgavell urbanístic: sorgiren les plaquetes!. Perque els catòlics compraren, i els moderats i els conservadors donaren suport a la necessitat del programa desamortitzador.

Així començava la gran expoliació del nostre Patrimoni a la contemporaneïtat.

Més envant tenguérem una "Academia mallorquina de Literatura, Arqueologia y Bellas Artes", i una "Diputación Arqueológica" subsegüents, segons models del continent, per ocupar-se dels béns artístics. Fins que als anys vuitanta del s. XIX sorgeix una iniciativa particular i ben mallorquina: la Societat Arqueològica Lul·liana, que s'aferraria a l'Església illenca per a poder gaudir de tot d'una d'un status.

Quina ha estat la trajectòria de la Arqueològica?

Devant tot es topa amb "els tradicionals obstacles i les resistències passives". Com s'estampava al primer Bolletí de 1885: "el nostre deure: apel·lar a les corporacions oficials que tenen el deure d'evitar la mutilació o destrucció de monuments".

Però vet ací el procés secular:

A 1885 fa campanya per a què el Castell d'Alaró no sigui subhastat per l'Estat, i per a salvar el material prehistòric de Cabrera. A 1886 es promou la restauració de la cova de Sant Martí. I dos anys després a la Plaça Major de Ciutat es posa una làpida al lloc on segons tradició hi hagué el bressol de Ramon Llull, mentre hi havia queixes de la passivitat respecte a la canonització del Mestre il·luminat. I encara es feren gestions a favor del convent de la Concepció, l'oratori del Puig de Santa Magdalena i les parròquies d'Alaró i de Sóller.

Però el primer balanç és pessimista: "les resistències passives d'uns, les susceptibilitats injustificables d'altres, la malèvola ignorància d'alguns i la tradicional indiferència demolts, s'oposen al prompte i feliç desenvolupament dels nostres propòsits".

Bartomeu Ferrà concretava més els danys, fent referència a la manca de treballs científics, per no recompensats, que veia com una conseqüència palesa de la "febre política que gasta inútilment...".

Els anys noranta serien ben actius. Ho intuï M. Santos Oliver a *La España Moderna* a principis de la dècada: la SAL és una excepció a la regla de la negligència i la desnaturalització indiferent. Perque defensa els monuments amenaçats..., treballa amb abnegació..., tant més noble, quant no l'encerta a comprendre l'escepticisme actual..., i contribueix valerosament a que no sia consumada a Mallorca l'abdicació definitiva de la seva personalitat.

Així l'Arqueològica cridà l'atenció sobre obres a la Sala de Ciutat i es plantejava la necessitat d'aixecar habitatges per a obrers. Encara que la Junta General es queixi de "la realitat desconhortadora; la fredor dels mallorquins en general per tot el que fa referència a l'art i als antics monuments de l'illa, i n'és causa de què... molts comportin que es tudin i podresquin per damunt porxos, magatzems i terrades d'església".

Per qualque cosa Gabriel Alomar a principis d'aquest segle, a un treball premiat sobre La Seu, feria memòria de "quan trespàvem per aquelles terrades sense fi, entre els munts d'objectes malmesos i destrogats, records del temps vell, graderies de Casa Santa, cirials de fusta podrida, vares de penons...".

Res té d'extrany, aleshores, que la SAL fes públic al procés incoat davant el tribunal de l'opinió pública il·lustrada, contrari al malhaurat projecte de transformació del Palau Municipal de Ciutat, denunciant el perllongat silenci de la major part dels diaris, i declarant que "Sia el que sia lo que d'avui en avant es fassa a la Casa consistorial (la SAL) podrà mostrar sempre (la seva protesta) com un títol que l'eximeix de complicitat o d'indiferència".

Més envant una Comissió de la Societat anirà a Costitx per estudiar *in situ* els descobriments de caps de braus, encara que ben aviat es pogué llegir una Reial Orde disposant sobre el pagament immediat de les troballes, i encomenant al Director de l'Escola Normal de Mestres —com a funcionari d'Instrucció Pública— que rebés i pagàs els objectes, per la qual cosa se li lliuraria l'import. Per suposat es contemplà com tot se n'anava cap al Museu Arqueològic Nacional.

Hi hagué millor fortuna al conèixer l'imminent sortida de l'illa d'una arca conservada a la sacristia de l'ex-convent dels Agustins de Felanitx, perquè es donà la veu d'alarma de manera prou convinçent obligant al Batle a suspendre la treta.

Es veritat que aquests anys noranta del XIX suposen un augment del prestigi de l'entitat que rebrà correspondència d'En Hübner i tenia corresponents a Roma, com Pietro Amat di S.Filipo. Però els núvols també hi eren presents, perquè com deia Francesc Salvà —aleshores President de la SAL— "a vegades allà on manco un es fa contes els més bons desitjos s'hi estrellen". I per la seva part l'insubstituïble Bartomeu Ferrà manejaria la ploma amb coratgia:

"... si fossen molts els que ens imitassin, no hauríem vist amb greu sentiment com els traficants antiquaris han buidat arreu demobles artístics els porxos de cases anomenades, els racons de les de la vila, i els magatzems d'esglésies i santuaris, explotant la indiferència i la ignorància de sos propietaris o dels administradors; hauríem hagut d'acotar el cap davant la nul·la voluntat per ajudar-nos dels qui amb raó dels seus càrrecs hi estan obligats; hauríem experimentat la resistència sofronjada d'alguns pocs desertors de la nostra empresa... A la nostra illa per que no vulguim sebre si existim, més que quan formam a vanguardia en defensa dels nostres monuments".

Els darrers anys del s. XIX es consumirien d'una banda amb la petició adreçada al Ministeri de Foment per a que es rectificàs la Reial Orde que manava que els documents de les extingides ordres religioses, que es trobaven a la Delegació d'Hisenda, anassin a parar a l'Arxiu Històric de l'Estat; amb aquest significatiu afegitó: "sempre fou més pròpia i exclusiva la nostra vida" i la "nostra història lo que guanya en intensitat i caràcter ho perd en interès directe quan del conjunt de la nació es tracta".

D'altra banda, i amb motiu de la pèrdua de la Casa dels Comtes de Montenegro, Estanislau Aguiló faria aquestes reflexions:

"Raó tenim, que mos sobra de plànyer i queixar-nos, i fins per aspres recriminacions en tendríem si no mos fes acalar el cap envergonyits el testimoni de la consciència, que a tots ens acusa d'haver contribuït igualment a fer mal bé la nostra herència de records i glòria de la pàtria, d'haver posat mà atrevida en els seus monuments més notables per fer-ne placetes i cases de lloguer, d'haver renegat de son caràcter i usances per desfrassar-nos ridículment a la moda del darrer figurí que ve de fora, d'haver cregut que tant més adelantàvem en tots els rams quan més fugíem de noltros mateixos".

Enflocant, com acabatall, que mirau per on l'únic que no canvia són els *caperrins*...

No hi haurà canvi de tonalitat amb el nou segle, perquè a 1901 amb els titulars *A to de protesta*, el Bolletí feia seva una crida de *La Veu de Monserrat* que declarava que

"Ha d'avergonyir-nos que a l'extranger hi hagin tants i tants d'afavoridors dels museus, i qu'es comprin... coleccions al objecte de regalar-les a la Pàtria, mentre aquí... abunden tant i tant els venedors".

To de protesta que pujarà set anys més envant, perquè per 19 vots contra 14 l'Ajuntament de Ciutat pren l'acord d'esbucar la Porta de Santa Margalida.

Per a la SAL amb aquest acord "no quedà en molt bon lloc la cultura i el patriotisme de la majoria municipal", malgrat que els socis A. Mª Alcover, M. Costa i Llobera, B. Ferrà, G. Reinés i el Marquès de Vivot es moguessin prou. Si bé cal fer memòria de què a la sessió plenària municipal es defensà el punt de vista de l'Arqueològica pels regidors Ll. Martí, E. Sureda, F. Garcia Orell i P. Canet.

Als anys deu a una conferència de Miquel Ferrà a la SAL sobre "La ciutat que s'en va" -i el títol és prou expressiu- es farà memòria de què

"la barbàrie burgesa del segle XIX... en el XX encara segueix"; per manera que danunt les ruïnes de l'antiga ciutat han bastit la "PAÏSA JOVEN" dels seus ensomnis provincians..."

M. Ferrà criticava l'obra de devastació que es duia a terme, amb les "alienaciones" fetes damunt un paper blanc amb un "tiralínies" símbol i instrument del rectilini progrés municipal i administratiu. Denuncia que

"Dins la llar on, altre temps, bullia la saba mallorquina, sols hi hem trobat, en lloc de calius colgats, molinada apagada i cendra freda".

I apel·la a la responsabilitat, que serà una constant a l'història de l'entitat:

"Si mos mancàs coratge per estampar aquesta vergonyosa i trista veritat, els nostros fills la llegirien testimoniada pels diaris locals que, enmig de misèries, escriuen la crònica del temps corrent".

Però a la dècada hi ha un afer que altra vegada mobilitzarà totes les forces de l'Arqueològica: Raixa.

La desmembració del mobiliari i dels objectes artístics de la Casa de Raixa empeny a la SAL per avisar als responsables del perill que corria el Museu d'esser venut a forasters. I tot d'una començaren —al març de 1918— les gestions per aturar momentàniament l'operació.

S'apel·lava al bon nom de Mallorca i es demanava "una decisiva acció popular" per a "redimir (l'illa) de tants de pecats per manca d'estimació de lo nostre".

El 29 de gener de l'any següent l'Arqueològica va fer saber a N'Alexandre Rosselló —com a mallorquí i com a Ministre de la Corona— que Raixa "està en perill de pasar a mans estrangeres"; signant el document G. Llabrés, J.L. Garrau, A.M.ª Alcover, J. Pons, A. Canyelles, R. Isasi, M. Costa, A. Buades, P.A. Sanxo, P. Sampol i Ripoll, J. Ramis D'Aireflor, A. Sanxo, A. Aquiló i J. Planès.

A l'entretant, i per conjurar el desastre, dos socis —G. Reinés i J. Ramis d'Aireflor— ho compraren mentre s'esperava una solució oficial. Però com el Govern, la Diputació i els ajuntaments no prengueren resolucions de tipus econòmic (de veritat a més de dos ni els alçà el ventrell), la Societat obrí una subscripció per salvar Raixa, recollint 1420 pessetes a les que s'hi afegiren els doblers del projecte de restauració del sepulcre de R. Llull i Capella de la Puritat. Amb un comentari feridor: "Quant surti de l'illa i quan es conegui el preu que per vàries de les peces de la col·lecció s'han ofertat, vendran les lamentacions".

Escalivats, per l'experiència, els responsables de la SAL a 1922 demanaren que Sa Llonja, el Consulat de Mar i el seu oratori fossin declarats Monument Nacional. Al mateix temps feien avinent que la Torre de Peraires necessitava reparacions i expressaven la seva preocupació per l'estat del Claustre de Sant Francesc, i plantejaven que la situació de les murades d'Alcúdia era ben desgraciada.

L'any següent sense cap èxit es demanà que Miramar fos declarat parc Nacional, i es denuncià que Sant Salvador d'Artà necessitava mà de metge.

Dos anys més tard, mercès a les gestions de la nostra Societat es pogueren aturar expoliacions a Son Mulet de Llucmajor i a Es Moreis de Porreres, i es defensà la Torre de Ses Puntetes de Manacor.

Però a l'entretant, en el Bolletí, aflorà la consciència d'una certa impotència, reproduint el plany de Bartomeu Ferrà a la mort de P.A. Penya, ple d'intencionalitat:

"tot muda! .... i se millora?
noltros mesquins, nascuts en Primavera
del nou Renaixement qu'ara brotona,
sols havem replegat fenoi i creixos
en mitx de camps incults; la gran collita
de blat i xexa, neta de mascara,
serà p'els nostres fills. Déu la beneiesca!"

Sortadament la Lliga Agrària de Manacor conservava la Torre del Palau Reial i això bastava per cridar *urbi et orbi*

"que l'exemple tengui... molts d'imitadors, que amb patriòtic altruisme i amb veritable amor a la terra procurin la conservació del nostro patrimoni artístic, especialment de les construccions arquitectòniques civils, que són sempre les més amenaçades!"

Motiu d'alegria i d'estudi seria la descoberta del retaule de l'Anunciació a les obres de la cadireta de l'orgue d'aquesta Seu.

Els esglais però hi són presents, perquè a 1926 s'ha fet avinent al Ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts "que les restes de les edats primitives, descobertes o que descobresquen a les excavacions de l'antiga Pollentia formin part, com a propis de la Nació, del nostre Museu o del Provincial".

Per cert que com si no fos prou aflictiva la utilització del darrer adjectiu, a la contestació es feia referència de allò de "la patria chica".

Per suposat l'Arqueològica sols pogué recollir al seu llibre d'actes que li produïa "molt de sentiment" el veure "com sortien de l'illa i anaven a parar a un museu del continent, gran nombre d'objectes", i que no abdicaven del desig de "Que enlo venidor les coses que s'anavan trobant romanguessen a Mallorca".

I encara sortí, perquè hi hagué qui s'adonà del que representava la SAL. Per exemple *El Sol* estamparia que "La obra que ha hecho la Sociedad Arqueológica Luliana al cabo de los años no tiene precio".

Als anys trenta hi ha balanç de mig segle d'història. I el President Faust Morell i Gual farà referència al "procés lent i laboriós" que ha permès salvar "estimant a temps, com a relíquies, els trossos de pedra arrabassats a convents, esglésies, i antics palaus", davant "l'inconsciència d'una generació que havia d'entronitzar el mal gust arquitectònic de la darrerria del segle XIX".

Es tancava una època, perquè a partir de 1935 és indubitable que el Bolletí es converteix en "el portaveu més autoritzat i indiscutit de la cultura de Mallorca".

De fet amb la República el Govern Civil va encomanar informes a la SAL, que tengueren conseqüències positives; per exemple a Manacor, en el cas de l'esmentada Torre de Ses Puntes, i a tot el terme de Pollença. I és amb aquesta nova orientació que l'Arqueològica s'adreçà al Diputat a Corts, Bartomeu Fons, demanant-li que gestionés una representació de l'entitat a la "Junta" prevista per

a dur a la pràctica la Llei del Tresor Artístic, que modificava la vella Comissió Provincial de Monuments¹.

Els anys tràgics de la guerra registraren la mateixa preocupació de sempre.

A 1936 es proposava a la Delegació de Belles Arts la declaració de Monument Nacional a favor de la Cova de Sant Martí, l'església de Sant Pere d'Escorca, el Santuari del Puig de Santa Magdalena, les esglésies de Santa Margalida i Santa Fe de Ciutat, i la de Sant Miquel de Campanet; i encara es plantejava la necessitat d'un inventari artístic de les Illes. I a l'any 1937 amb un text molt fort es va cridar l'atenció a la Delegació esmentada, per les mutilacions i destruccions de monuments prehistòrics a Valldemossa, Santa Eugènia, Artà i Son Servera. Però sobretot cal fixar-se en la Memòria que es va redactar sobre l'organització d'un Museu d'art i d'arqueologia.

Pensem que el fet es produïa a moments de dol per companys traspassats en circumstàncies males de païr. Es una prova de la fidelitat als objectius realment extraordinària. Com no hi havia motiu per cap tipus de gaubança, es devia inventar cada matí un cordó estètic per aferrar-se a la vida...

Respecte als anys quaranta l'esbucament de Ca n'Orlandis del carrer de Sant Jaume va fer desaparèixer la capelleta de la Mare de Déu dels Angels; i aleshores la SAL pegà un cop d'alarma perquè "una rera l'altra van desapareixent" fent la proposta de que s'estudiassin les compensacions escaients, amb la finalitat de que els afectats ho poguessin salvar.

També reclamava beques per a la formació de restauradors. Però sobretot volia que es donassin públiques explicacions per la venda del retaule de la Mare de Déu de les Neus d'Esporles. I a tal objecte declarà que "Si la febre de transacció segueix amb la intensitat actual (1942) quedarà aixugat i mort, el tresor artístic" de l'illa.

El debat obert feia que l'Arqueològica plantejés com atendre a les necessitats econòmiques d'alguns venedors, i que per tant s'exercís el dret de tanteig per aturar la sortida; i que a més s'establís una distinció prou clara entre els particulars, l'Església i les Corporacions.

Encara se'n va ocupar del perill del pas d'objectes d'una "provincia" a l'altra, prenent bona nota, com a símptome, que *El Judío* d'En Murillo, de la pinacoteca de Don Tomàs de Verí, ha passat al Prado.

Altra vegada avaluava el passat, un camí no sempre sembrat de roses, perquè a 1944 encara registrà expoliacions a les Capelletes; per exemple la de Sant Antoni de Pàdua.

Als cinquanta hi ha gestions per a la desaparició del quarter de Cavalleria a S'hort del Rei, per a salvar la documentació dels jutjats, per a rebre el llegat de Mossèn Salvador Galmés, i per a la ubicació de l'estàtua de Jaume Ferrer -propietat de l'entitat- al Consolat de Mar. Però sobretot convé acostar-nos a la declaració de la SAL de 1954 als 75 anys de la seva trajectòria:

1.- Fou una iniciativa particular, a una terra que no té com a virtut més corrent "la perseverància en l'esforç".

¹ Els directius de la nostra Societat d'aquells moments varen ésser més sortats que nosaltres amb el nebot del Sr. Fons el Molt Honorable President de la Comunitat Autònoma, el gran absent d'avui vespre.

2.— Els conceptes ximplers que manejaren els fundadors, i que eren innovadors al XIX, “deurien esser ja patrimoni comú, sens oposició i trava”.

3.— “Pero no és així dissortadament” perquè els interessos materials, són ara més poderosos i actius que a 1880; per manera que “Hi ha més incomprensió i més dura i sostinguda resistència, activa, de la massa d'interessos que se pretenen oposats a una tasca de contenció, de defensa, de restauració i permanència dels valors del passat”.

La conclusió era que es feia necessari “contribuir a assegurar la continuïtat d'una nissaga, per afermar l'enllaç dels temps sobre un mateix racó de la terra, ajudant al manteniment dels valors essencials de l'esperit endret de la indemostrable tasca d'erosió i al continu deslluïment d'aquests per obra de les forces contràries”.

Capítol apart suposà la presa de consciència per emprendre accions concretes per a la conservació de les torres costaneres, així com per evitar que la febre constructora, esclatada a Porto Pi, no afectàs a la Torre de Peraires.

La dècada dels seixanta començà amb l'esperat Decret de creació del Museu de Mallorca que al seu preàmbul diu textualment que s'ha tengut en compte “L'acord de la SAL”.

Efectivament per escriptura pública de 17 de juliol de 1966 es depositaven per part de la nostra Societat al Museu vint i quatre taules gòtiques. A partir d'aquell moment l'Estat deuria a l'Arqueològica tan valuosa aportació; i sols per aquest fet, idò, la nostra Comunitat Autònoma —que té transferida la gestió del Museu— serà deudora a la SAL. Per això és més sensible l'entitat a qualsevol gest dels nostres homes públics.

Sortadament el Casal Aguiló convertit en seu, mercès a la família de n'Estanislau Aguiló, permetrà altra volta la possessió d'un bon patrimoni, i com és natural la tasca continua:

Primerament gestionant que les dues arcades d'època islàmica empostrades als murs del quarter de Cavalleria siguin conservades. Després defensant que a les noves Ordenances municipals de Ciutat es restablesqui el Patronat de la Ciutat Antiga, i conseguint representació a la Junta de Qualificació, valoració i exportació d'obres d'importància històrica i artística.

Però aviat es repeteixen els esglais: l'estimbament de la murada del Baluart de Sant Pere i l'amenaça d'esbucament de Santa Catalina de Sena.

Dintre la línia apuntada l'Arqueològica també es preocupà de conèixer tots els detalls del llegat Saridakis cedit a la Diputació i de quin perill corrien els Rimmonims d'aquesta Seu, així com el fort de Sant Carles passàs a la Ciutat, i que el Palau Verí —declarat monument Històric Artístic, després monument en ruïnes i finalment esbucat— es dugui a bon terme l'obligada reedificació del Pati.

Al Capítol de la Seu li demanarà que s'arraconi el tornaveu (*s'esclatassang*) de sa Trona grossa, per no tenir ja utilitat, i a l'Ajuntament ciutadà que doni continuïtat a les arcades de la Plaça Major. I encara hi ha el valor per insistir en demanar que els objectes que hi ha dipositats a la Reial Armeria, tornin a l'Illa.

Especial interès em sembla que té l'Informe que la SAL redactà sobre el projecte d'autopista a l'aeroport; perquè suposa una modificació irreversible i definitiva del paisatge urbà, una pèrdua per a la Ciutat del seu perfil peculiar.

i perque resta altura i categoria a les murades i al conjunt artístic d'aquestes, de la Seu i del Palau de l'Almudaina. Afegint-hi: "Sabem que la ximple expressió del nostre vot contrari, serà sens dubte un pur crit en el desert" però no volem que futures generacions ens puguin exigir comptes per "un tresor malferit i despreciat".

Cal també valorar com va fer a saber als responsables que la restauració de l'Almudaina es duia amb massa secret, la preocupació per certes obres vora de la carretera de Valldemossa, preocupació que fou un trist presagi del que ha passat i ara mateix passa. Es a dir que dissortadament l'encertaren al destapar el problema de Valldemossa.

Al final dels seixanta el President Pons i Marqués, per molta gaubança que produís el llegat de n'Antoni Mulet, les ganes de fer reviure els Amics del País, i el cel per seguir salvant edificis com Ca n'Andreu del Call, faria declaracions prou aclaridores:

"La nostra història és la de la defensa dels interessos del nostre Patrimoni històric i artístic, que no sempre coincideix, ans topa sovint amb d'altres diversos interessos, fins al punt de fer en moltes ocasions inevitable una col·lisió en la que els darrers no duïen, a la pràctica, la pitjor part".

No més començats els setanta, a la darrera Junta General de la Societat que presidí J. Pons, encara era més pessimista:

"la costa mallorquina i el seu paisatge es considera totalment perdut. Anarquia a les construccions del litoral, començant a penetrar cap l'interior de l'illa"; treient el cas d'una construcció de pisos a Binissalem que destrueix l'estètica de la plaça. I concluint amb defalliment que "no hi ha institució que pugui amparar i defensar lo Vell contra la invasió de lo modern i utilitari".

El període dels anys setanta posterior a la desaparició de J. Pons es significà per la petició a l'Ajuntament pobler que la vila tingués com a topònim Sa Pobla, i per la promoció de la conservació dels carrers antics de Ciutat.

I arribam als anys vuitanta, que és tant com dir que l'Arqueològica esdevé centenària. Una dècada de la història nostrada que sap de les expressions sobre posar remei a la deixadesa en què es troba la tomba del Mestre Ramon, de les preocupacions per l'estat de conservació de les restes arqueològiques de Sa Dragonera, i de l'advertència sobre el perill que suposen alguns tipus de restauracions i neteges com la de la portada de Sant Francesc considerada com a un fet lamentable.

Es formulà una aspra protesta als responsables de la destrucció indiscriminada de la decoració mural de Ca'n Gelabert de Binissalem, demanant que el dictamen tècnic que recollia la impossibilitat de salvar-la es fes públic. D'igual manera es sollicità dels poders públics una acció completa per a la salvaguarda de les reste de la torre d'època islàmica trobada al Puig de Sant Pere, i que sigui declarada com a bé d'interés cultural, amb aquesta precisió:

“Encara que els anys hagin passat i el temps esborri les malifetes i atemptats contra el nostre Patrimoni artístic, el record de la destrucció de la Porta de Santa Margalida encara està present en el nostre ànim”.

Tampoc hi hagué pèls a la llengua per condemnar els desastres ocasionats a Ca'n Partit d'Eivissa i al Mercat de Muro. I per enèssima la SAL es preocupà de la falta de consciència ciutadana per aturar el mallbé quotidià produït pels jocs de pilota del jovent contra la portada de Sa Llonja.

Per altra banda, a moments en què la nostra Universitat recobrava l'arxiu de l'antiga Universitat Literària –tancada als anys trenta del segle passat– així com alguns dels seus símbols com la bandera i la massa del videll, traspassats pel Patrimoni de l'Estat, l'Arqueològica diposità també l'antiga birreta de Doctor i el Segell de la Universitat que guardava a les seves col·leccions del Casal Aquiló.

L'any 1988 uns nous Estatuts fixen l'adequació de la nostra Societat a les realitats actuals, tenint present especialment dos fets: l'existència de la Universitat i el règim autonòmic per a les Illes.

Així doncs un dels objectius suposà impulsar la defensa, la conservació i la restauració del Patrimoni cultural de les Illes –d'una manera especial el propi dipositat en el Casal Aquiló, en el Museu de Mallorca i d'altres Corporacions, però també el d'altres societats i el de les col·leccions particulars– amb els mitjans que estiguin al nostre abast.

Per aconseguir aquest objectiu ens farem representar a tots els organismes pertinents; promourem, mitjançant convenis precisos, les accions que siguin escaients i en recollirem i divulgarem els resultats;² organitzarem bianualment un Congrés, (Precisament estam avui aquí per dur a terme el primer); fomentarem la recerca científica sobre aquest patrimoni, i en aquest sentit volem fer de pont entre la Universitat i la resta de l'entorn cultural.

Per cert que ja hem creat un Institut a l'efecte, que per acabar de desenvolupar esperam les conclusions d'aquest Congrés.

Establirem delegacions en les diverses poblacions, i crearem Comissions d'estudi per tal d'elaborar o analitzar informes i emetre dictàmens.³

Paral·lelament mantindrem completarem i posarem a disposició dels investigadors i estudiosos la Biblioteca General de l'entitat, els fons especials i l'hemeroteca, amb la finalitat de construir un Centre de Documentació especialitzat en la Història i el Patrimoni de les Illes.

Mercès a la Conselleria de Cultura començarem immediatament la restauració del nostre Casal per a poder fer realitat aquest centre esmentat, amb una partida de cinc milions consignada als Pressupots per aquest any, i la resta com

² El Conveni signat amb la Conselleria de Cultura, l'estiu passat, que va permetre salvar el tresor almohade –ja dipositat al Museu de Mallorca– pot ésser paradigmàtic al respecte.

³ El passat novembre duguerem a terme una d'aquestes comissions sobre la problemàtica del Barri Xinès de Ciutat, presidida pel Dr. J.F. Conrado de Villalonga, i de la que foren membres els Drs. A. Santamaría, P. Salvà i J. Morata, tots ells Professors de l'UIB, i el jurista i antic President de la Casa Sr. N. Morell. Mercès a la Universitat tenim el video pres a la Sala d'Actes de l'Escola Universitària d'Estudis Empresarials.

a conseqüència del Conveni de la mateixa Conselleria amb el Ministeri de Cultura de l'Estat.

Per fer possible aquesta *lletra* dels Estatuts comptam amb tres eines essencials: El Bolletí –el més antic després del de la Reial Acadèmia de la Història– que garantitza la difusió de la recerca, la sèrie de monografies dedicades a temes ben concrets i els convenis precisos que esperam establir per assegurar la tasca que l'Arqueològica vol aportar a la nostra Comunitat.

... ..

Vet aquí la nostra trajectòria, balanç actual i projecte d'actuació immediata. Es l'actiu, pens, que legítima el protagonisme de la convocatòria d'aquest Congrés. Un congrés que haurem de convocar bianualment per poder prendre el pols sovint, sovint... Sobre tot si hi ha perill de què per causa de la crisi que se'n predica, altra volta es doni de OLIM OPULENTA... NUNC INFELIX.

Un Congrés que converteix a la nostra Comunitat Autònoma en capdavantera en qüestions fonamentals entorn del Patrimoni Cultural.

A l'Arqueològica per espai de més de cent anys hi ha hagut de tot: cel, nirvis, mala boca, desitjos, i algunes utopies; molta feina, sentit de la responsabilitat social, i una il·lusió mai apagada per mantenir els objectius de defensa del Patrimoni. Però ha arribat el dia i l'hora d'agafar el problema –amb tota la seva dimensió real– amb les dues mans, al contrari les solucions s'ens escaparan definitivament.

Sabem per experiència reiterada que espesses vegades el llenguatge fervorós emprat pel lletrats topa ferm amb l'articulat dels lletrats. Al llarg del Congrés pot ésser que hi trobem remeis eficaços.

Com a darrera reflexió cal tenir present que no és suficient concebre i promulgar bones lleis, perquè això la intel·ligència ho sap fer. Es necessari després convertir-les en institucions, en costums, i en normes habituals.

De paciència i temps n'hem tengut sobrança. Per ventura el que ens ha mancat és la tenacitat per aconseguir aquesta habituació. Perque ara mateix, per afrontar el corrent fàcil de fer el que sigui per perllongar una situació poc cívica envers el patrimoni cultural, es necessita més energia de convicció personal que en qualsevol altra època.

Siem clars: acostumats a valorar, com més va, el que sols té interès professional ja no es distingeix prou entre aquest i el que té valor cultural. Per qualque cosa B. Russell deixava ben fermat que "no val la pena fer un dany actual amb vistes a un bé futur..."

I és que el conflicte està servit entre els qui n'estan tan impressionats pel que saben que han oblidat el que no saben, i els qui estan més interessats en el qui ignoren que en el que coneixen...

Res pitjor ens podria esdevenir –als qui fa ja massa estona que ens sentim ciutadans d'un món aliè a tants de despropòsits entorn als béns culturals que (Rilke dixit) sols ens quedàs el camí d'ahir i la tardana felicitat d'un costum que es fruï en nosaltres i jamai se n'anà.

No ens interessa gens ni mica aquesta enclaustració concupiscent. Per la senzilla raó de què com el temps corre i la Història continua, hi volem tenir el protagonisme i la responsabilitat que ens pertoca.

Però això és contrapassar les conclusions del Congrés, que es redactaran dimecres que ve. A més a la veu del qui modestament representa l'Arqueològica s'hi han d'afegir encara la del director del Museu de Mallorca —el gran objectiu de la SAL— i la del Bisbe de Mallorca, perquè fou aquesta Església mallorquina la que ens va enconar. I encara hem d'escoltar l'orgue de la Seu —peça clau del nostre Patrimoni— mercès a Mossèn Guillem Fiol.

Moltes gràcies Excms. Honorables i Il·lms. Senyors per la vostra presència. I al Capítol de la Seu per l'acollida.

Parlament de
D. Guillem Rosselló Bordoy, Director
del Museu de Mallorca, pronunciat amb
motiu de la inauguració del Congrés
“El nostre patrimoni Cultural.
Base jurídica per a la seva defensa”

Catedral de Mallorca.
a 25 de febrer 1990.

Mallorca mai ha sigut una terra gaire afeccionada a conservar els seus monuments, i dic els seus monuments com a expressió tangible del seu patrimoni cultural. No es una afirmació dogmàtica, es una realitat que podríem documentar amb molts d'exemples i com a mallorquí de soca rel em dol aquesta indiferència i sense por de tirar pedres per damunt les meves teulades puc dir-ho, clar i llampant.

Endemés trenta dos anys de la meua vida professional dedicat a fer de quixot, un tant de bades, a dir veritat, amb l'intent de defensar el que es indefensable, m'han permès recobrir el meu cos d'una dura cuirassa, per sobre la que reboten pedres, coces i travetes que al llarg de la meua trajectòria professional he anat patint, vegada rera vegada.

I avui al moment de inaugurar aquest primer Congrés que la nostra Societat Arqueològica Lul·liana, ha convocat baix el tema: “El nostre patrimoni cultural. Base jurídica per a la seva defensa” voldria tant sols, en les més breus paraules possibles recordar un trist passat de desgavells i malifetes per augurar, a partir d'aquest Congrés un futur esponerós on el que és nostre deixi de ser mercaderia a punt de rebaixa, per recuperar el seu vertader valor.

Recordem que la Societat Arqueològica Lul·liana a 1880 fou fundada per donar suport en aquesta tasca de defensa del Patrimoni Cultural. Cent deu anys després, segueix mantenint fermes els seus principis fundacionals. Baix l'empar del lema evangèlic de: COLLIGITE QUAE SUPERAVERUNT FRAGMENTA, NE PEREANT la Societat ha actuat i el recollir els fragments que es mantingueren al llarg del temps per tal d'evitar la seva desaparició ha estat la seva tasca més noble. Som conscients de què els temps camvien i no basta recollir

com a apassionats col·leccionistes; avui és necessari sortir al carrer, cridar a la plaça pública i dir les coses pel seu nom per tal de què el nostre Patrimoni, minvat i esquinçat deixi de patir nous sotrocs i endemeses. Encara que seria bo recordar que aquell que segles enrera va sortir a predicar al desert, va acabar escapçat... Són gangues de l'ofici.

A dir veritat estam lluny de l'enderrocament d'una porta de Sta. Margalida, defensada per una declaració de Monument Històrico-Artístic; de bon de veres 1912 és una 'poca llunyana, però 1971 on el poblat talaiòtic de Son Oms, també defensat per igual declaració, desapareixia per donar pas a una segona pista de vol d'un aeroport, una data molt propera.

Recordem que allò tan urgent que va causar tal destrucció, irremeiable, al llarg de més de 15 anys tan sols va servir per l'estrena d'una pilota de golf, o per tenir-hi aparcats els avions inútils de les companyies aèries que poc a poc feien figa.

Estam, malauradament, molt mes aprop d'una destrucció de pintures murals a Binissalem a mans d'aquells que per llei, com a propietaris i com a Ajuntament, els hi pertocava defensar el propi patrimoni. Es recent el desgavell en torn a Muro, on cases vilatanes de llarga tradició cauen a cops d'excavadora o torres de molí, com a fulles mortes, volen a la primera ventada... Tan sols a Muro?

Esperem que a hores d'ara això deixi de ser el pa nostre de cada dia i el passat històric de la nostra terra mereixi un tracte no sols respectuós sinó prevalent a l'hora de defensar el que és nostre.

Aquest primer Congrés, convocat per la Societat Arqueològica, té com a tema de discussió un aspecte fonamental per tal d'arribar a una defensa aferrissada del nostre patrimoni cultural: La base jurídica. En aquest sentit hem demanat a prestigiosos juristes que presentin les seves idees per tal d'aconseguir el millor per la nostra terra. Els altres aspectes urbanístics, arquitectònics, toponímics i ecològics queden també en bones mans, puix pensam que és tan trist veure una murada de ciment vora la mar com veure el rosari de noms imbècils que també vorejen les nostres costes.

Si la tristor ens envaïex al sentir que una punta farcida de pinar i garriga sigui una espina clavada al cor d'un batle per no poder gaudir d'una riba marina encimentada al cent per cent, també ens ha de doldre que una simple espina poc mal farà al cor encimentat de tal batle que així pensi.

Emperò senyores, senyors, avui presents en aquest acte solemne d'obertura d'un Congrés, necessari però problemàtic a l'hora de dur a bon termini les seves conclusions, tan sols voldria recordar-vos: si és fonamental una base jurídica per la defensa d'un patrimoni cultural, (que hem rebut com a llegat dels nostres avantpassats) també es necessària la ferma voluntat política de posar en funcionament aquest corpus jurídic.

Així com aplicar la llei i dur-la fins a les seves conclusions més extremes. Sinó ho feim així haurem jugat de bades, i les nostres paraules seran com a ditades a l'aigua, vuits i nous i cartes que no lliguen, promeses de mal pagador... Emperò, al manco ens quedarà a tots aquells que sabidors de l'aventura que començavem, ferem tot el possible perquè la nostra veu arribi més enllà del desert.

Parlament del Excm. i Rdm.
Sr. D. Teodor Úbeda Gramage,
bisbe de Mallorca a l'acte inaugural del
Congrés a la Sala Capitular
de la Seu de Mallorca

El 18 de desembre de 1880, el Rector de "La Sapiència", el Diaca Mateu Garau, el mestre d'obres d'arquitectura Bartomeu Ferrà, el metge Antoni Jaume, i els preveres Joan Lladó, Rafel Tous, Josep Ordinas i Joan Ripoll exposaren al Bisbe Mateu Jaume:

- A) Que el mal acondicionament de molts retaules vells feia tèmer que si no se prenién mesures salvadores, en poc temps podien desaparèixer.
- B) Que sovint es feien incoscientment restauracions sense la intel·ligència i la cura requerides.
- C) Que la cobejança dels aficionats i explotadors estrangers conseguia, per medis diferents, sostreure de les esglésies objectes que després lluien a les seves col·leccions amb honra seva i deslluïment nostre.

Aleshores animats pel desig de salvar les deixalles monumentals, pictòriques i escultòriques abandonades a Mallorca, volien fundar un museu arqueològic a La Sapiència, pregant-li que donàs el vist i plau a les bases, per bé de l'art cristià, honra de déu i de la pàtria de Ramon Llull.

El dilluns de Sant Sebastià de l'any següent el Bisbe Jaume no sols aprovà el pensament inspirador sinó que encoretjà que esformàs una junta promotora per arreplegar associats i organitzar l'obra projectada.

El darrer dia del mateix gener s'obria l'exposició fundacional del museu amb peces del Bisbat, Capítol de la Seu, la Sapiència, parròquies de Sta. Eulàlia, S. Jaume, S. Miquel, S. Nicolau, Pollença, Inca, Lluçmajor, Sa Pobla i Campos, convent de Santa Clara de Ciutat i de les monges d'Inca, oratori de Sta. Fe i església de Son Rapinya, a més de l'Ajuntament de Ciutat i de particulars, entre d'ells alguns preveres.

Així es formava el nucli del que seria la Societat Arqueològica Lul·liana que a la primavera de 1881 començava a aixecar una organització social i després un Bolletí, que ininterrompudament han ultrapassat el centenari.

No fou per casualitat que la nostra Església conduïda pel Bisbe Jaume, donà suport a la iniciativa d'aquells promotors. L'Església de Mallorca havia conegut de prop l'expoliació del seu patrimoni monumental i artístic per obra de la inconsciència o de la mala fe. Per això mateix no dubtà en donar suport als objectius de l'Arqueològica. Era el primer projecte seriós sorgit de baix per posar fre a una sagnia, que per vici social d'unes determinades responsabilitats, i en nom –algunes vegades– d'un mal entès progrés, podia arribar massa enfora.

La nostra església entengué on anaven aquells promotors, perquè de fet l'expoliació del patrimoni cultural seria un dels problemes més greus de la nostra història contemporània, encara present en els nostres dies.

Però l'església de Mallorca no sols donà suport per a fer possible la institucionalització de la Societat Arqueològica Lul·liana. Hi col·laborà activament. Basta veure la nòmina de preveres que foren membres i els que avui ho són.

Vull fer especial memòria de:

Antoni Maria Alcover
 Miquel Costa i Llobera
 Josep Miralles
 Pere J. Campins
 Andreu Caimari
 Mateu Nebot
 Bartomeu Pascual
 Antoni Pons
 Llorenç Riber
 Mateu Rotger
 Francesc Esteva
 Bartomeu Torres Gost
 Bartomeu Guasp
 Francesc Sureda i Blanes
 Llorenç Lliteras
 Salvador Galmés
 Jordi Truyols, etc... etc...

Eclesiàstics que feren tot el possible per fer operatiu el lema de l'entitat: "Colligite quae superaverunt fragmenta ne pereant".

Vull fer memòria de dos exemples:

1) El Bisbe Campins no sols instituí càtedres d'història de Mallorca i de literatura nostra al seminari, i creà l'Arxiu Diocesà que posà a disposició del investigador sinó que al començament del seu pontificat signà una Circular –publicada també al "Bolletí" de la SAL– aclarint: que les "ofertes tentadores dels

qui compren obres d'art per endur-se'n-les a l'extranger podrien donar ocasió a que qualcú amb fi poc loable intentàs expedients de vendes o permutes en bé dels edificis o ornaments", perquè es tracta d'una "dilapidació que la inexperiència i l'astúcia consumaren repetides vegades amb igual complicitat".

2) Josep Miralles, com a canonge arxiver d'aquesta Seu el 1897, va transcriure al "Bolletí" de l'Arqueològica una peça del nostre Patrimoni: el manuscrit d'una Missa de Ramon Llull, còpia existent a l'arxiu d'aquesta casa de l'original del Convent de Jesús d'Alcúdia; amb un Introit tret del Cap. VII del llibre de la Sapiència, una lliçó del cap. I del Eclesiàstic, un gradual tembé del Cap. VII del de Sapiència, un fragment de l'Evangeli de Sant Joan (Cap. CVII), un Ofertori del Cap. III dels Proverbis, i el postcomunió també dels Proverbis, Cap. VIII.

Benvinguts per tant a aquest Congrés que la Societat Arqueològica Lul·liana ha tingut no sols el valor sinó l'encert de convocar; amb aquesta decissió ha sabut posar el dia la seva finalitat ja històrica.

Un Congrés, el primer —perquè estatutàriament n'ha de convocar un cada dos anys— que planteja un problema fonamental: la base jurídica per a la defensa del nostre patrimoni cultural.

Patrimoni arquitectònic i monumental, però toponímic —perquè la llengua és el gran tresor nostre— i ecològic. I naturalment la problemàtica de la transmissió, per a garantir la permanència no sols dels béns mobles sinó també de les col·leccions avui tan mancades de protecció

Per la meua condició de titular de la Mitra de Mallorca gaudesc de la consideració de President d'honor de l'Arqueològica. D'aquesta manera ha volgut tipificar en els seus estatus novells la col·laboració amb l'Església mallorquina. Això em fa sentir especialment compromès amb aquest Congrés:

La preocupació per a conservar el patrimoni no és cosa nova. El que deuríem avaluar és l'eficàcia pràctica de les mesures preses, quins recursos s'han destinat tenint present la renda, els pressuposts, la dimensió, i d'altres variables, com la dispersió i la concentració.

Els poders públics per mandat de l'article 46 de la Constitució deuran garantir la conservació i a més deuran promoure l'enriquiment del Patrimoni històric, cultural i artístic dels pobles d'Espanya i dels béns que l'integren, sigui el que sigui el seu règim jurídic i la seva titularitat.

Hi ha també prescripció de sancions pels atemptats contra aquest patrimoni. I n'és responsable l'Estat de la defensa contra l'exportació i l'expoliació.

El tema ha ocupat a moltes organitzacions internacionals: pensem en l'actitud cap a la naturalesa més com a idea d'harmonia que no de domini que defensa el Club de Roma.

També caldria recordar la Declaració Universal de Drets Humans que preveu el dret de tota persona a prendre part lliurament en la vida cultural de la comunitat i a gaudir de les arts...

Més concreta és la proclamació de la Declaració dels principis de cooperació cultural internacional de la Conferència General de l'organització de les Nacions Unides fent saber a tots que "cada cultura té una dignitat i un valor que deuen ésser respectats i conservats".

Però em sembla d'una especial significació l'article 13 de l'Estatut de la nostra comunitat Autònoma que li atribueix competència exclusiva respecte de la protecció i el foment de la cultura autòctona, llegat històric de les Illes.

Per concloure:

Ens hem d'alegrar de tenir un patrimoni moble i immoble important, però cal també tenir consciència de què això suposa un deure: hi ha que conservar-lo.

Conservar-lo, suposa esforç de tot tipus, perquè de fet hi ha interessos contradictoris.

El patrimoni no sols és digne d'esser conservat per raons de cultura, és necessari que es prenguin mesures decisives per dur-ho a la pràctica.

És veritat que la comunitat té un cert dret sobre aquests béns que no poden estar sotmesos sols a dret del propietari. Però també cal considerar que no basta la intervenció pública per a la conservació: l'activitat protectora ha de superar l'actitud exclusivament prohibicionista i sancionadora dels qui tenen com a missió la defensa dels interessos de tots.

Avui comptam afortunadament amb un notable increment de la sensibilitat per aquest problema, a sectors importants de la nostra societat illenca. El que manca és una concienciació general, per a que no es produeixin més actes llas-timosos, aleshores s'hauria d'aplicar de nou allò del Mestre Ramon Llull, davant la frustració del projecte de Miramar:

“E CONCIENCIA N'HAJA QUI LO HA AFOILAT”

PONÈNCIES

Ponencia I

JOSEP MELIA

INTRODUCCIÓ

Es difícil des de l'àmbit jurídic, considerar que la legislació proteccionista del patrimoni històric peca d'insuficient. Si de qualque cosa peca és d'excessiva i de dispersa. Ja l'any 1977, mentre s'elaborava la Constitució, Tomás Ramón Fernández establí una anàlisi titulada "La legislación española sobre el patrimonio histórico-artístico. Balance de su situación de cara a su reforma"¹ a on concluïa tot examinant el primer avantprojecte del que seria la Llei del patrimoni Artístic Espanyol "se pretende con ello ampliar el campo de protección para que ningún bien pueda escapar a ésta. Se olvida, sin embargo, que yaahora mismo el campo está suficientemente cubierto".²

Realmente, es fa difícil trobar una legislació tan tenaç i completa en la seva voluntat protectora i uns resultats tan minsos o aberrants. Que la legislació va per una banda i la realitat per l'altra és una cosa ben fàcil decomprovar. Citarem només uns pocs exemples que ens afecten d'una manera concreta com a mallorquins.

El decret de 22 d'abril de 1949 (B.O.E. 5-5-49) protegia en teoria tots els monuments militars. L'article quart d'aquell text encarregava a la Direcció General de Belles Arts que procedís a "redactar un inventario documental y gráfico, lo más detallado posible de los castillos existentes en España". Aquest catàleg no aparegué fins l'any 1964. Doncs bé, durant aquests anys, es destruïren deliberadament, o s'ensorraren, molts dels monuments protegits. I la cosa més paradoxal és que, quan això succeí, l'Administració ni tan sols reaccionà. així, posem per cas, el catàleg protegeix la torre de defensa de Sant Vicenç (Pollença), del segle XVI, amb aquestes paraules "Destruïda en 1950". Com es pot protegir una cosa destruïda és un tema que com a juristes encara nohem estat capaços d'esbrinar.

---

¹ Tomás Ramón Fernández: "La legislación española sobre el patrimonio histórico-artístico. Balance de su situación de cara a su reforma". Conferència al Curs d'Urbanisme de l'Universitat Menéndez Pelayo de Santander. Publicat a la "Revista Española de Derecho Urbanístico", número 60, 1978, pág. 13 a 36.

² Ramón Fernández, loc. cit, pág. 35.

Un altre cas similar és la protecció del conjunt monumental de la ciutat d'Alcúdia i les runes de Pollentia. La declaració és produït per Decret 2.174/74, de 22 de juliol. Doncs bé, el procés administratiu començà quinze anys abans. Sotmés el tema a informe de l'Ajuntament el Ple Municipal decidí deixar el tema sobre la taula. I damunt la taula restà fins que tres lustres després es promulgà el Decret esmentat, naturalment amb la menció que el tema havia estat sotmés al preceptiu informe municipal. Durant aquest temps, com és lògic, havien desaparegut una bona part dels monuments catalogats.

I un tercer exemple ja com final. El Decret 984/1972, de 24 de març, declara paisatge pintoresc tota la serralada de Tramuntana. L'article segon d'aquest decret encomana als ajuntaments l'observança de la declaració i l'adaptació dels seus plans d'ordenació als criteris proteccionistes. Doncs bé, ara es comencen a dictar sentències (com la recent del camí de Lluç-alcari) perquè no es compleixen els tràmits d'intervenció obligada de la Comissió del Patrimoni. I sense anar més enfora: hi ha ajuntaments, com el de Pollença, que mai no han tramitat un sol expedient davant la Comissió del Patrimoni malgrat que mig terme municipal en sia afectat. I que en el Pla General no en fan cap referència.

Creim que aquests tres botons de mostra son prou demostratius de quin és l'estat real de la qüestió: proliferació de normativa, descoordinació interadministrativa: una legislació perfeccionista damunt el paper i una realitat crua i deplorable. En resum, com ha escrit José Luis Álvarez una legislació desordenada i difícil d'interpretació coordinada, i així mateix fragmentària i dispersa³. I és que com escriu Tomás Ramón Fernández en el treball abans esmentat "El trueno del Boletín Oficial puede intimidar durante algún tiempo, pero si después del trueno no rompe nunca a llover, nadie comprará paraguas, por mucho que siga tronando".

No calen més comentaris.

2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

Veure com s'ha arribat a aquesta situació, sempre des de l'òptica jurídica, es relativament senzill. Hi ha treballs molt meritoris sobre la matèria. Un d'ells, és l'article de Ramón Martín Mateo titulat "La propiedad monumental", aparagut a la "Revista de Administració Pública"⁴. L'article comença amb aquestes eloquents paraules: "Apenas conocida, al menos hasta épocas recientes, fuera de un reducido grupo de especialistas y de entusiastas defensores de los patrimonios monumentales nacionales, este tipo de legislación ha constituido, sin embargo, en todos los países un notable exponente de la progresiva transformación de este instituto a la idea de la subordinación del ejercicio de las facultades dominicales a los superiores intereses de la colectividad". Un altre re-

³ José Luis Álvarez: "El patrimonio artístico español", Valladolid, 1975. Més extensament i actual, el mateix Álvarez ha publicat el llibre "Estudios sobre el patrimonio histórico español y la Ley de 25 de junio de 1985", Madrid 1989.

⁴ Ramón Martín Mateo: "La propiedad monumental". En Revista de Administració Pública, n° 49, pàgines 81 y ss.

sum de l'evolució històrica ben sistematizada es pot trobar a l'obra de Piedad García Escudero i Benigno Pendas García (págs. 25 i ss)⁵.

Aquests treballs —i molts d'altres com el de Gloria González Ubeda⁶, Eduardo Roca Roca⁷, García de Enterría⁸, Bassols Coma⁹, etc. ens excusen d'oferir una relació puntual de tota l'evolució legislativa. Posats a cercar fins a la Partida 3^a (Llibre 15, títol 30) s'han remontat els autors que cerquen els precedents legislatius sobre la conservació de conjunts de defensa i murades fortificades. Nieto Gallo troba precedents al Fuero Real, a les Partides i al Ordenamiento de Alcalá¹⁰. I és que si per qualque cosa s'ha de perdre el nostre patrimoni monumental no ha d'ésser, precisament, per manca d'una legislació voluminosa que en senyali la seva protecció¹¹.

Per tant, prescindint d'aquests precedents que sens dubte hauriem de qualificar d'arqueològics, podem resumir l'evolució històrica de la política proteccionista en tres grans capítols:

- a) La legislació borbònica. Bàsicament influïda per l'activitat acadèmica d'inspiració francesa i singularitzada pels primers intents d'intervenció administrativa¹².
- b) La legislació de la II República. Que introduí la primera constitucionalització de la protecció del anomenat "Tesoro artístico de la Nación" (Art. 45 de la C.E. de 1931). Etapa caracteritzada pel procediment qualificatori i l'esquema bàsic de la qual es mantengué sense cap modificació essencial¹³, prescindint del fet que durant el franquisme les Lleis Fonamentals no es preocupessin de solemnitzar la voluntat proteccionista¹³.

⁵ Piedad García Escudero-Benigno Pendas García: "I. El Derecho del Patrimonio Histórico: Teoría Genral. Ministerio de Cultura. Madrid 1986, 231 págs.

⁶ Gloria González Ubeda: "Aspectos jurídicos de la protección del patrimonio histórico, artístico y cultural". Madrid s.f. "Régimen jurídico de la protección del patrimonio histórico-artístico y cultural". Ministerio de Cultura, Madrid, 1981.

⁷ Eduardo Roca Roca: "El patrimonio artístico y cultural", IEA, Madrid 1976.

⁸ Eduardo García de Enterría: "Consideraciones sobre una nueva legislación del patrimonio artístico, histórico y cultural", revista Española de Derecho Administrativo, n° 39, 1983.

⁹ Martín Bassols Coma: "El patrimonio histórico español: Aspectos de su régimen jurídico", Revista de Administración Pública, n° 114 págs. 93 a 125.

¹⁰ Nieto Gallo: "Política de principios para la protección de las antiguas ciudades españolas", Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional" Dirección General de Bellas Artes. Madrid 1964, pág. 3.

¹¹ Convencionalment, s'accepta que la legislació del segle XIX en aquesta matèria comença amb la Instrucció de Carles IV de 26 de març de 1802. Llei 3^a, títol XX, Llibre VIII de la Novíssima recopilació.

¹² Aquesta normativa té alguns punts cimers com son la R. Cédula de 1797, una altra de 16 d'octubre de 1797, prohibint l'exportació de bens artístics, la R.C. de 6 de juny de 1803 ja esmentada sobre protecció monumental, la R.O. d'11 de gener de 1808 disposant que tota obra municipal d'arquitectura, pintura i escultura en temples, places i llocs públics mereixin l'aprovació de l'Acadèmia de Pintura, dues R.O. de 1 de setembre o 10 d'octubre de 1850 sobre protecció monumental, la R.O. de 11 de gener de 1851 que exigeix la intervenció de l'Acadèmia de San Fernando, el D. de 16 de desembre de 1873 sobre protecció d'edificis històrics, la creació de la Comisaria General de Belles Arts (1905), la de la Inspecció General Administrativa de Monuments Artístics i Històrics (1910), la Llei d'Excavacions Arqueològiques de 7 de juliol de 1911, la Llei de Monuments de 4 de març de 1915 etc. Vid per més detalls, Benítez de Lugo op. cit. pág. 14 i ss.

¹³ De l'etapa republicana cal destacar l'art 45 de la CE de 1931, la Llei de 13 de maig de 1933, i el seu Reglament de 16 d'abril de 1936 que han estat la legislació bàsica fins als nostres dies.

c) L'etapa democràtica, en la qual ens trobam, i que es distingeix per una sèrie de trets singulars com son: 1) La constitucionalització de la protecció del patrimoni històric i cultural; 2) L'existència d'una nova Llei del Patrimoni Històric Espanyol (Llei 16/1985, de 25 de juny i Reglament Parcial aprovat pel R.D. 11/1986, de 10 de gener) que comporta nous plantejaments en ordre a la planificació urbanística de caràcter especial, incentius fiscals, diversificació dels diferents règims legals etc; i 3) El plantejament formal de la necessitat de coordinació entre la legislació bàsica de l'Estat i les competències de les Comunitats Autònomes, que amb caràcter general tenen assumides competències en aquest àmbit¹⁴.

Aquestes tres etapes, com el misteri de la Trinitat, desemboquen, almanco fins ara, en una tradició gairebé uniforme. Si el segle XIX, com diu García de Enterría, representà "una pavorosa depredación de nuestro patrimonio"¹⁵, els sistemes de protecció dictats amb posterioritat no han garantit resultats molt més positius. El Real Decret de 1 de juny de 1900 determinà que es formés el catàleg artístic nacional. El 1922 es creà la Comissió revisora del catàleg i el 1926 es donà a les Corporacions Locals un termini perentori de tres mesos per remetre la llista de monuments existents. L'any 1933 s'hagué de reiterar aquesta exigència. I el 1953 s'encomenà al Ministeri d'Educació nacional la formalització immediata de l'inventari general del tresor artístic, dins el qual s'haurien d'incloure les runes, els jaciments prehistòrics, els monuments nacionals declarats, els jardins artístics, conjunts urbans i paratges pintorescos. El 1961 es reiterà l'encàrrec al Servicio Nacional de Información Artística, Arqueológica i Etnològica, depenent de la Direcció General de Belles Arts, i l'any 1966 Martín Mateo ho qualificava de "encargo al parecer no cumplido"¹⁶. Cal afegir que, a hores d'ara, el problema es manté en la mateixa situació i que encara estem en fase de fer inventaris del nostre patrimoni artístic i cultural? Pel que fa als principis teòrics fa més de cent anys que el nostre sistema jurídic té establertes unes bases raonables de protecció del dit patrimoni. A la pràctica, en canvi, la legislació demostra la seva inoperància dia rera dia i la descoordinació entre les diferents administracions és una realitat. Pot estranyar, doncs, que bens catalogats i protegits per declaracions expreses com el Castell del rei, molts dels edificis d'Alcúdia i Muro, la Fortalesa de l'Avançada i tants d'altres sien una pura burla de les normes que declararen la seva solemne protecció?

3. SITUACIÓ SOCIAL. LEGISLACIÓ PROTECCIONISTA I DRET URBANÍSTIC.

Com diu eloquentment Bassols Coma, la dissociació entre la legislació proteccionista i el Dret Urbanístic "acentuaría una desconexión y descoordinación, que han constituido uno de los fenómenos que han contribuido con más inten-

¹⁴ Bassols Coma: "Código de los Estatutos de Autonomía de las Comunidades Autónomas. Ordenación sistemática por instituciones y materias", IEAL, Madrid 1983. García Escudero y Pendás op. cit. pág. 103 y ss.

¹⁵ García de Enterría: op. cit. pág. 576.

¹⁶ Martín Mateo: loc. cit. pág. 78.

sidad a la pérdida de la dinámica de la protección histórico-artística y que han generado durante las décadas de los años sesenta y setenta perjuicios notables en todos estos órdenes (el fenómeno ha sido ampliamente estudiado por los principales autores que se han ocupado de estos temas: Martín Mateo, Fernández Rodríguez y López Ramón¹⁷). Com podeu veure, la depredació denunciada per García de Enterría no ha fet més que continuar.

Seguint la metodologia que ens hem imposat de no dur aquesta ponència a un terreny exclusivament teòric, proposarem alguns casos concrets. Per què resulta possible la destrucció del casal del Sindicat de Fòra? Per la senzilla raó que no estava catalogat i la ordenació urbanística n'ignorava cap singularitat ni significació històrica. Per què avui es proposa la destrucció del Bordell (o barri xinès) de Palma, que representa ni més ni menys que l'estructura de la ciutat migeval? Resposta: per les mateixes cinc-centes i a desgrat de la protecció que declara tot el conjunt històric de la ciutat antiga.

I és que malgrat tots els esforços per adaptar la nostra legislació a les directrius internacionals¹⁸, i a desgrat de la constitucionalització del tema¹⁹, ens trobam amb un doble ordre de mesures administratives. Per una part, amb la legislació sectorial específica. Per l'altra amb la normativa urbanística. La primera, reivindicada per l'Estat. La segona, competència exclusiva de les Comunitats Autònomes. Ergo: motiu d'un conflicte de constitucionalitat en inici, i acte seguit d'una sèrie de desentesos que no sabem a on acabaran. I respecte dels quals la coordinació proposada en els articles 16 a 24 de la Llei de 1985, només són un pegat foradat en un sistema que fins ara l'única cosa que ha demostrat és la seva absoluta inoperància²⁰. És més, tot i que tothom és conscient de la necessitat absoluta de lleis concretes que facin viable la protecció constitucional al patrimoni històric, és més que discutible que els criteris del legislador s'ajustin a una mínima lògica constitucional i no sien un exemple més de l'usurpació dels drets de les Comunitats Autònomes. En efecte, la competència estatal (art. 149.28) s'hauria de limitar a la defensa del patrimoni "monumental" d'interès per a la Comunitat autònoma (i és difícil pensar que hi hagi interessos culturals

¹⁷ Martín Mateo, *Ibidem*; T. Ramon Fernandez op. cit. López Ramón: "La conservación de la naturaleza: los espacios naturales protegidos". Bolonia 1980.

¹⁸ L'exposició de motius de la LPIHE de 1985 diu que deriva "asimismo esta obligación de la creciente preocupación sobre esta materia por parte de la comunidad internacional, y de sus organismos representativos, la cual ha generado nuevos criterios para la protección y enriquecimiento de los bienes históricos y culturales, que se han traducido en Convenciones y recomendaciones, que España ha suscrito y observa, pero a las que su legislación interna no se adaptaba". Entre aquestes convencions, destaquen la Resolució de l'Unesco de 1962, la Recomenació del Consell d'Europa nº 365 y l'anomenada Carta de Venècia (1964).

¹⁹ Vid. art. 46 de la Constitució Espanyola.

²⁰ Els conflictes són constants. La mentalitat del Govern Central es pot veure definida pel fet, entre altres d'aplicar la Llei del Patrimoni Històric abans de la seva vigència, i abans de dictar-se el Reglament que permetia pagar els impostos en obres d'art, signant un conveni amb la família de Joan Miró pel cobrament dels impostos successoris en perjudici de la Comunitat Autònoma. Aquest fet il·legal, determinà un dictamen del Consell d'Estat que negava la legitimació de la Comunitat Autònoma per a impugnar el conveni, negant-li la condició de part interessada tot i tractant-se d'un impost transferit.

que no sien universals) hauria d'ésser matèria autonòmica. D'aquest quadre, se'n surt la llei del 1985 (art. 4) fent una interpretació del concepte d'expoli que va no sols contra el sentit gramatical de la paraula. El terme expoli no té gran tradició jurídica com ho prova que ni el clàssic Diccionari Eseriche, ni la més moderna Enciclopèdia Seix, en facin esment. En dret la paraula castellana "espolio", també admesa amb la grafia "expolio", designava el conjunts de bens de la mitra durant el període que el bisbat estava vacant entre la mort del prelat i la presa de possessió del seu successor. En el llenguatge militar "expolio" equivalia a "despojo o botín", per tant és obvi que l'ampliació que fa l'article quart de la LHE no és altra cosa que un intent de usurpar competències autonòmiques i no té un contingut jurídic ans polític.

Així, per molt que sia cert, i digne d'ésser ressaltat, que el legislador de 1985 volgué sistematitzar la matèria, no ho és menys que el tema ja venia formulat des de molt abans i no havia produït resultats visibles, i que la nova vessant del conflicte entre dret urbanístic i competència sectorial (tot i la seva executivitat autonòmica), no ha fet més que complicar les coses. El problema és que hi ha tantes solucions que no hom sap exactament a qual acudir. Tant la llei del Sòl de 1956 com la de 1975 preveïen solucions a la qüestió. Concretament, el T.S. en S. de 21 de desembre de 1974 havia dit que l'article 18 de l'antiga llei permetia que "los planes de ordenación urbana incorporen limitaciones y normas urbanísticas para la defensa del patrimonio artístico-histórico". Ho permetia i la doctrina ho reclamava com un l'objectiu prioritari. però l'estructura administrativa no semblava capaç de coordinar dos Ministeris diferents. I ara, arribada l'hora de les autonomies, la descoordinació no sols no minva ans s'incrementa.

Allò que Ramón Fernández ha anomenat "la dualidad de ordenamientos protectores y de órdenes competenciales", dones, continua essent el gran problema, l'assignatura pendent.²¹ I ja, no sols, perquè com diu Martín Mateo "la legislación tuteladora de la riqueza monumental pueda resultar en algunos aspectos superada ante el afrontamiento total de las cuestiones conectadas con la ordenación urbana que realiza, ambiciosamente, la Ley del Suelo. (Raó per la qual) tanto desde el plano jurídico como desde el material surgen, pues, ciertas dudas, sobre la eficacia de las bien intencionadas medidas que se han venido adoptando en materia de tutela de conjuntos monumentales".²² No. El problema no és de superació de conceptes. El problema és d'aplicació de tècniques de definició totalment incompatibles, de criteris inconciliables, de valoracions que en un cas venen influïdes pel sentit de l'urgència i l'apreciació i valoració singular, i en l'altre tenen caràcter normatiu i reglat, i perquè, a fi de comptes, la legislació urbanística hauria de posar la bena abans que la ferida, i la legislació proteccionista només invoca la necessitat de la bena un cop té perfectament definida i declarada la ferida.

L'harmonització dels dos ordres normatius hauria d'haver vengut assegurada per la via de l'article 25 de la Llei del Sòl i els Plans Especials. La norma diu que "La protecció a que los Planes Especiales se refieren, cuando se trata de

²¹ T. Ramón Fernández loc. cit. pág. 27

²² Martín Mateo op.cit. págs 93-94

conservar o mejorar monumentos, jardines, parques naturales o paisajes, requerirá la inclusión de los mismos en catálogos aprobados por el Ministro de la Vivienda o la Comisión Provincial de Urbanismo, de oficio o a propuesta de otros órganos o particulares". Però quan un pensa que un monument catalogat com la Fortalesa de l'Avançada ha estat declarat "zona verda" pel P.G.O.U de Pollença, a proposta de l'Ajuntament, silenci de la Comissió del Patrimoni i acord de la C.P.U., el calfred que sentim davant la inoperància de la norma es torna un sentiment de consternació. I això perquè és una violació essencial de la justificació teòrica del doble ordre normatiu. Aquest, segons expliquen Enterría i Ramón Fernández, te com a raó d'ésser d'uns conceptes, com el de la legislació urbanística, "independientes de los establecidos por la legislación sobre patrimonio artístico", precisament per la seva major amplitut i per considerar no tan sols la protecció dels immobles catalogats ans l'impacte ambiental i la influència d'aquells sobre el contorn²³. El que no té sentit, en canvi, és que degut a la major capacitat executiva de la legislació urbanística, aquests principis resultin invertits. I això quan ja el tribunal Suprem, en sentència de 22 de febrer de 1969, determinà que la protecció monumental "no limita los supuestos contemplables a la existencia o no de la declaración de monumento histórico-artístico, de catalogación del inmueble o de inclusión en planes determinados". Si la cosa falla, doncs, no serà per falta de principis. Si falla és per manca de rigor i un cas concret hom pot trobar-lo en la Disposició Novena, punt 2, tercera del R.D. 1471/1989, d'1 de desembre, que promulga el Reglament de la Llei de Costes. Aquest precepte, amb bona voluntat, anteposa els criteris de protecció monumental als de la Llei de Costes, però inexplicablement ho situa dins una sistemàtica referida al sòl urbà. Com sistematitzar la interpretació quan es barregen criteris urbanístics amb bens protegibles que estan al marge de la classificació del sòl?. ¿O el que es vol dir és que els monuments situats fora del sòl urbà —el Castell del Rei, la torre d'Ariany, la Fortalesa de l'Avançada— no son protegibles i resten afectats per la Llei de Costes?

La disputa doctrinal, tanmateix, s'ha establert entre els partidaris d'exigir la catalogació prèvia com a requisit per el mecanisme proteccionista (González Pérez subratlla el terme "requerirá" exigit per l'article 25 LS i sosté que això significa que la llei "concibe la inscripción como un requisito previo, como un presupuesto que legitima la acción interventora en cuanto se refiera a los elementos que concretamente enumera y no a ninguno otro", tot i que així "esta interpretación gramatical parece pugnar con el carácter instrumental del Catálogo", tesi que sembla abona almanco parcialment per la sentència del T.S. de 6 de novembre de 1973); i aquells altres que entenen que la catalogació és un element de referència però no pas una tècnica exloent que actüi (per usar paraules del citat González Pérez) "como un requisito previo para que pueda ejercerse la acción protectora". La disputa, en el terreny teòric s'ha resolt creant una figura nova, no per això aliena a la superioritat de la normativa urbanística sobre la proteccionista, com és la dels "inmobles integrants del patrimoni històric espanyol no declarats d'interés cultural"²⁴, respecte dels quals el Parlament introduí

²³ García de Enterría i Parejo Alfonso "Lecciones de Derecho Urbanístico", Madrid, 1981, pág. 230.

²⁴ González Pérez: "Comentarios a la ley del Suelo", edición de 1981, Tomo I págs. 290-293.

un nou article a la llei que no figurava en el projecte del Govern i que hauria de tenir efectes preventius en cas de dubte o perill. Diu aquest article: "El Organismo competente podrá ordenar la suspensión de las obras de demolición total o parcial o de cambio de uso de los inmuebles integrantes del Patrimonio Histórico Español no declarados de interés cultural. Dicha suspensión podrá durar un máximo de seis meses, dentro de los cuales la Administración competente en materia de urbanismo deberá resolver sobre la procedencia de la aprobación inicial de un plan especial o de otras medidas de protección de las previstas en la legislación urbanística. Esta resolución, que deberá ser comunicada al Organismo que hubiera ordenado la suspensión, no impedirá el ejercicio de la potestad prevista en el artículo 37.2".

No cal dir que aquesta pretesa solució, improvisada com tantes a les que ens té acostumats la deficient tècnica legislativa dels darrers anys, només és un parxe calent. La subordinació de la protecció per la descura municipal ni per la violència que suposa tenir que suspendre obres que venen autoritzades en el planejament. Per altra banda, el reenviament normatiu entre la normativa del Patrimoni i l'urbanística és absurd. No es lògic dir que no es pot concedir la llicència municipal quan prèviament es necessiti autorització de la Comissió del Patrimoni (art 23 LPHA) i alhora mantenir que és el planejament el que preval i si un monument o conjunt no està catalogat no hi pugui haver cap altre eina més que la tècnica suspensiva que la de l'article 25. Per altra banda, aquest sistema òbvia dues qüestions essencials:

a) La inexistència d'un instrument que permeti actuar unitariament sobre un conjunt com ciutats i pobles que sense atènyer la categoria de Conjunts Històrics mereixen ésser protegits²⁵. Que en aquests casos només es pugui actuar immoble per immoble, o s'hagi d'iniciar l'expedient per fer una declaració de Bé d'Interés Cultural, demostra com el sistema de declaració prèvia no s'ajusta a les necessitats del moment, si bé, com hom veurà més endavant, dona un joc més ampli als organismes de l'Administració Autònoma.

b) Un altre és que el joc de remissions operat per la Disposició Transitòria Vuitena de la Llei del Patrimoni Històric a la Llei d'Espais Naturals Protegits (Llei 15/1975, de 2 de maig), fent que els "Paratges Pintorescos" tinguin una classificació transitòria com a Bens d'Interés Cultural en tant no sien reclassificats, demostra totalment la seva inoperància i fa que s'hagi d'abordar per vies indirectes allò que prèviament ja estava resolt per la normativa administrativa. És el cas, per exemple, de la relació entre el Decret de Protecció de la Serra de Tramontana i els Plans Generals de la zona, que s'han tramitat independentment, i que han exigít preparar un Catàleg d'Àrees Naturals en relació a zones que,

²⁵ Com observa Bassols Coma la intenció del Govern en associar la declaració de BIC a la protecció era centralitzar les competències i limitar les facultats autonòmiques. El tema fou molt criticat "por los partidarios de la ampliación de las competencias de las Comunidades autónomas" (Vid. García Escudero y B. Pendás García, pág. 166) i es resolgué, com quasi sempre, amb un compromís que desnatura la declaració de BIC. Hom preferí el sistema obert a la creació de nous tipus classificatoris a dins l'article 14. El resultat, dubtós des de l'angle de la seguretat jurídica, suposa tanmateix una xarxa protectora envers la política de fets consumats.

des de la perspectiva jurídica, ja comptaven amb tots els elements de protecció pertinents.

La valoració que tot això mereix és al nostre parer clara. No es pot concebre que al protegir constitucionalment el patrimoni Històric la legislació urbanística predomini sobre la sectorial. Aquest predomini, afermat doctrinalment, pugna amb la interpretació jurisprudencial, per exemple la Sentència de la Sala 3ª del Tribunal Superm de 31 d'octubre de 1988, que assenyalava que "resulta infundada la tesis de que una eventual discrepancia entre ambos ordenamientos deba resolverse en favor de lo que diga la legislación urbanística", cosa que afegeix un altre punt de contradicció a tota la sistemàtica que venim glosant fins ara. Però és que encara menys hom ho podria permetre en una Comunitat com la nostra dins la qual la Catalogació Completa de tot el patrimoni immobiliari digne de protecció o ja està feta o es podria completar en unes poques setmanes. Dins tota la complexitat que suposa conciliar ordenaments jurídics diferents és obvi que els principis generals del sistema obligan a atorgar prevalència a la legislació sectorial, sobre la de caràcter general. I això, sia dit, malgrat l'aparent contradicció que suposa el fet que l'urbanisme sia una competència exclusiva de la Comunitat Autònoma i la Protecció del Patrimoni Cultural una competència compartida però respecte de la qual l'iniciativa legislativa correspon a l'Estat i només el desplegament a l'Administració Autònoma. En aquest estat de coses, es podria sostenir que l'esquema és tan imperfecte que si la legislació sectorial hauria de predominar teòricament sobre els instruments urbanístics, donat el cas d'una Comunitat Autònoma que volgués resoldre els problemes del seu patrimoni artístic per la via legislativa i en base a les competències urbanístiques, la legislació sectorial de l'Estat constituiria un obstacle a tals desitjos. O el que es el mateix: s'ha establert un orde de prevalència antitètic amb el caràcter bàsic i de desplegament constitucional de la legislació i que és impossible de casar perquè, al cap i a la fi, des de l'angle que sia, o pateix la lògica jurídica o pateix la jerarquia normativa, o la distribució de competències que vé constitucionalitzada en els arts 148.2 (urbanisme i ordenació del territori = competència autonòmica) i la defensa del patrimoni cultural, artístic i monumental espanyol enumerada a l'art. 149.28 de la C.E. (defensa del patrimoni = competència estatal de gestió parcial a través de la fórmula "sin perjuicio", de les Comunitats Autònomes²⁶.

Tot això al marge del tema de la defensa contra l'exportació i l'expoliació a que m'he referit més enrera atenint-me al peu de la lletra de l'article 149.29 de la pròpia Constitució. Perquè com insinuava la Constitució és tan confusa en aquesta matèria que parla d'un patrimoni monumental d'interès per a la Comunitat Autònoma art. 148.16, que aleshores seria competència autonòmica, i un patrimoni espanyol, com si el que fos d'interès per a una Comunitat com les Illes Balears no pogués ésser espanyol i el que és patrimoni espanyol no pogués ésser d'interès per a la Comunitat Autònoma pel fet elemental d'estar residenciat al seu territori. Tot això no fa més que complicar la tradicional pugna

---

²⁶ Ramón Fernández, op. cit. pág. 36.

entre les dues legislacions, marcant un pla d'interferència entre els presumptes interessos autonòmics i espanyol. Tema que es mou molt més en el pla polític, perquè en el terreny jurídic el que és innegable és que els administrativistes –en especial els estudiosos del Dret Urbanístic– sempre han postulat, com diu Ramón Fernández que “Dígase lo que se diga, no puede haber protección del patrimonio monumental fuera del marco de la planificación urbanística porque, incluso un monumento aislado es parte de un conjunto vivo que hay que ordenar en su totalidad”²⁷.

4. ANÀLISI DE LES PRINCIPALS TÈCNiques D'INTERVENCIÓ

Dit això, podem estrar a examinar les principals tècniques d'intervenció que dibuixa la Llei del Patrimoni Històric Espanyol. No totes aquestes tècniques, certament, poden ésser qualificades estrictament de proteccionistes. una gran part d'elles –que podrien qualificar eufemísticament de *nacionalistes-nacionalitzadores*– el que pretenen en realitat és evitar l'exportació dels bens culturals o assegurar-ne la compra per part de l'Administració. L'experiència històrica (l'exportació als USA de castells i claustres romànics) ha duit l'afany de conservar el patrimoni cultural a donar una important i plausible passa endavant com és la inseparabilitat d'un immoble del seu original (art. 18 LPHE) si bé amb una dispensa prou àmplia per considerar els casos imprescindibles de força major o interès social (casos relativament freqüents a causa de les grans infraestructures públiques com autopistes i pantans). Un altre capítol –que es el que es correspon amb l'apartat de *beneficis i càrregues*– es desplega en el conjunt de deures que recauen sobre els propietaris de bens protegits i en les eventuals contraprestacions de caràcter tributari o en les ajudes econòmiques que teòricament han de contribuir a la conservació dels bens esmentats. Tot aquest conjunt de tècniques, amén d'ésser molt similar sobre el paper en totes les legislacions estatals i de plantejar si les fronteres regiran com fins ara en un mercat obert com és la Comunitat Europea, assumepte que tothom pretén defugir²⁸, escapen

²⁷ Respecte el primer dels temes al·ludits, seguint els estudis de José Miguel Merino de Cáceres, el suplement dominical de “El día 16, nº 44, 11 de febrer de 1990) publicava una llista impressionant dels principals monuments espanyols exportats a l'estranger. Aquesta llista inclou des del castell de Vélez Málaga, o el de Benavente, fins a monestirs complets com el de Sacramenia, el de San Pedro de Alcántara o el de Sahagún, esglésies com la de San Pedro de Alcántara o palaus com el dels Comtes de Centelles d'Oliva (València). Un cas que ens afecta a nosaltres és el del Palau d'Aiamans, de Palma, exportat als Estats Units l'any 1927. El pati i els arçonats tenen actualment un destí desconegut. Quant a la segona qüestió, l'art. 36 del Tractat de creació de la Comunitat Econòmica Europea, exclou de la lliure circulació de mercaderies regulades als arts. 30 a 34, i entre altres, “les prohibicions o restriccions a la importació, exportació o trànsit justificades per raó de... protecció del patrimoni artístic, històric o arqueològic nacional...” Tanmateix, l'Acta Unica, imaginat el camí cap a una Europa sense fronteres, tracta els bens històrics exactament igual que les altres coses que es compren i es venen. Des de cert punt de vista no té lògica prohibir que una escultura de Mallorca pugui anar de Perpinyà a Bretanya i no a Barcelona. Els governs d'Espanya, Itàlia i França ja han posat en marxa una estratègia nacionalista per evitar que els seus tresors culturals puguin ésser adquirits pel que en el llenguatge de Racionero n'hauriem de dir “els bàrbars del Nord”.

²⁸ Vid. més enrera & 23. Op. cit. pág. 166.

a l'àmbit de la singularitat sectorial que pretenim acotar. Centram la nostra observació, doncs, en els següents instruments:

4.1.- *La definició legal, les tècniques de classificació i la declaració d'interés cultural.*

El nostre sistema legal parteix (arts 14 a 24 de la LPHE) de la definició d'una sèrie d'immobles (concepte que s'estén d'una manera molt àmplia a tots els elements units *consustancialment* als immobles, per exemple el cas dels orgues e instruments musicals similar a que fa referència el Reial Decret 782/1980) i que son definit per la Llei segons una sèrie de característiques que permet la seva integració en un d'aquests grups:

- monuments
- jardins històrics
- conjunts històrics
- llocs (*sitios*) històrics
- zona arqueològica
- paratges pintorescos

Cadascuna d'aquestes categories d'immobles troba la seva definició més o menys exacta a la LPHE. Aquestes definicions integren el que s'anomena correntment la "*classificació complementària*". Benítez de Lugo diu que "no puede existir un inmueble de interés cultural sin figurar clasificado en alguna de estas modalidades"²⁹. I certament donada l'amplitud en que la llei manipula les categories artístiques (per exemples l'equiparació de les escultures "colossals" (sic) als monuments hom pot dir que malgrat la deficiència tècnica de les distintes definicions més o menys tots els immobles dignes de protecció entren a un o altre rengló de la llei.

La definició legal, així es converteix en un presupost que determina la eventualitat d'una declaració d'interés cultural. El fet que aquesta definició s'hagi produït o no és realment indiferent perquè no determina la inclusió o no en el Patrimoni Històric. L'única cosa que fa és que en teoria (art.9) "Gaudeixen de singular protecció i tutela els bens integrats del Patrimoni Històric Espanyol declarats d'interés cultural per ministeri d'aquesta llei o mitjançant Reial Decret de forma individualitzada". Per tant qualsevol immoble i objecte d'interés artístics, històric, paleontològic, arqueològic, etnogràfic, científic o tècnic (art. 1.2) integra per ministeri de la llei el Patrimoni Històric. La declaració d'interés cultural –amb el subsegüent expedient– és un element accidental. La capacitat de l'Administració per intervenir en els casos de demolició o obra de modificació o canvi d'ús d'un immoble és independent de la seva definició o no com a bé d'interés cultural (vegi's art. 37 LPHE). Opera, així, per entendre'ns, una dinàmica oberta, que permet integrar en l'apreciació social aquells bens que la valoració del moment determini, i una ampliació progressiva de l'abast protector que permet ajustar permanentment els expedients de declaració d'interés cul-

²⁹ Vid. una completa síntesi jurisprudencial al treball de Benit de Lugo ja citat. págs. 204-212.

tural al sentir de la ciutadania i a la sensibilitat històrica. Ja Martín Mateo s'havia referit fa molts d'anys a "la tendencia expansiva del concepto monumental y los inconvenientes que ello supone en la práctica a la hora de delimitar las áreas y perímetros de los conjuntos histórico-artísticos protegibles y de los sectores paisajísticos y pintorescos de interés, lo que además, y con relación a los inmuebles comprendidos en los mismos, sin individualización de su importancia monumental, puede pugnar con las técnicas de seguridad jurídica que tanto la calificación como la catalogación suponen" (op. cit. pág. 78). Com hem assenyalat més enrera, l'equació declaració d'interès cultural = aplicació de la llei de protecció fou destruïda pel Parlament en afegir l'article 25 que no figurava a la proposta del Govern. De fet, així, la declaració d'interès cultural opera més com un mecanisme de prevenció (degut a les tècniques de suspensió cautelar que suposa la iniciació de l'expedient) que no pas com una garantia dels objectius finals perseguits pel legislador. En últim extrem, tanmateix, la declaració com a bé d'interès cultural implica una conseqüència important: la prohibició d'ésser sotmesos a cap tractament (és a dir a cap tipus de modificació) sense l'autorització dels Organismes competents per a l'execució de la llei (art. 39). Segons l'article 23 de la pròpia llei aquesta autorització és prèvia a qualsevol tipus de llicència d'obres. Igual que implica el deure de conservació, obre la possibilitat d'expropiació etc. Aquesta sistemàtica oberta és posiblement positiva des de la perspectiva sectorial que la LPHE afronta. Però és més discutible que permeti el mínim de seguretat jurídica per a garantir la protecció penal contra els atemptats al patrimoni històric que demana la Constitució. Molts penalistes son partidaris que la interpretació del Codi Penal es faci acudint a la legislació sectorial. Però això és impossible si aquesta en comptes de tipificar clarament els bens protegits deixa una zona oberta i sotmesa a un criteri reinterpretatiu. Com que el tema serà objecte d'una comunicació especial in-sinem només el problema.

4.3.- *La protecció monumental per la via dels Plans d'Ordenació Urbana.*

Una de les novetats més importants de la LPHE és la continguda a l'article 20 que diu literalment:

1. La declaración de un Conjunto Histórico, Sitio Histórico o Zona Arqueológica, como Bienes de Interés Cultural, determinará la obligación para el Municipio o Municipios en que se encontraren de redactar un Plan Especial de Protección del área afectada por la declaración u otro instrumento de planeamiento de previstos en la legislación urbanística que cumpla en todo caso las exigencias en esta Ley establecidas. La aprobación de dicho Plan requerirá el informe favorable de la Administración competente para la protección de los bienes culturales afectados. Se entenderá emitido informe favorable transcurridos tres meses desde la presentación del Plan. La obligatoriedad de dicho Plan no podrá excusarse en la preexistencia de otro planeamiento contradictorio con la protección, ni en la inexistencia previa de planeamiento general.

2. El Plan a que se refiere el apartado anterior establecerá para todos los usos públicos el orden prioritario de su instalación en los edificios y espacios

que sean aptos para ello. Igualmente contemplará las posibles áreas de rehabilitación integrada que permitan la recuperación del área residencial y de las actividades económicas adecuadas. También deberá contener los criterios relativos a la conservación de fachadas y cubiertas e instalaciones sobre las mismas.

3. Hasta la aprobación definitiva de dicho Plan el otorgamiento de licencias o la ejecución de las otorgadas antes de incoarse el expediente declarativo del Conjunto Histórico, Sitio Histórico o Zona Arqueológica, precisará resolución favorable de la Administración competente para la protección de los bienes afectados y, en todo caso, no se permitirán alineaciones nuevas, alteraciones en la edificabilidad, parcelaciones ni agregaciones.

4. Desde la aprobación definitiva del Plan a que se refiere este artículo, los Ayuntamientos interesados serán competentes para autorizar directamente las obras que desarrollen el planeamiento aprobado y que afecten únicamente a inmuebles que no sean Monumentos ni Jardines Históricos ni estén comprendidos en su entorno, debiendo dar cuenta a la Administración competente para la ejecución de esta Ley de las autorizaciones o licencias concedidas en el plazo máximo de diez días desde su otorgamiento. Las obras que se realicen al amparo de licencias contrarias al Plan aprobado serán ilegales y la Administración con cargo al Organismo que hubiera otorgado la licencia en cuestión, sin perjuicio de lo dispuesto en la legislación urbanística sobre las responsabilidades por infracciones”.

La cita resultava extensament obligada. Perquè aquest article 20 –completat com veurem per l'article següent de la Llei– és l'esforç més important que s'ha fet fins ara per reconduir la legislació proteccionista a l'àmbit del planejament urbanístic. fet i fet, l'esquema contempla que acte seguit de la declaració d'un Conjunt Històric, Lloc Històric o Zona Arqueològica com a BIC (s'inclouen doncs els Monuments individualitzats o els Jardins) existeix:

a) L'obligació de traduir la protecció a un Pla Especial o integrar-la en els altres instruments de planejament existents (Pla General o Normes Subsidiàries) establint els usos públics, les àrees de rehabilitació i les normes de conservació de façanes i cobertes i instal·lacions sobre les mateixes.

b) L'exigència que l'aprovació del Pla en qüestió tenguí prèviament l'aquiescència dels organismes gestors de la protecció històrico-artística.

c) L'exigència que entretant no s'aprovi aquest Pla l'execució de qualsevol tipus de llicència resti així mateix condicionada a la prèvia resolució favorablement dels organismes esmentats.

d) La prohibició fins a l'aprovació del Pla que es facin noves alineacions, alteracions d'edificabilitat, parcelacions o agregacions.

Aquest règim singular completa i harmonitza amb el contingut de l'article 18 de la Llei del Sòl. Aquest article diu que “La conservación y valoración del Patrimonio histórico y artístico de la Nación y bellezas naturales, en cuanto objeto de planeamiento especial, abarcará, entre otros, estos aspectos:

a) Elementos naturales y urbanos cuyo conjunto contribuye a caracterizar el panorama.

b) Plazas, calles y edificios de interés.

c) Jardines de carácter histórico, artístico o botánico.

d) Realce de construcciones significativas.

e) Composición y detalle de los edificios situados en emplazamientos que deban ser objeto de medidas especiales de protección.

f) "Uso y destino de edificaciones antiguas y modernas". No cal fixar-s'hi massa per veure que els conceptes que manegen un i altre cos legal no són totalment coincidents. De totes maneres, les diferències no son significatives. L'essencial és el canvi d'iniciativa. Els Plans Especials que a aquest efecte contempla la Llei del Sòl era una derivació del contingut del Plans Generals o Normes Subsidiàries, (art. 17 LS). Ara, en canvi, és la declaració com a BIC la que imposa la necessitat de dictar un instrument de planejament urbanístic ajustat a la declaració ho digni o no el Pla General o el seu equivalent.

Això, com és lògic, altera la jerarquia normativa del planejament. Aquest Pla Especial no és, per lògica, el desplegament del Pla General o de les Normes Subsidiàries. Igual que s'ha dit dels Plans Especials de Reforma Interior³⁰ "implica un règim excepcional per a una part del territori", de forma que tant pot succeir que desenvolupi les previsions del Pla General com que es vegi obligat a alterarles. La declaració de BIC implica una modificació del règim urbanístic dels immobles afectats. De tal manera que obliga a que el planejament s'adapti a la decisió administrativa de protecció i això és perfectament possible que esdevinga d'acord amb el mateix sistema estudiat per Argullol, o sia, per efecte d'una norma posterior d'inferior jerarquia –el Pla Especial– que modifica la normativa superior, anterior i més extensa –el Pla General– dins l'àmbit espacial en el qual els dos ordenaments coincideixen. això és anormal però coherent. Com ho és, a fi de comptes, que la declaració d'un conjunt com a BIC immobilitzi la capacitat innovadora de les normes futures. Per tant un Pla General, més endavant, no podrà modificar aquelles prescripcions incloses en un Pla Especial promulgat com a conseqüència del mandat contingut a l'article 20 de la LPHE. Es obvi, doncs, que estem en presència d'una doble excepció al principi d'ordenació escalonada del planejament. Però no creim que després de la proliferació de Plans Especials per a protegir Espais Naturals (que tampoc no guarden cap relació amb el Pla Provincial ni amb els Plans Generals Municipals) hi hagi massa motius per escandalitzar-se davant aquesta nova transgressió del principi raonable de jerarquia normativa del planejament.

Quant a la resta de la temàtica referent a tals Plans Especials –exclosa la iniciativa que ve imposada per llei– la resta de la tramitació s'haurà de subjectar al procediment establert a la Llei del Sòl per aquesta categoria d'instruments sectorials. Amb la peculiaritat, tanmateix, que la iniciativa podria –i de vegades hauria– d'ésser individual segons els termes de la Sentència ja esmentada de 31 d'octubre de 1988 que tot recordant els termes de l'article 52.1 de la Llei del Sòl, diu que "no puede transferirse a la Administración una carga que el interesado puede afrontar". Amb la qual cosa, segons el Tribunal Suprem, la formació del Pla Especial d'iniciativa particular seria fins i tot un requisit per a la possible indemnització del particular afectat per la protecció i catalogació.

³⁰ Vid. Enrique Argullol Morgadas "Los planes especiales de Reforma Interior como ley especial o excepcional", dins "Estudios de Derecho Urbanístico", INAL, Madrid 1984, pág. 115 y ss.

II

Patrimoni cultural, béns culturals i tècniques de protecció (tretos generals de la seva normativa)

MIQUEL COCA PAYERAS

1.- NOCIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC: ELEMENTS QUE L'INTEGREN

La noció de patrimoni històric, o patrimoni cultural o artístic, trilogia denominativa recollida a l'article 46 de la Constitució espanyola (CE), o, fins i tot la del patrimoni monumental, afegida a l'article 149.1.28a., és el resultat d'una llarga decantació històrica avui ja plenament consolidada a tots els ordenaments jurídics. No obstant això, és una noció poc elaborada; les lleis, a tot el món, la solen evitar. En general, les legislacions es decideixen bé per referir-se als elements o a les realitats que l'integren, bé per ressaltar-ne els aspectes que justifiquen un tractament jurídic diferenciat.

Totes dues coses es donen també a la nostra actual Llei del patrimoni històric (LPH), del 1985, el preàmbul de la qual comença afirmant que: "El patrimoni històric espanyol és el principal testimoni de la contribució històrica dels espanyols a la civilització universal i de la seva capacitat creativa contemporània". I, després, a l'article 1.2, sens definir què és aquest patrimoni, es realitza una enumeració dels elements que l'integren.

Abans d'entrar en aquest elenc de la nostra LPH, convé esmentar l'existència de diferents tècniques jurídiques a aquest respecte.

1.1.- Les tècniques legislatives de determinació dels elements integrants del patrimoni històric o cultural

Les tècniques adoptades per determinar els elements integrants del patrimoni històric o cultural en els diferents ordenaments jurídics són, essencialment, tres, les quals, de vegades, apareixen entrelaçades, i són: la de comunitat, la d'assignació o classificació i la de categorització.

La tècnica de connumeració és casuística, rau en la inclusió en el patrimoni d'únicament aquells béns o aquelles obres que són enumerades com a integrants d'aquests. És la tècnica pròpia de les legislacions de la *Commonwealth*, directament entroncades amb el disseny jurídic anglès, que és, essencialment, casuista i poc donat al conceptualisme. El risc evident de deixar fora de l'enumeració algun tipus de bé s'intenta pal·liar acudint a diferents expedients. Per exemple, l'afirmació de la no exhaustivitat de l'enumeració, o les clàusules legals d'analogia.

La tècnica d'assignació consisteix a incloure en el patrimoni únicament aquells béns que han estat objecte d'una decisió específica a aquest respecte per l'autoritat competent. Normalment, aquesta declaració suposa la inclusió del bé en un catàleg o inventari. És una tècnica dotada d'una gran seguretat jurídica, esvaïdora de tots els dubtes interpretatius sobre si un bé forma part o no del patrimoni, però, alhora, de molt difícil actuació pràctica en termes d'eficàcia per dues raons. Primerament, perquè els poders públics encarregats de la classificació tenen gran dificultat per conèixer els possibles elements o béns integrables al patrimoni existents al seu territori. En segon lloc, perquè abans de l'assignació del bé al catàleg o inventari, aquest es troba legalment desprotegit. Per aquestes raons, aquesta tècnica, adoptada inicialment a França pel que fa als immobles, s'utilitza avui combinada amb d'altres i, sobretot, amb l'establiment d'unes garanties de protecció del bé des de que s'inicia el tràmit administratiu o judicial que porta a l'assignació o classificació.

Finalment, la tècnica de categorització o conceptual es redueix a una descripció genèrica dels elements dels quals s'entén que conformen el patrimoni, a través de categories de béns. Aquesta ha estat la tradicionalment adoptada a la legislació espanyola des del 1926 i, en realitat, és també, essencialment, l'adoptada per la LPH del 1985, combinada amb ribets de les altres tècniques. Avui dia, com hem dit abans, els sistemes de determinació no són, en general, unívocs, sinó que combinen diversos elements. Un exemple d'això el tenim a la Convenció de la UNESCO del 1970 (ratificada per Espanya), que adopta una tècnica conceptual o categoritzada arranjada amb aspectes de connumeració.

1.2.— *El sistema de categorització genèrica de la nostra LPH*

Com acabam d'assenyalar, la LPH actualment vigent s'ha servit, com a criteri bàsic, d'una tècnica de categorització d'abast ampli, malgrat que no li falten trets de les altres dues, tal com veurem més endavant.

L'article 1.2, com hem dit abans, és el dedicat a la determinació dels elements que integren el patrimoni sobre la base de quatre grans categories de béns.

Primerament, s'esmenten una sèrie de béns mobles i immobles qualificats per un factor d'ordre social o col·lectiu clarament aliè a la materialitat d'aquests, com és el del seu interès o de l'específica utilitat col·lectiva. Característica aquesta que, com veurem més endavant, acaba essent l'essencial d'aquests béns. En concret, se citen fins a set interessos específics: artístic, històric, paleontològic, arqueològic, etnogràfic, científic o tècnic. No cal dir que alguns són clarament redundants i tots jurídicament indeterminats, llevat dels d'interès etnogràfic que, als articles 46 i 47, són delimitats sota la nota que són "expressió

rellevant de la cultura tradicional del poble espanyol en els seus aspectes materials, socials o espirituals", i, en concret, l'arrelament i la tradició. A més, l'article 47.3 inclou en aquest grup, juntament amb béns mobles i immobles, "co-neixements i activitats" de molt difícil enquadrament jurídic.

El segon bloc és descrit com a un patrimoni, una mena de subpatrimoni, l'anomenat "patrimoni documental i bibliogràfic" que, més endavant, a l'article 48.1, és perfilat com a un conjunt de béns, en concret aquells que "reunits o no en arxius o biblioteques, se'n declarin integrants en aquest capítol". Els criteris que utilitza la LPH a aquest respecte són diversos i permeten una determinació jurídica més precisa que la dels del primer bloc: el suport material (art. 49.1 per als documents, 50.1 per al material bibliogràfic i 50.2 per als materials àudio-visuals), la coexistència formant una unitat o agrupació (49.2 i 50.1), l'antiguitat (49.3.4 i 5) i el nombre d'exemplars existents (menys de tres, art. 50.1 i 2).

El tercer bloc, el componen un tipus concret d'immobles: les zones i els jaciments arqueològics. I l'article 15.5 n'assenyala els trets legals definitoris: "el lloc o paratge natural en què hi ha béns mobles o immobles susceptibles de ser estudiats amb metodologia arqueològica, hagin estat extrets o no i tant si es troben a la superfície, al subsòl o sota les aigües territorials espanyoles", dicció reiterada a l'article 40.1 de la mateixa llei.

El darrer bloc també fa esment dels immobles, concretament de llocs naturals, jardins i parcs, qualificats novament per les notes de valor artístic o històric i amb l'afegit d'una de nova: el valor antropològic. Al seu torn, aquests, si són declarats d'interès cultural (categoria a la qual ens referirem més endavant), poden accedir a la categoria jurídica de "monuments", "jardí històric", "conjunt històric" i "lloc històric" (art. 14.2 de la LPH).

En suma, la LPH, sense definir allò que és el patrimoni cultural o històric, el dota d'un contingut amplíssim, desconegut a la nostra història legislativa, sota el disseny (confessat al propi Preàmbul) d'"assegurar la protecció i de fomentar la cultura material deguda a l'acció de l'home en sentit ampli", i concep aquest patrimoni com a "un conjunt de béns que per si mateixos han de ser apreciats, sens establir limitacions derivades de la seva propietat, el seu ús, la seva antiguitat o el seu valor econòmic."

1.3. Els béns culturals i les seves categories

Aquests béns que integren, segons la LPH, el patrimoni històric o cultural espanyol són, en suma, els que modernament s'anomenen "béns culturals"; denominació aquesta que arrenca de la doctrina italiana (GIANNINI) i de la Convenció de l'Haia del 1954 (per a la defensa d'aquests béns en cas de conflicte armat), internacionalment sancionada per la UNESCO tant a la Convenció del 1970 (mesures per prohibir i impedir la importació, l'exportació i la transferència de propietats il·lícites de béns culturals) com a la del 1972 (protecció del patrimoni mundial, cultural i natural).

L'adopció d'aquesta nomenclatura, apuntada a l'actual LPH, permet de dotar de perfils unitaris tota aquesta amalgama de béns que són inclosos en l'anomenat patrimoni cultural, i revela a més clar disseny de política legislativa.

A més, dins els béns culturals, la nostra LPH n'estableix una categoria especialment transcendent. Són els anomenats "béns d'interès cultural", en què es pretén d'incloure aquells que "de forma més palesa, requereixin protecció" (vegeu el Preàmbul), per tal d'atorgar-los una major protecció i tutela, una "singular protecció i tutela" (art. 9.1). La tècnica que s'adopta per a la seva determinació no és la de categorització sinó la de connumeració i la de classificació. Així, l'article 9.1 clarifica que els béns declarats d'interès cultural poden ser-ne "per ministeri d'aquesta llei o mitjançant reial decret". Aquesta darrera possibilitat, que apareix com a resultat de la incoació i la tramitació d'un expedient, extensament regulada tant a la LPH (art. 9 a 13) com el seu Reglament (RD 111/86, art. 11 a 20), ens situa davant la tècnica de classificació o assignació. I la previsió de declaració d'interès cultural per la mateixa LPH implica l'admissió fragmentària de la tècnica de connumeració. Un exemple d'això el tenim a l'article 40.2 que declara béns d'interès cultural "les coves, els recers i els llocs que continguin manifestacions d'art rupestre".

Finalment, hi ha una categoria específica de béns culturals mobles, intermèdia entre els ordinaris i els declarats d'interès cultural, que és la dels inventaris (Inventari General, article 26.1; novament, tècnica de classificació), i aquests són els que, sense haver rebut aquella declaració, tenen "singular relevància".

2. OBJECTIUS DE POLÍTICA LEGISLATIVA RESPECTE DELS BÉNS CULTURALS

Els béns culturals, com a integrants del patrimoni cultural o històric, són objecte d'una política legislativa especial, ja apuntada en part.

D'entrada, la pròpia categoria dels béns culturals denota una arrelada distinció de la dogmàtica jurídica: aquella entre coses i béns. Les coses es corresponen a realitats tangibles, mentre que els béns responen a la idea d'utilitat. D'aquí que sobre una mateixa cosa puguin aparèixer diversos béns, atès que és factible obtenir-ne diverses utilitats. Així, per exemple, el retaule de la passió del Convent de Santa Clara és un bé patrimonial en la mesura en què és, o pot ser, objecte de relacions jurídiques de contingut econòmic: relacions de pertinença (titularitat real, obligacional...) i de tràfic (venda, donació, etc.). Però, alhora, és un bé cultural, pertany al patrimoni cultural, pot ser un bé moble d'interès artístic i històric, la qual cosa, tècnicament, vol dir que és un bé subjecte o destinat a una utilitat col·lectiva o social, destinat, tal com afirma expressament l'article 4.1 de la LPH, a l'acompliment d'una "funció social". La nostra LPH ha begut, sens dubte, en aqueixes fonts dogmàtiques, com ens n'acclareix l'afirmació preambular que els béns que integren el patrimoni cultural "han esdevingut patrimonials degut exclusivament a l'acció social que compleixen, directament derivada de l'estimació amb què els mateixos ciutadans els han revalorat."

Aquesta utilitat o gaudi col·lectiu, certament, és d'escassa entitat jurídica, però d'elevat valor social. De vegades, roman reduïda a la mera contemplació o presa de contacte o, com diu l'article 2.1 de la LPH, a l'"accés de tots els ciutadans", assenyalat, a més, com a objectiu últim seu. Utilitat i gaudi col·lec-

tius que es formulen, novament, al Preàmbul de la LPH: "que un nombre cada vegada major de ciutadans puguin contemplar i gaudir de les obres que són herència de la capacitat col·lectiva d'un poble". Precisament, tota la problemàtica del règim jurídic dels béns culturals rau en cohonestar aquesta dualitat: patrimonialitat-utilitat col·lectiva.

Per adobar la tensió entre aquests dos pols, hi ha tota una sèrie d'instruments tècnics, als quals ens referirem més endavant, que parteixen d'un imperatiu lògic: perquè sigui factible aquesta utilitat o aquest gaudi col·lectiu mínim, cal que aquests béns existeixin i que existeixin a l'àmbit territorial propi, d'on resulta que cal evitar-ne la desaparició o el menyscapte, que cal protegir-los, defensar-los, conservar-los. Aquí apareix l'objectiu bàsic de la política legislativa a l'entorn d'aquests béns. La protecció o conservació és la finalitat nuclear de tota la legislació a aquest respecte, tal com ho indiquen l'article 46 de la CE i l'article 1.1 de la LPH. I, a aquesta idea de protecció, es contraposa la d'espoliació, definida a l'article 4 com a "tota acció o omissió que posi en perill de pèrdua o de destrucció" algun valor d'aquests béns. Cal matisar, però, que això no és exclusivament un objectiu de política legislativa, sinó que la seva situació a l'article 46 de la CE el converteix, com veurem més endavant, en un principi rector de la política social i econòmica de l'Estat i, en conseqüència, vincula els poders públics en qualsevol dels seus àmbits d'actuació, no només en el legislatiu.

A més, les modernes legislacions no s'accontenten amb la conservació del que hi ha, sinó que aspiren a objectius més ambiciosos. Concretament, el nostre article 46 de la CE parla d l'"enriquiment" del patrimoni cultural, i l'article 1.2 de la LPH situa també com a objectiu l'"acreixement". I, més encara, es fa esment de la "transmissió a generacions futures" dels béns culturals: més que un disseny de política legislativa separable dels dos primers, en realitat, els modalitza. És a dir, aquests béns han de ser conservats, protegits i augmentats perquè puguin subsistir i ser transmesos a les generacions futures.

3. LES TÈCNIQUES DE PROTECCIÓ

La Declaració d'Amsterdam que resulta del Congrés sobre el Patrimoni Arquitectònic Europeu, fixà tres grans tècniques o mitjans de protecció del patrimoni: les tècnico-legislatives, les econòmiques i les educatives. Sobre aquest patró, la nostra LPH, al Preàmbul, es refereix a la necessitat d'una política adequada per gestionar amb eficàcia el patrimoni històric, política que rau en complementar "l'acció vigilant amb els estímuls educatiu, tècnic i financer". farem esment de manera breu de les mesures financeres i educatives i, amb una mica més de detall, dels instruments jurídics de la protecció.

3.1. *Les mesures econòmiques i educatives*

Els mitjans econòmics destinats a la defensa i la conservació dels béns culturals constitueixen, des d'una òptica realista, el punt d'ancoratge de tota la política al seu entorn. I, alhora, l'explicació de la situació actual del nostre Estat. Cal que meditem sobre una sola xifra comparativa: Espanya, a començaments

de la dècada dels vuitanta, amb un conjunt de béns culturals equivalent als d'Itàlia, dedicava vint vegades menys fons a la seva conservació. Ignor si les xifres han canviat.

En aquest terreny, la progressiva internacionalització dels fons destinats a aquests fins fa palesa una tendència positiva per als estats econòmicament febles, com és la superació dels límits geogràfics de cada Estat; la irrupció, com a idea ja consolidada, que el patrimoni cultural no s'ha de predicar exclusivament d'un Estat sinó del conjunt de tots ells.

En aquesta sentit, la Convenció de la UNESCO sobre la Protecció del Patrimoni Mundial Cultural i Natural del 1972 ja creà el Fons del Patrimoni Mundial. Cal qualificar com a realista el Preàmbul de la LPH quan afirma que malgrat la importància de l'estimació que tinguin els ciutadans envers el patrimoni cultural, aquest es "defensa millor... com més ajuts s'estableixin per atendre'l".

En el terreny educatiu, resulta obvi que és fonamental crear en l'opinió pública el convenciment que el patrimoni cultural és una riquesa comuna i a l'abast de tothom quant al seu gaudi, per la qual cosa és tasca igualment col·lectiva la seva conservació i el seu augment. De fet, els convenis internacionals solen insistir en la necessitat de dur a terme programes educatius, ja que, tal com diu el sovint esmentat Preàmbul de la nostra LPH, el patrimoni cultural "s'acreeix i es defensa millor com més l'estimen les persones que hi conviuen".

En darrer lloc, cal recordar que també internacionalment hom ha insistit en la necessitat de crear o d'afavorir la creació i, si s'escau, el funcionament d'associacions i fundacions privades dedicades a aquests objectius (V.gr., art. 17 de la susdita Convenció de la UNESCO del 1972).

3.2. *Les tècniques legislatives: plantejament constitucional*

Al nostre ordenament jurídic, les tècniques legals de defensa i conservació del patrimoni cultural són diverses. Totes tenen enllaç amb el plantejament constitucional.

Com ja hem assenyalat, la nostra CE, dins els principis rectors de la política social i econòmica, recull, a l'article 46, la garantia, pels poders públics, de la conservació i promoció de l'enriquiment del patrimoni cultural al marge del règim de titularitat (és a dir, tant si és pública com si és privada). La traducció d'aquesta situació constitucional és doble. D'una banda, el reconeixement, el respecte i la protecció d'aquest principi de protecció dels béns culturals (ex. art. 53.3 de la CE) ha d'informar no només la legislació positiva (les lleis, totes, cal que s'inspirin en el manament protector), sinó també la pràctica judicial (se situa així com a un qualificat criteri d'interpretació de les lleis per al jutge) i fins i tot l'actuació dels poders públics (que, en aquest camp, serà reglada per aquest principi protector). La segona traducció és negativa. És a dir, atès que no és una llibertat o un dret fonamental sinó un principi rector, no pot ser directament al·legat davant la jurisdicció ordinària, sinó que només en la mesura en què hi hagi lleis –com la LPH– que ho desenvolupin, aquestes seran les al·legables.

A més, l'article 46 *in fine* estableix que la llei penal sancionarà els atemptats contra aquest patrimoni, tal com fa efectivament el Codi penal, un aspecte de la protecció que aquí obviam.

4. BREU ANÀLISI DE LES TÈCNiques I LES MESURES DE PROTECCIÓ EXISTENTS A LA LLEI DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL

Les tècniques de protecció que apareixen a la LPH són variades. Unes, afecten directament l'àmbit dels particulars; d'altres, s'articulen com a deures que recauen sobre l'Administració. Entre les primeres cal distingir els manaments i les prohibicions que recauen sobre els particulars (amb les sancions annexes al seu incompliment), les limitacions sobre els titulars de drets o posseïdors d'aquests béns (de diversos tipus) i les de foment o estímul de la conservació (bàsicament tributàries i fiscals, esmentades al Preàmbul i recollides als articles 67 a 74, objecte d'una altra ponència). De l'altra banda, tenim les que compleixen l'Administració a una sèrie d'actuacions determinades tendents a que adopti una actitud de vigilància i eficàcia en la conservació del patrimoni cultural, les quals, malgrat la seva proximitat, tampoc no seran analitzades aquí. Fins i tot esporàdicament hom acut a un tercer tipus d'instrument de gran intensitat: la propietat en mà pública d'aquests béns, com a mitjà més idoni per actuar l'interès social o col·lectiu.

La breu exposició que segueix prescindeix, en la mesura possible, de la problemàtica específica dels béns mobles per raó que és també objecte de la susdita Ponència.

4.1. La propietat pública dels béns culturals

L'atribució al domini públic de l'Estat de la titularitat dels béns culturals és, certament, excepcional. Així, l'article 44.1 de la LPH afirma que "Són béns de domini públic tots els objectes i les restes materials que posseeixin els valors que són propis del patrimoni històric espanyol i siguin descoberts com a conseqüència d'excavacions, remocions de terra o obres de qualsevol tipus o per atzar". Amb això hom està excepcionant expressament el règim d'adquisició de propietat per descobriment de tresor previst a l'article 351 del Codi Civil, que l'atribueix al propietari del terreny o, si s'escau, a aquest i al descobridor. Se substitueix aquesta adquisició de propietat prevista al Codi civil per una indemnització, legalment designada com a "premi en metàl·lic", equivalent a la meitat del valor del bé (art. 41.3). A més, hi ha una atribució directa de propietat a l'Estat dels béns mobles integrats del patrimoni cultural quan siguin exportats sense l'autorització pertinent (art. 29.1).

Juntament amb aquesta atribució directa al domini públic, hi ha dos mecanismes l'àmbit d'actuació dels quals respecte del béns culturals és major, en mans de l'Administració, i que tendeixen, quan són actuats, que aquestes béns ingressin al domini públic. Són l'expropiació i els drets de tempteig i retracte, figures totes dues històricament lligades, en la nostra legislació, a la problemàtica del patrimoni històric i artístic.

En particular, l'expropiació per causa d'interès social té un àmbit variat. En primer lloc, sobre els propis béns declarats d'interès cultural, l'incompliment per part dels seus posseïdors d'una sèrie de deures i obligacions fixats per la LPH (dels quals farà esment a l'epígraf següent) "serà causa d'interès social per a l'expropiació forçosa" (ex. art. 36.4 i 52.2 *in fine*). també, l'article 37.3 la preveu per als casos de risc de destrucció o deteriorament o d'ús incompatible amb

els seus valors. Idèntica possibilitat expropiatòria es dona en relació a aquells immobles que sense ser culturals “impedeixin o pertorbin la contemplació” o “donin lloc a risc” que n’afectin altres de declarats d’interès cultural. A més, l’article 64 preveu que els edificis en què estiguin instal·lats “arxius, biblioteques i museus de titularitat pública, així com els edificis o terrenys en què s’hi hagin d’instalar, podran ser declarats d’utilitat pública a fi d’expropiar-los”, declaració que pot arribar als confrontants.

Els drets de tempteig i retracte, per al cas d’una projectada alienació (tempteig, art. 38.2) o d’una alienació realitzada (retracte, art. 38.3) d’un bé declarat d’interès cultural o inventariat, ja sigui en venda ordinària o en pública subhasta, tanquen el conjunt d’instruments jurídics en mans de l’Administració per accedir a la propietat d’aquests béns. Sabem que el cost econòmic de la utilització tant de la via expropiatòria com de la dels drets d’adquisició preferent les fa inhàbils perquè l’Administració pugui basar-hi la seva política general en matèria de patrimoni cultural; queden reservades per a béns i transaccions o situacions molt especials.

4.2. *Els límits i les limitacions dels drets dels particulars que recauen sobre béns culturals*

Si deixam al marge l’existència de drets de tempteig i retracte en mans de l’Administració, la qual cosa suposa un límit al poder de disposició dels propietaris dels béns culturals, la situació de titularitat real d’un d’aquests béns i fins i tot la mera situació de posseïdor —tal com veurem d’aquí a un instant— comporta una sèrie de límits i limitacions pel que fa al contingut general d’aquests drets o situacions. La mateixa LPH declara que aquests titulars o posseïdors de béns culturals estan subjectes al “compliment de deures” i se’ls imposen “càrregues” (art. 69.1).

Tal volta, les càrregues de menor intensitat que recauen sobre aquests titulars són les de notificació i autorització. És a dir, per a determinats actes que cal realitzar sobre un bé cultural es requereix una notificació prèvia a l’Administració competent. Això passa quan es tracta d’alienar un bé declarat d’interès cultural o inventari; notificació que cal fer per possibilitar l’exercici del dret de tempteig (art. 38.1). Quelcom semblant s’ha de dir respecte dels béns mobles (art. 26.4) i especialment dels inventariats, ja que, segons l’article 26.6.c, la transmissió tant *inter vivos* com *mortis causa*, així com qualsevol altra modificació en la seva situació “s’haurà de comunicar a l’Administració competent”.

De vegades, el que exigeix la LPH no és una simple notificació sinó qualche cosa més: una autorització administrativa. Autorització que sol anar acompanyada de prohibicions que suposen límits a les facultats de disposició o gaudi del propietari. En concret, per exportar béns culturals inventariats o de més de cent anys (art. 5.2), ja que l’exportació dels declarats d’interès cultural o en el seu entorn, o per col·locar qualsevol rètol, senyal o símbol (art. 19.1 i 2, art. 22.1), que s’exigeix una autorització prèvia sense la qual no es pot atorgar la corresponent llicència d’obres (art. 23.1). Cal afegir a tot això la prohibició de col·locar qualsevol tipus de “publicitat comercial” (no entenc perquè només es prohibeix la comercial), cables, antenes i conduccions aparents. Endemés, s’ha de tenir en compte que la sola incoació de l’expedient de declaració d’interès cultural

respecte d'un immoble determina ja un important efecte urbanístic: "la suspensió de les corresponents llicències municipals de parcel·lació, edificació o demolició a les zones afectades, així com els efectes de les ja atorgades" (art. 16.1). Per tancar l'apartat d'autoritacions, cal treure a col·lació d'exigència d'una d'elles perquè el titular d'un bé declarat d'interès cultural o inventariat dugui a terme "qualsevol canvi d'ús" (art. 36.2, *in fine*).

Altres càrregues són del tipus *in patiendo*, ço és, consisteixen en el deure de suportar determinades actuacions. Concretament (a l'art. 13.2), tot referint-se als béns declarats d'interès cultural, es declara que els propietaris, els titulars de drets reals limitats (usdefruit, censos...) o "qui els posseeixi per qualsevol títol" (per exemple, un arrendatari), estan obligats a permetre i facilitar una triple activitat: la inspecció per part dels organismes competents, l'estudi als investigadors i, també, la visita pública (o bé, substitutòriament, el dipòsit en un lloc per a l'exhibició). Les dues primeres activitats, també han de suportar-les els posseïdors de béns del patrimoni documental i bibliogràfic (art. 52.3 i 4) i els de béns mobles inclosos a l'Inventari General (art. 26.6.a i b). Finalment, en el camp d'aquest tipus de càrregues cal esmentar la de suportar les excavacions o prospeccions arqueològiques, l'execució de les quals pot ser ordenada per l'Administració competent "a qualsevol terreny públic o privat del territori espanyol en què es pressuposi l'existència de jaciments o de restes"; que a aquests casos es determina una indemnització per al particular afectat (art. 43).

En darrer lloc, hi ha una sèrie de límits de gran intensitat a les facultats de disposició i gaudi dels titulars. Uns, s'articulen tècnicament com a prohibicions, i d'altres, com a deures. D'entre els primers, cal fer esment de la inseparabilitat del seu entorn, que afecta els béns declarats d'interès cultural. Això implica un clar límit a la facultat de disposició material i, en concret, a la que permet a tot titular d'un bé de decidir-ne la ubicació, ja que (ex. art. 18) "No es podrà procedir al seu desplaçament o a la seva remoció tret que resulti imprescindible per causa de força major o interès social". En aquesta seu caldria incloure també el límit que a la facultat de gaudi suposa la modalització que s'estableix respecte de la utilització dels béns declarats d'interès cultural i els mobles inventariats, ja que l'article 36.2 la subordina que "no es posin en perill els valors que n'aconsellen la conservació", i que el 37.3 preveu com a causa justificativa d'interès social per a l'expropiació un "ús incompatible amb els seus valors". Modalització de l'ús, reiterada respecte dels posseïdors de béns del patrimoni documental i bibliogràfic quan s'exigeix que aquests siguin destinats "a un ús que no n'impedeixi la conservació" (art. 52.1, *in fine*).

Tot i això, l'instrument tècnic de més envergadura que utilitza la LPH per concretar aquests límits és el de la imposició de deures. Deures que, tal com ja hem avançat, no només recauen sobre el propietari sinó també, si s'escau, sobre els titulars de drets i sobre els posseïdors dels béns culturals (arg. art. 36.1 i 52.1). Concretament, són tres els deures legalment establerts.

En primer lloc, el de conservació, que limita en aquest camp el poder de disposició material del seu titular. És un deure, d'altra banda, que atany directament l'objectiu essencial de la política legislativa que, tal com hem vist, guia tot el règim jurídic d'aquests béns. Mentre que l'article 36.1 parla en general del deure de conservar-los, l'article 52.1, referit al patrimoni documental

i bibliogràfic, referma aquesta idea quan parla de l'obligació de "conservar-los" i de la de "protegir-los".

En segon lloc, apareix el deure de manteniment, lligat a l'anterior i que tradueix jurídicament l'obligació de fer front a les reparacions i a les despeses necessàries per a la seva conservació. Aquí, la LPH preveu (art. 36.3) tres mecanismes en mans de l'Administració, que tendeixen a l'assoliment efectiu dels objectius que hom persegueix amb aquest deure de manteniment. Primerament, la possible concessió, per part d'aquella, d'un "ajut amb caràcter de bestreta reintegrable, que en el cas de béns immobles serà inscrit al Registre de la Propietat", entès com a crèdit refaccionari. A més, es preveu l'execució d'aquestes reparacions o obres, de manera subsidiària, per part de l'Administració quan els titulars no les duguin a terme. I fins i tot la realització de les reparacions per l'Administració de manera directa "si ho requereix així la més eficaç conservació dels béns".

En tercer lloc, el titular d'aquests béns suporta el deure de custòdia (art. 36.1) expressat també com el deure de "mantenir-los en llocs adequats" (art. 52.1). En realitat, la custòdia és quelcom més que el simple manteniment en llocs adequats, ja que imposa al titular no només aquest deure d'adequar la situació diligent en la seva vigilància, sigui de manera directa o sigui fins i tot a través de la instal·lació d'estrís de seguretat o de la contractació de serveis a aquest respecte. Sens dubte, aquesta és una onerosa seqüela per al titular d'aquests béns, inimaginable en l'àmbit dels drets reals que recauen sobre béns ordinaris. No podem justificar fins i tot la declaració d'utilitat pública, amb el fi d'expropiació, dels edificis o dels terrenys confrontants (art. 64 LPH).

Aquest tríode de deures o obligacions es veu reforçat per raó de la seva exigibilitat a l'esmentada previsió legal (art. 36.4 i 52.2) que el seu incompliment pels titulars de béns declarats d'interès cultural o de béns del patrimoni documental i bibliogràfic "serà" (art. 36.4) o "podrà ser" (art. 52.2) causa d'interès social per a l'expropiació forçosa d'aquests béns.

4.3. *Els manaments i les prohibicions d'actuar que recauen en general sobre els particulars*

El cercle d'afecció a l'àmbit jurídic dels particulars en matèria de patrimoni cultural no s'exhaureix amb la situació de titularitat sobre un bé cultural. Hi ha també una projecció d'abast més vast que involucra subjectes que no ostenten cap titularitat sobre aquests béns, projecció lligada a la idea, expressada al Preàmbul, que el "patrimoni històric espanyol és una riquesa col·lectiva".

Les manifestacions d'això són diverses. Així, per exemple, les persones o entitats que es dediquen habitualment al comerç de béns mobles culturals, estan obligades a formalitzar davant l'Administració un llibre de registres de les transmissions realitzades d'aquells (art. 26.4 *in fine*). O qui pretengui realitzar excavacions o prospeccions ha de ser expressament autoritzat per fer-ho i ha de ser controlada la seva actuació quant a "coherència... professionalitat i interès científic" (art. 42.1), i roman obligat a lliurar els objectes obtinguts (art. 42.2). Un darrer exemple: qui, per la funció que exerceix, tingui al seu càrrec documents integrants del patrimoni documental, està obligat "quan cessi en les se-

ves funcions, a lliurar-los a qui el substitueixi... o a trametre'ls a l'arxiu que els correspongui" (art. 54.1).

I, finalment, i com a derivació òbvia de l'avinença que el patrimoni cultural és una riquesa col·lectiva, la LPH estableix que les persones "que observin perill de destrucció o deteriorament" en un d'aquests béns, tenen el deure de "fer-ho saber en el menor temps possible" (art. 8.1), així com que l'acció per exigir el compliment d'aquesta llei és pública.

Ponència II

Adquisició, transmissió i exportació de béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol en el marc de la legislació de l'estat i de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears

JOSEP M. QUINTANA I PETRUS

I. INTRODUCCIÓ

L'objecte bàsic de la Llei 16/1985, de 25 de juny, és la defensa del Patrimoni Històric Espanyol. I en parlar de defensa no utilitzam el concepte en el seu aspecte més estricte, sinó atenint-nos a una acepció més ampla i expansiva de protecció, acreixement i de garantia de transmissió a les generacions futures i tota la riquesa històrico-artística que configura el nostre patrimoni. En aquest sentit diu l'article, 1.1 que "son objeto de la presente Ley la protección, acrecentamiento y transmisión a las generaciones futuras del Patrimonio Histórico Español".

Dit això s'imposa concretar què ha d'entendre's per Patrimoni Històric. La Llei del 1985 consagra una definició d'aquest Patrimoni i amplia notablement la seva extensió. Diu, en efecte, que "integran el Patrimonio Histórico Español los inmuebles y objetos muebles de interés artístico, histórico, paleontológico, arqueológico, etnográfico, científico o técnico". Y afegeix que "también forman parte del mismo el patrimonio documental y bibliográfico, los yacimientos y zonas arqueológicas, así como los sitios naturales, jardines y parques, que tengan valor artístico, histórico o antropológico" (art. 1.2 LLPHE).

A partir d'aquesta definició, és evident que en el concepte de "Patrimoni Històric Espanyol" s'hi comprenen, entre altres, tots aquells béns mobles i immobles que reuneixin les característiques expressades a la definició legal, el Patrimoni Arqueològic, els Museus, Arxius i Biblioteques de titularitat estatal, així com el Patrimoni Documental i Bibliogràfic, amb la qual cosa es persegueix d'assegurar la protecció i foment de tots aquells béns culturals que són deguts a la mà de l'home i de tots aquells béns que han de ser apreciats en sí mateixos, sense que puguin afectar-los limitacions derivades de llur propietat, ús, antigüe-

tat o valor econòmic. D'ací que la Disposició Adicional 5ª hagi establert que queden també subjectes a tot el que disposa aquesta Llei tots els béns mobles i immobles que formin part del Patrimoni Nacional i puguin incloure's en l'àmbit de l'article primer, sens perjudici de llur afectació i règim jurídic propis.¹

Per tot això, i atenent a les exigències constitucionals establertes als articles 44, 46, 149.1.1 i 149.2, la Llei considera com a deures i atribucions essencials de l'Administració de l'Estat les següents:

A) Garantir la conservació del Patrimoni Històric Espanyol, la qual cosa implica la protecció dels béns que l'integren de l'exportació il·lícita i l'expoliació, d'acord amb el que disposa l'article 149.1.28 de la Constitució espanyola (art.2.1. LLPHE).

B) Promoure el seu enriquiment i fomentar i tutelar l'accés de tots els ciutadans als béns que hi són compresos (art.2.1 LLPHE). I

C) Difondre internacionalment el coneixement d'aquests béns, recuperar-los quan haguessin estat exportats il·lícitament i intercanviar, respecte d'aquests, informació cultural, tècnica i científica amb els altres Estats i amb els Organismes internacionals, de conformitat amb l'establert a l'article 149.1.3 de la Constitució (art. 2.3 LLPHE).

Però és evident que no basta que una Llei estableixi genèriques prescripcions de protecció i foment si llavors no concreta les mesures adequades per tal de dur a terme aquests objectius, d'ací que el legislador hagi establert una sèrie de mesures que tenen com a finalitat proporcionar als béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol una protecció adequada. Això no suposa que aquestes mesures es despleguin de manera uniforme sobre la totalitat dels béns que, per virtut de la Llei, es consideren integrants del nostre Patrimoni Històric. En efecte, la Llei estableix al respecte distints nivells de protecció que es corresponen amb diferents categories legals. La més genèrica i que dona nom a la pròpia Llei es la de Patrimoni Històric Espanyol, constituït aquest, com ja s'ha dit, per tots aquells béns de valor històric, artístic, científic o tècnic que conformen l'aportació d'Espanya a la cultura universal. En torn d'aquest concepte s'estructuren les mesures essencials de la Llei i es precisen les tècniques d'intervenció que són competència de l'Administració il·lícita i l'expoliació. Però, a més d'això, i per a atorgar una major protecció i tutela al dit Patrimoni, assoleix un valor singular la categoria de Béns d'Interès Cultural, que s'extén als mobles i immobles d'aquell Patrimoni que, de manera palmària, reclamen major protecció.

Concretant en el camp dels béns mobles, i per a tots aquells objectes que tinguin un relleu singular pel seu notable valor històric, arqueològic, artístic, tècnic o cultural que, formant part del Patrimoni Històric Espanyol, no hagin estat declarats d'Interès Cultural, es crea un Inventari General de Béns Mobles l'objecte del qual serà assegurar-los una adequada protecció.

¹ En aquest sentit. Cf. la Llei 23/1982, de 16 de juny, del Patrimoni Nacional, modificada per la Llei 21/1986, de 23 de desembre, i el R.D.- 469/1987, de 18 de març, pel que s'aprova el Reglament de la Llei 23/1982, de 16 de juny reguladora del Patrimoni Nacional.

Vet-aquí que, una vegada definit per la Llei el seu objecte i el conjunt de béns que integren el Patrimoni Històric Espanyol, concreti que "los bienes más relevantes del Patrimonio Histórico Español deberán ser inventariados o declarados de interés cultural en los términos previstos en esta Ley (art. 1.3 LLPHE).

Assenyalats, doncs, els objectius bàsics que la Llei persegueix, podem observar d'immediat que els béns mobles són els que, d'una o altra manera, queden englobats en totes les categories de béns que la Llei pretén protegir, donat que: a) poden ser declarats d'Interès Cultural; b) poden ser inclosos a l'Inventari General de béns Mobles; i c) poden formar part de qualsevulla dels patrimonis especials que regula la Llei, a saber: el patrimoni arqueològic, el patrimoni etnogràfic i el patrimoni documental o bibliogràfic.

Tot això a diferència dels béns immobles que no poden ser inclosos a l'Inventari (dedicat exclusivament als béns mobles) i que, donada la seva naturalesa, no tenen res a veure amb el patrimoni documental o bibliogràfic.

Per altra banda és evident que el conjunt de disposicions protectores que la Llei estableix per a regular les troballes i prospeccions arqueològiques (quan de béns d'aquesta naturalesa es tracta), així com les prohibitives o limitatives de l'exportació de béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol, afecten bàsicament als béns mobles, d'aquí que ens trobem davant d'uns béns que han estat objecte d'una extensa regulació ja que llur naturalesa facilita la clandestinitat de les actuacions que recauen sobre ells (així les transmissions, les exportacions, les troballes casuals, etc.), la qual cosa augmenta considerablement les possibilitats de frau a les finalitats de protecció i acreixement del Patrimoni Històric que la Llei persegueix.

Així doncs, i a més a més de totes aquelles disposicions legals referents a la conservació i restauració del patrimoni moble que, acertades o no, són indispensables per a la seva protecció i defensa (normes que no correspon tractar dins d'aquesta ponència), el que més ha preocupat al legislador ha estat la configuració d'un conjunt de normes protectores del patrimoni moble que giren entorn del moment en què aquest patrimoni es descobreix (així les que fan referència a prospeccions, excavacions o troballes de béns arqueològics), o del moment en què aquest patrimoni es transmet, ja que és en el moment de la transmissió del domini (si aquesta es produeix clandestinament) i, més encara, en el moment en què aquest patrimoni es pretén exportar, quan més perilla l'objectiu perseguit per la llei de protegir, acreixer i transmetre a les generacions futures el Patrimoni Històric Espanyol (art. 1 LLPHE). Normes, totes aquestes, que es completen mitjançant uns mecanismes que permeten classificar tots els béns integrants del Patrimoni dins les diferents categories legals que, com ja s'ha dit, comporten cadascuna d'elles un determinat règim jurídic per als béns que s'hi adscriuen tot procurant-ne una adequada protecció.

Per altra banda, hem d'assenyalar que per a cada una d'aquestes categories especials de béns s'ha previst la creació d'un registre administratiu en el qual s'hi constaten totes les vicisituds que els afecten, la qual cosa permet de conèixer en cada moment llur situació i circumstàncies. Aquests registres són: el registre de Béns declarats d'interès Cultural, l'Inventari General de Béns Mobles, el Cens dels Béns integrants del Patrimoni Documental i el Catàleg col·lectiu dels Béns integrants del Patrimoni Bibliogràfic.

Convé, per últim, assenyalar que l'esquema legal apuntat, tot i que conceeix un paper preponderant a l'Administració de l'Estat, preveu una actuació coordinada de les diferents Administracions Públiques i, més concretament, del Ministeri de Cultura i de les Conselleries de Cultura de les respectives Comunitats Autònomes.

Dit això vull assenyalar que el propòsit d'aquesta ponència és vari. En primer lloc, intentaré d'ordenar el conjunt de normes que giren entorn del descobriment (fortuït o premeditat) dels béns integrants del Patrimoni Arqueològic, que constitueixen una novetat important de l'actual legislació, en configurar-los com una molt especial categoria de béns. En segon lloc, em referiré a les normes que regulen la transmissió dels béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol, entre els quals hi hem d'incloure no sols els que tradicionalment han configurat l'anomenat patrimoni artístic (així les pintures, escultures, gravats, ceràmiques, joies, etc.), sinó també tots aquells béns integrants del que la Llei configura com a Patrimoni Etnogràfic, Patrimoni Documental i Patrimoni Bibliogràfic, ja que uns i altres queden subjectes a les normes generals sobre la transmissió dels béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol. En tercer lloc, m'hauré de referir a la normativa vigent respecte de l'exportació de totes aquests béns, per a concloure finalment la ponència apuntant les possibilitats d'intervenció de les Comunitats Autònomes i, en especial, de la de les Illes Balears en la protecció, acreixement i transmissió a les generacions futures del nostre Patrimoni Històric.

Fora d'aquesta ponència hi quedarà, doncs, la reflexió de si les mesures de protecció (fiscals i de qualsevol altre ordre) que la Llei arbitra per a afavorir l'obtenció dels objectius perseguits, són o no suficients i estan o no correctament dibuixades.

II. LA DEMANIALITAT I CONSEGÜENT INTRANSMISSIBILITAT DELS BÉNS DESCOBERTS QUE FORMIN PART DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

I. EL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

1.1. *Concepte i naturalesa.*

S'ha dit ja que la Llei parteix d'un concepte molt ample del Patrimoni Històric Espanyol en dir que l'integren, entre altres béns, "los inmuebles y objetos muebles de interés artístico, histórico, paleontológico, arqueológico, etnográfico, científico o técnico" (art. 1.2. LLPHE)². D'aquí que, segons la Llei, formin part del Patrimoni Històric Espanyol "los bienes muebles o inmuebles de carácter histórico, susceptibles de ser estudiados con metodología arqueológica, hayan sido o no extraídos y tanto si se encuentran en la superficie o en el subsuelo,

² Hem de destacar aquí el "Convenio europeo para la protección del Patrimonio Arqueológico" fet a Londres el 6 de maig de 1969, al qual va adherir-se Espanya mitjançant l'Instrument d'Adhesió de 18 de febrer del 1975 (B.O.E. núm. 160, de 5 de juliol del 1975).

en el mar territorial o en la plataforma continental" (art. 40.1 LLPHE). Amb aquesta referència als espais marins, desconeguda a la legislació anterior, la Llei ha ampliat encara més aquest concepte en un sentit certament molt lloable, però el legislador ha anat fins i tot més enllà en afegir que "forman parte asimismo de este Patrimonio los elementos geológicos y paleontológicos relacionados con la historia del hombre y sus orígenes y antecedentes".

Així doncs, tots els béns que poden integrar-se sota el concepte de "Patrimoni Arqueològic", siguin aquests mobles o immobles, formen part del "Patrimoni Històric Espanyol" i podran ser declarats d'Interès Cultural o, si s'escau, inclosos a l'Inventari General de Béns Mobles segons les normes ordinàries, la qual cosa determinarà respecte d'aquests el règim jurídic general que la Llei atorga a uns o altres béns.

Assenyalem tan sols (tot i que això ens separa del tema a què ha d'ajustar-se la ponència) que, per ministeri de la Llei, queden declarats ja d'Interès Cultural "las cuevas, abrigos y lugares que contengan manifestaciones de arte rupestre" (art. 40.2 LLPHE).

1.2. Les excavacions, prospeccions i troballes, com a vies que són a través de les quals s'aconsegueix la investigació i descobriment dels béns integrants del Patrimoni Arqueològic.

És evident que la ciència arqueològica avança gràcies a les excavacions i prospeccions que es duen a terme, així també a les troballes que, de manera casual o fortuïta, impliquen el descobriment de béns o objectes que reuneixin en sí mateixos algunes de les característiques que els integren en el Patrimoni Arqueològic i, per tant, en el Patrimoni Històric Espanyol. La Llei regula, per això, aquestes actuacions, possibilitant que l'Administració les dugui a terme de manera coactiva i sotmeti llur realització pels particulars a la corresponent autorització administrativa.

1.2.1. Concepte d'excavació arqueològica.

Als efectes de la Llei, són excavacions arqueològiques "las remociones en la superficie, en el subsuelo o en los medios subacuáticos que se realicen con el fin de descubrir e investigar toda clase de restos históricos o paleontológicos, así como los componentes geológicos con ellos relacionados" (art. 41.1 LLPHE).

Aquest concepte implica, doncs, un fet positiu, la remoció de terrenys, es dugui aquesta a terme en la superfície, en el subsòl o en medis subaquàtics, i una finalitat específica, el descobriment o la investigació de restes històriques o paleontològiques, així com de components geològics relacionats amb aquells que, com ja s'ha vist, integren el Patrimoni Arqueològic segons es desprèn dels articles 1 i 40.1 LLPHE.

1.2.2. Concepte de prospecció arqueològica.

Són prospeccions arqueològiques "las exploraciones superficiales o subacuáticas, sin remoción de terreno, dirigidas al estudio, investigación o examen de datos sobre toda clase de restos históricos o paleontológicos, así como de componentes geológicos con ellos relacionados" (art. 41.2 LLPHE).

En aquest cas, doncs, el fet determinant de la prospecció és l'exploració sense remoció de terreny, realitzi's aquesta en terrenys superficials o subaquàtic. I la finalitat perseguida és l'estudi, investigació o examen de dades sobre qualsevol dels elements a què fan referència els articles 1 i 40.1 LLPHE³.

1.2.3. *Concepte de treballa casual*

A diferència dels dos casos anteriors, que exigeixen una conducta humana tendent a descobrir, investigar o estudiar restes històriques o paleontològiques, per treballa s'entén "aque'l descubrimiento casual de objetos y restos materiales que, poseyendo los valores materiales que son propios del Patrimonio Histórico Español, se hayan producido por azar o como consecuencia de cualquier otro tipo de remociones de tierra, demoliciones u obras de cualquier índole" (art. 41.3 LLPHE).

A les troballes casuals pot haver-hi, doncs, remoció de terres i, fins i tot, prospeccions –sempre que aquestes s'encaminin ala investigació de dades no relacionades amb el Patrimoni Arqueològic–, però no és estrictament necessari. El fonamental del concepte radica en la casualitat, que implica la invenció fortuïta d'un bé de valor històric.

1.3. *La realització d'excavacions i prospeccions.*

Com ha posat de manifest BASSOLS⁴, la Llei de 7 de juliol del 1911 va construir una de les primeres normes existents en matèria de protecció del patrimoni, la qual va declarar com a antiguitats "todas las obras de arte y productos industriales pertenecientes a las edades prehistóricas, antigua y media hasta el reinado de Carlos I". I afegí que els seus preceptes "se aplicarian de igual modo a las ruinas de edificios antiguos que se descubriesen, a los entonces existentes que entrañasen importancia arqueológica y a los edificios de interés artístico abandonados a los estragos del tiempo" (art.2). Aquella Llei, en opinió de l'autor citat, va pretenir ser, abans que res, una norma de foment de les excavacions arqueològiques, tot atorgant a l'Estat el dret a fer excavacions en propietat particular, prèvia expropiació del terreny o indemnització per l'ocupació efectuada, ordenat la formació d'un inventari i concedint premis a les persones que es distingissin per llur activitat descobridora, al mateix temps que sotmetia a reglamentació administrativa l'activitat d'excavació amb la possibilitat de declarar clandestines aquelles que es duguessin a terme sense la corresponent autorització administrativa.

Amb la Llei actual, aquesta qüestió queda resolta en els termes següents:

³ Com queda clar a les definicions exposades, les excavacions i prospeccions arqueològiques es relacionen directament amb llocs en els que hi ha restes arqueològiques o paleontològiques, sense que per això sigui necessària una concreta senyalització del lloc. Això implica que la manca de senyalització no pugui esgrimir-se com a element justificatiu d'una actuació excavatòria o prospectora sempre que hi hagi restes històriques evidents per a qualsevol persona. La Generalitat de Catalunya ha extès aquest concepte fins i tot a aquells llocs que, malgrat no presentar restes històriques o paleontològiques evidents, és de coneiximent general que hi ha aquell tipus de restes. En aquest sentit es pronuncia una "Nota informativa" de la Secretaria General del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, datada el 3 de novembre del 1987.

⁴ BASSOLS COMA, Martín. *El Patrimonio Histórico Español: Aspectos de su régimen jurídico*, a "Revista de Administración Pública" núm 114, setembre-desembre 1987, pág. 119.

1.3.1. *Excavacions i prospeccions realitzades o ordenades per l'Administració.*

L'Administració competent i, per tant, la de l'Estat i, si s'escau, les de les Comunitats Autònomes que hagin assumit competències en aquest camp, com a garants que són de la defensa i conservació del Patrimoni Històric Espanyol, podran ordenar l'execució d'excavacions o prospeccions arqueològiques a qual-sevol terreny públic o privat del territori espanyol, on es presumeixi l'existència de jaciments o restes arqueològics que hi siguin relacionats. És clar que, quan decideixi actuar d'aquesta manera, l'Administració haurà d'indemnitzar als particulars els danys i perjudicis que impliqui aquesta actuació, d'ací que la Llei ens remeti, en matèria d'indemnitzacions, al que disposa la legislació vigent sobre expropiació forçosa (art. 43 LLPHE).

1.3.2. *Excavacions i prospeccions realitzades per particulars.*

A) Necessitat d'autorització: El principi fonamental en aquest camp és el que subjecta tota excavació o prospecció arqueològiques a la corresponent autorització. Aquesta serà atorgada per l'Administració de l'Estat o de la Comunitat Autònoma, segons la distribució constitucional i estatutària de competències. L'Administració actuant haurà de comprovar, mitjançant els procediments d'inspecció i control idonis, tots aquells treballs que estiguin planejats i desenvolupats conforme a un programa detallat i coherent que contengui els requisits concernents (art. 42.1 LLPHE)⁵.

B) Obligació de lliurar els objectes obtinguts a l'Administració: L'autorització per a realitzar excavacions o prospeccions arqueològiques obliga als beneficiaris a lliurar els objectes obtinguts, degudament inventariats, catalogats i acompanyats d'una Memòria, al Museu o centre que l'Administració competent determini i en el plaç que es fixi, tenint en compte la seva proximitat al lloc de troballa i les circumstàncies que facin possible, a més de la seva conservació adequada, la seva millor funció cultural i científica. En cap cas el descobridor d'un objecte com a conseqüència d'excavacions i prospeccions autoritzades tindrà dret al premi que concedeix la Llei al trobador casual (art. 42.2 i 44 LLPHE).

C) Il·licitud de les excavacions i prospeccions que no reuneixin els requisits anteriors: Seran il·lícites, i els seus responsables seran sancionats conforme al que disposa la Llei, les excavacions o prospeccions arqueològiques realitzades sense l'autorització corresponent, o les que s'hagin portat a terme amb incompliment dels termes en què foren autoritzades, així com les obres de remoció de terra, de demolició o qualsevulla altres realitzades amb posterioritat en el lloc on s'ha produït una troballa casual d'objectes arqueològics que no hagués estat comunicada d'immediat a l'Administració competent (art. 42.3 LLPHE).

1.4. *Règim a què han de subjectar-se els béns o objectes descoberts o trobats com a conseqüència d'excavacions, prospeccions o troballes casuals.*

1.4.1 *Naturalesa dels béns i objectes descoberts o trobats.*

Com ha escrit BASSOLS⁶, el règim jurídic dels béns d'interès o relleu arqueològic afecta no solament a la declaració de llur pertinença al Patrimoni His-

⁵ En el marc dels seus respectius Estatuts d'Autonomia i de la Constitució, aquestes competències han estat assumides avui per totes les Comunitats Autònomes.

⁶ BASSOLS COMA, Martín *El Patrimonio Histórico Español...* op. cit., pág. 118.

tòric, sinó també a la problemàtica de l'atribució de la propietat dels béns, descoberts com a conseqüència dels treballs d'excavació o per troballa fortuïta o casual. Ambdues qüestions han estat històricament regulades des de perspectives diferents –Dret civil i Legislació administrativa–, que han originat importants conflictes interpretatius per la manca de coordinació entre els dos ordnaments que, com és lògic, parteixen de premises divergents. El Codi Civil, en el seu article 351, després de proclamar que “el tesoro oculto pertenece al dueño del terreno en que se hallare”, i d'atribuir al descobridor la meitat dels efectes descoberts, quan la troballa hagués tingut lloc en propietat aliena o de l'Estat, estableix el principi següent: “Si los efectos descubiertos fueren interesantes para la ciencia o las artes podrá el Estado adquirirlos por su justo precio, que se distribuirá en conformidad a lo declarado”.

Amb posterioritat al Codi civil, la Llei de 7 de juliol del 1911 que, com s'ha dit, constituï una de les primeres normes existents en matèria de protecció del Patrimoni, i el seu Reglament provisional del 1912, atribuïren al descobridor espanyol la propietat dels objectes descoberts i als estrangers el ple domini d'un exemplar de tots els objectes duplicats i el dret durant cinc anys de reproducció d'originals, sempre que no menyscabassin la conservació de les troballes. L'Estat adquiria, així, la propietat de les antiguitats descobertes casualment en el subsol o trobades en esbucar edificis antics, prèvia indemnització de la meitat de l'import de la taxació legal, corresponent l'altra meitat al propietari del terreny (art. 5). La Llei de 13 de maig del 1933 sobre el Patrimoni artístic nacional, en el seu article 37, va mantenir la vigència de la Llei del 1911 “interin no se publique una nueva Ley”, però a l'article 40 tornava a incidir sobre les troballes fortuïtes, equiparant-les a les excavacions autoritzades, modificant així l'esperit de la Llei del 1911 en el sentit que “la Junta superior del tesoro artístico (...) podrá conceder el disfrute de lo hallado al descubridor a condición de que se comprometa a permitir el estudio, la reproducción fotográfica o el vaciado en yeso de los objetos contratados o determinar su entrega al Estado con la indemnización que fija el artículo 45”. Fou l'ambigüitat d'aquesta legislació, amb el rerafons de l'article 351 del Codi civil, la que, en opinió de BASSOLS, ha repercutit sensiblement en la solució polèmica per via judicial d'alguns casos que han trascendit l'opinió pública durant tot el temps de la seva vigència⁷.

La nova Llei del 1985 no manté ambigüitat alguna en aquest aspecte per quan, de manera clara, considera com a béns de domini públic tots els objectes i restes materials que posseïxin els valors que són propis del Patrimoni Històric Espanyol i que siguin descoberts com a conseqüència d'excavacions, remocions de terra o obres de qualsevol índole o per atzar (art. 44.1 LLPHE), la qual cosa implica que aquests béns revesteixin els caràcters propis d'aquell domini i, bàsicament, els d'inalienabilitat, imprescriptibilitat i inembargabilitat (art. 132 C.E.).

1.4.2. Obligacions i drets de la persona que faci la troballa

El que, com a conseqüència d'excavacions, prospeccions o d'una troballa casual es faci amb algun bé dels que aquí s'estudien haurà de comunicar a l'Ad-

⁷ L'ambigüitat de la legislació anterior ha estat estudiada per MOREU BALLONCA, J. *Ocupación, hallazgo y tesoro*. Ed. Bosch, Barcelona, 1980 i per ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *La dama de Baza*, “*Revista de Derecho Privado*”, julio-agosto 1976.

ministració competent⁸ el seu descobriment en el plaç màxim de trenta dies, si es tracta d'excavacions o prospeccions, i immediatament quan es tracti de troballes casuals. En cap cas serà d'aplicació a aquests objectes el que disposa l'article 351 del Codi civil (art. 44.1 LLPHE), amb la qual cosa desapareix l'atribució al propietari del terreny de la titularitat del tresor ocult, tot i que segueix mantenint-se, com veurem, el dret al premi per part del descobridor casual i del propietari del terreny on s'ha produït la troballa.

Una vegada comunicat el descobriment, i fins que els objectes siguin lliurats a l'Administració competent, al descobridor li seran d'aplicació les normes del dipòsit legal, tret del cas que els lliuri a un Museu públic (art. 44.2 LLPHE).

En els supòsits de troballa casual, el descobridor i el propietari del lloc on la troballa s'hagués realitzat tenen dret, en concepte de premi en metal·lic, a la meitat del valor que en taxació legal se'ls atribueixi, valor que es distribuirà entre ells per parts iguals. Si fossin dos o més els descobridors o els propietaris, es mantindrà igual proporció (art. 44.3 i 42.2 LLPHE).

1.4.3. Sancions per l'incompliment de les obligacions legals

L'incompliment de les obligacions previstes en els dos apartats immediataments anteriors privarà al descobridor i, si s'escau, al propietari del dret al premi indicat (recordi's que el premi correspon tan sols en el cas de troballa casual) i els objectes quedaran de manera immediata a disposició de les responsabilitats a què hi hagués lloc i a les sancions que siguin procedents (art. 44.4 LLPHE)⁹.

1.4.4. Excepcions a la norma general.

Tot el que acabam de dir respecte del règim jurídic dels béns trobats no regeix per a les troballes de parts integrants de l'estructura arquitectònica d'un immoble inclòs en el Registre de Béns d'Interès Cultural. Això no obstant, la troballa haurà de ser notificada a l'Administració competent en el plaç màxim de trenta dies (art. 44.5 LLPE).

1.5. Obligació de dipositar els objectes arqueològics a Museus o Centres adequats.

Pel que fa als objectes arqueològics adquirits pels Ens Públics per qualsevol títol, estableix la Llei l'obligació de dipositar-los a Museus o Centres que l'Administració adquirient determini, per a la qual cosa es tindrà en compte la seva proximitat al lloc de la troballa i les circumstàncies que facin possible, a més de la seva adequada conservació, la seva millor funció cultural i científica (art. 45 LLPHE).

⁸ L'administració competent serà la de la Comunitat Autònoma com a conseqüència dels passos de competència previstos als Estatuts i als Decrets de transferències.

⁹ "La pérdida del derecho del descubridor —ha escrito ALVAREZ ALVAREZ— es clara porque la ley le impone a él el deber de comunicar y de guardar y depositar. En cambio, la pérdida del derecho del dueño del terreno se modaliza con un 'en su caso' porque no debe perder ese derecho si no ha habido incumplimiento por su parte. El propietario tendrá la obligación de comunicar sólo desde que se entere que el hallazgo ha tenido lugar y sólo desde ese momento corren los plazos para él". Cf. *Estudios sobre el Patrimonio Histórico Español*. Ed. Civitas, Madrid, 1989, pág. 794.

III. LA TRANSMISSIÓ DELS BÉNS INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL

I. L'ALIENACIÓ DELS BÉNS QUE INTEGREN EL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL.

L'alienació dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol és, en principi, lliure, però quan es tracta de béns que han estat declarats com a tals o que han estat inclosos a l'Inventari General de Béns Mobles, llur alienació està sotmesa a una sèrie de restriccions, bàsicament als drets de tanteig i retracte que es concedeix a l'Administració per tal d'assegurar-los una protecció adequada¹⁰.

És evident que el control del comerç interior i exterior (més endavant ens referirem a l'exportació) dels béns mobles del Patrimoni Històric constitueix – com ha dit BASSOLS¹¹ – un dels elements clau per a la conservació i acreixement d'aquest patrimoni, d'ací que la Llei hagi establert una disciplina exigent en aquest ordre que elimina les principals llacunes i incerteses de la legislació anterior.

Tot i reconeixent l'existència d'importants llacunes, denunciades al seu dia per ALVAREZ¹², la legislació espanyola anterior marcava també una actuació interventora de l'Estat en aquesta matèria, ja que els drets d'adquisició preferent es remunta a la Llei d'excavacions arqueològiques del 1911 i queden consagrats a la Llei de Patrimoni de 1933¹³.

Ben al costat d'aquestes mesures generals, la Llei en conté d'altres, més restrictives encara, que fan referència als béns pertanyents a les entitats eclesiàstiques i a les Administracions públiques.

1.1 Els drets de tanteig i retracte

L'alienació dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que hagin estat declarats d'Interès Cultural o que tinguin incoat expedient per a llur declaració, o estiguin inclosos a l'Inventari General està subjecta als drets de tanteig i retracte per l'Administració en els termes següents:

1.1.1. El concepte d'alienació

El concepte determinant dels drets de tanteig i retracte és, com he dit, l'alienació dels béns mobles o immobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol (art. 31 LLPHE). Ara bé, alienar és un concepte molt ample que significa transmetre, la qual cosa exigeix precisar si qualsevol alienació implica el

¹⁰ Com ja s'ha dit, aquestes normes afecten a tota classe de béns que reuneixin les característiques assenyalades, s'integrin dins del patrimoni artístic, històric, etnogràfic, documental o bibliogràfic.

¹¹ BASSOLS COMA, Martí. *El patrimonio histórico...*, op. cit., pág. 108.

¹² ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *La transmisión de obras de arte*. Edersa, 1985.

¹³ L'aplicació d'aquests drets a tots els béns que formen part del PHE, que era la solució de les lleis anteriors, s'havia mostrat –segons diu ALVAREZ ALVAREZ– absolutament utòpica, desmoralitzadora i contraproduent, i havia conduït a la inaplicació de la norma en la majoria dels casos. Cf. *El tanteo y el retracto en la nueva Ley del Patrimonio Español*, a "Revista de Derecho Privado", 1987, págs. 5-56.

naixement d'aquells drets i són aquells, tan sols, conseqüència de les transmissions fetes amb caràcter oneros, és a dir, de les vendes.

El Codi civil espanyol regula el retracte legal dins del contracte de compravenda, utilitzant els termes d'alienar i vendre com a sinònims. Aquest mateix criteri ha prevalgut ordinàriament a l'hora de determinar els drets de tanteig i retracte, ja que les donacions, així com les permutes i aportacions a societats (que, indubtablement, són també transmissions) ténen una contraprestació tan específica que fan gairebé impossible la subrogació en el lloc de l'adquirient, que és —com molt bé diu ALVAREZ¹⁴—, una de les característiques essencials del retracte, encara que hi ha excepcions a aquesta norma, com per exemple, la que estableix l'Article 89 de la Llei d'Arrendaments Rústics.

Aquest sembla haver estat el criteri del legislador en el cas de la llei que ens ocupa, ja que l'article 38, en exigir que "se declare el precio y condiciones en que se proponga realizar la enajenación", i en parlar de "subastas públicas en que se pretenda enajenar cualquier bien", abona el criteri que la venda per preu és la contemplada com a cas típic d'alienació als efectes del tanteig i retracte, no donant-se aquests drets en les transmissions mortis causà ni tampoc en les permutes i aportacions a societats, a menys que unes i altres encobreixin vendes fraudulentas.

1.1.2. Béns a què afecten

Els drets de tanteig i retracte afecte als béns següents:

A) Als declarats d'Interès Cultural o que tinguin incoat expedient per a llur declaració¹⁵.

B) Als béns inclosos a l'Inventari General de Béns Mobles¹⁶.

¹⁴ ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *El tanteo...* op. cit., pàg. 24.

¹⁵ ALVAREZ ALVAREZ ha observat amb encert el problema que pot presentar el fet que, segons l'article 11 LLPHE "la incoación del expediente determinará, en relación al bien afectado, la aplicación provisional del mismo régimen de protección previsto para los bienes declarados de interés Cultural" quan exercint el Dret de tanteig o de retracte per l'Administració durant la tramitació de l'expedient, aquest conlogui desestimant la Declaració d'Interès Cultural per a aquell bé. Diu l'autor que "una recta aplicació del caràcter provisional de esta norma implica que el ejercicio del derecho de tanteo y la consiguiente adquisición quede sometida a la condición suspensiva de que se apruebe el expediente, con los consiguientes efectos de las obligaciones sometidas a condición suspensiva, es decir, la devolución de la cosa y del precio si se hubieran recíprocamente entregado, si no se cumple la condición suspensiva que, en este caso, sería la declaración de Interés Cultural del bien objeto de tanteo o retracto".

Planteja aixímateix l'autor altres supòsits problemàtics de tanteig i retracte en el cas de la venda d'un immoble que, sense haver estat declarat d'Interès Cultural, compren a dintre seu un altre bé que sí té aquest caràcter. En aquest cas proposa atendre a diversos criteris: el d'accessorietat (per al cas que una de les parts sigui de molt superior importància a l'altra), el de la separabilitat (en el cas que un i altre aspectes de l'objecte siguin perfectament separables) i el de la defensa del que pot sofrir més risc. Encara així, reconeix l'autor que les solucions poden ser, en ocasions, difícils haguent-se de combinar els criteris exposats per a donar una solució viable als múltiples casos que poden donar-se a la pràctica.

També es refereix ALVAREZ ALVAREZ al cas d'un immoble declarat d'Interès Cultural en el que s'hi comprenen parts integrants, pertinences o accesoris en la declaració. En aquest cas la transmissió i el tanteig lògicament han de comprendre el bé principal amb els seus afegits. I, per últim, el cas d'un immoble comprès dins d'un Conjunt o Lloc (Sitio) Històric declarat d'Interès Cultural que pot implicar problemes per quant les normes sobre transmissió no han d'afectar a tots els immobles compresos dins del conjunt o paratge d'aquells Conjunts. Cf. *El tanteo...* op. cit., pàgs. 12 y ss.

¹⁶ Observis que, d'aplicar-se la Llei amb eficàcia, l'Administració no podrà desconèixer cap de les alienacions d'aquells béns que reuneixin les característiques de l'article 26.1 RDDPLPHE.

C) A qualsevulla béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que es venguin en pública subhasta. I

D) A aquells béns l'exportació dels quals es sol·liciti, estiguin inventariats o tinguin una antigüitat superior als cent anys.

1.2. L'exercici per l'Administració dels drets de tanteig i retracte.

1.2.1. Obligació de notificar l'alienació

El qui tracti d'alienar un bé que reuneix les característiques anteriorment indicades haurà de notificar el seu propòsit a l'òrgan de la Comunitat Autònoma corresponent encarregat de la protecció del Patrimoni Històric Espanyol i al Ministeri de Cultura, declarant el preu i les condicions en què es proposi realitzar l'alienació¹⁷. A la notificació es consignarà el codi d'identificació del bé o, si s'escau, el número d' anotació preventiva¹⁸.

Aquesta obligació afecta, per tant, a qualsevol persona que tracti d'alienar un bé respecte del qual l'Administració tenguí reconegut el dret de tanteig i retracte, tracti's d'una persona física o bé una persona jurídica. Respecte a l'Església Catòlica i a les Administracions Públiques hi ha normes especials que veurem més endavant.

La Llei vigent ha mantingut, doncs, el criteri ample de legitimar a qui tracta d'alienar el bé per a verificar la notificació, tracti's del propietari, del seu apoderat o del simple encarregat de la venda.

Quan la venda del bé signi en pública subhasta, els subhastadors, amb un plaç d'antelació no superior a sis setmanes ni inferior a quatre, hauran de notificar als citats organismes les subhastes públiques a les que es pretengui alienar un bé integrant del Patrimoni Històric Espanyol, mitjançant la remissió de les dades que figuren en els catàlegs corresponents (art. 38.1 LLPHE i art. 40.1 i 2 RDDPLLPHE).

Observi's que, en el primer cas, l'obligació de notificar l'alienació afecta tan sols als béns declarats l'Interès Cultural o que tinguin incoat expedient per a llur declaració, o que estiguin inclosos a l'Inventari, mentres que en el segon cas (alienacions en subhasta pública) l'obligació de notificar afecta a tots els béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol.

D'ella dependrà, doncs, que s'iniciï l'expedient per a incloure'ls a l'Inventari.

En la discussió parlamentària de la Llei, ALVAREZ ALVAREZ, diputat llavors del Grup Popular, mantingué la posició que el tanteig i el retracte no havien d'extendre's a les vendes privades dins del territori nacional dels béns mobles que no haguessin estat declarats d'Interès Cultural. En la seva opinió, aplicant aquests drets als béns inventariats, el tanteig i el retracte constitueixen una limitació a la realització del valor dels béns inventariats i això és un fet que el seu titular pot valorar molt negativament. "No es lo mismo -diu aquest autor- poder disponer libremente, dentro del territorio español de un bien cultural mueble que tenerlo sometido a un derecho preferente que puede dilatar el cobro del precio en más de dos años. Y eso incluirá a la hora de tomar la decisión de inventariar quizá más que las ofertas de trato favorable que supone el Título VIII de la Ley". Cf. ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *El tanteo...*, op. cit., pàgs. 15-16.

¹⁷ Pel que fa a la notificació, res no diu la Llei ni tampoc el Reglament. Entenem que s'estarà a les normes generals del Procediment Administratiu.

¹⁸ La Disposició Transitòria 4 RDDPLLPHE diu que, "en tanto por el Registro General de Bienes de Interés Cultural y por el Inventario General no se asigne a los bienes inscritos el correspondiente código de identificación, en las notificaciones del propósito de enajenación de estos bienes prevista en el artículo 40 deberá indicarse la categoría de protección especial en que están incluidos y acompañar éstas de la documentación enunciada en el artículo 46 del mismo Reglamento".

1.2.2. A qui ha de notificar-se

Acabam de dir que haurà de notificar-se l'alienació pretesa a l'Òrgan de la Comunitat Autònoma corresponent encarregat de la protecció del Patrimoni Històric Espanyol i al Ministeri de Cultura. Per això mateix inclou el reglament una sèrie de normes per a determinar quina serà la Comunitat Autònoma competent per a rebre la notificació, la qual es realitzarà d'acord amb les normes següents:

a) Quan es tracti de Béns d'Interès Cultural o inclosos a l'Inventari, serà la corresponent al lloc d'ubicació del bé que consti inscrit al Registre General o a l'Inventari General.

b) En el cas de béns que tinguin incoat expedient per a ser declarats d'Interès Cultural o per a ser inclosos a l'Inventari General, serà la d'ubicació del bé en el moment en què s'efectuï la subhasta (art. 40.3 RDDPLLPHE).

1.2.3. Exercici del dret de tanteig

El nostre Dret anterior donava el tanteig a l'Estat. Així ho reconeixia la Llei del 1933 i les disposicions posteriors. Més discutible és que aquest mateix criteri s'hagi mantingut després de la Constitució i dels Estatuts d'Autonomia per quant les transferències que, en matèria de Cultura, s'han verificat a favor de les Comunitats Autònomes, la qual cosa ha provocat la impugnació constitucional d'aquests preceptes.

Atenent a les normes reglamentàries, l'exercici del dret de tanteig es verificarà d'acord amb l'esquema següent: Dins dels dos mesos següents a la notificació prevista, l'Administració de l'Estat, per medi del Ministeri de Cultura, podrà fer ús del dret de tanteig per a sí, per a una entitat benèfica¹⁹ o per a qualsevol entitat de Dret públic, previ informe de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol, obligant-se al pagament del preu convingut o, si s'escau, el de remat, en un període no superior a dos exercicis econòmics, tret que hi hagi un altre tipus d'acord amb l'interessat sobre la forma de pagament.²⁰ Dins del plaç indicat de dos mesos es comunicarà el venedor l'exercici d'aquest dret.

En el cas de subhastes públiques no serà preceptiu el dictamen de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació i l'Administració de l'Estat podrà exercitar el dret de tanteig mitjançant la compareixença d'un representant del Ministeri de Cultura a la subhasta, el qual, en el moment en què es determini el preu del remat del bé subhastat, manifestarà el propòsit de fer ús d'aquell dret, quedant en suspens l'adjudicació del bé. En un plaç de set dies hàbils, a partir de la celebració de la subhasta, es comunicarà el subhastador l'exercici del dret de tanteig.

¹⁹ Entén ALVAREZ ALVAREZ que dins del concepte d'"entitat benèfica" a què fa referència la Llei poden incloure's les Fundacions Culturals privades que se regeixen pel Reglament de 21 de juliol del 1972 que se consideren, pel seu article 1.3, "a todos los efectos, instituciones benéfico-docentes". D'acord amb aquest criteri, una Fundació Cultural Privada pot ser adquirient, si l'Estat així ho convé, d'un bé respecte del qual s'exerciti el dret de tanteig o retracte. Cf. ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *El tanteo...*, op. cit., pág. 27.

²⁰ El plaç que la llei concedeix a l'Estat per a pagar el preu constitueix, en opinió d'ALVAREZ ALVAREZ, una excepció al principi general que el retracte s'ha de subrogar en el mateix lloc i condicions que el comprador. Cf. *El tanteo...*, op. cit., pág. 45.

L'acord d'exercitar el tanteig es farà per Ordre Ministerial que serà publicada en el B.O.E., sens perjudici de produir efectes des de la seva comunicació (art. 38.2 LLPHE i art. 41.1-3 RDDPLLPHE).

En termes idèntics a l'Administració de l'Estat, podrà exercitar el dret de tanteig la Comunitat autònoma, això no obstant, l'exercici d'aquest dret per part de l'Administració de l'Estat tindrà caràcter preferent sempre que es tracti d'adquirir béns mobles per a un Museu, Arxiu o Biblioteca de titularitat estatal (art. 38.2 y 4 LLPHE i art. 40.4 RDDPLLPHE).

Per a determinar quina Comunitat Autònoma serà la competent per a exercitar el dret de tanteig, sembla clar que el Reglament concedeix implícitament la competència a aquella Comunitat a la que ha hagut de notificar-se la proposta d'alienació d'acord amb l'article 40.3 RDDPLLPHE).

1.2.4. *Exercici del dret de retracte*

Malgrat l'obligació de notificar les alienacions de béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol en els termes ja vists, el legislador preveu el cas que aquella notificació no s'hagués efectuat o no s'hagués efectuat correctament, concedint llavors a l'Administració de l'Estat, per medi del Ministeri de Cultura, el dret a exercitar, en els mateixos termes prevists per al tanteig, el dret de retracte en el plaç de sis mesos, a partir de la data en què tingués coneixement feaent de l'alienació²¹. En aquest cas, l'Ordre Ministerial per la que s'acordi exercitar el dret de retracte es notificarà el venedor i al comprador en el plaç que precedeix i es publicarà, a més a més, en el B.O.E.

D'igual forma podrà actuar la Comunitat Autònoma, sense perjudici de la preferència de l'Administració de l'Estat per a exercitar el retracte sempre que es tracti d'adquirir béns mobles per a un Museu, Arxiu o Biblioteca de titularitat estatal (art. 38.3 y 4 LLPHE i arts. 40.4 i 42 RDDPLLPHE).

1.2.5. *Mesures cautelars*

La legislació vigent sobre la matèria conté dues mesures cautelars que cal tenir en compte.

1^a) A partir de la publicació de les referides Ordres Ministerials, el bé sobre el què s'ha exercitat el dret de tanteig o de retracte quedarà sota la custòdia del Ministeri de Cultura en el lloc que designi, poguent també acordar que quedi sota la custòdia dels seus propietaris en concepte de dipòsit amb les garanties que a l'efecte es determinin (art. 43 RDDPLLPHE). Res es diu del cas en què els drets de tanteig i retracte hagin d'exercitar-se per les Comunitats Autònomes. Sembla que una interpretació lògica, encara que extensiva, de l'article 40.4 RDDPLLPHE hauria de dur-nos a una conclusió idèntica.

2^a) Els Registradors de la Propietat i Mercantils no inscriuran document algun pel que es transmeti la propietat o qualsevol casta de dret real sobre els béns a que fa referència aquest article sense que s'acrediti haver-se complert els requisits que s'hi recullen (art. 38.5 LLPHE). És clar que la mesura cautelar

²¹ Repari's que el dret de retracte podrà realitzar-se transcorreguts sis mesos des que es tingués coneixement feaent de l'alienació, no des de la data d'aquesta, plaç que haurà de computar-se d'acord amb el previst a l'article 1524 del Codi Civil.

que aquest precepte conté afectarà tan sols als béns que siguin inscribibles d'acord amb la Llei, d'ací que afectarà bàsicament als béns immobles.

1.3. Normes especials per a l'alienació de béns mobles pertanyents a Institucions Eclesiàstiques i Administracions Públiques.

1.3.1. Béns mobles d'Institucions Eclesiàstiques

L'establiment de normes especial que afecten als béns mobles de l'Església Catòlica que, després de l'Estat, deu ser ben segur la institució que més riquesa moble posseeix d'Espanya, ha estat quelcom sempre present a la nostra legislació històrica²². No ha d'estranyar-nos, doncs, que el legislador actual hagi abordat aquesta qüestió a l'objecte d'establir una norma que, enllaçant amb un dret històric restrictiu, regulàs limitativament la possibilitat de disposar per part de l'Església del seu patrimoni històric-artístic de naturalesa moble quan aquest formi part del que entenem per Patrimoni Històric Espanyol.

El legislador havia d'actuar, no obstant, dins de la legalitat que representa l'article 46 de la Constitució Espanyola i, així mateix, dins del marc que estableix l'acord entre l'estat Espanyol i la Santa Seu sobre Ensenyament i Afers Culturals de 3 de gener de 1979, ratificat per Instrument de 4 de desembre del 1979, acord que, després de reconèixer que el patrimoni històric, artístic i documental de l'Església segueix essent una part importantíssima del patrimoni cultural de la nació, el posa al servei i gaudi de la societat sencera, justificant la seva conservació i increment i també la col·laboració plena de l'Església i l'Estat.

Dins d'aquest marc legal, la Llei del 1985 ha abordat molt restrictivament la possibilitat de disposició per part de l'Església dels béns mobles de la seva propietat que formin part del Patrimoni Històric Espanyol. En efecte, diu l'article 28.1 que "los bienes muebles declarados de interés cultural y los incluidos en el Inventario General que estén en posesión de instituciones eclesiásticas, en cualquiera de sus dependencias, no podrán transmitirse por título oneroso o gratuito ni cederse a particulares ni a entidades mercantiles. Dichos bienes sólo podrán ser enajenados o cedidos al Estado, a entidades de Derecho Público o a otras instituciones eclesiásticas" (art. 28.1 PLHE). A això hi afegeix la Disposició Transitòria 5^a de la Llei que, "en diez años siguientes a la entrada en vigor de la Ley, lo dispuesto en el artículo 28.1 de la misma se entenderá referido a los bienes muebles integrantes del Patrimonio Histórico Español que estén en posesión de las instituciones eclesiásticas".

Per el cas hipotètic que aquest tipus d'alienacions s'arribi a produir malgrat les prohibicions establertes, la Llei les declara nul·les de ple dret, corresponent al Ministeri Fiscal exercitar, en defensa de la legalitat i de l'interès públic i social, les accions de nul·litat en els processos civil corresponents (art. 44 RDDPLPHE).

L'article en qüestió és, com podem veure, molt restrictiu. Està en consonància amb l'antic article 41 de la Llei del 1933 i afecta, per tant, a tots els

²² GARCIA ESCUDERO I PENDAS GARCIA a *El nuevo régimen jurídico del Patrimonio Histórico Español*, Ministerio de Cultura, 1986, págs. 133 y ss) ofereixen un ample i detallat estudi d'aquesta matèria, al qual ens remetem.

béns declarats d'Interès Cultural o inclosos a l'Inventari que siguin propietat de qualsevulla institució eclesiàstica, això significa, per una banda, que aquesta norma limitativa afecta tan sols a l'Església Catòlica i, per una altra, que s'aplica exclusivament a béns que hagin estat expressament declarats d'Interès Cultural o que hagin estat Inventariats, no a tots els altres, sens perjudici que, transitòriament, durant el plaç de deu anys a comptar des de l'entrada en vigor de la Llei que ens ocupa, la prohibició d'alienar béns mobles per part de l'Església Catòlica, sota sanció de nul·litat de la transmissió, s'extén a tots els seus béns.

Aquestes prohibicions afecten, això no obstant, a les vendes o donacions de béns que pretenguin fer-se a particulars o entitats mercantils, no així quan la donació o cessió es faci a l'Estat, a entitats de Dret Públic o a altres Institucions Eclesiàstiques, afegitó aquest que va introduir-se en el debat de la Llei en el Congrés dels Diputats evitant així l'absurd que la prohibició afectàs fins i tot a les alienacions de béns entre institucions de la mateixa Església Catòlica.

1.3.2. *Béns mobles pertanyents a Administracions Públiques*

Anàlogament a l'establert per als béns mobles que formin part del patrimoni Històric-Artístic de l'Església Catòlica, la Llei ha estret la possibilitat de disposició d'aquests mateixos béns quan el seu titular sigui l'Administració, d'ací que hagi establert amb caràcter general que "los bienes muebles que forman parte del Patrimonio Histórico Español no podrán ser enajenados por las Administraciones Públicas, salvo las transmisiones que entre sí mismas éstas efectúen y lo dispuesto en los artículos 29 y 34 de la Ley (art. 28.2 LLPHE).

1.3.3. *Imprescriptibilitat*

Tots els béns mobles a què acabam de referir-nos (d'Institucions Eclesiàstiques i d'Administracions Públiques) seran imprescindibles pel que no se'ls aplicarà en cap cas el que disposa l'article 1.955 del Codi civil.

IV. L'EXPORTACIÓ DELS BÉNS INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL

Exportar és, a efectes de la Llei, provocar la sortida del territori espanyol de qualsevulla béns que integren el Patrimoni Històric (art. 5.1 LLPHE i art. 45.1 RDDPLLPHE). I, com sigui que aquesta sortida pot ocasionar greus perills de deteriorament o pèrdua d'aquests béns, la Llei estableix sèries cauteles, prohibint l'exportació o, simplement, subjectant-la a l'autorització corresponent.²³

En els termes en què el precepte legal està redactat sembla evident que pel legislador és indiferent el títol i la raó que provoquin la sortida d'un bé integrant del Patrimoni Històric Espanyol més enllà de les nostres fronteres. Hi haurà, per tant, exportació —amb les conseqüències que això implican si la sortida es produeix com a conseqüència d'una transmissió onerosa, d'una donació

²³ Vega ENDELLA IZQUIERDO a El Patrimonio Histórico Artístico en la jurisprudencia, "Revista de Administración Pública", Madrid, 1975, ens ofereix un detallat estudi de la doctrina jurisprudencial en matèria d'exportacions de béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol.

o d'una herència, com n'hi ha també en el cas que el propietari d'un bé integrant del Patrimoni Històric Espanyol decideixi endur-se-ne'l com a conseqüència d'un canvi de residència a un altre Estat.

I. LA LEGISLACIÓ EUROPEA EN MATÈRIA DE LLIURE CIRCULACIÓ DE BÉNS CULTURALS.

Com ha apuntat FUENTES CAMACHO²⁴, avui gaudeix de gran difusió aquella opinió segons la qual l'exportació d'obres d'art antic constitueix un empobriment del patrimoni cultural del país d'origen. És cert que el desenvolupament d'alguns països que fa segles experimentaren un auge que va manifestar-se, entre d'altres, en el sector de la cultura, s'ha vist disminuït posteriorment no tan sols per la manca de creativitat artística, sinó també per la pèrdua d'importantes obres d'art. Fet aquest que ha reforçat la idea de preservar el patrimoni cultural i artístic nacional per damunt de tot. D'ací que —segons ens diu l'autor citat—, molts països, davant la pèrdua progressiva de gran part dels seus béns culturals i conscients que conserven encara un ric patrimoni, han adoptat mesures protectores que es tradueixen principalment en la promulgació de lleis imperatives, restrictives o prohibitives de l'exportació d'aquells béns culturals que revesteixin una particular importància.

Els mecanismes que aquestes lleis solen utilitzar són bàsicament dos: en primer lloc, el de prohibir l'exportació de certes obres d'art que es consideren mereixedores d'una especial protecció i, en segon terme, el de declarar propietat de l'Estat els béns culturals il·licitament exportats a fi de possibilitar llur reivindicació pel país de procedència. I aquest és l'eix sobre el que es vertebrava la legislació espanyola sobre la matèria.

Ara bé, enfront d'aquesta opinió restrictiva i prohibitiva de la lliure circulació d'obres d'art, ha pres també força l'opinió contrària. En aquest sentit, FUENTES CAMACHO ha arribat a afirmar que la substantivació del patrimoni cultural europeu depèn en gran mesura de la possibilitat que els béns culturals puguin circular lliurement pel territori de la Comunitat i MERRYMAN ha assenyalat que la noció de "patrimoni cultural de la humanitat" a que al·ludeix en el seu preàmbul la 'Convenció de La Haya de 1954 per a la protecció dels béns culturals en cas de conflicte armat' mostra l'existència d'un interès internacional i diu: "Un lícit comerç del arte que permeti a las obras ir allí donde más se valoren y se cuiden puede fomentar el interés internacional. Por el contrario, las restricciones nacionales allibre movimiento del arte amenazan el interés internacional"²⁵.

Tot i això, hem de reconèixer que dins l'àmbit comunitari la facultat dels Estats membres per a dictar lleis restrictives a la lliure circulació de determinats béns es reconeix expressament a l'article 36 TCEE, com veurem.

Seguint FUENTES CAMACHO tenim, doncs, que la lliure circulació de béns culturals no ha estat objecte d'una política comunitària específica, i pot afirmar-se que la nota més característica de les normes que li són aplicables és la seva generalitat, aspecte aquest que pot predicar-se en un doble sentit: d'una banda, la circulació d'obres d'art es regeix per les disposicions del Títol I de la Segona

²⁴ FUENTES CAMACHO, Victor. La libre circulación de bienes culturales en la Comunidad Europea, a "La Ley", 31 de maig del 1989.

²⁵ MERRYMAN, J.H. *Legal Aspects of International Trade in Art*. Ginebra, 1985, citat per FUENTES CAMACHO a l'obra citada a la nota anterior.

Part del TCEE (arts. 9 a 37), que regulen amb caràcter global la llibertat de circulació de mercaderies, i d'altra, si bé hi ha un pla d'accions de la Comunitat en el sector cultural, no totes les iniciatives que es proposen en aplicació del TCEE guarden relació amb la lliure circulació d'obres d'art, i les que d'alguna manera hi repercuteixen han desembocat en l'adopció de directives o reglaments que es refereixen en general a les mercaderies o, a tot estirar, a diverses classes de mercaderies entre les quals hi figuren les obres d'art.

"La asimilación de los bienes culturales, en cuanto producto de la actividad creadora del artista, a cualesquiera otros bienes muebles corporales —diu FUENTES CAMACHO²⁶— impone la aplicación a la circulación intracomunitaria de obras de arte de las reglas generales sobre la libertad de circulación de mercancías que se formula en el TCEE²⁷, tanto en lo que concierne a la creación de una unión aduanera, en la doble vertiente de la supresión de los derechos de aduana entre los Estados miembros (arts. 12 i 17) y establecimiento de un arancel aduanero común (arts. 18 a 29), como en cuanto a la abolición de las restricciones cuantitativas a la importación y exportación de mercancías entre los Estados miembros y de las medidas de efecto equivalente (arts. 30 a 37). La subsistencia de las medidas de efecto equivalente a las restricciones cuantitativas a la entrada y salida de mercancías a pesar de haber sido eliminados los obstáculos más flagrantes a su libre circulación ha llevado a la doctrina a centrar su atención en el examen de las disposiciones que contiene el Capítulo 2 del Título I de la Segunda Parte del TCEE, y muy especialmente en el estudio de los artículos 30 a 36. En síntesis, el régimen establecido en tales preceptos consta de una regla general y una excepción: los artículos 30 a 35 prohíben las restricciones cuantitativas a la importación y a la exportación de mercancías entre los Estados miembros, así como todas las medidas de efecto equivalente. Ello no quiere decir que en ningún supuesto pueden los citados Estados imponer prohibiciones o restricciones a los intercambios intracomunitarios de mercancías, ya que en el primer inciso del artículo 36 se enuncia una serie de valores que justifican semejantes conductas, a saber: "razones de orden público, moralidad y seguridad públicas, preservación de los vegetales, protección del patrimonio artístico, histórico o arqueológico nacional o protección de la propiedad industrial o comercial".

Ahora bien, dado que el precepto que se comenta supone una derogación a la regla fundamental de eliminación de todos los obstáculos a la libre circulación intracomunitaria de mercancías, tanto la doctrina como la jurisprudencia comunitaria son unánimes a la hora de afirmar que las materias reservadas que enumera constituyen *numerus clausus* y la necesidad de que sea objeto de una interpretación restrictiva. Por otro lado, el alcance de esta excepción se limita en el segundo inciso del precitado artículo 36, a cuyo tenor, "tales prohibiciones o restricciones no deberán constituir un medio de discriminación arbitraria ni una restricción encubierta del comercio entre los Estados miembros".

²⁶ FUENTES CAMACHO, Victor. *La libre circulación...* op. cit., págs. 2 y ss.

²⁷ Tant FUENTES CAMACHO al seu article ja citat com ALVAREZ ALVAREZ als seus *Estudios...*, també citats, recullen l'opinió de PESCATORE que, fent-se eco de la doctrina que sosté el TJCE a l'assumpte "Comissió contra República Italiana" (7/68) afirma que "las obras de arte, en tanto que tienen un valor apreciable en dinero y son objeto de transacciones comerciales, son mercancías como las demás. El comercio del arte se beneficia, por esa razón, de todo lo que ha podido realizarse en interés de la libre circulación de mercancías".

De totes aquestes raons que, amb caràcter excepcional, faculden als Estats membres per a prohibir o restringir la importació, l'exportació o el trànsit intracomunitari de mercaderies, hem dereferir-nos especialment a la noció d'"ordre públic, moralitat i seguretat pública" i a la de "protecció del patrimoni històric, artístic o arqueològic nacional".

"Ante la ausencia de una noción comunitaria de 'orden público, moralidad y seguridad públicas' elaborada por el TJCE —continúa dient FUENTES CAMACHO, corresponde a las jurisdicciones de los Estados Unidos miembros la competencia para determinar cuales son las exigencias de la moral y del orden público en el ámbito de su soberanía. Esta diversidad de interpretaciones, así como la pluralidad de procedimientos de control a que puede dar lugar, son fuente generadora de conflictos entre los distintos Estados que integran la Comunidad. La relatividad es también predicable respecto de la noción de 'protección del patrimonio artístico, histórico o arqueológico nacional' pues la posibilidad de que los criterios para calificar un determinado bien como perteneciente al patrimonio de un país y las normas prohibitivas o restrictivas de su exportación varíen en los Estados miembros conduce en muchos casos a soluciones contrapuestas. Ahora bien, toda vez que nos hallamos ante el ejercicio de una facultad concedida con carácter excepcional, la libertad de los Estados parte no es, ni mucho menos, absoluta, sino que está sujeta al límite del control de las instituciones comunitarias. El Tribunal de Justicia, mediante la interpretación restrictiva del párrafo primero del artículo 36 y el recurso a su párrafo segundo puede prevenir los abusos de los Estados miembros, con lo que los conflictos que pueden surgir en esta materia, aunque no desapareciesen por completo, podrían verse considerablemente reducidos.

De las diversas clases de obstáculos que existen en la actualidad a la libre circulación intracomunitaria de los bienes culturales tan sólo una categoría encuentra cierta justificación en el TCEE, cuyo artículo 36.1 reconoce la facultad de los Estados miembros para dictar leyes prohibitivas o restrictivas de la exportación de determinados bienes con apoyo en imperativos de protección de su patrimonio nacional. Los obstáculos aduaneros no sólo carecen de base en la constitución comunitaria, sino que su eliminación está prevista en el Tratado como medio para alcanzar sus objetivos".

Dit això, hem d'apuntar que les mesures adoptades fins avui per la Comunitat respecte al tema que ens ocupa²⁸ han estat poques i gairebé nul ha estat fins al moment el progrés pel que fa a l'eliminació d'obstacles a la lliure circulació intracomunitària de les obres d'art.

2. PROHIBICIÓ ABSOLUTA D'EXPORTAR DETERMINATS BÉNS I EXCEPCIONS QUE S'HI ESTABLEIXEN.

Com a norma general, i sens perjudici de les excepcions que fan possible l'exportació temporal de determinats béns integrants del Patrimoni Històric Es-

²⁸ Per a un coneixement més ample d'aquestes mesures Cf. FUENTES CAMACHO, Victor. *La libre circulación...*, op. cit. pàgs. 3 y ss.

panyol, queda prohibida l'exportació dels béns declarats d'Interès Cultural²⁹, així com la d'aquells altres béns que, per llur pertinença al Patrimoni Històric Espanyol, l'Administració de l'Estat els declari expressament inexportables, com a mesura cautelar fins que s'incoï expedient per a incloure el bé en alguna de les categories de protecció especial previstes a la Llei (art. 5.3 LLPHE). Aquesta declaració d'inexportabilitat d'un bé és competència del Ministeri de Cultura que farà per Ordre Ministerial a la que s'acordarà requerir a la Comunitat Autònoma de l'àmbit territorial en què el bé es trobi per tal que incoï l'expedient que s'escaigui (art. 51 PDDPLLPHE). Això no obstant, s'estableixen les dues excepcions següents a la prohibició d'exportar:

a) La deriva de la facultat que la Llei concedeix a l'Administració de l'Estat per a autoritzar la sortida temporal d'Espanya, en la forma i condicions que reglamentàriament es determini, de béns mobles subjectes genèricament a la prohibició d'exportar. En aquest cas, l'autorització haurà de contemplar el plaç i les garanties de l'exportació (art. 31 LLPHE). I

b) La deriva de la facultat que la Llei concedeix al Govern per a concertar amb altres Estats la permuta de béns mobles de titularitat estatal pertanyents al Patrimoni Històric Espanyol per altres que tinguin, al menys, un valor igual i un mateix significat històric. En aquest cas l'aprovació precisarà de l'informe favorable de les Reials Acadèmies de la Història i de Belles Arts de San Fernando i de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol (art. 34 LLPHE).

3. - L'EXPORTACIÓ DE BÉNS INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL MITJANÇANT L'AUTORITZACIÓ CORRESPONENT.

En principi, doncs, l'exportació pot afectar tan sols als béns mobles que, formant part del Patrimoni Històric Espanyol, no hagin estat declarats d'Interès Cultural (estiguin o no inventariats), però, en tot cas, es requereix un permís previ del Ministeri de Cultura per a l'exportació, fins i tot temporal, dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que tinguin cent o més anys d'antiguitat, o que estiguin inclosos a l'Inventari General o que tinguin incoat expedient per a la seva inclusió (art. 5.2 LLPHE i art. 45.2 RDDPLLPHE).

Aixímateix s'exigirà aquest permís del Ministeri de Cultura en el cas de l'excepció a la prohibició genèrica d'exportar que hem vist a la lletra a) de l'apartat anterior, a saber, l'exportació temporal dels béns declarats d'Interès Cultural hagi declarat expressament inexportables, com a mesura cautelar, fins que s'incoï expedient per a incloure el bé en alguna de les categories de protecció especial previstes a la Llei (art. 5.2 LLPHE i art. 45.3 RDDPLLPHE).

En un i altre cas, la concessió pel Ministeri de Cultura d'aquests permisos d'exportació no eximirà del compliment de les formalitats i requisits que regeixen amb caràcter general el comerç exterior (art. 45.4 RDDPLLPHE)³⁰.

²⁹ Les obres d'autors vius, com que no poden ser —en principi— declarades d'Interès Cultural, no es veuran afectades per aquesta prohibició absoluta de ser exportades.

³⁰ Han de tenir-se en compte al respecte l'O.M. de 12 de maig del 1979, reguladora dels despatxos d'importació i exportació de certes mercaderies per Duanes de Madrid i Barcelona, l'O.M. de 30 de març del 1979, per la que es regula el règim de despatx duaner d'obres de contingut artístic, històric o cultural; i l'O.M. de 19 d'agost del 1982, per la que regula l'exportació d'obres d'art d'autors vius.

3.1. El permís d'exportació

El permís d'exportació que, com a requisit previ, requereixen determinats béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol, s'ajustarà a la normativa següent:

3.1.1. Contingut de la sol·licitud.

Hem de distingir segons que el bé estigui o no inventariat.

A) Béns inventariats: A la sol·licitud d'exportació d'aquests béns haurà de constar, com a mínim:

a) Respecte del sol·licitant, el seu títol jurídic i el compromís de permetre l'examen o dipòsit del bé.

b) Respecte del bé, la declaració de si té o no expedient incoat per a la seva inclusió a l'Inventari General, i lloc on el bé es troba³¹.

B) Béns no inventariats: Quan el bé no s'hagi inclòs a l'Inventari General, s'unirà a la sol·licitud la documentació següent:

a) Dues fotografies en color de l'objecte de tamany mínim de 8 x 12 cms., o reproduccions en suport adequat a la naturalesa del bé, una de conjunt i l'altra de detall, si l'objecte ho requereix per a la seva identificació o, si s'escau, de l'anvers i el revers.

b) Descripció tècnica de l'objecte, especificant matèria, procediment i dimensions, així com època, escola o autor, si fos conegut. Descripció bibliogràfica. En el cas d'objectes de pedres o metalls preciosos s'especificarà també el pès.

c) Tractant-se de béns importants en els termes assenyalats a l'article 32 de la Llei, s'adjuntarà aixímateix una fotocòpia de la declaració efectuada en el moment de la importació davant dels Serveis de Duana segons l'Anex nº 3 del Reglament (art. 46.2 RDDPLLPHE).

3.1.2. Organ davant el qual ha de presentar-se.

La sol·licitud d'exportació cursada en els termes ja vists, es remetrà al Ministeri de Cultura, tret que es tracti de Comunitats autònomes que tinguin assumides competències de tramitació d'aquestes sol·licituds (art. 47.1 RDDPLLPHE)³².

Quan es tracti d'aquests tipus de Comunitats, la sol·licitud relativa als béns ubicats dins el seu àmbit territorial haurà de tramitar-se davant dels seus òrgans competents³³. Ara bé, la Comunitat Autònoma no és competent per a resoldre

³¹ La Disposició Transitòria 4 RDDPLLPHE diu que "1. En tanto por el Registro general de Bienes de Interés Cultural y por el Inventario General no se asigne a los bienes inscritos el correspondiente código de identificación, en las solicitudes de permiso de exportación de estos bienes deberá indicarse la categoría de protección especial en que están incluidos y acompañar éstas de la documentación enunciada en el artículo 46 de este Real Decreto".

³² D'acord amb l'establert als estatuts d'Autonomia i en els Decrets de Transferències tindran capacitat per a tramitar aquests expedients el País Basc, Catalunya i Andalusia.

Respecte de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears vegeu el contingut de la nota núm. 36.

³³ Encara que no es digui, sembla que la competència per a incoat aquests expedients dependrà del lloc en què estigui ubicat el bé, però això –donada la mobilitat dels béns mobles– és molt poc definitiu. Clar que, com aquesta competència tan sols assoleix als tràmits referents al fet de cursar la sol·licitud d'exportació, depenint, en tot cas, la resolució positiva del Ministeri de Cultura, el problema que pot generar-se no és especialment greu.

positiva i definitivament la sol·licitud, ja que, en el cas d'acceptar-la, haurà de traslladar l'expedient i haurà de ser comunicada al Ministeri de Cultura als efectes de l'opció de compra sobre els béns en els termes que s'estudiarà més endavant (art. 47.2 RDDPLLPHE).

3.1.3. *Dictamen de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació.*

La Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol dictaminarà aquestes sol·licituds i, quan les circumstàncies ho aconsellin, podrà acordar que els béns l'exportació dels quals es sol·licita siguin dipositats en un establiment per a ser examinats. Aquesta Junta podrà exigir al sol·licitant que acrediti documentalment la seva propietat sobre l'objecte o que està autoritzat pels seu propietari per a la venda o exportació del bé (art. 47.3 RDDPLLPHE).

3.1.4. *Resolució de l'expedient.*

Correspon a la Direcció General de Belles Arts i Arxius, vist el dictamen de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol, resoldre les sol·licituds de permís d'exportació.

En el cas de resoldre denegatòriament el permís d'exportació d'un bé que no estigui inclòs en alguna de les categories de protecció especial previstes a la Llei, la resolució haurà de contenir l'acord de requerir a la Comunitat Autònoma dins l'àmbit de la qual el bé estigui situat per tal que incoï l'expedient a efectes de la seva inclusió en una d'aquestes categories de protecció.

La Direcció General de Belles Arts i Arxius extindrà un certificat de la resolució per la qual es concedeix el permís per a l'exportació del bé, que haurà d'acompanyar-lo.

Si el permís d'exportació afecta a un bé inclòs a l'Inventari General, cancel·larà la seva inscripció (art. 48 RDDPLLPHE).

3.1.5. *Plaç per a dictar la resolució*

La resolució de la sol·licitud de permís d'exportació haurà de dictar-se en el plaç de dos mesos a comptar des de la data de la seva presentació, poguent l'interessat denunciar la mora i reiterar la sol·licitud davant del Director General de Belles Arts i Arxius del Ministeri de Cultura, que podrà resoldre fins i tot en el cas de no haver emès el dictamen la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol.

Transcorregut un mes des de la presentació de la denúncia de mora amb reiteració de la sol·licitud, sense que hagi recaigut una resolució expressa, s'entendrà denegat el permís.

La denegació tàcita no eximirà de dictar resolució expressa i de realitzar, si s'escau, el requeriment previst a l'article 48.2 (cas de béns no inclosos dins cap de les categories de protecció especial a l'objecte que la Comunitat Autònoma competent incoï l'expedient que pertoqui (art. 49 RDDPLLPHE).

3.1.6. *Presumció d'oferta de venda.*

Estableix la Llei com a norma general que en tots els casos en què es formulï sol·licitud d'exportació, la declaració de valor feta pel sol·licitant serà considerada oferta de venda irrevocable en favor de l'Administració de l'Estat.

Aquesta norma general s'excepciona en els casos de béns mobles la importació dels quals hagi estat autoritzada legalment, ja que aquests béns podran exportar-se prèvia llicència de l'Administració de l'Estat que es concedirà sempre que la sol·licitud compleixi els requisits exigits per la legislació vigent sense que pugui exercitar-se dret algú de preferent adquisició respecte d'aquells. Ara bé, transcorregut el plaç dedeu anys des de llur importació, aquests béns quedaran sotmesos al règim general (art. 32.2 i 33 LLPHE i art. 50.1 RDDPLLPHE).

És evident que si l'Administració concedeix el permís sol·licitat, el simple fet de la concessió implica ja la renúncia a l'exercici del dret d'adquisició preferent. En altre cas, és a dir, quan no es concedeixi el permís per a l'exportació, l'Administració de l'Estat, per medi del Ministeri de Cultura, disposarà de sis mesos, a partir de la resolució, per a acceptar l'oferta de venda, i d'un any, des de l'acceptació, per a efectuar el pagament que procedeixi (art. 33 LLPHE i art. 50.2 RDDPLLPHE).

Ara bé, la negativa a la sol·licitud d'exportació no suposa l'acceptació de l'oferta, que sempre haurà de ser expressa. A efectes d'això, l'acceptació de l'oferta de venda per l'Administració de l'Estat s'acordarà mitjançant Ordre del Ministeri de Cultura, que es notificarà a l'interessat. A partir d'aquesta notificació, el bé quedarà sota la custòdia del citat Ministeri en el lloc que designi, poguent també acordar que quedi sota la custòdia dels seus propietaris en concepte de dipòsit amb les garanties que a l'efecte el Ministeri determini (art.33 LLPHE i art. 50.3 RDDPLLPHE).

L'incompliment per part de l'Administració de l'Estat dels plaços asseñyalats en aquest article suposarà la caducitat del seu dret d'adquisició i es reintegrarà al seu titular en la lliure disposició del bé (art. 50.4 RDDPLLPHE).

3.2. *El permís d'exportació temporal.*

Segons hem vist, l'article 45.2 i 3 RDDPLLPHE permet l'exportació temporal de béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol (fins i tot del declarats d'Interès Cultural) en determinats casos, tot subjectant aquesta exportació al necessari permís del Ministeri de Cultura. La tramitació d'aquest permís presenta les particularitats següents.

3.2.1. *Contingut de la sol·licitud*

A la sol·licitud del permís per a l'exportació temporal es consignaran, com a mínim, les dades següents:

a) Respecte del sol·licitant, el seu títol jurídic i el compromís de permetre l'examen o dipòsit del bé.

b) En relació amb el bé objecte de l'exportació temporal, el seu codi d'identificació si és que el té i, de no tenir-lo, declaració de si hi ha algun expedient incoat per a incloure'l en alguna de les categories de protecció especial previstes a la Llei, així com el lloc en què el bé es troba.

c) Finalitat i duració de l'exportació el permís de la quel essol·licita (art. 53 RDDPLLPHE).

d) Tractant-se de béns no inventariats ni declarats d'Interès Cultural, haurà d'unir-se a la sol·licitud la documentació exigida a l'article 46.2 (C.f. IV, 3.1.1, B).

3.2.2. *Organ davant la qual ha de presentar-se.*

La tramitació d'aquestes sol·licituds de permís d'exportació temporal es regirà pel que es disposa a l'article 47 per a les sol·licituds de permís d'exportació (Cf. IV, 3.1.2) (art. 53 RDDPLLPHE).

3.2.3. *Dictamen de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació.*

Regeix, aixímateix, per a aquestes sol·licituds tot el relatiu al dictamen que, en tot cas, ha de realitzar la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació en els termes ja vistos (Cf. IV, 3.1.3), si bé en aquests casos la Junta haurà de proposar les condicions de retorn i altres garanties que estimi convenients per a la conservació del bé (art. 53 RDDPLLPHE).

3.2.4. *Resolució de l'Expedient i plaç per a dictar-la.*

El reglament ens remet als articles 48 i 49 RDDPLLPHE, és a dir, a les normes generals ja vistes en el cas del permís d'exportació (Cf. IV, 3.1.4 i 3.1.5), però atenent a les salvetats que segueixen:

a) La resolució per la qual es permet l'exportació temporal haurà de contenir les condicions de retorn i d'altres garanties que s'estableixin per a la conservació del bé que s'exporta.

b) Quan es tracti de béns d'Interès Cultural o de béns declarats inexportables, la resolució haurà de ser sempre expressa i requerirà en tot cas el dictamen previa de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació.

c) El permís d'exportació temporal s'anotarà, si s'escau, en el Registre de Béns d'Interès Cultural o a l'Inventari General de Béns Mòbles segons la naturalesa del bé (art. 54 RDDPLLPHE).

3.2.5. *Temps màxim per a concedir l'autorització d'exportació temporal.*

El període màxim ininterromput de l'estança a l'exterior que pot permetre's respecte dels béns mòbles que s'exporten depèn de llur naturalesa. D'aquí que hàgim de distingir:

a) Tractant-se de béns declarats d'Interès Cultural o dels que tinguin incoat expedient per a ser declarats com a tals, així com d'aquells altres que, per llur pertinença al Patrimoni Històric Espanyol, el Ministeri de Cultura declari expressament inexportables, com a mesura cautelar, fins que s'incoï expedient per a incloure el bé en alguna de les categories de protecció especial previstes a la Llei, el període màxim d'estança a l'exterior d'aquests béns serà de cinc anys renovables per períodes d'inferior o igual duració fins a vint anys.

En un i altre cas, transcorregut el plaç màxim autoritzat, el bé haurà de retornar a Espanya per a ser axaminat. Efectuat el retorn, es podrà sol·licitar novament el permís de sortida temporal. Això no obstant, i excepcionalment, la Direcció General de Belles Arts i Arxius apodrà acordar, quan les circumstàncies ho aconsellin, de substituir el retorn del bé per l'examen que a l'efecte encomani al Servei Diplomàtic (art. 56 RDDPLLPHE).

3.2.6. Normes especials per a la concessió de permisos d'exportació temporal dels béns del Patrimoni Bibliogràfic.

Tractant-se de béns que integren el Patrimoni Bibliogràfic custodiat a les biblioteques estatals, que no hagin estat objecte d'una declaració específica d'Interés Cultural ni inclosos de forma singular a l'Inventari Genral i quan aquesta sortida s'efectuï conforme a les regles i usos aplicables als préstecs internacionals, el permís per a llur exportació és regirà per les normes següents:

a) La sol·licitud del permís es dirigirà al Director General del Llibre i Biblioteques i a la mateixa es farà constar les dades suficients per a la identificació del bé, la seva localització i la finalitat i duració de la sortida temporal que es sol·licita.

b) Tindrà caràcter prioritari el dictamen d'aquesta sol·licitud, que podrà efectuar-se per la Secció de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació que el Ple designi amb caràcter general.

c) Per raons d'urgència, i a petició raonada de l'Entitat sol·licitant, del Director General del Llibre i Biblioteques podrà resoldre sense el previ dictamen de la Junta. La resolució que permeti la sortida temporal haurà de contenir les condicions de retorn i demés garanties que s'estableixin per a la conservació del bé que s'exporta (art. 57 RDDPLLPE).

3.2.7. Inexistència de presumpció de venda

A diferència del que succeeix amb els permisos d'exportació en els que, segons hem vist la simple sol·licitud implica una presumpció d'oferta irrevocable del bé a favor de l'Estat, quan d'exportació temporal es tracta, no hi ha aquesta presumpció ja que, segons ens diu la Llei, els béns així exportats no podran ser objecte de l'exercici del dret de preferent adquisició (art. 31.1 LLPHE).

3.2.8. Conseqüències de l'incompliment de les condicions de retorn imposades en el permís d'exportació temporal.

La característica bàsica d'Aquestes autoritzacions és permetre el retorn a Espanya dels béns que s'hagi permès exportar temporalment tindrà la consideració d'exportació il·lícita, la qual cosa fa trànsit al que direm d'immediat.

4. DECOMÍS DELS BÉNS EXPORTATS IL·LÍCITAMENT I NORMES CONTUNDENTS A LLUR RECUPERACIÓ

L'exportació dels béns subjectes a la prohibició d'exportar, l'incompliment de les condicions per al retorn a Espanya dels béns que s'hagi autoritzat a exportar en virtut del que disposa l'article 31 LLPHE (C.f. IV, 2.a), així com l'exportació sense llicència quan aquesta sigui necessària implicarà un supòsit d'exportació il·lícita i, sens perjudici d'incórrer en el delictes o la infracció de contraban corresponent, determinen la pèrdua automàtica de la propietat per l'exportador il·legal i l'adquisició també automàtica per l'Estat de la propietat dels béns il·licitament exportats, ja que no pot entendre's d'altra manera l'article 29.1 LLPHE

segons el qual "pertenece al Estado los bienes muebles integrantes del Patrimonio Histórico Español que sean exportados sin la autorización requerida por el artículo 5 de esta Ley". Aquests béns passen a ser, doncs, per disposició de la Llei, béns de domini públic i, com a tals, devenen "inalienables i imprescriptibles"³⁴.

Això no obstant, hi ha una excepció a aquesta norma ja que, quan l'anterior titular acredita la pèrdua o substracció prèvia del bé il·legalment exportat, podrà sol·licitar la seva cessió a l'Estat, obligant-se a abonar l'import de les despeses derivades de la seva recuperació i, si s'escau, el reembossament del preu que hagués satisfet l'Estat a l'adquirent de bona fe. Hom resumirà la pèrdua o substracció del bé il·legalment aportat quan l'anterior titular fos una Entitat de dret públic (art. 29.3 LLPHE).

Correspon a l'Administració de l'Estat realitzar els actes conduents a la total recuperació dels béns il·legalment exportats, béns aquests que, una vegada recuperats –i sempre que no hagin de cedir-se als seus anteriors titulars en els termes ja vists–, es destinaran a un centre públic previ informe del Consell del Patrimoni Històric (art. 29.2 i 4 LLPHE).

5. LA TAXA D'EXPORTACIÓ

L'autorització per a exportar qualsevol bé moble integrant del Patrimoni Històric Espanyol està subjecte a una Direcció General de Belles Arts i Arxius del Ministeri de Cultura (art. 30, H) LLPHE i Disposició Adicional 2ª RDDPLPHE). La taxa d'importació s'ajustarà a les normes següents:

5.1. Fet imponible.

El constituirà la concessió del permís o autorització de l'exportació de tots els béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol (art. 30, A) LLPHE³⁵. Això no obstant, es preveuen algunes exempcions. Així, doncs, estaran exemptes del pagament de la taxa:

1. L'exportació de béns mobles que tenguí lloc durant els deu anys següents a llur importació sempre que aquesta s'hagi realitzat de forma legal, estigui reflexada documentalment i els béns no hagin estat declarats d'Interès Cultural d'acord amb el que disposa l'article 32 de la Llei.

³⁴ Destaca ALVAREZ ALVAREZ l'escassa eficàcia d'aquesta declaració d'inalienabilitat a l'estranger que és on es trobaran els béns en el supòsit d'exportació il·legal. Malgrat això, la declaració resultava imprescindible donat el caràcter demanial que adquireix el bé exportat il·legalment (Cf. ALVAREZ ALVAREZ, José Luis. *Estudios...*, op. cit., pág. 408).

Respecte d'aquest tema cal citar la "Convenció sobre las medidas que deban adoptarse para prohibir e impedir la importación, la exportación y la transferencia de propiedad ilícitas de bienes culturales" feta a París el 17 de novembre de 1970, ratificada per instrument de 13 de desembre de 1985 (B.O.E. núm. 31, de 5 de febrer de 1986).

³⁵ ALVAREZ ALVAREZ ha ressaltat el baix volum d'ingressos generats al Tresor com a conseqüència d'aquesta taxa en els últims anys, la qual cosa és deguda en la seva opinió a que la majoria de béns han sortit d'Espanya il·legalment. Cf. *Estudios...*, op. cit., pág. 403.

2. La sortida temporal legalment autoritzada de béns mobles que formen part del Patrimoni Històric Espanyol.

3. L'exportació d'objectes mobles d'autors vius (art. 30, G) LLPHE.

4. Per aplicació directa de l'article 9 del Tractat constitutiu de la CEE de 1957, a partir de l'entrada en vigor de l'Acta d'adhesió d'Espanya, aquesta taxa deixarà d'aplicar-se respecte de les exportacions amb destinació als Estats membres de la Comunitat (Disposició Adicional 2^a, 4 RDDPLLPHE).

5.2. *Subjecte passiu*

Estaran obligades al pagament de la taxa les persones o entitats nacionals o estrangeres a qui es concedeixin les autoritzacions d'exportació (art. 30, C) LLPHE.

5.3. *Base imponible*

La base imponible vindrà determinada pel valor real del bé l'exportació del qual es sol·licita. Es considera valor real del bé el declarat pel sol·licitant, contrastada amb la realitzada, per la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació i, si s'escau, amb l'informe d'alguna de les institucions consultives a què fa referència l'article 3.2 LLPHE, si la Direcció General de Belles Arts i Arxius estima oportú el seu assessorament. En tot cas prevaldrà la valoració efectuada per la Junta quan sigui superior a la declarada pel sol·licitant (art. 30, D) i G) LLPHE i Disposició Adicional 2^a.2 RDDPLLPHE).

5.4. *Tipus de gravamen.*

La taxa s'exigirà conforme a la tarifa següent:

- Fins 1.000.000 de pesetes, el 5 per 100.
- De 1.000.001 a 10.000.000 de pessetes, el 10 per 100.
- De 10.000.001 a 100.000.000 de pessetes, el 20 per 100.
- De 100.000.001 en endavant, el 30 per 100 (art. 30, E) LLPHE.

5.5. *Devengament.*

La taxa es devengarà quan es concedeixi l'autorització de l'exportació (art. 30, F), LLPHE.

5.6. *Liquidació i pagament.*

La liquidació d'aquesta taxa correspondrà a la Direcció General de Belles Arts i Arxius, que la practicarà mitjançant les pertinents notes de càrrec que notificarà als obligats al pagament en el moment que la taxa es devengui (art. 30, G) LLPHE i Disposició Adicional 2^a 3 RDDPLLPHE).

5.7. Destinació de la taxa.

El producte d'aquesta taxa s'ingressarà en el Tresor Públic, generant-se de manera automàtica el crèdit oportú en favor de l'Organisme corresponent de l'Administració de l'Estat, que es destinarà exclusivament a l'adquisició de béns d'interès per al Patrimoni Històric Espanyol (art. 30, I), LLPHE).

6. PERMUTA PER L'ESTAT DE BÉNS MOBLES INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC DE L'ESTAT.

Donat que l'exportació il·lícita no sempre podrà evitar-se, el Reglament facultat al Govern per a concertar amb altres Estats la permuta de béns mobles de titularitat estatal pertanyents al Patrimoni Històric Espanyol per altres béns que tinguin, al menys, igual valor històric. L'aprovació precisarà d'informe favorable de les Reials Acadèmies de la Història i de Belles Arts de San Fernando i de la Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns del Patrimoni Històric Espanyol (art. 34 PDDPLLPHE).

Aquesta disposició que, a la pràctica, tindrà segurament un úsmolt limitat, concreta la facultat de permuta en el Govern de l'Estat, la qual cosa elimina la possibilitat d'actuació en aquests casos de les Comunitats Autònomes o dels ens provincials o locals.

V. LA INTERVENCIÓ DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES I, EN ESPECIAL, DE LA DE LES ILLES BALEARS, EN LA TRANSMISSIÓ I EXPORTACIÓ DELS BÉNS MOBLES INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL. SUGGERÈNCIES QUE S'APUNTEN EN AQUEST SENTIT.

I. LA COL·LABORACIÓ DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES EN LA DEFENSA DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL.

No sols l'Administració de l'Estat té un paper decisiu en la defensa del Patrimoni Històric Espanyol, ja que tot el conjunt de deures i atribucions que la Llei li atorga ho són sens perjudici de les competències que ostenten els altres poders públics i, molt concretament, de les Comunitats Autònomes a les que, no tan sols la Constitució, sinó també la Llei que ens ocupa, han atorgat un paper preponderant en la defensa d'aquest patrimoni (art. 2.2 LLPHE). Com a conseqüència de tot això, la Llei ens diu que l'Administració de l'Estat adoptarà totes les mesures necessàries per a facilitar la seva col·laboració amb la resta de poders públics i la d'aquests entre sí, a la vegada que recabarà i proporcionarà tota aquella informació que li sigui precisa per a dur a terme aquestes finalitats (art. 2.1 LLPHE). Aiximateix, totes les Administracions col·laboraran amb la de l'Estat a l'efecte de difondre internacionalment el coneixement dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol, de la seva recuperació i dels intercanvis culturals, tècnics i científics que respecte d'aquests es realitzin (art. 2.3 LLPHE).

La Llei, malgrat haver adoptat, al meu entendre, una posició exageradament centralista, no hi ha dubte que té, també, en compte les Comunitats Autònomes, i no tan sols per a fer possible la seva actuació en el marc constitucional

i estatutari –que els reserva un gran paper d'aquestes Comunitats en òrgans consultius de caràcter estatal o bé per a recabar l'opinió d'institucions comunitàries a l'hora de prendre determinades mesures com a conseqüència de l'exercici de les competències que la Llei reserva a òrgans de l'Administració central de l'Estat.

Així doncs, la Llei ha arbitrat la creació d'un òrgan l'objectiu del qual és possibilitar la comunicació i l'intercanvi de programes d'actuació i informació relatius al Patrimoni Històric, al qual la Llei atorga importants funcions coordinadores que ara no fan al cas i que estarà presidit pel Director General de Belles Arts i Arxius del Ministeri de Cultura (a menys que es tracti de reunions monogràfiques del Patrimoni Bibliogràfic que el presidirà el Director General del Llibre i Biblioteques), i del que formaran part com a Vocals un representant de cada Comunitat Autònoma designats pels seus respectius Consells de Govern (art. 3 LLPHE y arts. 4 y 6.5 PDDPLPHE).

Pel que fa al segon aspecte apuntant ara mateix, cal dir que la Llei assenyala un conjunt d'institucions que denomina "consultives" de l'Administració de l'Estat en l'exercici de les seves competències, entre les quals, i "en lo que pueda afectar a una Comunidad Autónoma", hi trobam "las instituciones por ella reconocidas" (art. 3.2 LLPHE), la qual cosa possibilita la intervenció indirecta en molts casos en la presa de decisions que correspon a l'Administració de l'Estat respecta de béns que integren al Patrimoni Històric Espanyol ubicat en una determinada Comunitat Autònoma.

Finalment cal recordar també que, en el marc de les relacions institucionals, les Comunitats Autònomes poden dur a terme els convenis que tenguin per convenient amb els òrgans corresponents de l'Administració de l'Estat, sense que això impliqui especialitat alguna respecte de la qüestió que aquí ens ocupa.

2. LA INTERVENCIÓ DE LA COMUNITAT AUTÒNOMA DE LES ILLES BALEARS PEL QUE FA A LA TRANSMISSIÓ I EXPORTACIÓ DE BÉNS MOBLES INTEGRANTS DEL PATRIMONI HISTÒRIC ESPANYOL.

2.1. *Les competències estatutàries i els decrets de traspassos.*

D'acord amb l'article 10 de l'Estatut d'Autonomia d'1 de març del 1983, "La Comunitat Autònoma té la competència exclusiva en les matèries següents:

19. Arxius, museus, biblioteques, conservatoris de música i institucions semblants que no siguin de titularitat estatal.

20. Patrimoni monumental, cultural, històric i paisatgístic d'interès per a la Comunitat Autònoma, sense perjudici del que disposa l'article 149.1.8 de la Constitució.

(...) En l'exercici d'aquestes competències, en correspondran a la Comunitat Autònoma la potestat legislativa, la potestat reglamentària i la funció executiva".

Dins d'aquest marc, tot i que el primer Decret de traspassos és preestatutari, s'han produït els traspassos següents:

– Reial Decret 2567/1980, de 7 de novembre, de transferència de competències de l'Administració de l'Estat al Consell General Interinsular de Balears (B.O.E. núm. 187 de 29 de noviembre del 1980).

“Art. 16. Tesoro bibliográfico.— Respecto de las obras integrantes del tesoro bibliográfico de la Nación conforme a lo previsto en la Ley veintiseis/mil novecientos setenta y dos, de veintiuno de junio, que habitualmente se conservan en el territorio balear, el Consejo General Interinsular prestará constante y estrecha colaboración con los órganos de la Administración Central en todas las competencias que no sean objeto de transferencia, creándose una Comisión Mixta Administración del Estado-Consejo General Interinsular de las Islas Baleares, para canalizar los esfuerzos de ambas Administraciones a este respecto. Todos los actos de la Administración Central respecto de estas obras, requerirán informe previo de la citada Comisión Mixta.

Art. 17. La Administración Central conserva sobre las obras citadas los derechos de tanteo, retracto, expropiación y comiso que se confieren al Estado en el artículo once de la citada Ley; caso de no ejercer tales derechos o alguno de ellos, deberá comunicar su decisión al Consejo General Interinsular, a través de la Comisión Mixta a que se alude en el artículo anterior, para que aquella pueda subrogarse en tales derechos si lo estimara conveniente.

Art. 18. Sin perjuicio de lo previsto en los artículos anteriores y únicamente para las obras que habitualmente se conserven en el territorio balear, se transfieren al Consejo General Interinsular las siguientes competencias:

a) La tramitación de las solicitudes de exportación, así como las de ayuda que formulen los propietarios de bibliotecas, piezas de interés para el tesoro bibliográfico; tales ayudas, de ser concedidas por el Centro nacional, serán canalizadas a través de los órganos del Consejo General Interinsular.

(...)”.

—Reial Decret 3040/83, de 5 d'octubre, de traspàs de funcions i serveis de l'Estat en matèria de cultura (BB.OO. de 10 de desembre de 1983, rectificat el 2 de febrer de 1984 i 20 d'bril de 1985).

D'acord amb l'Anex I del reial decret:

“(…) B) Se transfieren a la Comunitat Autònoma de las islas Baleares, dentro de su ámbito territorial, en los términos del presente Acuerdo y de los Decretos y demás normas que lo hagan efectivo y se publiquen las siguientes funciones que venía realizando el Estado:

1. En materia de patrimonio histórico, artístico, monumental, arquitectónico, arqueológico, paleontológico y etnológico, así como en archivos, bibliotecas, museos y servicios de bellas artes, y al amparo del artículo 148.1 de la Constitución, puntos 15 y 16, y del artículo 10, apartados 19 y 20 del Estatuto de autonomía para las Islas Baleares.

a.1) Competencia exclusiva sobre el patrimonio histórico, artístico, monumental, arquitectónico, arqueológico, paleontológico, y sobre tesoro documental y bibliográfico, de interés de la Comunidad Autónoma, sin perjuicio de lo que disponen los artículos 139.2 y 149.1 números 1, 3, 6, 8, 9, 10 y 28, y 149.2 de la Constitución, en relación con las materias de patrimonio y bellas artes.

a.2) Se considerará que forma parte de dicho patrimonio de interés de la Comunidad autónoma los bienes muebles e inmuebles de valor histórico, artístico, monumental, arquitectónico, arqueológico, paleontológico y etnológico, así como los bienes muebles de valor literario, documental o científico que se encuentren en el territorio de la Comunidad Autónoma.

a.3) Se exceptúan los bienes muebles de titularidad estatal, depositados o custodiados en museos, archivos y bibliotecas de aquella naturaleza, y los que se encuentren en depósito procedentes de centros o servicios de titularidad estatal.

a.4) La Administración del Estado y la Comunidad autónoma podrán establecer Convenios para actuar conjuntamente sobre determinados bienes a los que hacen referencia los párrafos a.2 y a.3, en las condiciones que en cada caso se fijen de mutuo acuerdo.

b) Competencia exclusiva sobre los archivos, bibliotecas, museos y servicios de bellas artes de interés para la Comunidad autónoma, que no sean de titularidad estatal. Sobre los mismos podrán establecerse Convenios en la forma prevista en el apartado a.4.

c) El ejercicio de la potestad expropiatoria y del derecho de adquisición preferente, en los supuestos que se prevean en la legislación sobre protección del patrimonio histórico, artístico y del tesoro documental y bibliográfico, salvo en los casos de solicitudes de exportación. En esta última materia, el Ministerio de Cultura dará audiencia preceptiva a las Comunidades Autónomas en la Junta de Calificación, Valoración y Exportación de obras de importancia histórico-artística.

d) La ejecución de la legislación estatal en materia de declaración de monumentos y conjuntos históricos.

e) Mediante Convenio entre el Ministerio de Cultura y la Comunidad autónoma que se firmará en el plazo de seis meses a partir de la entrada en vigor del presente Real Decreto, se establecerán los términos de los derechos y obligaciones de ambas partes en materias de gestión de museos, archivos y bibliotecas, de titularidad estatal, de acuerdo con los principios constitucionales y estatutarios y con las excepciones que, en su caso, se prevean”.

2.2. *Intervenció de la Comunitat Autònoma en el descobriment de béns integrants del patrimoni arqueològic.*

Hem vist ja l'especial règim que afecta al descobriment dels béns que formen part d'aquest patrimoni. No hi ha dubte que la Comunitat té competències per a concedir les autoritzacions per a dur a terme les excavacions i prospeccions, i a ella correspon atendre també les funcions de policia en aquests casos.

Això apart, correspon també als òrgans de la Comunitat autònoma prendre la iniciativa per a incoar els expedients que tenen per objecte declarar d'Interès Cultural o inscriure en l'Inventari de Béns Mobles els objectes arqueològics que reuneixin les característiques legals. Però d'aquesta qüestió en parlarem més endavant.

Depèn, doncs, bàsicament de l'Administració Autònoma l'èxit o el fracàs de la política orientada en defensa del patrimoni arqueològic, pel que fa a la qüestió que a mi m'ha correspos desenvolupar en aquesta ponència.

2.3. *L'exercici dels drets de tamteig i retracte en la transmissió dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol.*

Aquest dret vé concedit per la Llei a favor de l'Estat demanera prioritària i, subsidiàriament, a la Comunitat Autònoma seguint un criteri, al meu enten-

dre, equivocament. Així i tot, sigui l'Estat o a la Comunitat Autònoma el qui actui, és aquest un dret que permet incorporar al patrimoni col·lectiu béns de qualificada importància (sempre que l'Administració ho pugui sostenir econòmicament) i que, per tant, l'Administració autonòmica ha de contemplar, si més no, com una possibilitat a tenir en compte.

2.3.1. *Excursus sobre l'expedient per a declarar d'interès cultural o incloure a l'Inventari de béns mobles els béns integrants del nostre Patrimoni Històric.*

Cal assenyalar aquí varies coses que consider de capital importància.

No he parlat al llarg d'aquesta ponència dels tràmits que comporta la Declaració d'Interès Cultural o la inclusió de béns a l'Inventari de Béns Mobles, ja que són aquestes unes qüestions que m'haurien portat més enllà del que exigeix la temàtica que se m'ha assignat en aquesta ponència. Simplement he assenyalat que una i altra impliquen sengles categories legals on s'adscriuen els béns que mereixen una especial protecció.

De fet, obtinguda la Declaració d'Interès Cultural o la inclusió a l'Inventari de Béns Mobles, el bé de que es tracta queda perfectament identificat per l'Administració i totes les vicissituds que l'afectin en un futur deixaràn constància en el registre corresponent. Tot això a més de subjectar aquests béns a un règim especial que n'impedeix l'exportació (en el cas de Béns d'Interès cultural) o n'exigeix l'autorització corresponent (en el cas de béns inventariats) i que subjecta uns i altres als drets de tanteig i retracte a què acabam de fer referència.

Restin, doncs, en mans privades, o be passin a ser béns patrimonials de l'Estat o de la Comunitat Autònoma com a conseqüència de l'exercici dels drets de tanteig o retracte, podem dir que els béns que passen a integrar aquestes categories estan gairebé salvats d'una pèrdua irreparable o que, si més no, aquesta pèrdua es fa ja molt més difícil degut als controls que l'Administració pot exercir damunt d'ells i de les sancions penals o administratives en què poden incórrer els seus propietaris de contradir les disposicions legals que els afecten.

Doncs bé, d'acord amb la legislació vigent, correspon a les Comunitats Autònomes i, en concret, als òrgans que a cada Comunitat tengui al seu càrrec la protecció del patrimoni històric, incoar, d'ofici o a instància de qualsevol persona, els expedients per a declarar d'Interès Cultural o per a incloure a l'Inventari de Béns Mobles els béns de titularitat pública o privada que es trobin dins del seu àmbit territorial (art. 6 LLPHE i arts. 28.2 y 11.1 RDDPLLPHE). Això tan sols s'excepciona a favor del Ministeri de Cultura quan es tracta de béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol adscrits a serveis públics gestionats per l'Administració de l'Estat o que formen part del Patrimoni Nacional. També quan així s'indiqui de manera expressa en la norma que els sigui aplicable o en resulti necessària la seva intervenció per a la seva defensa enfront de l'exportació il·lícita i l'expoliació.

Així mateix, el Ministeri de Cultura incoarà aquests expedients sobre béns de titularitat pública o privada si hagués requerit a la corresponent Comunitat Autònoma als efectes prevists a l'article 4 de la Llei (quan s'intenti evitar l'expoliació) i aquest requeriment hagués estat desatès. Diu la Llei que el requeriment s'entendrà desatès si en el mes següent d'haver-se efectuat, la Comunitat Autònoma no incoa l'expedient o no adopta una altra mesura de protecció su-

ficient per a evitar el perill de pèrdua o destrucció de tots o algun dels valors del béns objecte del requeriment o la perturbació de la seva funció social (art. 6 i 9.2 LLPHE i arts. 28.2 i 11.2 RDDPLLPHE).

En definitiva, doncs, que és la Comunitat Autònoma la qui té la clau per a iniciar aquests expedients que són, com he dit, els qui determinen un règim especial dels béns que fan difícil la seva pèrdua en el futur.

La Declaració d'interès Cultural (que pot venir també determinada per la Llei) exigeix que el bé en qüestió reuneixi unes determinades característiques que l'Administració valorarà abans de promulgar el Reial decret que la concreti. Naturalment que aquesta declaració, que pot aplicar-se tant a béns mobles com a immobles (però mai –en principi– a obres d'autors vius), es reserva per a béns de considerable valor i importància.

Ni que sigui de pas, vull assenyalar també aquí que, al llarg de l'expedient per a declarar d'Interès Cultural un bé s'exigeix que hom faci constar necessàriament assenyalades a l'article 3.2 LLPHE o que tinguin reconegut idèntic caràcter en l'àmbit d'una Comunitat autònoma (art. 9.2 LLPHE), així com també per a declarar constitutius del Patrimoni Documental els documents que mereixin aquesta qualificació (art. 49.5 LLPHE). D'aquí la utilitat de constituir una "Comissió de Qualificació, Valoració i Exportació" en els termes que suggeriré més endavant.

Tornant al què tractàvem, direm que el legislador és menys exigent a l'hora de determinar quins béns poden ser inventariats, d'aquí que valgui la pena detenir-nos un instant en aquest punt.

He dit que correspon ordinàriament a la Comunitat Autònoma iniciar l'expedient per a Inventariar un bé, per la qual cosa diu la Llei que l'Administració actuant podrà recabar dels titulars de drets sobre els béns mobles integrants del Patrimoni Històric Espanyol el seu examen, així com les informacions pertinents per a determinar llur inclusió en el dit Inventari (art. 26.2 LLPHE).

Però és que, a més a més, la Llei no sols preveu com un dret dels titulars d'aquests béns el fet de sol·licitar la seva inclusió a l'Inventari, sinó que obliga als propietaris i titulars de béns susceptibles de ser inventariats a comunicar a l'Administració competent l'existència d'aquests objectes abans de procedir a la seva venda o transmissió a tercers, obligació que s'extén a les persones o entitats que exerceixin habitualment el comerç dels béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol, els quals hauran de formalitzar davant de l'Administració un llibre de registre de les transmissions que realitzin d'aquells objectes (art. 26.4 LLPHE).

A ningú no s'escapa la importància d'aquesta obligació que afecta no sols a propietaris i titulars de drets reals sobre béns mobles, sinó també als comerciants que negocien amb els béns que, per llurs característiques, formen part integrant del Patrimoni Històric Espanyol i, per això mateix, han de declarar-se forçosament per a ser inclosos a l'Inventari en el moment de provocar-ne una transmissió (que normalment serà onerosa –així en el cas de les vendes fetes per comerciants, però que pot fins i tot ser gratuïta, en el cas de transmissions entre particulars, tot i que, com veurem, en aquest últim cas no hi haurà dret de tanteig ni retracte).

D'aquí que el Reglament, i als sols efectes de facilitar l'elaboració de l'In-

ventari General i l'obligació de comunicació al·ludida, hagi assenyalat que aquesta obligació es circumscriu als béns següents:

a) Béns que tinguin incoat expedient per a llur inclusió en l'Inventari en tant aquells no s'hagi resolt.

b) Béns que formin part del Patrimoni Històric Espanyol el valor econòmic dels quals sigui igual o superior a les quantitats que s'indiquen a continuació:

– Set milions de pessetes quan es tracti d'obres pictòriques i escultòriques amb menys de cent anys d'antigüitat.

– Cinc milions de pessetes en el cas d'obres pictòriques i escultòriques amb més de cent anys d'antigüitat.

– Quatre milions de pessetes en el cas d'obres escultòriques amb més de cent anys d'antigüitat

– Tres milions de pessetes en els casos de tapissos, catifes o teixits històrics, gravats, col·leccions de documents en qualsevol mena de suport, llibres impresos i instruments musicals històrics.

– Un milió de pessetes en els casos d'objectes de ceràmica, porcel·lana o cristall antics, documents unitaris en qualsevol mena de suport i llibres manuscrits.

– Cinc-cents mil pessetes quan es tracti d'objectes etnogràfics.

c) Els que el Govern determini mitjançant Reial decret a proposta del Ministeri de Cultura (art. 26.1 RDDPLLPHE).

En tots aquests casos, les persones obligades a comunicar la transacció ho faran per escrit dirigit a l'òrgan encarregat de la protecció del Patrimoni Històric Espanyol de la Comunitat autònoma on radiqui el bé, indicant l'existència d'aquests abans de procedir a la seva transmissió a tercers fent constar, si s'escau, el preu convingut (art. 26.2 RDDPLLPHE).

Respecte de les persones o entitats que exerceixin habitualment el comerç de béns mobles integrants del Patrimoni Històric, aquestes hauran de formalitzar, davant l'òrgan competent de la protecció d'aquest Patrimoni a la Comunitat Autònoma corresponent, un llibre de registre de les transaccions que efectuïn sobre els béns a que hem fet referència. En aquest llibre registre s'anotaran les dades de les parts intervinents en la transmissió de l'objecte i es descriurà aquest de forma sumària, amb especificació del seu preu. Sens perjudici de les competències de la respectiva Comunitat autònoma i de les conegudes a altres òrgans per l'Ordenament jurídic, el Ministeri de Cultura tindrà també accés a aquests llibres de registre als efectes de coneixement i evaluació dels Patrimoni Històric Espanyol (art. 27 RDDPLLPHE).

2.3.2. *Mesures que poden suggerir-se al respecte:*

Fet aquest excursus, veim, doncs, que resta en mans de l'Administració autònoma la possibilitat d'actuar en dos fronts: 1er) Impulsant la investigació dins la Comunitat de tots aquells béns propietat de particulars, d'institucions o d'Administracions Públiques que mereixen la seva inclusió en l'Inventari General de Béns Mobles o en el Registre de Béns d'Interès Cultural, per tal d'incoar-ne l'expedient corresponent. I 2^{on}) Establint unes mesures pràctiques de control dels comerciants d'art per tal de fer que compleixin exactament les prescripcions legals, la qual cosa implica adoptar aquelles mesures reglamentàries i d'inspecció que garantitzin la transparència d'aquestes adquisicions. En aquesta sentit podria ser d'utilitat la promulgació d'un Decret de característiques semblants al Real

Decret del Ministeri de l'Interior de 18 de desembre de 1981 modificat pel Real decret de 22 de desembre de 1982 que regula els requisits que s'han de donar per a l'exercici del comerç de joies usades.

2.3.3. *L'exercici concret dels drets de tanteig i retracte*

Cal tenir en compte que els drets de tanteig i retracte afecten tan sols als béns següents:

- a) Als declarats d'Interès Cultural o que tinguin incoat expedient per a la seva declaració.
- b) Als béns inclosos a l'Inventari General de Béns mobles (d'aquí que, cas de comunicar-se la venda d'un bé que no estigui inventariat i mereixi gaudir de tal condició, l'Administració autonòmica podrà decidir d'incoar l'expedient per a inventariar-lo, encara que, en aquest supòsit, no podrà exercir els drets de preferent adquisició que contemplam).
- c) Qualsevulla béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que es venguin en subhasta pública. I
- d) Aquells béns inventariats o que tinguin més de cent anys d'Antigüitat dels que se'n sol·liciti l'exportació, qüestió aquesta que tractarem de seguit.

2.4. *L'exportació de béns mobles integrants del patrimoni Històric Espanyol.*

Hem vist que queda prohibit exportar béns declarats d'Interès Cultural, prohibició que s'extén a tots aquells béns que están en tràmits de ser declarats com a tals (art. 11.1 LLPHE), a tots aquells que participen de la naturalesa dels béns d'Interès Cultural encara que no hagin estat declarats com a tals (així tots els béns mobles custodiats dins dels immobles destinats a Arxius, Biblioteques i Museus de titularitat estatal (art. 60.2 LLPHE), i, finalment, a tot aquells que, pertanyent al Patrimoni Històric Espanyol, l'Administració hagi declarat inexportables com a mesura cautelar fins que s'incoi l'expedient oportú (art. 5.3 LLPHE).

S'excepten d'aquesta prohibició les exportacions temporals de béns declarats d'Interès Cultural i les exportacions de béns mobles (hagin estat o no inventariats). Però, com hem vist també, s'exigeix autorització del Ministeri de Cultura per a exportar (fins i tot temporalment) els béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que tinguin més de cent anys d'antigüitat o que s'hagin inclòs a l'Inventari de Béns Mobles (o que s'hagi iniciat l'expedient per a incloure'ls-hi, ja que, el fet d'incoar l'expedient per a inventariar un bé ja el sotmet, provisionalment, al règim a què els de la seva categoria estan sotmesos pel que fa a la seva exportació (art. 29.3 RDDPLLPE) (art. 5.2 LLPHE y art. 45.3 RDDPLLPE).

Dit això, és clar que la Comunitat Autònoma de les Illes Balears manté alguna influència per a evitar l'exportació de béns, influència que pot concretar-se en dos camps:

- a) En primer lloc, exercint la iniciativa d'incoar els expedients per a Declarar d'Interès Cultural o incloure a l'Inventari de Béns Mobles els béns integrants del nostre Patrimoni Històric, ja que exercint amb diligència aquesta acomesa,

està protegit de manera indirecta, però segura, el nostre patrimoni històric d'una exportació incontrolada. I

b) En segon lloc, informant en els expedients d'exportació que dugui a terme l'Administració de l'Estat, ja que en el –Reial Decret 3040/83, de 5 d'octubre, de traspàs de funcions i serveis de l'Estat en matèria de cultura (BB.OO. de 10 de desembre de 1983, rectificat el 2 de febrer de 1984 i 20 d'abril de 1985), s'estableix que

“(…) B) Se transfieren a la Comunidad autónoma de las islas Baleares, dentro de su ámbito territorial, en los términos del presente Acuerdo y de los Decretos y demás normas que lo hagan efectivo y se publiquen en el “Boletín Oficial del Estado”, las siguientes funciones que venía realizando el Estado:

c) El ejercicio de la potestad expropiatoria y del derecho de adquisición preferente, en los supuestos que se prevean en la legislación sobre protección del patrimonio histórico, artístico y del tesoro documental y bibliográfico, salvo en los casos de solicitudes de exportación. En esta última materia, el Ministerio de Cultura dará audiencia preceptiva a las Comunidades Autónomas en la Junta de Calificación, Valoración y Exportación de obras de importancia histórico-artística.³⁶

3. LA LEGISLACIÓ AUTONÒMICA QUE INCIDEIX DAMUNT DEL PATRIMONI HISTÒRIC.

Deixant de banda tota aquella legislació que, tot referint-se al Patrimoni Històric-Artístic, no afecta a la matèria de què tractam, la que sí hi té incidència està composta per les normes següents:

–Decret 18/1984, de 23 de febrer, de Creació de la Comissió en matèria d'arqueologia i etnologia de Balears, desenvolupat per l'ordre de 21 de març de 1984 per la que es desenvolupen les Subcomissions per a intervencions d'urgència previstes en el Decret 18/1984 i l'Ordre de 10 de març de 1986, sobre la regulació del funcionament econòmic-administratiu de les campanyes d'excavacions arqueològiques i de les investigacions etnològiques, modificada per l'Ordre de 20 de maig del 1987.

³⁶ Cal assenyalar al respecte que, del text d'aquest paràgraf –que manté la mateixa redacció per a totes les Comunitats Autònomes que accediren a l'autonomia per la via de l'article 143 de la Constitució– i, sobretot, per contraposició d'aquest amb els Decrets de traspàs de competències a les Comunitats Autònomes que hi accediren per la via de l'article 151 o de la Disposició Transitòria segona, els quals diuen clarament que les sol·licituds d'exportació “habrán de tramitarse ante los órganos competentes de la Comunidad Autónoma”, hom mantén que la competència per a tramitar les sol·licituds d'exportació està en mans de l'Administració central.

Malgrat aquesta interpretació, jo voldria resenyar simplement la contradicció que hi ha entre aquest Decret suara esmentat i el –Reial Decret 2567/1980, de 7 de novembre, de transferència de competències de l'Administració de l'Estat al Consell General Interinsular de Balears (B.O.E. núm. 187 de 29 de novembre del 1980), segons el qual: “Art. 18. Sin perjuicio de lo previsto en los artículos anteriores y únicamente para las obras que habitualmente se conserven en el territorio balear, se transfieren al Consejo General Interinsular las siguientes competencias:

a) La tramitación de las solicitudes de exportación...”

De fet, l'únic a resoldre aquí és el conflicte entre una i altra disposició, perquè la legislació del Patrimoni Històric no ens causa en aquest punt cap problema, ja que l'article 47.1 RDDPLPHE diu que la sol·licitud d'exportació es remetrà al Ministeri de Cultura “salvo en las Comunidades que tengan asumidas competencias de tramitación de estas solicitudes”.

–Decret 54/1986, de 10 de juny, pel qual es regulen les Comissions del Patrimoni Històric-Artístic, modificat parcialment pel Decret 17/1987, de 19 de març, regulador del funcionament de les Comissions del Patrimoni.

–Decret 66/1986, de 10 de juliol, de creació de la Inspecció del Patrimoni Històric Artístic de les Illes Balears, que desenvolupa l'Ordre del Conseller d'Educació i Cultura de 12 de febrer de 1987, per la qual s'estableix el reglament d'actuació de la Inspecció del Patrimoni Històric-Artístic de Balears.

Assenyalada aquesta normativa legal, vull destacar-ne uns quants trets:

A) *Respecte del Patrimoni Arqueològic i Etnològic*, a la Comissió creada pel Decret 18/1984 se li donen les atribucions següents (art. 2):

- 1) El control científic de les excavacions arqueològiques d'àmbit terrestre o subaquàtic, així com les investigacions realitzades sobre monuments o sobre qualsevol altres testimonis etnològics que comportin una alteració de l'estat material d'aquests.
- 2) Informar sobre la viabilitat i la dotació econòmiques dels projectes d'excavació, d'exploració o de qualsevol altra investigació, presentats a la Conselleria d'Educació i Cultura per a fer-ne l'aprovació o la denegació corresponents.
- 3) Elaborar anualment el programa d'excavacions, exploracions i tot tipus d'investigacions arqueològiques i etnològiques a desenvolupar per la Conselleria d'Educació i Cultura.
- 4) Sol·licitar, si així pertoca, als Serveis Tècnics de la Comunitat Autònoma o a d'altres persones físiques o jurídiques especialitzades, la realització d'estudis i l'emissió d'informes sobre matèries de la seva competència.
- 5) Assessorar el Govern de la Comunitat Autònoma en matèria arqueològica i etnològica.
- 6) La vigilància, el control, la conservació i l'enriquiment dels monuments arqueològics i etnològics, a fi d'evitar-hi intervencions clandestines. Per això es podrà proposar al Conseller d'Educació i Cultura l'adopció de les mesures que consideri oportunes. I
- 7) Informar les sol·licituds de subvencions per a projectes d'excavació, d'exploració o de qualsevol altra matèria de la seva competència.

És, per tant, una Comissió enfocada més bé a assessorar al Conseller en matèria d'excavacions i de vigilància de la conservació del patrimoni arqueològic tant de naturalesa immoble (monuments) com moble (monedes, objectes, etc.) i que, donada la data anterior a la Llei del Patrimoni Històric Espanyol del 1985, no té en compte cap de les característiques que aquesta preveu de cara a la conservació i acréixement del Patrimoni arqueològic i etnogràfic.

Des d'un altre punt de vista, la norma reguladora no preveu la reunió ordinària d'aquesta comissió ni li dóna facultats executives de cap casta.

B) *Les Comissions del Patrimoni Històric-Artístic* creades pel Decret 54/1986, modificades pel Decret 17/1987, tenen un objecte ample i dispers assolint un doble paper executiu i assessor.

Així, d'acord amb l'article 2, com a Comissions executives tenen les funcions següents:

- Examinar els projectes d'obres a realitzar a les zones i als edificis protegits de la seva jurisdicció. Aprovar-ne els que consideri adequats i denegar-ne l'execució dels restants.

- Vetllar per la conservació de les obres d'art i dels valors històric-artístics, ambientals, pintorescs, arqueològics i etnològics de la seva jurisdicció. En l'exercici d'aquesta funció pot recaptar de la Conselleria d'Educació i Cultura l'inici de les actuacions que consideri convenientes.

I, com a comissions assessores, tenen les funcions següents:

- Proposar a la Conselleria d'Educació i Cultura l'adopció de les mesures que consideri convenientes per a la protecció i conservació del Patrimoni Històric dins la seva jurisdicció.

- Informar de tots els expedients sancionadors instruïts per la Conselleria d'Educació i Cultura en matèria de patrimoni.

- Assessorar el Govern de la Comunitat Autònoma en tots aquells assumptes que facin referència al tema del patrimoni històric.

C) *La Inspecció del Patrimoni Històric-Artístic*, que regula el Decret 66/1986 i l'Ordre de 12 de febrer del 1987, es concebeix com un òrgan eminentment tècnic (no debades el componen el responsable tècnic del Servei de Patrimoni Històric-Artístic com a Inspector General, els directors dels Museus de Mallorca, Menorca i Eivissa, com a inspectors tècnics nats, i els inspectors tècnics que siguin nomenats pel Conseller d'Educació i Cultura), a la qual el Decret adjudica les funcions següents:

Art. 2: -La vigilància del compliment dels acords de les Comissions de Patrimoni de les Illes Balears.

- Instruir d'ofici o a petició de part els expedients que consideri convenientes per al compliment dels fins que li són propis.

- Aixecar les actes d'infracció que corresponguin i proposar a la Conselleria de Cultura l'aplicació de les sancions o actuacions que consideri convenientes. I

- Qualsevol altres que li siguin encomanades per la Conselleria d'Educació i Cultura.

L'article 4 de l'Ordre de 12 de febrer del 1987 ha desenvolupat aquest article ubicat a aquest servei inspector totes les funcions que es deriven del compliment de la Llei del Patrimoni Històric Espanyol. Més concretament:

a) Vetllar pel compliment, per part dels propietaris o dels titulars de drets reals o posseïdors dels béns, de les obligacions següents:

- Permetre la inspecció, estudi i la visita dels béns d'Interès Cultural d'acord amb la normativa vigent.

- Facilitar l'examen per part de les administracions competents de béns mobles a efectes de la declaració com a inventariables.

- Comunicar l'existència dels béns assenyalats a l'article 26 del R.D. 111/1986 de 10 de gener a l'Administració competent abans d'alienar-los.

- Permetre la inspecció i l'estudi i facilitar el préstec dels béns mobles inclosos a l'Inventari General d'acord amb allò que disposa la Llei del Patrimoni Històric.

–Notificar a l'Administració competent, abans de procedir-ne a l'alienació, el propòsit de vendre o de transmetre un bé declarat d'Interès Cultural, que en tenguí incoat expedient de declaració o es trobi inclòs a l'Inventari General.

–Abstenir-se de realitzar, sobre els béns declarats d'Interès Cultural qualsevol tipus de tractament sense autorització de l'Administració competent.

–Comprovar els descobriments o les troballes arqueològics.

–Permetre l'examen dels béns integrants del Patrimoni documental i bibliogràfic.

–Conservar, protegir i mantenir el lloc adient, així com donar un ús que no n'impedeixi la conservació i permetre la inspecció i l'estudi dels béns integrants del patrimoni documental i bibliogràfic.

–Formalitzar, per part de les persones o les Entitats que exerceixin habitualment el comerç de béns mobles integrants del patrimoni històric, un llibre de registre de les transaccions que efectuïn sobre els béns a què es refereix l'article 26 del Reial Decret 111/1986, de 10 de gener.

–Abstenir-se de retenir il·lícitament o de tenir en dipòsit indegudament els documents a què es refereix l'article 54 del Reial Decret 111/1986, de 10 de gener.

–Abstenir-se, per part dels subjectes esmentats a l'article 28 de la Llei del Patrimoni Històric, d'Alienar béns mobles llevat dels casos previstos expressament a l'article esmentat.

b) Comprovar l'atorgament de llicències per a la realització d'obra no contravengui allò que disposa l'article 23 de la Llei del Patrimoni Històric.

c) Vigilar per la correcta aplicació de la normativa vigent en matèria de realització d'obres a Llocs Històrics o a Zones Arqueològiques en compliment d'allò que preceptua l'article 22 de la Llei de Patrimoni Històric.

d) Vetllar perquè qualsevol obra o intervenció no contravengui allò que disposen els articles 16, 19, 20, 21, 25, 37 i 39 de la Llei de Patrimoni Històric.

e) Assegurar que no es realitzin excavacions arqueològiques o d'altres obres il·lícites a què es refereix l'article 42.3 de la Llei de Patrimoni Històric.

f) Col·laborar amb l'Administració Central de l'Estat per a evitar l'exportació il·legal, sigui definitiva sigui temporal, dels béns integrants del Patrimoni Històric.

g) Vetllar pel compliment –en col·laboració amb l'Administració Central– de les condicions de retorn fixades per l'exportació temporal legalment autoritzada.

h) Comprovar que els béns integrants del patrimoni documental i bibliogràfic no siguin eliminats ni exclosos en contravenció de l'article 55 de la Llei de Patrimoni Històric.

i) Vigilar que no s'esbuqui, es desplaci o es remogui qualsevol immoble afectat per un expedient de declaració de bé d'interès cultural. I

j) I, en especial, efectuar un seguiment complet de les obres en execució a l'ampara de projectes sotmesos prèviament a informe de les Comissions de Patrimoni Històric-Artístic de Mallorca, Menorca, Ciutadella i Eivissa-Formentera, així com vetllar per l'estricta compliment dels acords adoptats per les Comissions esmentades.

2.1. Valoració d'aquesta normativa.

La normativa esmentada és completa però, al meu entendre, poc sistemàtica i deficientment estructurada per aconseguir les finalitats que es persegueixen, per les raons següents:

1^a Es crea una Comissió en matèria d'arqueologia i etnologia amb unes funcions sembla que ben definides però que, d'alguna manera, es cavalquen amb les Comissions de Patrimoni que, com hem vist, té per missió també "vetllar per la consevació (...) dels valors arqueològics i etnològics" i que, a l'hora d'enfrontar-se amb les exigències de la Llei del Patrimoni Històric Espanyol, veiem com, està gairebé desposseïda de facultats que, en la seva major part, són atorgades al servei tècnic d'Inspecció, com hem tingut oportunitat de veure. Això apart, la Comissió pot deixar-se de reunir i mai no s'incomplirà l'establert a la normativa vigent.

2ª Les Comissions del Patrimoni ténen, com hem vist també un camp amplíssim d'actuació. Amb el Decret a la mà se'ls reconeix funcions executives no sols per a examinar els projectes d'obres a realitzar en zones i edificis protegits, per tal d'aprovar-ne o denegar-ne la seva execució, sino que, a més, en tenen en matèria de conservació d'obres d'art i dels valors històric-artístics, ambientals, pintorescs, arqueològics i etnològics de la seva jurisdicció, és a dir, poden actuar sobre béns mobles i immobles i, quan parlam de mobles, és clar que ens referim no sols als integrants del que podríem denominar patrimoni artístic (pintures, escultures, ceràmica, gravats, etc.) sino també al patrimoni arqueològic, etnogràfic, documental i bibliogràfic. Malgrat això i, com en el cas anterior, totes les competències derivades concretament de l'aplicació de la Llei de 1985, s'adjudiquen als serveis d'Inspecció.

3ª Els servei d'Inspecció, com acabam de dir, malgrat estar concebut com un servei tècnic de policia en matèria de patrimoni històric, és el qui assumeix totes les missions derivades de la Llei del 1985, la qual cosa desnaturalitza alguna de les funcions de les respectives Comissions del Patrimoni i concreta damunt d'aquest organ la responsabilitat de fer complir tota la normativa estatal.

2.2. Proposta que s'ofereix

En línies molt generals, la proposta que s'ofereix és la següent:

1er Mantenir una Comissió en matèria d'arqueologia i etnologia amb les funcions previstes per la normativa actual, i totes aquelles derivades de la legislació estatal en matèria de patrimoni arqueològic i etnològic, tret de les que facin referència a la transmissió i exportació de béns mobles integrants d'un o altre patrimoni. A més, s'hauria de garantir el funcionament pràctic i real d'aquesta Comissió.

Entre les funcions que hauria de tenir aquesta comissió hi hauria, naturalment, la de suggerir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns arqueològics i etnològics en alguna de les categories de protecció previstes a la Llei del Patrimoni Històric.

2ª Centrar les funcions executives de les Comissions del Patrimoni actuals en les dues següents:

a) Examinar els projectes d'obres a realitzar a les zones i als edificis protegits de la seva jurisdicció, aprovant-ne els que consideri adequats i denegant-ne l'execució dels restants, tot això vetllant, naturalment per la conservació del valors històrico-artístics, ambientals, pintorescs, arqueològics i etnològics que resalta la Llei. I

b) Executar totes aquelles funcions derivades de la Llei del Patrimoni Històric sobre immobles, sempre que aquests no formin part del patrimoni arqueològic i etnogràfic, amb la qual cosa quedarien fora de la seva competència tots els béns mobles i tots els béns integrants del patrimoni arqueològic i etnogràfic.

Per a concretar alguna de les funcions que, d'acord amb la Llei del Patrimoni, podrien ostentar aquestes comissions, citaré les següents:

- Valorar els béns immobles integrants del Patrimoni Històric que siguin objecte de donació o llegat a favor de la Comunitat Autònoma.
- Valorar els béns immobles integrants del Patrimoni Històric que sigui objecte d'adquisició onerosa per part de la Comunitat Autònoma.
- Informar sobre l'exercici dels drets de preferents adquisició de béns immobles integrants del Patrimoni Històric-artístic.
- Suggestir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns immobles en la categoria de Béns d'Interès Cultural.

3ª Construir una Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns Mobles d'Importància Històrica o Artística que assumís les funcions següents:

a) Informar sobre els expedients d'exportació definitiva i temporal quan la Comunitat autònoma sigui consultada al respecte per l'Administració Central en previsió de l'establert al Decret de Transferències.

b) Valorar els béns mobles integrants del Patrimoni Històric que siguin objecte de donació o llegat a favor de la Comunitat Autònoma.

c) Valorar els béns mobles integrants del Patrimoni Històric que sigui objecte d'adquisició onerosa per part de la Comunitat autònoma amb destinació a museus, arxius o biblioteques.

d) Informar sobre l'exercici dels drets de preferent adquisició de béns mobles integrants del Patrimoni Històric-artístic.

e) Suggestir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns mobles en alguna de les categories de protecció previstes a la Llei del Patrimoni Històric. I

f) Assessorar els òrgans competents de l'Administració de la Comunitat autònoma en la valoració dels béns que se li vulguin lliurar en pagament d'impostos ceditos.

Lògicament, si interessa, dins d'aquesta comissió es podrien constituir seccions per Illes com s'ha fet amb les actuals Comissions de Patrimoni.

4ª Mantenir el Servei d'Inspecció adaptant les seves funcions a la nova estructura que es proposa i configurant-lo estrictament com un òrgan tècnic i de policia en matèria de Patrimoni.

VI. CLOENDA

Es evident que el marc de la meua ponència havia de cenyir-se als béns mobles i, més concretament, a la problemàtica que presenta la seva dinàmica (adquisició, transmissió i exportació) en el marc d'una Llei estatal (la LLPHE) i dins d'una Comunitat autònoma que té importants competències en aquest camp.

Això ha fet que hagin hagut de quedar fora de la ponència molts aspectes que afecten al patrimoni mobiliari: així la tramitació completa de l'expedient per a inventariar-los, o bé aquell allau de normes que regulen específicament el patrimoni etnogràfic (dins del qual els béns mobles hi juguen un paper important), o bé el patrimoni documental o bibliogràfic (format exclusivament per béns mobles).

Així i tot, i excepció feta del que he dit sobre el patrimoni arqueològic que, donada la seva naturalesa especial, mereixia un comentari dins d'aquesta ponència, les normes que he tractat sobre la dinàmica mobiliaria integrant del Patrimoni Artístic Espanyol són les que afecten a tota classe de béns ja que, com he dit al principi, les categories que determina la Llei (la genèrica de "Patrimoni Històric Espanyol" i les més específiques de "Béns d'Interès Cultural" i de "Béns Inventariats") afecten a tots els béns integrants del nostre Patrimoni i, per tant, les normes que he exposat respecte de la seva dinàmica els són a tots aplicables.

He volgut insistir, finalment, en el paper de les Comunitats Autònomes i, especialment, de la nostra, en la defensa del Patrimoni pel que fa a la dinàmica mobiliaria que, al cap i a la fi, és l'objectiu d'aquest Congrés. S'accedeix, però, que, donat el marc de la meua ponència, m'he hagut de limitar a fer una feina que no és precisament grata: la de ressaltar totes les possibilitats interventores que s'escauen a l'Administració per a dur a terme una política estricta en defensa del nostre Patrimoni d'acord amb els principis legals. I això —que és necessari— no és, però, suficient per judicar la bondat o niciesa de la Llei. Aquesta, en efecte, empena per la defensa d'un bé comú superior, constreny la llibertat dels homes i retalla el dret de propietat sobre una casta de béns que són d'alguna manera, patrimoni de la humanitat. Però és evident que, per aconseguir aquests lloables objectius, el legislador no pot acudir, tan sols, a mesures repressives, intervencionistes i limitatives dels drets individuals. Cal arbitrar també altres tipus de mesures que podríem incloure dins el genèric concepte administratiu de "foment" (entre les quals les d'ordre fiscal tenen una importància bàsica), mesures que no han de tenir altre objectiu que el d'incitar l'home a participar activament en aquesta tasca immensa i engrescadora de protegir, augmentar i transmetre a les generacions futures el nostre Patrimoni col·lectiu. Són, potser, les dues cares d'una mateixa moneda que sense una o l'altra no té cap valor. Jo he mirat de contemplar-ne una. L'altra correspon a un altre ponent.

ABREVIATURES

B.O.E.	= Butlletí Oficial de l'Estat.
C.C.	= Codi civil.
C.E.	= Constitució Espanyola.
C.F.	= Veure...
LLPHE	= Llei del Patrimoni Històric Espanyol.
RDDPLLPHE	= Reglament de desenvolupament parcial de la llei del Patrimoni Històric Espanyol.
O.M.	= Ordre Ministerial.
TCEE	= Tractat constitutiu de la Comunitat Econòmica Europea.
TJCE	= Tribunal de Justícia de la Comunitat Europea.

Ponencia III

JOANA ROCA
TOMAS FORTUNY

SÍNTESIS DE LA PONENCIA

La ponencia a este Congreso se centra en el estudio de catorce Planes Especiales y Generales con un tratamiento específico de la Ciudad Histórica. Después del análisis comparativo de los Planes en base a la dimensión física del área objeto de planificación, contexto político-administrativo, se adentra el trabajo en el tema principal de su investigación: el análisis de los aspectos más relevantes de la normativa en relación al patrimonio construido, entendiéndole como reflejo de la ordenación adoptada, pasando revista a los resultados de su aplicación. Todo ello con el ánimo de llegar a unas conclusiones metodológicas para el tratamiento de técnicas de: Calificación del Suelo; Determinación de parámetros edificatorios: Alturas, Profundidades edificables; Normas de protección del Patrimonio Arquitectónico ambiental, Ordenanzas de higiene y composición interior. Ordenanzas de Estética y Composición Exterior.

Esta ponencia está presidida por la idea de establecer una reflexión común, y de la experiencia obtenida mediante esta generación de Planes llegar a una conclusión para la redacción de futuros Planeamientos dirigidos a la recuperación de la Ciudad Histórica.

EL PLANEAMIENTO MUNICIPAL Y LA RECUPERACIÓN DE LA CIUDAD HISTÓRICA:

OBJECTIVO GENERAL DE LA PONENCIA

Desde la publicación de la disposición transitoria 1ª de la Ley del Suelo y más concretamente desde el R.D. ley 16/1981 sobre Adaptación de Planes Generales de Ordenación Urbana, numerosos ayuntamientos han revisado o adaptado su Ordenamiento Urbanístico.

Tarea realizada fundamentalmente por los Ayuntamientos Democráticos de la cual puede ya hoy hacerse un interesante balance.

Pero no solamente en la Revisión del Planeamiento General se ha manifestado el afán planificador de los nuevos Ayuntamientos, ya que a través del Planeamiento Especial algunos se adelantaron a la ingente labor revisora de los Planes Generales Municipales, para tratar de salvar a la Ciudad Histórica en vías de degradación. Consecuencia en parte de la escasa atención recibida por la anterior generación de Planes Generales cuyo objetivo era la extensión de la ciudad frente al inadecuado o nulo tratamiento de los Centros Históricos.

Sin embargo, aún siendo las circunstancias globales políticas, económicas y sociales semejantes, las técnicas de planificación adoptadas (mediante la arbitración de sistemas de Ordenación o de Gestión) han diferido sustancialmente en los distintos Planes de Ordenación Municipales. Principalmente en los Planes Especiales, figura versátil y acomodaticia a todo tipo de necesidades y situaciones que ha servido para tratar las diferentes características del objeto a planificar especialmente en lo referente a superficie afectada, población, densidad, nivel de deterioro y calidad de la edificación, etc. provocando distintas respuestas en los correspondientes planes. Notándose, sin embargo, una falta de reflexión teórica común sobre problemas similares, ya sea en el mero tratamiento técnico normativo y de gestión, ya sea desde un punto de vista más global en la aplicación de estrategias de planificación; existiendo un cierto aislamiento informativo, teórico-disciplinario entre los planes de esta nueva generación.

En este sentido, el objeto de la ponencia ha sido el establecer un análisis comparativo de los diversos instrumentos de Planeamiento y sus técnicas de Ordenación Normativas y de Gestión, en el campo acotado de la Ciudad Histórica, siguiendo la línea ya emprendida por la Dirección General de Acción Territorial y Urbanismo en el seminario sobre Planeamiento Urbanístico y Rehabilitación, celebrado el año 1985 en Valencia.

La ponencia no pretende ser tanto una investigación académica, sino que ha sido realizada bajo una óptica municipalista, ya que esta es la experiencia y el campo de actuación de sus autores. Así como sacar conclusiones y experiencias para la aplicación de la práctica planificadora y de gestión en los Ayuntamientos, a partir de los éxitos o fracasos obtenidos de los casos que se analizarán.

ANÁLISIS DE PLANES ESPECIALES Y GENERALES CON TRATAMIENTO ESPECÍFICO DE LA CIUDAD ANTIGUA.

En esta primera parte se han estudiado pormenorizadamente la normativa y la gestión de los planes que a continuación se exponen, ya sean Generales o Especiales analizando y valorando la metodología utilizada.

Todo ello se ha realizado teniendo en cuenta la diversidad y especificidad de los planes tratados, agrupándolos en su caso según la problemática prioritaria a que se enfrentaban, dimensión física del área objeto de planificación, contexto político administrativo en el que se dieron relación con el planeamiento superior, etc., y reduciendo a un lugar común las cuestiones genéricas, extrayendo del balance compartido las correspondientes conclusiones que a continuación se expondrán.

Los planes estudiados han sido los catorce siguientes:

Zona Catalano-Balear:

- Plan Especial Sector Oriental de la Ciutat Vella de Barcelona.
- Plan Especial de Gracia.
- Plan Especial de la Barceloneta.
- Plan General de Ordenación urbana de Palma de Mallorca: Area de Régimen Singular Centro Histórico.
- Plan Especial Puig de Sant Pere de Palma de Mallorca.
- Plan Especial del Jonquet de Palma de Mallorca.
- Plan Especial de La Calatrava de Palma de Mallorca.

Zona Levante:

Planes Especiales de Protección del Centro Histórico de Valencia:

- Plan Especial del Barri del Carme.
- Plan Especial del Barri de la Seu-Xerea.
- Plan Especial del Barri Universitat-Sant Francesc.
- Plan Especial del Barri dels Velluters.
- Plan Especial del Barri del Mercat.

Zona Centro:

- Plan Especial de protección y conservación de edificios y conjuntos histórico-artísticos de la Villa de Madrid.
- Plan General de Ordenación Urbana de Madrid.

El estudio de estos catorce planes se considera suficiente para extraer conclusiones sobre los temas objeto de la ponencia.

Esta primera parte se dividirá en tres apartados:

* Análisis comparativo de los planes, situándolos en su contexto en base a los parámetros arriba señalados: dimensión física del área objeto de planificación, contexto político-administrativo en que se dieron, objetivos, relación con el planeamiento superior, etc.

* Análisis de los aspectos más relevantes de la normativa en relación al patrimonio construido, entendiéndola como reflejo de la ordenación adoptada. Resultados de su aplicación.

* Análisis de los Sistemas de Gestión para llevar adelante las actuaciones de los planes estudios. Su viabilidad.

1. BREVE ANÁLISIS DE LOS PLANES EN BASE A SU DIMENSIÓN, OBJETIVOS, CONTEXTOS EN QUE SE DIERON.

1.1. *Origen histórico y dimensión de los ámbitos de los planes estudiados.*

- Planes situados en la Zona Catalano-Balear.

Los planes estudiados son:

El Plan Especial de Reforma Interior del Sector Oriental del centro Histórico de Barcelona, el Plan Especial de Reforma Interior de la Barceloneta y el Plan Especial de mejora, Protección y Reforma Interior de la Villa de Gracia.

Todos ellos situados en Barcelona ciudad, pero con características urbanísticas bien diferentes.

El Sector oriental como parte de la Ciudad Antigua Medieval de Barcelona, (70 Ha); La Barceloneta como muestra del urbanismo de nueva planta del siglo XVIII, (71 Ha), y la Villa de Gracia como pueblo engullido por el crecimiento de la ciudad de Barcelona, (166 Ha).

Asímismo, se han estudiado el Area de Régimen Singular Centro Histórico del Plan general de Ordenación Urbana de Palma, (100 HA); El Plan Especial del Puig de Sant Pere, (4,8 Ha) y el Plan Especial de Reforma Interior del Jonquet, (4,5 Ha) y el Plan Especial de la Calatrava (6,0 Has). Todos ellos en Palma de Mallorca.

Estos planes también, como los de Barcelona, presentan unas características propias. El Centro Histórico de Palma, declarado conjunto Histórico-Artístico, recinto cerrado por la cuarta Muralla Árabe, es donde se ha desarrollado toda la actividad urbana desde el origen de la ciudad hasta el derribo del quinto recinto amurallado en 1901. El Puig de Sant Pere es un sector dentro del Casco Histórico, barrio pescador situado en su fachada sur-occidental que surge entre el tercer y cuarto recinto amurallado. Su origen data del siglo IX. El Jonquet, tiene todas las características de un barrio extramuros, se desarrolla a lo largo de viales importantes como el que conducía al Puerto (situado en Porto Pí) en el siglo XIV, y los que conectaban con los molinos harineros. La Calatrava situada en el otro extremo sur-oriental de la fachada marítima, antiguo barrio de curtidurías.

La elección de estos planes, no responden a una razón exclusivamente metodológica, si bien ha pesado en aquella su situación en el contexto Catalano-Balear, que se ha revelado como un sector con una cultura urbanística propia como veremos a continuación, así como su situación en dos ciudades de características muy diferentes ya sea por su tamaño, como por sus principales actividades productivas, lo que da a la muestra una validez para pasar de lo particular a extraer conclusiones de carácter general.

-Planes situados en la Zona Levante

Los Planes Especiales de Protección de la Ciutat Vella de Valencia (155 Ha), engloban el recinto amurallado de los siglos XIV y XV que se mantuvo hasta 1.865-1.900 en que se produjo el derribo de las murallas. Ya en aquellos siglos la ciudad se organizó con unas características que darían lugar a los barrios sobre los que actúan los planes especiales estudiados. La zona central de la ciudad, situada alrededor de la Catedral, dió origen al barrio de la Seu, que ha seguido desempeñando funciones de residencia señorial y centro institucional. El espacio situado al Este entre la muralla árabe y el río, recibe su nombre del antiguo arrabal de la Xerea. En el Sur la muralla rodeaba el cementerio judío, hasta el convento de Sant Francesc que dió su nombre al barrio actual, allí coexistía el barrio de pescadores yuxtapuesto a la Universidad, instalada sobre los restos de la antigua judería. En el Oeste la muralla absorbió un arrabal densamente poblado, vinculado a las funciones comerciales a través de la instalación del Mercado en los terrenos que lo separaban de la Ciudad y que cons-

tituyeron el origen del barrio actual. En el noroeste se unieron a la ciudad los arrabales de la morería y la Poble Vella donde estaba instalado el Convento del Carmen que daría la denominación al barrio. Más al Oeste se englobaría por la muralla una zona de huertos que en el S. XVII con el desarrollo de la industria textil daría lugar al barrio de los Velluters. Los cinco Planes Especiales estudiados de la zona Levante son mucho más homogéneos que los estudiados en la Zona Catalano-Balear, pero se hacía necesario el estudio de todos ellos para abordar globalmente el tratamiento del Centro Histórico de la Ciudad de Valencia como más adelante se expondrá.

—Planes situados en la Zona Centro:

El Plan Especial Villa de Madrid se extiende sobre una zona muy heterogénea, que puede agruparse en tres agregados urbanos diferenciados tanto por su formación histórica como por su morfología: El Casco Antiguo, el Ensanche y los Suburbios Obreros de finales de S. XIX así como los Cascos Antiguos de los pueblos que rodeaban Madrid, hoy englobados en su estructura urbana.

El casco antiguo de Madrid coincide prácticamente con la ciudad configurada hasta el S. XVII aunque la mayor parte de la edificación procede del S. XIX.

Los ensanches se desarrollaron en torno al casco antiguo según los esquemas del Plan de 1.860.

Los Suburbios Obreros comenzaron a formarse a finales del S. XIX desarrollándose principalmente en las primeras décadas del S. XX.

Todo este conglomerado ocupa más de 2.500 Ha.

La zona de Conservación Ambiental del P.G.O.U.M. tiene un ámbito aproximado al del Plan Especial Villa de Madrid.

Con este somero repaso a los ámbitos de los planes estudiados, vemos que 5 de éstos se sitúan en las dos ciudades más importantes del Estado, (Madrid, Barcelona), otros 5 en otra de las mayores (Valencia) aunque a distancia considerable en tamaño de las primeras, y por último tres de ellos se sitúan en una ciudad de tipo medio (Palma).

En cuanto dimensiones del área física objeto de planificación. El Plan Especial Villa de Madrid es el más extenso. Seguido por los Planes Especiales de Barcelona 166 Ha. Gracia y 70-71 Ha Sector Oriental y Barceloneta respectivamente. El Centro Histórico de Valencia abarca 155 Ha y sus Planes una media de unas 30 Ha.

Por último, el Area de Régimen Singular del Centro Histórico del P.G.O.U. de Palma tiene una dimensión de unas 100 Ha., mientras que los PERIS del Puig de Sant Pere y Jonquet están entre 4 y 5 HA, y 6 Has la Calatrava.

La comparación de dimensiones no es tanto por un afán estadístico sino porque la amplitud de los ámbitos es la que ha determinado en muchos casos las técnicas de planeamiento utilizadas, lo que ha permitido hacer planes proyectos en los de menor área, mientras que los de mayor extensión (Plan Especial Villa de Madrid, P.G.O.U.M.) se han perdido en una normativa excesivamente generalizada.

El hincapie en que tipo de Ciudad están ubicados los planeamientos estudiados, viene a colación en relación al análisis sobre si a mayor capacidad económico-administrativa mejor intervención en la Ciudad Histórica, ya sea me-

diante el planeamiento o mediante la gestión como agente directo en la recuperación de la misma.

En cuanto al origen del espacio estudiado por los diferentes planes, vemos que en su gran mayoría se trata de Centros Históricos entendiéndose por tales los incluidos en recintos amurallados que rodeaban la Ciudad Histórica (distrito Centro de Madrid, Sector Oriental Ciutat Vella de Barcelona, P.E.R.I.S. del Puig e Sant Pere y Calatrava de Palma), sin embargo entre los planes estudiados vemos un ejemplo de urbanismo del S. XVIII (Barceloneta), un pueblo absorbido por una gran ciudad (P.E.R.I. Gracia), unos ensanches de finales de S. XIX principios del S. XX (Plan Especial Villa de Madrid), un pequeño arrabal de pescadores extramuros en constante evolución desde el S. XIV hasta nuestros días (P.E.R.I. del Jonquet). Por lo que los planes estudiados cubren un abanico amplio de lo que han sido nuestras ciudades hasta el "boom" demográfico y la concentración urbana acaecida en la primera mitad del S. XX.

Consecuentemente la muestra se considera significativa para abordar las conclusiones que se aportarán más adelante.

1.2. *Origen de la puesta en marcha de los diferentes planeamientos estudiados, contexto político-administrativo en el que se dieron, relación con el planeamiento superior.*

La génesis de los planes estudiados se dió en el tardo franquismo y principios de la transición hasta el advenimiento de los ayuntamientos democráticos en 1979.

Pioneros de estos planes fue el Plan Especial del Puig de Sant Pere de Palma de Mallorca. Esto podría parecer curioso, esperando que las vanguardias intelectuales se situaran en las grandes ciudades. Pero si lo observamos desde un contexto más universal que el del Estado Español, veremos como las Islas ligadas desde siempre a una cultura europea (desde las incursiones de fenicios y romanos a los nórdicos de nuestros días) fueron las primeras en participar de esta cultura que se daba en la "Aldea Global" de principio de los 70. Recordemos no sin nostalgia el "boom" de la sociología urbana (heredera de los movimientos del 68) con títulos tan entrañables: el Derecho a la Ciudad, De lo Rural a lo urbano de Henri Lefevre, así como la revista bajo su dirección: "Espaces et Societés"; Muerte y vida de las grandes ciudades de Jane Jacobs; Los Problemas de Investigación en Sociología Urbana, La Cuestión urbana, Luchas urbanas y poder político (traducidas al castellano como Movimientos Sociales urbanos) de Manuel Castells publicadas por la Maspero, etc... O las actuaciones recuperadoras de Bolonia (1970), Amsterdam (1975), Copenhague (1973).

Sin embargo, el movimiento se extendió rápidamente, recordemos el trabajo y la exposición de Barrios del Colegio de Arquitectos de Madrid, la publicación de C.I.D.U.R. Madrid/Barrios 1975, la Barceloneta del s. XVIII al Plan de la Ribera (1973) de Mercedes Tatjer y un largo etcétera.

De esta confluencia de movimientos vecinales y técnicos progresistas salió la semilla de lo que se convertiría en unos Planeamientos que vendrían a regular la conservación de la ciudad en los 80, cuya ideología difiere en mucho de la inicial y generadora de todo el movimiento recuperador y proteccionista, aunque podemos afirmar que existe hoy día una imposibilidad de dar marcha

atrás a todo el proceso cultural-proteccionista al estar fuertemente arraigado en la población.

Así vemos como nació el Plan Especial del Puig de Sant Pere como defensa de unos vecinos a su barrio y en contra de su destrucción (1973), el Plan del Sector Oriental de la ciutat Vella de Barcelona como lucha de sus vecinos contra la apertura de grandes vías del Plan General Metropolità (1976), el de la Barceloneta contra el Plan de la Ribera (1974), o los P.A.I. promovidos por Coplaco presionado por las Asociaciones de Vecinos que desembocarían entre otros en el pre-Catálogo de Edificios Singulares (1977), el Plan Especial de Protección del Conjunto urbano de Madrid (1979) y por fin el Plan Especial Villa de Madrid.

Los planes de Valencia fueron los últimos a incorporarse al proceso.

Sin embargo, así como el contexto socio-político de todos los planes era semejante no fue así la circunstancia administrativa concreta y la relación con el planeamiento superior de los diferentes planes estudiados.

El caso más específico lo presentan los planes especiales de Barcelona, que con el Plà general Metropolità aprobado en 1976 y supuestamente adaptado a la nueva Ley del Suelo, se enfrentaban a él, modificando sus determinaciones, lo que les valió extremas dificultades para su aprobación cosa que no ocurrió hasta mediados de 1986, más de diez años después de iniciada la lucha por la recuperación de la ciudad.

Los planes de Madrid y Valencia se adelantaron al proceso de revisión de sus planes generales y su adaptación a la nueva Ley del Suelo ante la urgencia de salvar la destrucción del centro de la ciudad, objeto de la especulación debido a las importantes edificabilidades y a las operaciones de renovación urbana que permitían la antigua generación de planes.

El caso de Palma de Mallorca es diferente, contaba con el plan (Ribas Piera) de 1973, que si bien era de corte desarrollista ya incorporaba parte de la nueva cultura urbana. Así el P.E.R.I. del Puig de Sant Pere (1977-1981) nació a su sombra no tanto como plan proteccionista, ya que Ribas Piera incluía el barrio en Protección Histórico Monumental, sino como plan gestor, donde la Administración expropiaba los edificios ruinosos y los rehabilitaba para realojar a los antiguos habitantes, evitando movimientos especulativos generados alrededor del baluarte. Sólo el Baluarte de Sant Pere recibió un cambio en la calificación. Este en la aprobación inicial del Plan Ribas Piera (1970) fue calificado de Zona Verde, mientras que en la definitiva aparecía como Zona de Régimen Singular. El Baluarte y los afanes urbanizadores de sus propietarios fueron el detonante de la movilización del barrio.

El P.E.R.I. del Jonquet (1980-85) se desarrolló también tras el Plan Ribas Piera que preveía un P.E.R.I. en el barrio, la volumetría global dada por aquel plan era muy superior a la que estableció el P.E.R.I., sin embargo aquellas determinaciones no obstaculizaron la redacción del Plan Especial.

Por último la Revisión del Plan General de Palma (1985) en su área de Régimen Singular del Centro Histórico, viene a recoger y complementar las técnicas de protección, gestión y recuperación ensayadas en dichos planes especiales.

En dicha revisión del Plan General de Palma se delimitaban así mismo unas áreas a desarrollar a través de P.E.R.I.S. con el fin de tratarlas con mayor profundidad entre las que se encuentra el P.E.R.I. de la Calatrava aprobado, sumándose a los dos mencionados del Puig de Sant Pere y Jonquet.

2. ANÁLISIS DE LOS ASPECTOS MÁS RELEVANTES DE LA NORMATIVA EN RELACIÓN AL PATRIMONIO CONSTRUÍDO. RESULTADO DE SU APLICACIÓN.

2.1. *Técnicas para la Calificación del Suelo.*

La técnica más depurada de calificación del Suelo la encontramos en el P.E.R.I. del Jonquet, Plan de una extensión reducida (menos de 5 Ha), al que hemos calificado de plan proyecto.

El P.E.R.I. del Jonquet, barrio con una constante evolución desde el S. XIV hasta nuestros días, presenta una variada morfología urbana y una diversidad de tipologías arquitectónicas que ha hecho necesario establecer una zonificación que se adaptara a esta realidad física con ánimo de protegerla. Así para cada una de las zonas se ha instrumentado una regulación específica de cada parcela o edificio, en la que venía regulada el de tipo de obra o intervención, la altura y nº de plantas, las alineaciones, profundidades edificables y la reestructuración obligatoria de fachadas.

En el extremo opuesto, con la calificación más simple y menos detallada nos encontramos con el Plan Especial Villa de Madrid y su continuador el P.G.O.U.M.

El 1º yuxtapone a una calificación por parcelas (protección integral y estructural) una calificación global (protección ambiental) de todo el Centro Histórico y los ensanches, superponiendo una calificación de protección por parcelas a los edificios de catálogo (los niveles de protección 1 y 2). Si bien, en dichos planes, también se apunta en cierto modo la doble calificación propugnada como la más idónea para tratar los Centros Históricos. No se acierta a comprender como no se matiza más y se incluyen en un mismo paquete (Zona 1) áreas tan diversas como el Distrito Centro, los Ensanches, los suburbios obreros del XIX y los centros de pueblos englobados por el gran Madrid, en los que se da tal multiplicidad de tipologías y morfologías urbanas que a la fuerza, la simpleza de la normativa causará serios estragos en el objetivo del planeamiento, que es la recuperación de la ciudad Histórica. Para ello se hace necesario dividir esta zonificación en áreas homogéneas donde pueda establecerse una normativa específica más acorde a la realidad tratada.

Entre el Peri del Jonquet y los planes de Madrid se mueven los otros planeamientos, abordando con mayor o menor brillantez la doble calificación. Cabe reseñar la cierta confusión en que incurren los planes de Valencia, por contra el Plan Especial del Sector Oriental de Barcelona y el Area de Régimen Singular del Centro Histórico de Palma aportan claridad a la metodología de Calificación del Suelo.

Empezaremos por el último: en éste se divide el ámbito del Centro Histórico en tres grandes zonas: las de renovación espontánea, las profundamente degradadas y las de intervención en la edificación. En las primeras, zonas que

proviene de operaciones de Reforma urbana de los años 40, se les aplica una normativa semejante a las del Plan que les dio a luz. En las segundas, barrios profundamente degradados, se propugna la redacción de P.E.R.I.S. con una gestión e intervención importante de la Administración; en las terceras donde actuará con más fluidez la iniciativa privada se hace mayor hincapie en la calificación por parcelas. Esta calificación indica en cada edificio una gradación de protección que tiene tres niveles de catálogo (A,B,C) dos de Reforma (R_1 R_2) y uno de nueva construcción (N.), así como la altura en nº de plantas. Los usos y la composición exterior vendrán ligados a la tipología del edificio.

El Plan Especial del Sector Oriental de la Ciutat Vella de Barcelona califica el Suelo en tres grandes zonas: la de Conservación de la Estructura Urbana, las de Remodelación, y los Sistemas de Espacios Libres y Equipamientos.

A la zona de Conservación se le superpone una calificación por parcelas, indicando los edificios que deben mantenerse y cuales deben substituirse de 6 niveles. Los edificios no protegidos ven regulada su sustitución (normalmente en tramos de calle) mediante secciones características, alineación de vial, profundidades edificables, etc...

En la zona de remodelación la regulación de la ordenación se hace a través de la definición de la volumetría y condiciones complementarias para los nuevos edificios de morfología singular.

Hecho este repaso nos atrevemos a concluir que el tratamiento más adecuado para la calificación del suelo en los planeamientos que afecten a Centros Históricos, debería ser la siguiente: una doble calificación por zonas y por parcelas. La primera debería responder a áreas homogéneas de la morfología urbana, a la que pudieran referirse condiciones de Parcelación, Estética, Uso, Composición Interior; ésta calificación del suelo también podría ser dispersa pero siempre ligada la morfología urbana a la tipología edificatoria. Superpuesta a esta calificación debería establecerse otra calificación de protección edificatoria-específica de cada parcela o edificio en la que se regularía el tipo de obra o intervenciones, altura o número de plantas, alineaciones y profundidades edificables, etc...

La razón de la doble calificación es, que si bien debe hacerse un esfuerzo teórico para sistematizar, entender la evolución de la Ciudad, de su morfología, tipologías arquitectónicas, si se pretende conservarlas, esfuerzo que correspondería a la primera calificación de la que hemos hablado, no puede olvidarse la enorme casuística y complejidad que se dan en los Centros Históricos, por lo que procede superponer una calificación individualizada por edificio que complemente a aquella genérica, indicando su grado de protección, altura etc... La expresión máxima de calificación individualizada sería la ficha de catálogo.

Este esfuerzo de sistematizar y por otra parte de inventariar edificio a edificio plantea otro tema que no queremos olvidar, es decir el tamaño del ámbito de actuación. ¿Hasta que dimensión puede abarcarse haciéndose un trabajo individualizado edificio a edificio? Se responderá que depende de la magnitud del equipo, sin embargo puede decirse que un ámbito de unas 100 Has. como el Casco Antiguo de Palma, puede abordarse con un equipo homogéneo, en el que los resultados no vengan determinados por la subjetividad de las personas sino por la coherencia del propio equipo. Otros sistemas como el adoptado en Va-

lencia cuyo casco tiene más de 155 Has., es el de bajo unas directrices comunes enfrentar el trabajo con varios equipos en unas áreas divididas previamente: Los cinco P.E.R.I.S. correspondientes a otros tantos barrios históricos.

Téngase en cuenta que la Ciudad Histórica encercada hasta finales del S. XIX, no era tan extensa. Piénsese en Madrid cuyo distrito Centro incluido en la última de las cercas se mueve entre las 400 y 500 Ha. Todo ello nos lleva a concluir que existe la posibilidad y la necesidad de actuar individualizadamente edificio a edificio para el tratamiento correcto de la Calificación del Suelo en los Centros Históricos.

2.2. *Determinación de los parámetros edificatorios.*

En este apartado de la ponencia, se propone abordar técnicas para fijar las alturas y profundidades edificables, ya que la edificabilidad en la mayoría de los planes es descartada como método no adecuado, al ser una técnica más propiamente de ensanche o de polígonos de nueva creación.

La alineación exterior tampoco parece causar mayor problema ya que los planes estudiados se definen claramente por dibujarla, técnicamente claramente adecuada para el tratamiento del Centro Histórico.

El problema reside como se ha dicho en la fijación de alturas y profundidades edificables.

Empezaremos por las primeras:

2.2.1. *Alturas*

En los Planes Especiales del Jonquet y del Puig de Sant Pere y Calatrava en Palma la altura viene fijada individualmente edificio a edificio, señalando el número de plantas y la cota de la cornisa. Estos son los llamados planes proyectos, los cuales no presentan ninguna duda respecto a esta regulación.

Sin embargo el Area de Régimen Singular del Centro Histórico de Palma, ya considerado como Plan Norma, define el número de plantas edificio a edificio, salvo en los catálogos que mantendrán la altura actual. Este Plan no fijaba la altura en cotas, al no tener este dato en el momento de su redacción, cosa que hoy sería posible en base a la cartografía numérica existente para todo el suelo Urbano de Palma.

En el otro extremo nos encontramos con los planes de Madrid y Valencia. El primero el P.G.O.U.M., tiene una triste regulación de las alturas en los edificios situados en la Zona I (de conservación ambiental):

a) Según los edificios colindantes; b) En calles con pendientes, se regulará en "cada caso" según la solución presentada, y todavía arbitra una tercera alternativa, c) "Por si no sirviera ninguna de las anteriores", según el ancho de la calle.

Esta regulación es en sí impresentable y denota una falta de profundización al respecto.

Los planes especiales de Valencia siendo un poco mejores, también presentan una técnica confusa en cuanto a la regulación de alturas. Así la pauta para ésta será la cornisa del edificio catalogado más próximo. En unos casos deberá respetarse la cota y el número de plantas del mismo, en otros sólo la altura de la cornisa, mientras el número de plantas vendrá indicado en el Plano de

Ordenación. Por último existe una tercera variedad que consiste en mantener la altura de la cornisa como la del catalogado más próximo, sin embargo el número de plantas vendrá fijado por la edificabilidad. Todo ello produce una magnífica confusión, siendo por otra parte una cuestión no tan clara (en el caso de Valencia) el mantenimiento de la altura de la cornisa a ultranza.

Otros ejemplos mejores, son los de los planes de Barcelona, que ya sea por tratar con arquitecturas más tipificadas, la arquitectura académica del S. XIX (Sector Oriental), o la repetitiva de la Barceloneta, (según los planes de los ingenieros militares del S. XVIII), regulan con claridad las alturas; en el primer caso mediante secciones características y en el segundo haciendo reconstruir o mantener el edificio hasta la cornisa de la tercera planta, fijando posteriormente unas "remuntas" en duplex perfectamente diferenciadas del edificio original y con unas cotas interiores y de alero fijadas.

Después de este somero repaso del tratamiento de las alturas en los diferentes planes, nos atrevemos a concluir que la altura debe ser fijada individualmente edificio a edificio, eliminando los añadidos espurios a la tipología original, y decidiendo sobre elevaciones allí donde se considere conveniente.

Esto puede lograrse con una relativa facilidad fijando el número de plantas, más problemática resulta la definición de cotas en cornisa para la que hace falta una buena cartografía, ya sean topográficos de tipo tradicional (cosa prácticamente inalcanzable en los ámbitos de mayor dimensión) o la cartografía numérica, mediante técnicas mecanizadas de restitución de vuelos. Esta ya está al alcance en diferentes ciudades (Palma por ejemplo) y se hace del todo necesario tener esta base cartográfica en todas las poblaciones de tamaño medio y grande.

Un tema no mencionado hasta ahora, pero de interés, es el permitir la altura actual (dentro de unos límites) a los edificios que se puedan sustituir, que con la Ordenanza aplicable deberían ver reducida su altura y sin embargo se rehabilitan.

Estas excepciones las encontramos en los planes de Valencia y centro Histórico de Palma, lo que viene a primar la rehabilitación en contra de la sustitución aun en aquellos edificios que ésta fuera permitida.

2.2.2. *Profundidades edificables:*

Tema más complejo que las alturas son las profundidades edificables, si optamos por rechazar la técnica de ensanche de fijar una profundidad edificable por manzana.

Esta última técnica es todavía utilizada por el P.G.O.U.M. con una complicada fórmula que ya ha demostrado en la práctica dificultades para su aplicación.

También es utilizada esta técnica en los planes de Valencia, lo mismo que en el Plan del Sector Oriental de Barcelona.

Los planes proyecto de Palma dibujan la profundidad edificable parcela a parcela, eliminando los elementos espurios que se hubieran adosado a la tipología original. El Área de Régimen Singular del Centro Histórico de Palma (plan norma) establece para los edificios a sustituir (N) una profundidad edificable según su tipología de parcela (gótica, andalusí, S. XIX).

En los edificios a mantener el problema de las profundidades edificables resultaba más enojoso, ya que proceder a la generalización de una profundidad por tipología (con una cifra en mts. exacta) podía dar lugar debido a la diversidad del centro Histórico, a recortar algún elemento estructural (muro de carga posterior) y no un elemento espurio. Por ello se dejó la decisión a la Comisión del Centro Histórico. Sin embargo la aplicación de esta normativa ha dado lugar a subjetividades, lugar común en la actuación de las Comisiones.

La solución hoy día, con una base documental cartográfica más adecuada, es decir una cartografía numérica con cotas de cumbreras y aleros, pasaría por ir dibujando estas profundidades y eliminando estos añadidos espurios que no pueden ser detectados desde la calle como en el caso de las alturas, cuya solución es más sencilla al visualizarse los añadidos manifiestos desde la vía pública.

Así se conseguiría una profundidad parcela a parcela que es la que ha tenido desde siempre los Centros Históricos.

Este dibujo de las profundidades puede hacerse con márgenes de errores muy pequeños, ya que la diferencia de cotas permite localizar los añadidos, teniendo como criterio el número de crujeas y su longitud en las tipologías originales.

En este supuesto la actuación de la "Comisión" se centraría exclusivamente en juzgar los posibles errores materiales que se dieran, con un criterio muy reglado.

En resumen la solución que parece la adecuada es:

Dibujar las profundidades edificables de cada parcela, dando lugar al mantenimiento de las hermosas variedades retranqueadas de los patios interiores de manzanas de los Centros Históricos.

Para ello propugnamos el sistema arriba descrito para los planes norma (en el supuesto de no contar con la mencionada base cartográfica podría recurrirse a hacer un Plan Especial de Profundidades Edificables). Y en caso de los planes proyecto croquizar todas las P.B. y Plantas Tipo del estado actual para proseguir dibujando sobre ellas las profundidades edificables.

Para mayor refuerzo de lo indicado, podemos aquí mencionar el ejemplo de la Calatrava donde debido a su actividad industrial hasta hace algunos años, ha sufrido múltiples y variadas modificaciones en sus edificios, zonas interiores de manzana que obliga a un análisis detallado parcela por parcela, una vez dibujado en su totalidad, estudiadas las técnicas constructivas de sus elementos, etc. con el fin de poder establecer un criterio selector y de valoración que permita conservar los elementos con valor patrimonial, como único método con suficientes garantías de conocer la realidad y no cometer errores graves.

Otros casos que nos confirman la necesidad de croquizar todas las P.B. y P. tipo señaladas para los planes proyecto son las experiencias del Jonquet y Puig de Sant Pere, puesto que poniendo un símil médico, es como disponer de una radiografía del elemento a tratar, donde se puede analizar la estructura del barrio e incluso distinguir las épocas de construcción, tipo de materiales y actuaciones sufridas.

2.3. Normas de Protección del patrimonio Arquitectónico Ambiental.

Este es el capítulo "estrella" de la mayoría de los planes, por algo eran planes dedicados a la protección y recuperación de la Ciudad Histórica.

Cabe destacar la actuación pionera del Plan Especial Villa de Madrid en cuanto a la protección edificatoria, clasificando los edificios en tres grandes grupos: Protección Integral, Protección estructural, Protección Ambiental, y definiendo el tipo de obras e intervenciones según el Nivel de Protección. También merece ser resaltada la instauración de obra preferente y no preferente.

Este sistema de regulación ha sido "copiado" o mejor dicho adaptado por otros planes, como los de Valencia que también hace un brillante ejercicio en la protección edificatoria.

El Area de Régimen Singular del Centro Histórico del P.G.O.U. de Palma hace un remedo del Villa de Madrid, mejorándolo y estableciendo dos categorías de protección una individualizada y otra genérica, mediante el patrimonio catalogado y el no catalogado. El primero tiene tres niveles de protección (Integral, Estructural y Ambiental) y el segundo otros tres niveles, dos de Reforma y uno de Nueva Construcción. También aparece en el plan de Palma (a imagen del de Madrid) la definición de las obras e intervenciones que vienen perfectamente detalladas según el grado de protección edificatoria, y el estatuto de obra preferente o no, modificando su funcionamiento en tanto que la obra preferente no necesita pasar por la Comisión del Centro Histórico y Catalogo, agilizando así el otorgamiento de la licencia.

Entre los planes proyectó cabe destacar el del Jonquet y Calatrava que sigue la metodología utilizada en el P.G.O.U. de Palma mejorándola. Y en las fichas de catálogo de sus edificios viene señalando en diferentes colores o tramas, lo que debe eliminarse y recuperarse, dibujando dicha propuesta detalladamente.

Por último indicar que los planes del Area Catalana son los menos cuidadosos en este aspecto.

Otro elemento fundamental en la regulación de la protección edificatoria, son las Comisiones de Seguimiento y Control, comisiones de Centro Histórico y Catálogo, o como quiera que se las haya llamado.

En todos los planes estudiados aparece la "Comisión".

En el caso de Valencia aún sin instaurar la Comisión propiamente dicha (sólo se hace referencia a consultas de la Administración a especialistas, si el caso lo requiere) se regula detalladamente el régimen de concesión de licencias y hasta determina la posibilidad de que la Administración imponga las obras propias del grado de catalogación inmediatamente superior, caso de descubrir en el momento de otorgar la licencia, vista la documentación presentada y las visitas de inspección, errores en la catalogación.

En el caso de Palma, también se intentó regular detalladamente el funcionamiento de la Comisión, sin embargo puede decirse que su comportamiento ha rozado en diferentes casos el subjetivismo.

Debe hacerse notar lo repetido hasta la saciedad en esta ponencia que el derecho de la Propiedad viene regulado por Ley y ésta hace remisión al planeamiento, no a las Comisiones. Por lo tanto, éstas deben actuar dentro de una reglas de juego claramente definidas por aquel.

Sin embargo en numerosas ocasiones no es así, sino que son utilizadas para compensar lo defectuoso de los Planes. Aquí quiere concluirse que, el Plan debe llegar al nivel de detalle, que el Centro Histórico requiere, y sólo él puede hacerlo. Debe regularse detalladamente el funcionamiento de las Comisiones, y sus actuaciones deben ser regladas, así como reglada debe ser la licencia. El papel fundamental de éstas debería ser detectar los errores materiales de catalogación, y proponer su modificación por las vías que la ley establece, mantener vivo y en constante revisión el catálogo, etc...

A pesar de ello y dado el papel fundamental complementario de dichas comisiones, deberíamos concluir que debería, estar constituidas por suficiente número de expertos de las distintas disciplinas para garantizar que las decisiones se tomen con conocimiento suficientemente científico de la realidad.

2.4. Ordenanzas de Higiene y Composición Interior

Nuestro trabajo se proponía reflexionar sobre: las Ordenanzas de Higiene en edificios de reforma interior y la imposibilidad del cumplimiento de ciertos estándares sin la destrucción de las tipologías edificatorias. Las Ordenanzas de Higiene en edificios de Nueva Construcción encajados en la trama y parcelario de los Centros Históricos. Estudio de Ordenanzas mínimas y supresión de ciertos estándares, o la necesidad de plantearse diferentes Ordenanzas de Higiene en relación a las diversas tipologías.

Algunos de los planes estudiados se han enfrentado con varias cuestiones de las arriba planteadas. Así el Plan especial del Jonquet, plan proyecto, propone diferentes Ordenanzas de Higiene y Composición Interior según la zona en que esté ubicada la edificación, zona que a su vez ha sido delimitada entre otras razones en relación a la tipología edificatoria. Se llega en este plan a dibujar soluciones de composición interior en algunas de las tipologías edificatorias.

Este plan es un claro exponente de los problemas planteados en este apartado. Para el mantenimiento de la tipología original, debían hacerse unas concesiones muy concretas, en cada tipo, en temas como dimensiones de piezas, escaleras, vestíbulos etc... con respecto a las Ordenanzas Generales de Higiene del Plan general; por ejemplo en la tipología P, donde pretendía mantenerse el módulo parcelario de 4 x 13, el tamaño y forma de las piezas no podía ser el mismo que el del grupo tipológico S. XIX, que está dotado de un parcelario mucho más holgado y de una distribución más moderna, que decir si lo comparamos con las zonas de morfología urbana de nueva creación. Todo ello justificaba con creces el establecimiento de unas Ordenanzas de Higiene y Composición Interior para cada calificación.

Esto se considera una aportación de este Plan Especial, ya que ninguno de los estudiados, salvo el del Sector Oriental del casco Antiguo de Barcelona, se plantean el estudio de una Ordenanza específica de higiene para cada zona. Ningún plan llega tan lejos en sus propuestas como el del Jonquet. Tal vez este mérito sea atribuible a su condición de "plan proyecto" al actuar en una superficie relativamente pequeña, entre 4 y 5 Ha.

El Plan del Sector Oriental más arriba mencionado, también resuelve satisfactoriamente en el plano teórico el problema al que se enfrenta: resolver la

antítesis entre el respeto a la tipología y el cumplimiento de los estándares de habitabilidad vigentes hoy día, realizándolo mediante una graduación que va de la Ordenanza más blanda en los edificios a mantener una más dura (a su vez estratificada en subzonas) en los edificios de nueva planta encajados en la trama y el parcelario del Centro Histórico.

Los planes especiales de Valencia, así como el del Centro Histórico de Palma, Calatrava y el del Puig de Sant Pere liberan del cumplimiento de las Ordenanzas Generales de Higiene a los edificios a rehabilitar en función del mantenimiento de la tipología.

En los planes de Palma se indica en líneas generales, que estándares pueden soslayarse, poniendo como requisito que se mejoren las condiciones de habitabilidad del edificio actual, dejando a criterio del técnico informante, la determinación de si este requisito ha sido o no cumplido. Esto ha dado lugar a algunas subjetividades.

Como resumen puede concluirse que se considera adecuado la liberación del cumplimiento de ciertos estándares de higiene y composición interior, en orden al respecto de la tipología en edificios existentes y también para los de nueva construcción inmersos en tramas parcelarias del Centro Histórico, con dimensiones reducidas (ejemplo parcelación gótica).

Se nota a faltar en los planes estudiados unas Ordenanzas mínimas de higiene de obligado cumplimiento, que diera lugar a no poner en manos del técnico informante la fijación del límite inferior permitido.

En cuanto a los planes proyecto, parece indicado la recomendación de la composición interior, en tipologías a mantener, con condiciones higiénicas especialmente difíciles.

2.5. Ordenanzas de estética y Composición Exterior.

La ponencia se proponía asimismo reflexionar sobre: tipos de Ordenanzas de Estética en los edificios de reforma, tipos de Ordenanzas de Estética en edificios de nueva construcción, Ordenanzas de Estética en adiciones de plantas en edificios de reforma. Métodos: fijación de ejes compositivos, dimensiones de huecos, elementos decorativos, materiales y texturas. El fachadismo coercitivo. La tutela ejercida sobre el proyecto, mediante el carácter preferencial de ciertas intervenciones etc...

Todos estos temas son resueltos con diferente habilidad en los distintos planes. Los planes proyecto son los que profundizan más al respecto. Así el P.E.R.I. del Jonquet y la Calatrava, no solo dibujan el resultado arquitectónico de los edificios de catálogo (señalando gráficamente lo que debe derribarse y como debe reconstruirse) sino que también en sus planos de ordenación dispone que fachadas deben reestructurarse en toda la barriada, acompañando alzados con todas las reestructuraciones propuestas. Asimismo este plan tiene una depurada técnica en cuanto a ejes de composición de fachadas, tamaños de huecos etc... fruto de una gran profundización en el estudio de las tipologías del barrio.

Otro plan que merece destacarse es el de la Barceloneta, con una adecuada ordenanza edificatoria que determina y dibuja hasta los más mínimos detalles (cornisas, balaustres, etc.) con una aportación importante en la regulación referente a la sobre elevación de plantas al edificio original.

También el Plan del Sector Oriental de la Ciutat Vella de Barcelona, tiene una exhaustiva ordenanza de estética, fijando ejes compositivos, ritmos, tamaños de huecos, zócalos etc...

Los demás planes recogen parcialmente algunas de estas medidas, y en algunos de ellos existe una manifiesta ausencia de tratamiento normativo-estético, delegando en las "Comisiones" de turno el dictaminar sobre la adecuación o no de la solución arquitectónica.

De este repaso somero nos percatamos de que los planes proyecto, u otros planes de mayor dimensión, pero de arquitectura originalmente dibujada, como el de la Barceloneta (el plan en el Siglo XVIII indicaba con plantas y fachadas los edificios a construir), o el del Sector oriental con la arquitectura académica del S. XIX, permiten con mayor facilidad y por otro lado rigor, establecer una normativa compositiva del exterior del edificio.

Por otro lado en el Area Catalano-Balear se ha dado un mayor esfuerzo en el sentido de ir desde el urbanismo o planificación global, a la arquitectura que lo conformará. Con un hincapie que intenta armonizar ésta con el planeamiento en lugar de contraponerlos.

Sin embargo el Plan Proyecto de reducida dimensión, o el de la arquitectura tipificada no tienen porque tener la exclusiva en el tratamiento estético-normativo, ya que su condición no hace sino simplificar la tarea del redactor del plan, no impidiendo que en otros planes de mayor complejidad tipológica o extensión, con un especial esfuerzo en la profundización tipológica-arquitectónica se pudiera llegar a soluciones de parecida índole.

Por otra parte estas ordenanzas que se basan en la desconfianza mutua entre el planeador-urbanístico y el proyectista arquitectónico, se hacen del todo imprescindibles, porque sólo de la síntesis de la reflexión global de la ciudad y la particular del hecho constructiva-arquitectónico podrá salir el resultado satisfactorio.

Otro tema a dilucidar es el nivel de definición que deben tener las ordenanzas, para que permitan unas intervenciones arquitectónicas actuales de forma individualizada, y al mismo tiempo quede garantizada la protección de los valores históricos y del entorno.

2.6 Resultados de la aplicacion de la Normativa en los Planes objeto del Estudio

Desgraciadamente lo expuesto en el último párrafo del apartado anterior no se ha dado en algunos casos, y así el resultado de la aplicación de estos planes no ha sido lo satisfactorio que se hubiera deseado, máxime si se tienen en cuenta los esfuerzos y energías empleadas en su gestación.

A lo largo de esta ponencia, se han puesto ejemplos de soluciones no adecuadas.

Existe una publicación "Plan Especial Villa de Madrid 5 años de gestión" que es el trabajo más completo, hasta el momento, sobre el análisis de lo que ha significado la aplicación de uno de estos planes; con conclusiones de interés para el planeamiento, como por ejemplo: ciertas intervenciones (reestructuración total interior) producen soluciones con un mero fachadismo sin ningún interés histórico-arquitectónico, dando lugar a ciertos pastiches indeseables.

En Palma ha surgido una cierta tendencia en hacer edificios tipo S. XIX. O un estilo "pseudomallorquín". Esto último no consecuencia de la normativa, pero sí de la actuación de algunas Comisiones.

Pero no todo han sido desaciertos. El balance de la aplicación de estos planes, aún con una edad relativamente corta en su funcionamiento es positivo. Teniendo un logro fundamental, hoy día culturalmente parece que ya no es discutible la defensa o no del patrimonio-arquitectónico, es un hecho el deseo de su conservación, no sólo en las arquitecturas singulares, sino también en las populares. Y además no únicamente para los profesionales de la materia, sino para el público en general.

3. ANÁLISIS DE LOS MÉTODOS DE GESTIÓN PARA LA EJECUCIÓN DE LAS ACTUACIONES DE LOS PLANES ESTUDIADOS. SU VIABILIDAD.

El tema de gestión urbanística no es específicamente brillante en los planes tratados, parecé que éstos se agotaron en el esfuerzo normativo de protección del patrimonio, por lo que las medidas de fomento y gestión están algo postergadas.

Sin embargo aún sin afán novedoso, se delimitan polígonos y unidades de actuación y se usan los sistemas previstos en la Ley y su reglamento de Gestión en especial los de Expropiación y Compensación, siendo la Cooperación el menos utilizado.

En uno de los planes proyecto estudiados, el Jonquet, aparecen métodos de "micro" gestión, para la realización del llamado "traje a medida" frente al "pret à porter" en la ejecución del planeamiento, mediante un rosario de medidas como expropiaciones puntuales para el establecimiento de servidumbres de vistas, vuelo construido etc... repartiendo las cargas entre los beneficiarios mediante contribuciones especiales. Utilización del Registro de Solares para forzar el cumplimiento del Plan en los plazos determinados por el programa a través de definiciones "ad hoc" de edificios inadecuados. Creación de sociedades colaboradoras para la creación y mantenimiento de espacios interiores de manzanas etc...

La mayoría de los planes estudiados han apoyado su gestión sobre la actuación del Ayuntamiento u otros organismos municipales, patronatos, empresas de la vivienda como agentes directos de la rehabilitación urbana. Y estos organismos han basado a menudo su actuación, en medidas de fomento ajenas a la gestión urbanística aportando ideas novedosas en relación a la gestión aunque, sin utilizar con plenitud las posibilidades de la legislación urbanística.

Aunque el análisis de todas estas actividades merecería una investigación aparte, pueden concluirse someramente varias cuestiones:

1º La actividad rehabilitadora, no es directamente proporcional a la dimensión económico-administrativa del Ayuntamiento estudiado. Depende más de la voluntad, y el esfuerzo de ciertos elementos "Iluminados y Voluntaristas" como se les ha llamado en otros artículos o ponencias, que han puesto en marcha el proceso rehabilitador.

El exponente más claro de esta cuestión es el caso de Valencia, que al desaparecer algunos de estos elementos humanos, la actividad recuperadora ha disminuido o se ha paralizado.

En el caso de Palma también han existido una serie de paréntesis o baches, ligados también a las personas que llevaban adelante dicho proceso rehabilitador.

Sin embargo la actividad llevada en ambas ciudades, puede competir dignamente con las de más envergadura como Madrid y Barcelona.

2º Estas empresas o patronatos municipales han ensayado diversos métodos de gestión relacionados con la rehabilitación, al margen o paralelamente a la gestión urbanística. Este extremo también podría ser objeto de una ponencia aparte, ya que han surgido múltiples instrumentos como los S.E.R. (Sectores de Estimulación a la Rehabilitación), los P.A.A. (programas de adecuación arquitectónica), los programas de Rehabilitación de Fachadas etc... que combinan las medidas coercitivas con las de fomento, apoyándose en la Ley de Régimen Local y en la legislación urbanística dando interesantes posibilidades para la ejecución del planeamiento en la Ciudad Histórica.

Por último, debemos hacer hincapié en el esfuerzo que están haciendo algunos Ayuntamientos (el de Palma entre ellos), en que el papel motor que ha tenido la Administración en los inicios de estos planes recuperadores, debe lograrse que sea continuado y tomado el relevo por los particulares con el fin de imperar la economía mixta que descargue el peso excesivo que supone para la administración y que se equilibre de nuevo sociológicamente la ciudad introduciendo en ella población nueva, en general más joven y de diferentes niveles económicos y culturales, que la haga más heterogénea como fue históricamente.

CONCLUSIONES:

Esta ponencia quiere exponer como conclusión, la necesidad de una profunda información antes de actuar en los Centros Históricos.

Cuando mayor sea el conocimiento del tema a tratar, menor serán los errores que puedan producirse. Así, una buena información arqueológica, histórica, cartográfica, morfológica, urbanística, económica y social, podrá impedir que se cometan acciones irreparables sobre el Patrimonio Histórico Arquitectónico.

El Plan deberá configurar todos los requerimientos sin que una visión parcial de los mismos pudiera llevar a actuaciones incompletas o tendencias que dieran al traste el proceso recuperador del habitat: el contenedor arquitectónico y sus habitantes.

Deberá conjugarse el respeto suficiente al valor histórico y patrimonial, con un nivel de intervención, que suponga una aportación más a la historia de la ciudad tan válida como en otra época, y que permita ser habitada en las condiciones que exige la vida actual, como único medio de ser recuperada y conservada para el futuro.

Ponència IV

Preàmbul per a la qualitat de l'intervenció arquitectònica en el Patrimoni Històric

NEUS GARCIA INYESTA
GUILLEM OLIVER SUNYER

A un edifici, com a una ciutat o a un territori, el TEMPS és una dimensió més.

Tal com té alt, llarg i ample, té antigüetat.

I així com l'alt, el llarg i l'ample es relacionen de detall en detall en conjunt de tal forma que a pics deim que hi existeix "euritmia" o "symmetria"; de la mateixa manera podem dir que les relacions de les formes en el temps a vegades tenen ANCESTRALITAT.

Per exemple: el Castell de Bellver té set-cents anys, és antic. Quan els seus paraments llisos i corbats tenen un cert paral·lisme amb les parets llises i el capcim ondulat del barroc local primerenc, i més tard amb algunes solucions arquitectòniques modernes, com els finats magatzems Alzamora, començam a flairar l'ancestralitat.

De fet la intervenció arquitectònica no és ni més ni manco que pujar parets i obrir-hi o tancar-hi finestres, o, el que és igual, crear uns espais (o modificar-los) i relacionar-los, amb els que l'enrevolten. Es més, les finestres miren on volen mirar i mostren el que volen mostrar de la manera que ho volen mostrar (O que volien els que les varen fer).

(No és debades que unes cultures obrin les portes del carrer a la sala gran i altres hi interposen al manco una mampara o una paret per que no s'hi pugui veure res mai. I així generacions rera generacions).

En fer arquitectura, de bell nou o a un edifici ja construït, es vulgui o no, s'hi posen intencions històriques, i, es vulgui o no, queda palesa a les parets la intenció de relació entre futur i passat. Si volem un sentit històric de noltros mateixos hem d'establir un diàleg (que també pot ser discussió o fins i tot dissensió oberta) amb l'ancestralitat per tal que aquesta pugui ser base de suport als nostres actes.

De vegades una casa pot i vol adaptar-se a determinades noves formes de vida, de vegades cal que sigui a l'inversa, o s'ha d'amollar un poc per banda. Però, per què aquest diàleg pugui existir és necessari que determinats llocs i conjunts, determinats edificis i determinats elements constructius actuïn com a FITES CULTURALS dins el temps, com senyals fixes d'identitat històrica, com a mostra palpable de que hom pot adaptar, modificar, rectificar i, sobretot, REVITALITZAR, sense por de donar manotades enlaire, amb terra ferma sota els peus per tal de poder caminar amb soltura.

En realitat tot és qüestió d'ESCALA, és a dir, a quina escala es situa la FITA HISTÒRICA i a quina escala es fa la INTERVENCIÓ ARQUITECTÒNICA, per tal de poder observar aquesta des d'aquell i poder emfatitzar les característiques adients.

(Per exemple: situada la fita històrica al barri s'actua sobre una casa, o, situada la fita històrica a un edifici, s'actua sobre ell mateix, o, tot simplement, es fa un arrambador que no existia; també la fita pot ser un detall, una finestra, i s'actua sobre l'edifici sencer, o sobre un territori on hi ha un edifici interessant).

Aquest *Nivell d'Escala* on se situa l'ÈMFAZI HISTÒRIC pot ser el mateix OBJECTE, el LLOC on s'ubica o el CONJUNT de la seva tipologia.

Això significa que cada element arquitectònic es situa a un grau de possibilitats d'intervenció que depèn del seu:

INTERÉS HISTÒRIC concret, ESTAT DE CONSERVACIÓ propi i del seu entorn i la seva VITALITAT SOCIAL.

(Continuant amb els exemples: un edifici pot ser en sí mateix el que es diu un "monument", pel seu caràcter únic e insubstituïble o representatiu, o pel seu caràcter paradigmàtic d'un determinat conjunt tipològic. Un edifici també pot pertànyer a un lloc ambiental, o a un Conjunt tipològic d'interès històric, sense ser, en sí mateix, un element primordial i on l'important són les característiques del Lloc o del Conjunt. Les combinacions són gairebé infinites i podem considerar cada cas com d'únic, sobretot quan li afegim els condicionants socials actuals. Així, un edifici pot pertànyer a un Conjunt tipològic d'interès, amb un cert grau d'adequació (tipològic, de conservació, etc.), estar a un Lloc ambiental adequat o inadequat (Sense anar més lluny, com els molins del carrer Indústria) i tot això amb una certa vitalitat, tot conservant l'ús original (com una església, pot ser tan sols per temporades (com l'Almudaina) o mudat en un altre emprar més o manco compatible, etc. etc.)

En qualsevol cas no ens podem inhibir, per què la intervenció SEMPRE ES FA.

(Fins i tot el "no fer res" és una casta d'actitud)

A més a més la intervenció és, ens agradi o no, SEMPRE ACTUAL. no valen eufemismes ni dir: "ho feim igual que abans".

I és que tampoc no es pot FALTAR EL RESPECTE AL PRESENT com moment històric i el fet d'arrufar-se a les faldetes de la mare sempre passa factura en forma de "pastiche" i "casetes de cartró".

El problema, doncs és decidir quina MESURA d'actualització és l'òptima dins cada objecte i el seu context per tal de salvaguardar i, si s'escau, potenciar la seva funció històrica.

En altre temps, en arquitectura, les "fites culturals" eren, simplement, els "monuments" i tot era, relativament, senzill. El "monument" era, i és encara, la plasmació arquitectònica del poder social.

Quan la història era la de les batalles i els concilis, els monuments eren els palaus, els castells i les esglésies, els propietaris de la història i dels monuments eren gairebé sempre de la mateixa família o casta intentant incrementar la protecció del seu poder, o de distinta casta que, alhora d'arruinar als antics propietaris volia destruir les seves senyes d'identitat (Com és ara el cas de moros i cristians), així és que el resultat de les seves successives intervencions no deixa de tenir sentit històric i, tanmateix, no hi podem fer res.

Amb l'arribada al poder de la burgesia, alhora que s'anaven creant els nous monuments, sovint es va mantenir la legitimitat històrica dels anteriors i, amb la modernitat, comencen les teories.

Per una banda el *respecte absolut*, que mitifica la ruïna, de l'anomenada *Restauració Romàntica*, d'en Ruskin.

D'altra el *concepte d'estil*, que mitifica la "unitat analògica" i el "neo...", de la *Restauració Estilística* de Viollet-le-Duc.

Ara bé, amb la Democràcia, quan la Història es fa, al manco teòricament, de tots, resulta que al poble casolà també ens interessen les nostres arrels de tota casta. El Sentit Històric, doncs, arriba a les barraques, i, a més a més, als pobles sencers, als barris, a les cases de pagès com a conjunt unitari i dispers, etc. etc.

Amb el segle que estam per enllestir, "Patrimoni ho és tot", i alhora es de "tots" i no és de tots, ni sovint, dels de la mateixa casta dels que varen construir o fer construir cada exemple determinat. Al mateix temps els edificis, els carrers, no són simples objectes d'art, ni es poden dur ací i allà, com se vulgui, ni deixar-los inactius, per què serveixen per viurer-hí, o ocupen un lloc que serviria, i es compren i es venen per raons distintes de la seva antiguetat. Els "representants polítics" amb prou feines graten un petit instant d'història i encara s'han d'organitzar Congressos per discutir qui poden ser els representants vius amb poder de decisió sobre dit "patrimoni", o quin són els objectes que han de ser considerats com "Representació Paradigmàtica de la Societat" en tant que històrica, mentre que, pel carrer, i pot ser amb tota la bona fe del món, qualsevol es con-

sidera hereu d'això que en diuen "saviesa popular" i no té vergonya de posar-se "finestretes-coronelles amb columneta barroca" devora el water, o, amb tota la mala fe del món, es diu "constitucional lliure propietari de lo seu"; mentre la Universitat balear rebutja la seva funció històrico-geogràfica a l'Estudi General i la Ciutat de Mallorca es vesteix de lagarterana per pasturar devers l'ametllerar i mentre els descendents dels "maçons" obliden la Geometria en comptes de la Comptabilitat. Així és que, ara per ara, no ens queda més que allò de sempre: les contínues proves, tentatives i tensions entre els que PODEN, els que VOLEN i els que SABEN, i esperar que el CO-NEIXEMENT (en totes les seves acepcions) acosti a les persones i a les institucions devers la realitat.

Si la intervenció arquitectònica ha d'aportar vitalitat històrica cal que sigui una intervenció ARTÍSTICA, i no existeixen fórmules per definir el bot sobre l'infinit que suposa la creació, ni les normes fan altra cosa que engalavernar l'esperit.

Ara bé, sense preparació, sense preàmbul, el cap també es troba engalavernat en la *autosuficiència* o en la *por*, que són les filles de la IGNORÀNCIA.

Cal, doncs, parlar de CONEIXEMENT i de la sistematització i organització d'aquest coneixement. Però no tan sols pels directament responsables de la intervenció, ans també per la Societat del Carrer i de les Entitats Culturals i Polítiques que cerquen els SISTEMES DE CONTROL per la SALVAGUARDA històrica.

Coneixement del NIVELL D'ESCALA on es situa la FITA HISTÒRICA i les CARACTERÍSTIQUES que cal salvaguardar.

Coneixement de les possibilitats de REVITALITZACIÓ adients en cada cas.

Coneixement de les CONDICIONS DE SALVAGUARDA de les característiques esmentades.

Coneixement de les PERSONES que poden actuar a cada graó específic de protecció.

Les pedres sempre s'han d'escoltar i, al graó més exclusiu de l'interès històric, al "monument", sempre comanden.

Es fonamental sobre el màxim del que diuen les pedres, per una part i, per altra, quin és el discurs que atorga el caràcter d'interès cultural de l'objecte de què es tracta.

I deim conèixer el màxim possible per què, en general, quan es decideix l'actuació arquitectònica sobre un edifici de certa importància no es té temps de realitzar un estudi històric exhaustiu que pot necessitar anys de feina. Fins i tot, per molt que se sàpiga, sempre queda un detall amagat sota un referit, o un fonament davall un enrajolat.

Es necessari, doncs, la realització d'estudis, monografies, anàlisi d'edificis, llocs, tipologies, detalls, i la facilitat d'aquests estudis o la seva consulta amb inventaris de documents escrits i gràfics, de construccions i detalls constructius encara dempeus, per molt que es referesqui a elements on encara no existeix una intenció clara d'intervenció a curt o mig termini.

Aquesta és una feina d'arqueologia i historiografia, allà on convé la col·laboració d'arquitectes i professionals de la construcció tradicional. Arquitectes perquè aquesta és una primera passa d'aprenentatge i perquè la nostra feina quotidiana suposa la interpretació de la utilitat dels espais, de l'evolució tipològica, de la racionalitat constructiva i estructural. Professionals de la construcció tradicional perquè saben el que es podia o no es podia fer, perquè les tècniques constructives no han variat tant des del temps de l'Imperi Romà.

També és necessari preservar el coneixement de les tècniques constructives no esrites, però vives encara al cap i a les mans de menestrals a la vorera de la mort.

Per alliberar-se de l'anecdòtic i conèixer la realitat profunda del que cal salvaguardar cal una feina de síntesi, classificant i aclarint el conjunt de coneixements acumulats, la classificació tipològica i l'inventari restringit dels elements paradigmàtics o únics que cal preservar i per quines raons, així com el d'aquells d'entre els quals s'han de conservar els més escaients.

Tot això per què un pic es té un objecte d'intervenció arquitectònica es pugui situar al seu GRAÓ D'ESCALA DE PRESERVACIÓ i trobar el seu NIVELL D'ESCALA D'ÈMFAZI HISTÒRIC, definicions que cal esperar dels PLANS D'ORDENACIÓ TERRITORIAL però que sempre han d'estar subjectes a la comprensió de què aquests no poden ésser informats amb una exhaustivitat total ni poden preveure amb exactitud l'evolució del grau de conservació de cada edifici.

(Per exemple: A Mallorca cal la preservació del conjunt tipològic dels molins fariners de vent, per què ja no se'n feran més són una senya d'identificació social i per que tenen difícil continuïtat o vitalitat social. Tampoc no són tants com per que la seva salvaguardia total suposi un trauma, però sí són a bastament com per plantejar un problema econòmic.

Es clar que com la indústria és perduda, cal la conservació d'alguns exemplars "de museu", és a dir, amb atribucions de "monument", i això, probablement, a cada municipi, posem, un, amb tota la seva maquinària. A més a més convé que es conservin, a tota l'illa, al manco un de cada tipus característic, de torre ampla, de torre estreta, de engrallat, de veles, amb cintell, etc. etc., i els exemples únics, com el de Santa Ponça. I, per això, convé triar els més adients amb la tipologia, els que conserven encara el seu entorn, a fora vila o als descampats de devora el poble, si és encara possible convé fer un lloc, a Felanitx i a Montuiri, etc. etc. Però, a la fi. Què es bo per la resta? Hem d'agraïr la iniciativa dels tallers d'art, dels grups culturals i, sobretot, dels que hi volen viure encara. Molts han quedat integrats a l'aglomeració urbana i perdut el seu ambient original, altres són producte de modificacions recents. Posar llum elèctrica, acondicionar un bany, donar un poc de ventilació, un trespolat acceptable, tot això significa canvis. Fins i tot al bell mig d'un carrer, l'única possibilitat de mostrar l'existència d'una torre de molí és conservar-la com a una escultura aïllada,

etc... En podríem parlar hores. Però aquí l'important és la consideració de l'emfasi cultural en el conjunt de tots el molins fariners de Mallorca, i a la seva presència enmig de tots, dialogant seriosament amb l'entorn, la plaça, el carrer.

A partir d'aquí s'ha d'arribar al projecte d'intervenció amb una voluntat de respecte històric que comença per la previsió tan sols d'usos compatibles amb les característiques del nivell d'emfasi històric. Aquí el *continent* condiciona clarament el *contingut*, sobretot en els graons més emfàtics de l'escala, el passat condiciona el pròxim futur i qualsevol altre que pugui sorgir, i precisament en això es basa la seva continuïtat històrica, que qualque vegada aconsella l'intervenció arquitectònica lliure dels propòsits d'utilització, sense angúnies ni nirvis innecessaris.

Es clar que tothom pot errar, es més, podem partir de la idea de que tota intervenció arquitectònica és, inevitablement, erronia en certa mida, però com el no fer res és un error, la premisa bàsica de qualsevol projecte i la única objectiva per el seu judici i crítica seria:

Que la intervenció sigui REVERSIBLE, es a dir que tot el que no sigui conservació o, en tot cas reintegració certa d'elements coneguts, es pugui eliminar quan es vulgui, sense fer mal al Nivell d'Escala Característic.

La qual cosa significa que no es destrueix res característic i que, en cas de destruir les obres de l'intervenció, no s'afectarà tampoc res característic preexistent. Això és especialment difícil en el que afecta a operacions de consolidació que cal ponderar amb tota mena de precaucions, i que exigeixen un coneixement important de les tècniques originals i de l'abast de la seva resistència. No es pot renunciar a la consolidació ni a les tècniques contemporànies més adients, però ja hi ha molts de casos en què l'oxidació del ferro, la retracció del formigó etc. han provocat nous mals als monuments.

Per altra banda, la idea de què tota intervenció arquitectònica ha d'estar subordinada al Nivell d'Escala Característic no significa la defensa d'intervencions mínimes, ni molt manco mimètiques, sinó que tota obra nova, erronia per natura, ha de ser NEUTRAL dins el context característic; ha de permetre la seva observació i consideració sencera, sense destruir ni amagar res que el desvirtui, o que, en tot cas, es pugui justificar com no imprescindible ni característic el graó de l'escala on es troba l'objecte. Tampoc, des del punt de vista del Nivell Característic, no ha de distreure la seva observació global o parcial, ni amb estridències excessives ni amb mentides mimètiques.

La creació continua essent imprescindible, però amb l'objectiu clar de subordinació al caràcter. Tan perillós és prendre les velles pedres com pretext per la creació artística com anar de mentides mimètiques tan greus, per exemple, com l'escala de pedreny del Castell de Bellver o el buidat de les juntes del parcat en verd.

Convé també establir una relació entre "neutralitat" i "reversibilitat" que es pot referir als nous materials emprats a l'inter-

venció. Obviament és més cridanera una pintura, però és més fàcil d'eliminar que un bloc de formigó, i això, que és cert físicament, també ho és psicològicament.

Aquí s'escau també una referència a la "Carta del Restau-ro" italiana, de 1972, que, amb totes les precaucions amb que s'han de considerar les simplificacions, és una esplèndida guia pràctica per a la consideració dels actes i efectes de la Res-tauració de Monuments i que per aquests, prohibeix "tots els complements estilístics i analògics, fins i tot en formes simplifi-cades encara que existeixin documents gràfics o plàstics que puguin indicar quin podia haver estat l'aspecte de l'obra com-pleta", així com les "remocions i demolicions que puguin cloure el procés temporal de l'obra, mentre no es tracti de li-mitades alteracions desfigurants o incongruents respecte als va-lors històrics de l'obra, o bé es tracti de complements estilístics que la falsifiquin", al temps que permet "l'afegit de petites parts històricament encertades, duites a terme, segons els ca-sos, determinant clarament el contorn de la integració o bé adoptant materials diferencials ans que congruents clarament distingibles a simple vista".

Com arquitectes hem de dir que un edifici, per molt que es pugui llegir com un document, per moltes històries interessants que es sobreposin unes a les altres, és, i ha de ser, un fet unitari i UNITARI ha de ser l'objectiu i el resultat de tota intervenció arquitectònica en els monuments. Per molt que es juxtaposin elements estilístics o constructius, aquests han de continuar es-sent part d'un tot únic i no convé caure en la idolatria, sovint nostàlgica, so-vint cegament documentalista.

Per exemple: una cosa es fer palesa la romanalla d'una finestra coronella a Ca la Gran Cristiana, una altra és la restitució al gòtic de l'Almudaina o de la Torre de Nunis de Manacor i una altra ben distinta és la perspectiva aparescuda a la premsa local on es dibuixen les cases de Sant Martí en la seva configuració actual però reconstruint la torre gòtica i una finestra coronella, mostrant una entitat constructiva que mai no va existir.

Finalment, la DIGNITAT històrica de l'arquitectura i la construcció és a la dignitat de qui la sap fer. Tot monument perd un tros de la seva existència cada volta que es perd un poc de la tècnica que encara el feria possible.

Quí és l'hipòcrita que vol conservar el patrimoni i se'n fot de la perdurança del coneixements que l'han fet possible?

Construir amb ànima no és qüestió teòrica o purament tècnica, cal la co-munió espiritual i física entre QUI fa i el QUE fa. En el cas d'una intervenció en el Patrimoni Històric i sobretot en els Monuments aquesta comunió ha d'existir també amb l'obra existent, i això implica una determinada casta de persones, que no el duguin tan sols al cap, si no també als budells, al fetge, des de l'arquitecte al manobra, i, molt especialment, el mestre d'obres es faci o no tècnica tradicional o històrica i els menestrals de cada ofici si se'n fa.

Per la part de la Societat, de les Entitats públiques, això significa sebre apreciar la qualitat de la feina, donar suport a la dignitat de l'Ofici, en front

de l'enlluernament per materials i tècniques de sèrie, l'apologia del "qualsevol el pot fer" (i per tant és més barat) o el culte del déu de l'oficinista de segona: el formulari.

Hores d'ara, el 1990, els picapedrers que feien feina l'any 50, encara empraren molt probablement les tècniques mateixes que els del segle XIV, per posar una data. Si aleshores tenien 18 anys ara en tenen 58, molt pocs encara ensenyen als seus manobres. Cal fer un pensament i no torbar-se gaire, perquè a la Seu li queden més anys i ens empaita manco.

I quedi clar que no són coneixement, lèxic i conceptes el que cal conservar, no són fórmules d'ingredients d'estucat, sinó el sebre fer, la pressió del braó a la paleta, les girades òptimes per fer la mescla, sentir el cant de la pedra per poder triar-la... Tot això no és nostalgia, no és "antieconomia", és reconèixer la dignitat que ens confereix la Història.

En front d'esquemes burocràtics que encara volen assignar una Restauració per concurs de pressupost a la baixa, o que consideren garantia suficient el que una empresa constructora (no els seus treballadors) tinguin el "marxamo" d'una qualificació oficial determinada; en front d'una ideologia classista basada en els doblers, la comoditat i el formulari de paper, on la Dignitat de l'Ofici no té gaire sentit; en front d'edificantisme folklorics de "l'arquet i la pedreta com se vulla", s'han de reivindicar, a Mallorca un parell d'iniciatives recents:

L'Escola-Taller de Restauració de Monuments Ponç Descoll, que va funcionar a Manacor entre 1985 i 1988 (de la qual mal han d'anar les coses perquè no floreixin d'aquí quinze anys tres o quatre bons mestres d'obra) que ens ha deixat molt avançada la Restauració de la Torre de Nunis o dels Enagistes; de les escoles rurals de Sa Murtera i Son Negre, que varen participar a la restauració del Claustre de St. Domingo" i col·locar les vidrieres de l'Església Gran, i ex-alumnes de la qual encara fan feina especialitzada a les acaballes de la restauració de la Torre de Nunis o, hores d'ara, tallen les dovelles de marès i reposen una volta d'aresta a la Torre de Canyamel.

La Confraria Guillem Sagrera de Mestres i Menestrals de la Construcció i l'Arquitectura, que, desde 1986, intercanvia, regurgita, retreu, recerca i reposa tècniques i coneixements constructius tradicionals, vius, com ja hem dit abans, als budells dels seus confreres.

A un caire més restrictiu, s'ha d'anomenar també l'Escola de Margers de Sòller que, entre 1986 i 1989 ha fet feina als marges i camins de la zona i ha tengut un taller de tall de pedra viva i a la qual desitjam un bon futur i una ampliació adient cap a més complexes tècniques constructives sempre i quan, això és, com hem dit, important, institucionalitzin dignament la presència del mestre d'obres que ara, vergonyosament, tenen amagat.

Ponència V

El patrimoni toponímic de les illes

VICENÇ M. ROSSELLÓ I VERGER

L'heretatge dels nostres avantpassats dins l'àmbit cultural és lluny de ser pobre. Allò que sí que és esquifit, sovint, n'és la coneixença, la consciència. ¿Què sap l'al·lotet urbà actual, que vejeta entre televisors o ordinadors, del cabal de riqueses monumentals dels nostres pobles i ciutats, de l'abundor biològica i paisatgística dels camps, de la nòmina dels ocells estants o passavolants i –el que ens preocupa ara i ací– de l'enorme tresor amagat de la toponímia? Sembla que les generacions actuals no tinguin temps per a reparar en minúcies o antigalles; ja és massa saber els noms del municipis i mitja dotzena d'accidents principals: el Toro, s'Enclusa, es Puig Major, Randa, sa Talaiassa o la Mola, Cala Galdana, sa Riera o es Codolar. La resta, la sabran els del poble i tal vegada no molt de temps. Els vells se'n van portant a la tomba el seu secret, la seva saviesa, el seu patrimoni.

ON ÉS EL PATRIMONI?

– *En el poble*

Una contesta simplificadora. El poble és dipositari del patrimoni toponímic. Però el poble és una entitat difosa, amorfa, inconcreta, canviadora, desconcertant, impenetrable gairebé, esmunyedissa. Som tots i no és ningú. Com a dipositari de la cultura –ai, el folklore!– el poble és, a hores d'ara, a l'edat post-industrial, ben mal de definir. Qui sap, qui diu bé, qui serva els noms de lloc? El que diu encara *es Carrer des Bastaixos* i no de Jaume II, o *s'Entrada que passa* i no *el Pasadizo* o *sa Plaça de ses Mongetes* i no *del Quadrado* o *sa Costa de sa Pols* i no *calle Arabí...*, on és?

El poble –aquest poble sabut i no desmemoriat– és cada dia més escàs, més menut, més esllanguit, més esquifit, més desnerit: se'ns mor. A la ciutat, a la vila, a fora-vila, se'ns escapa corrents, se'ns fuig. La decadència en aquest terreny comporta pèrdues irreparables, tràgiques. Cada *subjecte* –que dieun els lingüistes– cada informador potencial no dessucat, no aprofitat, se'n duu a la tomba

una porció alíquota del patrimoni. Irreversiblement, irremissible, inexorable. Hi serem a temps?

Ara hi ha més mitjans que antany. Magnetòfons, ordinadors, tècniques d'entrevista, qüestionaris, repertoris i diccionaris, gent que té la forma bàsica, institucions que poden i deuen fomentar la tasca, polítics que haurien d'afanyar-se per a evitar el gran naufragi de l'anul·lació del poble, de l'estandardització.

L'enquesta és la base dels reculls, fonamentats si és possible en la vivència, en la convivència. Caçadors, pastors, argutzins, excursionistes, pagesos i senyors rurals –cadascun amb el seu registre, el seu repertori, el seu arxiu mental– poden ser fonts cabaloses d'informació. No sempre trobarem el fabulós i memoriós informadors il·letrat: quasibé no en queden. O s'amaguen perquè la tècnica i el progrés els han fet entendre que allò que saben no val res, no hi ha qui ho cotitzi; potser ho menystenen i tot.

El recull no ho és tot. És un material brut que cal classificar, ordenar, indexar, estudiar. Ho han de fer els tècnics, els lingüistes, però els modests aficionats podem donar-hi un cop de mà. Hi ha tanta cosa per fer!

– En la documentació escrita

Els nostres arxius civils i eclesiàstics son molt rics. Poques comparances s'hi poden fer de països que hagin fet menys cremadisses o estralls en la paperassa. Clar que hi ha excepcions com *la Gloriosa* i pergamins usats per a relligar llibres o documents per a començar foc. I incendis fortuïts i altres calamitats, però, en bloc, si per conservadurisme, inèrcia o esment, podem presumir d'abundància documental. Jo diria que es pot seguir el fil ininterromput de qualsevol possessió gran o mitjana, des del Repartiment a l'actualitat, sense llacunes. Als protocols notarials hi ha un cabal d'escriptures, vendes i particions, emfiteusis i vincles que mai no podrem exhaurir des del punt de vista onomàstic.

No puc ni tan sols enumerar les sèries documentals. Els meticulosos cadastres del segle XVI i XVII són una font no gaire aprofitada on encara poden pouar geògrafs, historiadors i lingüistes. La seva vigència arriba fins als amillaraments de 1863-68 que, tot i ja obeir lleis forasteres, serven encara el tresor toponomàstic íntegre, és ver que un poc deturpat. Pel que fa a la part topogràfica que acompanyà els esmentats documents fiscals, no puc deixar d'evocar la figura de Pere d'A. Penya que hi treballà amb vertadera fe i patriotisme: els seus plànols són també una font toponímica d'absoluta confiança.

Una altra vena sense gairebé explotar: els llibres sacramentals. Les nostres parròquies més antigues i, sobretot, l'arxiu diocesà conserven des del segle XV o XVI nombrosos llibres de baptisme, defunció o matrimoni que sovint consignen –no sempre– els domicilis dels afectats o el seu origen traduït en material toponímic rural o urbà.

No cal allargar més. La "història local" –ara tan de moda, que ha esdevengut universal, qui ho hauria de dir!– maneja una munió de materials que seran d'interès per a la nostra comesa. Un toponimista no ho pot ignorar i qualsevol investigador "local" –habitualment o esporàdica– tindrà coses a dir quan sobrevingui l'interrogant de l'onomàstica.

– *En la documentació cartogràfica*

Ací caldria departir dos sementers un poc diversos. Per una banda, els mapes històrics. Per tal de no apel·lar a fonts estranyes, podríem començar per Cresques Abraham (1375) i la resta de la cartografia de la massa –i no prou lloada escola mallorquina. No perdem el temps presumint d'uns valors que amb prou feines coneixem: els mallorquins que n'han escrit alguna cosa amb cara i ulls es compten amb els dits d'una mà. Millor que repetir tòpics sobre uns valors universals indiscutibles com els de la nostra cartografia autòctona, caldria estudiar-ne, per exemple, la toponímia.

Comparar la retolació dels mapes de Joan Binimelis (1584 ca), Vicenç Mut (gravat el 1683), Tomàs López (1773) i del canonge Despuig (1785 a 1/70.000 ca) és tota una lliçó de "política normalitzadora" exercida pel nacionalisme jacobí que hem sofrit i sofrim. Des de la Nova Planta, la llosa de la castellanització caigué sobre una toponímia rica, vària i fecunda en secrets i continguts. Els mapes es deterioren progressivament: si el d'En Mut tenia un 96% de rètols correctes, el d'En Despuig ja només en duia un 81% i 71% el del caputxí (fra Miquel Riutort?) de 1833; el foraster López de Vargas en donava més de la meitat d'esguerrats.

La lectura de la cartografia menorquina –inclosa la colonial tan lloada, de 1712 a 1782–, malgrat denotar un respecte "antropològic" del dominador més culte, no permetria deduccions gaire més favorables. I el mateix hauríem de dir de la tradició pitiüsa recollida per Tur de Montis. De tot plegat en podem treure informació de molt d'interés, més o menys maltractada.

El frustrat "Atlas de las Baleares" d'En Pere d'A. Penya podia haver estat l'inici del redreçament, ja que la cartografia militar, prou generosa amb unes estratègiques Illes (1/100.000, 1/50.000, 1/25.000 i 1/10.000; molt més precoc que a d'altres indrets de l'Estat), no prengué gens d'esment en la correcció lingüística. Els temps –tot cal dir-ho– no daven per a més. Sabem que el comandant Clar posà cert interès a l'hora d'aquell mapa 1/100.000 dels primers anys 1920, que ara ja és una peça de museu.

S'escolarien molts anys fins que aparegueren els fulls del Mapa Topogràfic Nacional 1/50.000, l'elaboració dels quals en matèria toponímica no fou gaire més encertada que els corresponents documents militars. Una edició de 1/200.000 i la publicació de l'"Atlas de les Illes Balears" que va dirigir el professor Bartomeu Barceló el 1979, juntament amb les noves condicions polítiques obrien un finestró a l'esperança.

Tot i amb això, l'assoliment més cabdal al terreny cartogràfic ha estat l'edició correcta –completa?– dels fulls del nou Mapa Topogràfic Nacional a escala 1/25.000, a la informació i depuració toponímica dels quals contribuïren diversos geògrafs del corresponent Departament universitari, amb un treball consciencios i eficient.

RECOL·LECCIÓ I EXPLOTACIÓ

Els fòssils pròpiament dits –els dels paleontòlegs– cal cercar-los, però, si ningú no els toca, no s'espoltreixen. Els fòssils toponímics, altrament, no sols es malmeten, sinó que corre el risc d'esvair-se una bona part.

Hi ha toponimistes baleàrics i pitiüsos que s'han afanyat ferm en la recollida de noms de lloc de tota categoria, actuals i històrics, rurals i urbans. No en puc –ni vull– fer-ne una llista que sempre seria incompleta i esbiaixada, però sí remarcar la tasca d'uns quants. L'entusiasme d'En Josep Mascaró Passarius, un autodidacte i meritíssim menorquí, orientat pel seu coterrani En Francesc de B. Moll i, més tard, per l'incommensurable Joan Coromines, donà com a primera mostra el Mapa de l'illa de Menorca (1946-51) on va fer d'enquestador, redactor, cartògraf, delineant, editor, repartidor i cobrador... La tasca empresa, la seguiria a Mallorca els anys 1952-62 amb un procediment semblant, els fulls del mapa, completats per un valuós –però desigual, tot cal dir-ho– *Corpus de Toponimia* (1962-67) que, com més avançava, més tirava cap a enciclopèdia de l'illa.

La llàstima fou que no arribàs a les Pitiüses. Tanmateix, un benemèrit erudit d'Eivissa ha cobert directament o indirecta una considerable porció del tall toponímic: em refereix a En Joan Marí i Cardona (1976-83). No romandria tranquil si no feia esment d'un altre adalid de la recerca onomàstica, En Cosme Aquiló, mallorquí, santanyiner. Una dotzena de Cosmes treurién el carro de l'encallador! Ell li ha pegat per les illes, illots, illetes, farallons, esculls, etc., però ha fet moltes altres contribucions ben positives i sempre escrupoloses.

Tot i que jo hi pertanygui, no he de tapar l'ampla labor dels membres baleàrics de la Societat d'Onomàstica. Una bona labor són de provenença universitària i han elevat i elevaran encara més el nivell i abast de la recerca toponímica. El *Butlletí* de la Societat n'és un bon testimoni i a hores d'ara un instrument ineludible en el treball que comentam. El que confluesqui amb els Departaments universitaris el seu programa d'acció no és una mancança, sinó més tost una bona prova de coordinació. M'estalviareu que faci nòmimes.

El grup universitari del Departament de Català, per obligació estatutària –si no estic mal informat– i per devoció patriòtica, ha treballat de valent en la normalització. Els assoliments no han estat desprovists de maldecaps i, fins i tot, de polèmiques, ben legítimes. Ara bé, la pauta és establida i el camí ara és més dreturer pel qui el vol seguir. La batalla dels mitjans de comunicació és, potser, la més difícil.

La "normalització" no és tot: cal el salvament integral i ràpid; tothom hi té feina!

ELS RECURSOS LEGALS

Podríem demanar una llei de protecció del patrimoni toponímic?

Aquest congrés, aquestes jornades es presten a l'al·ludida reflexió. No és que calga esperar-ho tot de l'acció oficial, ni de molt. Una legislació protectora sensible, conscienciada, demanarà la protecció, no només del patrimoni natural o artístic, sinó també de l'etnogràfic, de l'industrial i del toponímic.

Això vol dir –pel que tractam ara i ací– que darrera cada topònim viu o arxivat hi ha d'haver una força jurídica, però també un suport cívic. En altres mots, que fan falta ciutadans que cridin, es queixin, protestin, cada vegada que és sacrificat un nom tradicional per posar-ne un de foraster, que s'enfadin davant

l'afrota d'un *Plantío o Los Almedros o La Casa de la Pradera* o el carrer de *Lulio o del Sindicato*. La llei els hauria d'ajudar. La llei i la lògica i la força dels tribunals.

L'administració central i l'autonòmica tampoc haurien de veure's enfrontades en aquest afer. Si llevam el nom de *Miquel de Cervantes* del carrer del Molí o de la Travessa de Dalt, no serà precisament per l'odi que tinguem a un escriptor d'una altra cultura, sinó perquè primer és la nostra. Aquest és el paradigma: no cal despullar sants nostres per a vestir-ne d'externs.

Hi ha esglaons diversos en aquest dret. Protecció, per una part, promoció, per l'altra. El mínim és conservar allò que tenim, ¿podem demanar, però, una ampliació del coneixement, de l'ús, de la presència? Una llei eficaç seria aquella que obligàs no només l'administració autonòmica, sinó també la central. Amb una paraula, els delegats dels ministeris de comerç o indústria, els policies i, fins i tot, els militars.

Una llei que tengués clàusules, així mateix, "anti-contaminació", com la de salvaguarda de la natura. ¿Per què ens han de fer empassar noms d'urbanitzacions tan bèsties com *Los Sometines o Shangri-la o La Colonia del Silencio*? Una senzilla revisió d'aquesta nomenclatura desbaratada i cursi estaria a mans d'un govern simplement sensible. No és cap utopia: és una qüestió de decència, d'higiene.

El patrimoni toponímic –com el patrimoni global– no és un afer estrictament i rònegament cultural i jurídic. Diguem-ho clarament: és un afer polític. I pot esdevenir una pedra de toc per a calibrar la capacitat patriòtica d'un govern. *Qui habet aures audiendi, audiat!* i si té orelles de cònsol, o en fa..., malament.

QUÈ EN TREUREM DE LA TOPONÍMIA?

Emblemes, rètols, realitats

En altres comunitats autònomes –Euskadi, País Valencià– malauradament, la llengua ha esdevingut una qüestió merament emblemàtica, quasi decorativa o sumptuària. aquest és el major parany del que hem de fugir els baleàrics, si no ens volem enganar nosaltres mateixos. El cofoisme d'un rètol –que és important, tanmateix– no ens ha de dispensar d'ulteriors exigències, p.e., que s'usi la llengua a l'oficina que té el rètol tan ben posat: jutjat, correus, duana, hospital, bugaderia o equip de futbol.

Dades i conviccions

No cal dir que la toponímia és una cabalosa font geogràfica. No hi ha cap aspecte físic o humà de la ciència geogràfica que no puga ser estalonat, ardonit o encetat amb arguments toponímics. La meua experiència en aquest camp ha estat sempre positiva i enriquidora: mai no he deixat de fer de geògraf quan remenava topònims, ni mai "he perdut el temps" en dedicar-me, eventualment, a la toponomàstica. En aquest gran "pandemòni" que ha acabat sent de vegades la geografia, amb tot de models, quantificacions, monitoritza-

cions, processos-resposta, simulacions estocàstiques no val malament tocar de tant en quant de peus a terra i aferra-se als vetusts noms de lloc, als humaníssims –i sovint misteriosos, insondables– topònims, que ragen personalitat.

La història de la llengua –de les llengües– treu bona part dels carreus del seu edifici de la pedrera de l'onomàstica. Què d'argumentacions hi ha que aprofiten el patrimoni toponímic, gràcies a la seva tossuda i miraculosa persistència! El demble de les nostres poblacions, conservadores o desmemoriades segons els casos i temps, aflora en la nòmina dels respectius topònims. La substitució mai no ha estat gratuïta ni immotivada: *Hermanos Barbará* no és el mateix que Ja-fuda Cresques, ja m'enteneu, ni Anselm Turmeda és menys innocent que Juníper Serra, ni s'Hort des Ca val exactament igual que la Soledat o *La libertad*... Història-història, també.

Els topònims, de més a més, poden aportar als homes de poca fe, a les mentalitats flaques o febroseqües, la convicció unitària de la llengua. El mot **tossal** que només trobam en una o dues ocasions, fossilitzat a les Illes (Tossals Verds*, qui sap què vol dir?) és ple de vida i abundantíssim al país valencià; **puig**, en canvi, que viu i es belluga entotes les Illes i el Principat, amb prou feines ens dóna una dotzena de referents valencians, però hi són com a testimonis petris. **Marjal** ha evolucionat al litoral valencià per acabar significant arrossar; sa Marjal de sa Pobla resta viva, tot coincidint i discrepant. **Coma**, que a Mallorca verificam amb relativa abundància, a les terres peninsulars és més testimonial, però mai hi és absent. Etcètera. La unitat de procedència, de sistemes nomenclatius, de significats, roman ben palesa.

* * *

Aquest patrimoni, ric, ben ric, si no el tudam o l'arraconam, no és en venda. Ni tan sols com l'artístic o l'etnogràfic que més d'una vegada és exposat a l'especulació. No cerquem en això una excusa per a no defensar-lo. Que el filisteu de torn –"lliures, sous i diners"– no ens digui, sorneguer, que d'aquestes antigalles no omplirem el sac. Aquestes antigalles, sempre actuals, sempre modernes, són nostres, són nosaltres. Els que es venen o es fan vendre no són ningú.

---

*Estic ben content d'haver-me assabentat, en aquest Congrés precisament, que la possessió des Tossals Verds ha estat adquirida pel Consell a fi de salvar-la del naufragi, en bé de la cultura naturalista i antropològica. Vegem com hi conflueixen valors patrimonials ben diversos.

Ponència IV

El medi natural com a Patrimoni Cultural

MIQUEL MOREY I ANDREU

ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL DES DEL PUNT DE VISTA DE LA BIOLOGIA.

Patrimoni, paraula derivada evidentment del llatí "pater" (pare), és segons el diccionari, una paraula per a senyalar "els bens heredats dels avantpassats" i cultura, paraula que és idèntica a la corresponent llatina, és el "conjunt de coneixements d'una persona, d'un país o d'una època". La paraula anglesa per a patrimoni és "heritage", que enlloc de derivar de pare, ho fa de "herència" o cosa que es transmet de pares a fills. D'aquesta manera sembla ben clar que el patrimoni cultural referit a Balears (un país) està constituït per totes aquelles coses que han fet els homes que han viscut aquí al llarg de la història i que d'alguna manera ens han arribat. Així tenim un patrimoni, històric, monumental, lingüístic, literari, artesanal, folklòric, jurídic, etc., etc.

Tal com passa amb l'herència genètica, on es sab que cada individu no reb totes les característiques que han presentat tots els seus avantpassats, sinó tan sols una mínima part seleccionada mitjançant el complexos mecanismes de l'herència biològica, on es mesclen saviament "l'innovació" (mutacions), "l'atzar" (combinació aleatòria dels diferents al·lèls) i "la selecció" o "supervivència del més apte", així també, de tots els bens culturals produïts pels que han habitat aquestes illes, només arriba a l'actualitat una mínima part, seleccionada mitjançant mecanismes totalment comparables als de transmissió de l'herència biològica, basats en "l'innovació" o aportació cultural innovadora de cada època, "l'atzar" o aconteixements més o manco aleatoris, almanco en el sentit de que en gran part nodepenen dels habitants del país, com poden ser les conquestes armades o l'adveniment del turisme massiu, productores de canvis culturals forts o fins i tot radicals, i "la selecció" o fet pel qual alguns dels nous canvis culturals són acceptats i perduren, mentre que altres són rebutjats i queden oblidats probablement per a sempre (Figura 1).

La defensa del patrimoni cultural té, per tant, dos aspectes diferents, que convendria esbrinar bé i no confondre. D'una banda, l'idea de conservar tot el que ens ha arribat fins ara (conservar el passat) i, de l'altra, seleccionar entre

les novetats actuals. La conservació pot ser vital o activa, que estaria representada per tota l'herència cultural que es manifesta constantment en les nostres activitats i actituds de la vida normal o cultural, o passiva, que estaria representada pel que es conserva, però que no forma part del nostre entorn actual, com els "vestits de pagès", els objectes de museu, etc.

Hi sol haver consens en el que respecta a conservar el patrimoni cultural del passat (tot el que ha arribat fins al moment actual). No n'hi ha tant –i fins i tot hi pot haver un confusionisme de terribles conseqüències– pel que fa a les innovacions que s'han de conservar i les que s'han de rebutjar. Aquí les actituds van des del conservadurisme, o la seva màxima expressió que és l'immobilisme, dels que no accepten cap novetat i s'aferren desesperadament a lo tradicional, fins als més progressistes, que en el cas extrem, estan disposats a acceptar qualsevol cosa sempre que sigui "novedosa". En mig d'aquestes actituds extremes hi ha les actituds de "seny", que s'ens atribueix als mallorquins com a virtut patrimonial o "patrimoni cultural", però que moltes vegades un té moltes raons per a pensar que es tracta, com passa tan sovint, d'un dels tòpics que algun dia algú els manifesta i ja queden per a sempre com a veritats sense que ningú s'atrevesqui mai a qüestionarles. No cal dir, seguint el paral·lel amb l'herència biològica i el patrimoni genètic, que el conservadurisme i, sobre tot, l'immobilisme duen a la manca d'evolució (en cas d'haver predominat, ara no hi hauria vida sobre la Terra, o estaria reduïda a les formes més simples), mentre que el progresisme exagerat du a la formació d'éssers monstruosos i al caos (cosa que tampoc constitueix una evolució).

¿Quins són els mecanismes de selecció del que es transmet a la posteritat? ¿Quina és la seva eficàcia relativa? ¿Quines són les lleis que els governen? ¿Canvien aquestes lleis al llarg del temps? Aquests mecanismes han actuat al passat i són els responsables de que el nostre patrimoni sigui el que és. Aquests mecanismes funcionen ara i pòtser siem nosaltres amb aquestes Jornades peces importants del mecanisme. La societat balear està fent un impresionant patrimoni "arquitectònic" (hotels, apartaments, urbanitzacions, etc.) ¿Transmetrem tot això als nostres descendents? De totes maneres, anem alerta que no ens passi com a un sector important de l'home actual, que rebutja gran part del legat cultural occidental rebut, com posà de manifest Josep Miró (1987) a una preciosa comunicació titulada "Un hereu que no vol el que reb en heretatge".

En el cas de la nostra Comunitat Autònoma les coses encara són més complicades que a la major part dels països, pel simple, però decisiu, fet de ser un territori format per illes. Les illes són territoris singulars, amb característiques diferencials respecte a les terres continentals. Tant la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (IUCN) com el Programa Home i Biosfera (MAB) han dedicat un esforç molt considerable des de fa molt de temps a la recerca de les característiques diferencials de les illes (UNESCO-MAB, 1989).

De entre elles, voldria destacar les següents, relacionades unes amb les altres: aïllament, singularitat, pobresa de recursos, inestabilitat.

L'aïllament deriva del fet de ser terres revoltades d'aigua per tot, lo que imposa un condicionament diferencial per a l'entrada i sortida, l'intercanvi, de persones, mercaderies i les seves conseqüències, idèes. Els progressos de la ciència i de la tecnologia (aviació, comunicacions, etc.) han fet canviar notable-

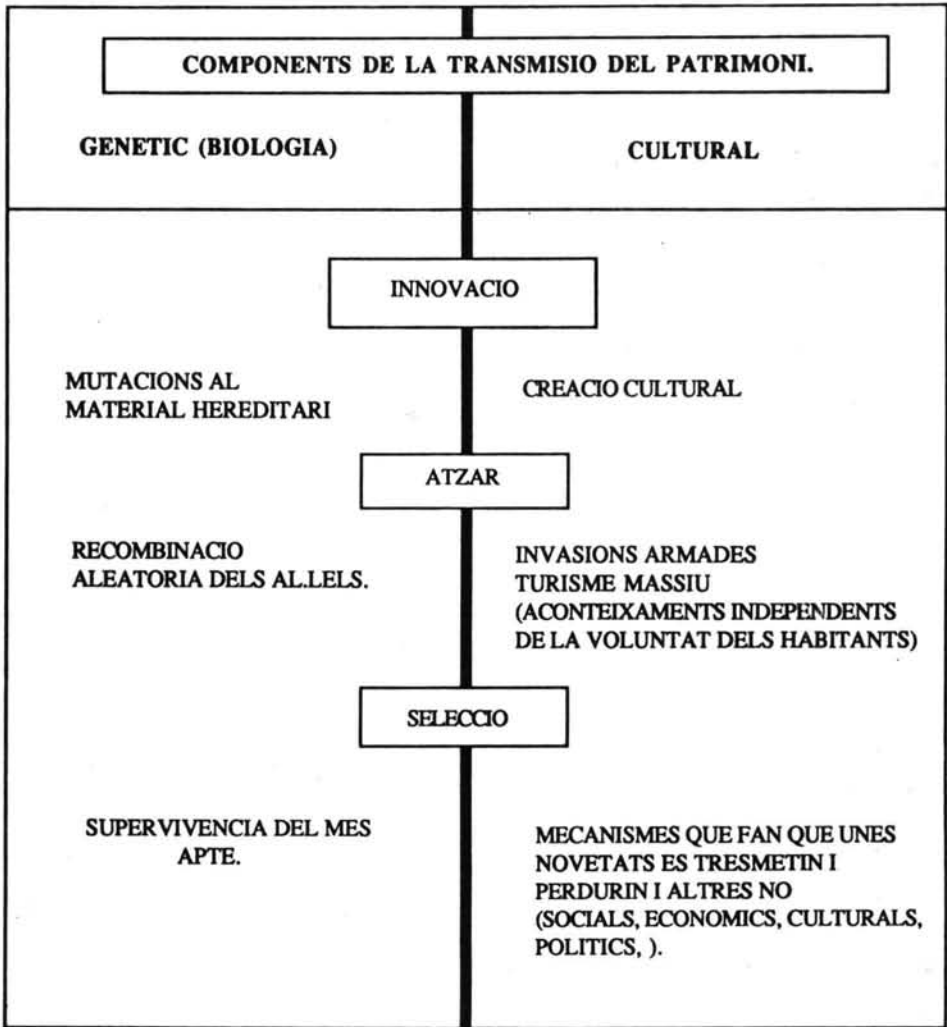

Fig. 1.- Comparació entre la transmissió de l'herència biològica i la transmissió del patrimoni cultural.

ment, i a vegades quasi han fet desaparèixer, les característiques d'aïllament, de tal manera que no és arriscat dir, per exemple, que actualment està més aïllada la ciutat de Teruel, que la de Palma. Aquest canvi, bastant súbit, des de l'aïllament a la màxima comunicació, ha propiciat una invasió de noves gents, nous productes, noves idees, amb conseqüències molt importants pel patrimoni cultural i natural.

La singularitat és una característica derivada clarament de l'aïllament. Si es perd l'aïllament, és clar que perilla la pèrdua dels bens patrimonials de caràcter singular. A l'ambient natural això es manifesta en l'existència d'endemismes.

La pobresa de recursos és un altre derivat de l'aïllament, començant per la pobresa o limitació de territori. Una illa és el que és i no hi ha manera de dir,

per exemple, que Mallorca arriba fins més enllà, lo que sí que es pot dir dels territoris continentals (vegem, per exemple, el cas de Polònia o el d'Alemanya). També registram un número menor (en referència a fragments semblants del continent) d'espècies vegetals i animals.

La darrera característica seleccionada és la inestabilitat, que es deriva de l'alternància de períodes d'aïllament i de comunicació. Aquesta característica es manifesta en les invasions, l'entrada de nous productes i noves idèes, que sovint destrueixen gran part de l'anterior. Posarem sols un parell d'exemples. La mort de les vinyes a Europa a mans de la filoxera, incidí sobre l'agricultura de Mallorca, transformant totes les terres en vinyes i tota l'indústria en la de fer vi. La restauració de les vinyes europees produí uns dels desastres econòmics més sonats a la història de l'illa; l'arribada dels cristians amb el Rei En Jaume, destruï segles de cultura musulmana, cultura que s'imposà destruint l'anterior, i així successivament cap enrera. No es tracta, per tant, d'una evolució, sinó d'una successió de ruptures.

Així ¿Quin és el patrimoni de les illes? Tots descendim de gent que ha arribat de fora. No hi ha home nadiu de Balears com n'hi ha d'Europa o d'Àfrica o d'Àsia o d'Àustràlia. Així que, per a complicar més les coses, resulta que en el cas de les illes "lo tradicional" és "el canvi" i ser conservador és ser progressista i a la inversa.

JUSTIFICACIÓ DE L'IDEA DE PATRIMONI NATURAL COM A PART DEL PATRIMONI CULTURAL: EL PUNT DE VISTA DE L'ECOLOGIA.

¿Es el patrimoni natural part del patrimoni cultural? ¿Fins a quin punt té cabuda en aquest cicle una ponència com aquesta?

Si ens ajustam estrictament a les definicions, el patrimoni natural no és part del patrimoni cultural –recordem les definicions primeres– i aquesta ponència no està justificada; però si començam a raonar sobre el tema, possiblement trobarem nombroses justificacions.

En primer lloc, el patrimoni cultural està constituït, per definició, per les coses "fetes per l'home" i és evident que les roques, les muntanyes, el clima, la vegetació natural, la fauna silvestre, no estan fetes per l'home, essent, per tant, patrimoni "natural" i no patrimoni "cultural". Ara bé, les accions de l'home, que poden construir part del patrimoni humà, poden modificar el patrimoni natural, sobretot en el sentit d'empitjorar-lo. I aquí tenim la primera relació que voldria destacar entre el patrimoni cultural i el natural, que, com es pot veure, ja no estan tan diferenciats com pot pareixer a simple vista. Ja l'any 1928 el gran geòleg mallorquí Bartomeu Darder i Pericàs escrivia a un preciós article titulat "Els factors geològics de la bellesa de Mallorca" aquestes paraules "*Hem fet notar abans la gran influència del color en la bellesa del paisatge. El color és degut, per una part, al propi de la roca, per l'altra a la vegetació, i, finalment, a la puresa de l'atmosfera*". Avui ho tenim molt clar que la contaminació atmosfèrica és ben capaç de modificar la composició atmosfèrica, la vegetació i el color de les roques.

Hi ha, i per desgràcia són ben nombroses i ben conegudes, una serie d'activitats humanes que podríem anomenar "antipatrimonials", perquè destrueixen

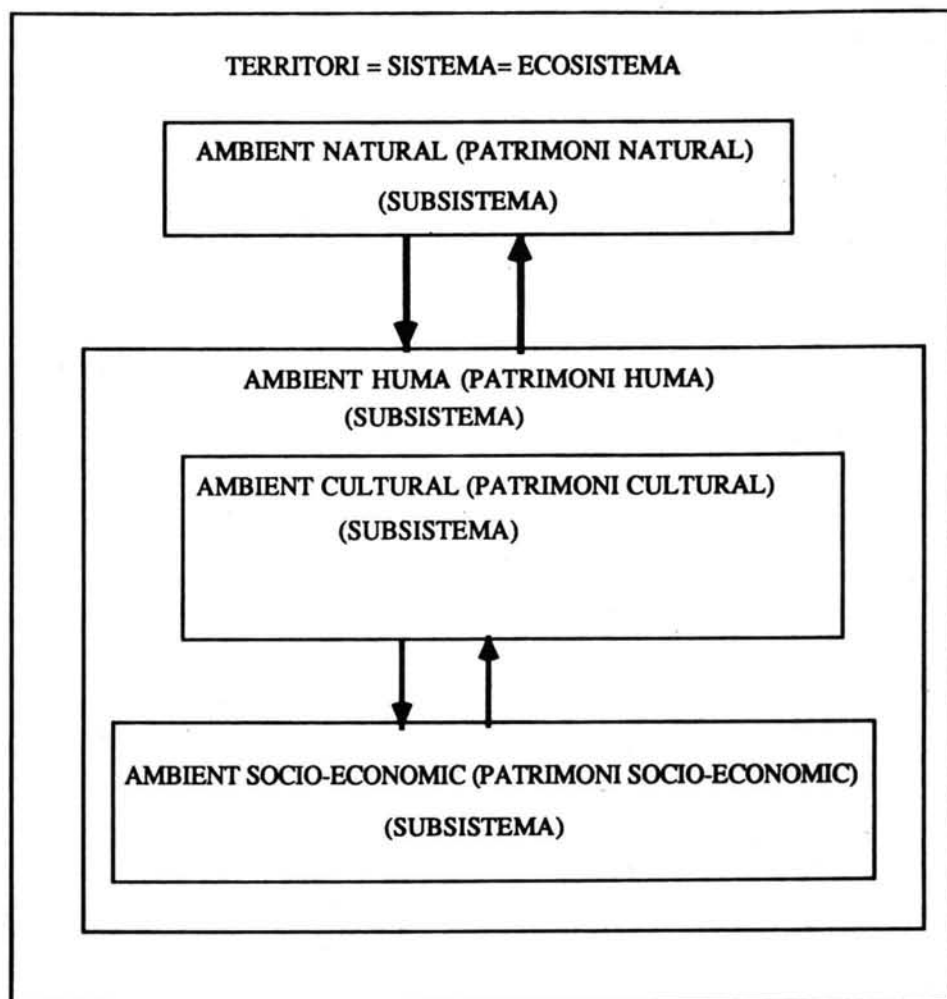

Fig. 2.- L'ambient natural, l'ambient cultural i l'ambient socio-econòmic com a subsistemes del sistema territorial conjunt.

o degraden un patrimoni natural que s'hauria d'haver conservat. ¿Es necessari posar exemples? Perquè no s'oblidi, en citarem dues: una antiga perquè no es cregui que sols la nostra generació es capaç de fer desastres, l'extinció del *Myotragus balearicus*, que hi ha fundades raons per a pensar que fou obra dels nostres avantpassats de la cultura talaiòtica (COLOM, 1964; ALCOVER, 1981), i una moderna, la destrucció de la costa a mans d'urbanitzadors irresponsables.

També és veritat que hi ha moltes activitats humanes que, en lloc de destruir o degradar el patrimoni natural, l'augmenten i el milloren. Així, no crec que ningú lamenti la pèrdua de les quatre mates i ullastres que hi devia haver al lloc on actualment s'aixeca la nostra Sèu. Aquestes activitats es podrien dir "patrimoniales".

La segona justificació ens ve del fet de que tot territori, i amb molta més precisió els territoris formats per illes, que estan geogràficament ben delimitats, és, o es comporta, com un sistema. L'ambient natural i l'ambient cultural (que amb el socio-econòmic forma l'ambient humà) serien així parts o subsistemes d'un únic sistema. Sistema que, al mateix temps, seria un subsistema d'un sistema més gros format pels territoris pròxims amb els que, d'una manera o de l'altra es relaciona (Figura 2). Convendria precisar que aquí anomenarem, per a seguir la tradició, ambient natural a lo que seria més correcta anomenar ambient silvestre, ja que actualment tothom admet que lo humà "també és natural".

Si ens atenem a la clàssica definició de sistema, per la qual a un sistema en equilibri, estable o inestable, tota modificació d'un element comporta necessàriament la modificació en cadena de tots els altres fins a arribar a una nova posició d'equilibri, està clar que l'ambient natural és important pel que fa a les possibilitats d'arribar a un cert tipus d'ambient humà i, en conseqüència, a la formació d'un determinat patrimoni cultural.

Els monuments, escultures, eines, ceràmica i demés objectes que constitueixen una part molt important del nostre patrimoni cultural estan formats per materials que són –o eren abans de passar a ser monuments, eines, etc.– part del nostre patrimoni natural. Així, per exemple, la Seu de Mallorca és de pedra de Santanyí. També el clima (patrimoni natural) té una influència decisiva en aquest punt. Així, els edificis, monuments, estàtues pateixen l'acció del clima i, segons el tipus de material, s'erosionen més o manco i han de ser objecte de restauració.

Tots els monuments amb el pas del temps tenen tendència a degradar-se i, finalment, desaparèixer. Aquesta tendència és, endemés, absolutament inevitable perquè obeeix a un dels cossos de ciència més absolutament inexorables, les lleis de l'entropia, aplicables, com demostra RIFKIN (1987), més enllà de la Física, a qualsevol situació. L'entropia –que per entendre-mos, podríem considerar com a "desordre"– té una tendència natural i inevitable a augmentar i quan disminueix ho fa tan sols localment, a costa d'un augment més gros a altra banda, de tal manera que, tot en conjunt en resulta sempre un augment global. Això significa que per a crear ordre i per a mantenir l'ordre creat fa falta una aportació d'energia útil, per a contrarrestar la tendència al desordre, o a l'augment d'entropia. Tota manipulació constructiva de la matèria per part de l'home, suposa un augment de l'ordre i, per tant, una disminució de l'entropia (esforç creador), i la tendència natural al desordre fa que el resultat de la manipulació (edifici, monument, eina, objecte d'art) tenguí tendència a degradar-se, per a lo que fa falta una energia per a la conservació o restauració. L'erosió dels monuments a l'intempèrie s'explica perfectament per aquesta teoria (Figura 3).

D'altra banda, a més dels canvis que s'acaban d'indicar, soferts pels monuments, hem de considerar els canvis soferts per l'entorn immediat. Quan més temps ha passat des de que es va construir un monument més probabilitats hi ha de que l'entorn hagi canviat, però no és aquest l'únic factor que actua. Així, els monuments fets dins un contexte urbà estan més exposats a canvis de l'entorn que les construccions fetes al camp. És en aquest sentit que voldria ressaltar un aspecte que sovint s'oblida a l'hora de restaurar monuments, la cura de les característiques de l'entorn. Una catedral gòtica, per exemple, estarà bé revoltada de cases de la mateixa època amb carrerons estrets i torts, o, com passa

Fig. 3.— Per les lleis de l'entropia, tot monument té tendència natural a degradar-se, de manera que necessita restauració. El monument del Passeig des Born a Ciutadella mostra una clara erosió diferencial, més intensa a la cara Sud-Oest (Foto M. Morey).

amb la nostra Sèu, amb una bona murada davant. Això justifica les mesures que prenen alguns ajuntaments de ciutats monumentals obligant als habitants dels barris històrics a no usar a les façanes materials moderns que rompien l'encant històric del conjunt. Una de les ciutats espanyoles que es poden considerar model·liques en aquest aspecte és Santiago de Compostela. Un talaiot o un conjunt talaiòtic estarà bé revoltat de la vegetació natural de l'àrea on va ser construït. Tal passa, per exemple, al conjunt de Sa Torre de'n Gaumés a Menorca, ben al contrari del que passa al conjunt de Torralba, on la carretera d'Alaior a Cala En Porter passa exactament entre el talaiot i la taula, que bé valdria el canviar el curs de la carretera. La teoria de l'entorn adequat es pot aplicar també a altres aspectes del patrimoni cultural com són els llocs històrics. Hi ha, de totes maneres, alguns exemples, que, sense pretensió d'exclusivitat, almanco són els que m'han cridat més l'atenció. Per a començar, el lloc on el Rei En Jaume i els seus oïren la primera Missa, on feu d'altar una roca, que es conserva en aquell indret del terme de Calvià al peu del Puig de sa Ginestra. Hi han fet una capella, que sembla bastant moderna i que no es pot dir que sia una obra d'art molt valuosa, amb una porta o reixa, que pareix de disseny modern. A la part de Llevant del puig, hi ha hagut durant molts d'anys l'abocador de fems del poble de Calvià, i a la part de Ponent una cantera visible, per desgràcia, des de gran part de la carretera que va a Andratx. Per acabar-ho d'arreglar, a Migjorn s'hi ha posat la depuradora d'aigües residuals, que si no fa un impacte visual important, sí que'n fa un d'olfatiu tan evident com desagradable. I jo me

deman si és per ventura aquest el tractament que es mereix un dels llocs històrics més decisius a la nostra història (MOREY 1987). Un altra exemple ben desgraciat és el de la Torreta de Porto Pi, al port de Palma. Un gran edifici, que ha estat anys i anys a mig fer, enmarca aquesta torre, practicament anul·lant-la (Figura 4).

Podriem fer encara una reflexió final. Mentre un monument que forma part del patrimoni cultural és usat per a la finalitat per la que va ser construït, es mantén en bones condicions, perquè hi ha un aport continu d'energia, que contraresta l'efecte natural de la degradació. Però quan deixa totalment d'usar-se, comença la degradació natural, a menys que es faci un esforç per a la conservació, és a dir, que s'ha d'aplicar una energia (en darrer terme unes despeses econòmiques), que ja notenen utilitat directa per mantenir el funcionament o el bon estat de l'edifici, sinó que és tan sols per efectes de conservació, cosa que un sector de la societat considera despeses "inútils", perquè no tenen una utilitat funcional directa.

Un altra problema es deriva dels canvis d'utilitat. Hi ha monuments que, passat un temps, ja no serveixen per a la finalitat original i, en canvi, la societat els adapta a altres fins. Els exemples són nombrosíssims. Possessions que passen a hotel com Sant Martí de Porreres (turisme rural), palaus que passen a "pubs" com Abaco, molins de sal que es transformen en restaurants, com es el cas del de Formentera. Aquests canvis d'ús solen ser molt controvertits, perquè el canvi funcional comporta quasi sempre canvis estructurals i formals, que poden fer perdre la gràcia o la identitat o el valor a l'edifici. Es tracta d'una problemàtica molt complexa, que no és el moment ni el lloc de tractar.

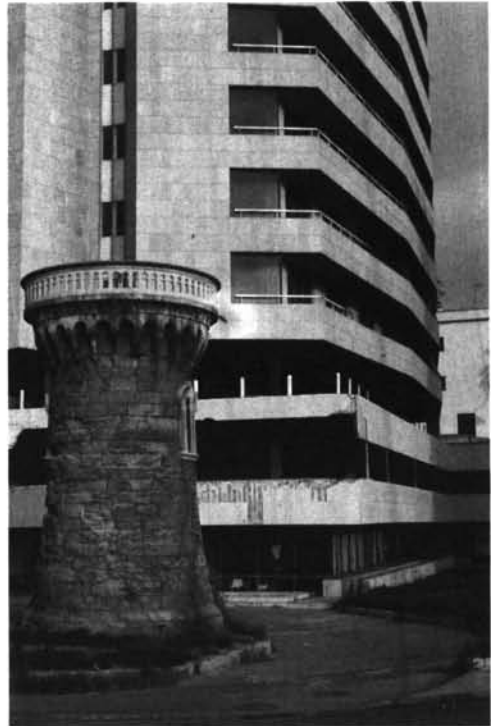
EL PAISATGE COM A INTEGRACIÓ DEL PATRIMONI NATURAL I CULTURAL

Pòtser sia el paisatge el concepte que més bé expressi la integració del patrimoni natural i el cultural. Perquè tenint com a característiques essencials el ser l'expressió visible (o estructural) d'un sistema de relacions ecològiques i la necessitat de ser "percebut" per qualcú (González Bernáldez, 1981), els aspectes naturals i els culturals queden ben mesclats i integrats. La mescla es veu a simple vista, ja que, excepte en el paisatges de zones verges (que existeixen a la mediterrània) es poden distingir els elements naturals i els culturals (arbres i cases, per exemple) o els efectes de l'intervenció humana (com els conreus). El fet de que els tals elements estiguin realment integrats, és a dir que formin part d'un sistema que funciona i que, per tant, reflexin un ordre (de la mateixa manera que les diferents parts d'un cotxe no estan posades de qualsevol manera, sinó de la manera que exigeix el funcionament) ja no és cosa que es vegi a simple vista, sinó que per a entendre-ho és necessari estudiar el funcionament del territori implicat.

Si ens situam en mig d'un pla o en mig d'una vall o al cucui d'una muntanya i estenem la vista al nostre entorn, el que veim i també el que percebim pels altres sentits (cants d'ocells per l'oït, olors per l'olfat, sensació de calor, de fret, d'homitat, etc. per la pell) és el paisatge. El mateix passa si ens situam a un

Fig. 4.- Influència de l'entorn sobre els monuments històrics. Dues perspectives de la Torre de Porto Pi. A una es veu revololtada de vegetació, a l'altra "enmarcada" i quasi anul·lada per un edifici modern (Foto M. Morey).

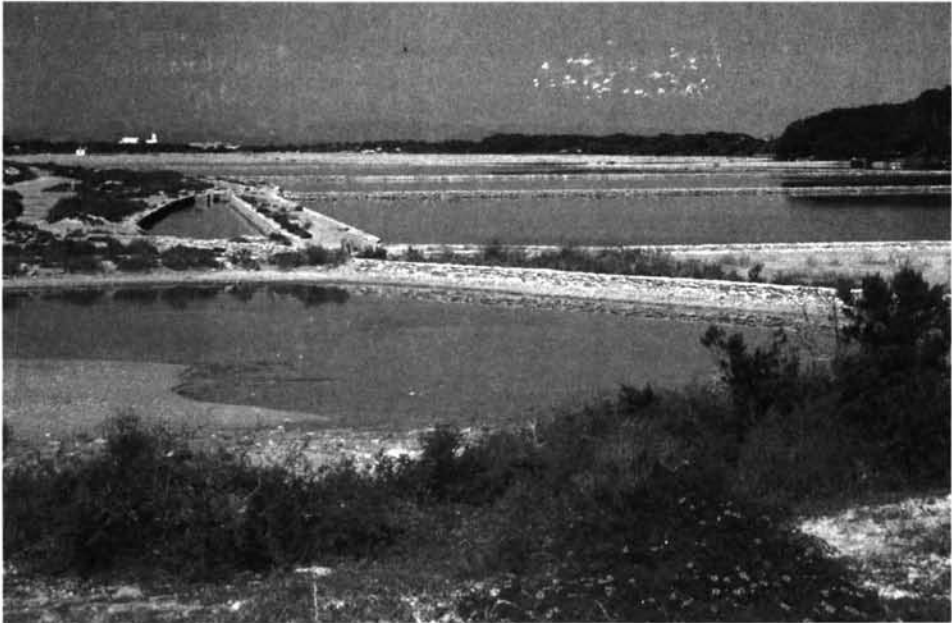

Fig. 5.— El conjunt d'estanys de les Salines de'n Marroig, vora S'Estany Pudent a Formentera, com a exemple d'integració harmònica dels ambients natural, cultural i —fins fa poc temps— socio-econòmic. Al fons, el Molí de sa Sal, conservat gràcies a la seva transformació en restaurant (Foto M. Morey).

d'un poble o ciutat, essent en aquest cas un paisatge urbà. Una de les característiques essencials de tot paisatge és la dinamicitat, el canvi. A un paisatge tot canviant, el que passa és que la velocitat de canvi és molt variable d'uns processos als altres, des de les coses que poden canviar en qüestió de minuts o segons, com el conjunt de núvols, fins a les que poden necessitar milions d'anys per fer-se notar, com els processos geològics d'erosió de les muntanyes. En virtut d'aquestes diferents velocitats de canvi i de l'equilibri entre les forces "constructores", com són a nivell geològic les forces orogèniques i a nivell humà la major part de les activitats, com per exemple, la construcció d'edificis, i les forces "destructores", com són a nivell geològic el clima i a nivell humà, per exemple, les guerres, el paisatge actual és el reflexe de tot el que ha passat a en aquell territori al llarg dels anys.

Per a una correcta interpretació del paisatge és necessari seguir les etapes geològiques per a fer una bona interpretació geomorfològica; però no és suficient, perquè hi ha que tenir en compte també les activitats —a escala més ràpida— de l'home, així que hi ha que estudiar l'història d'aquell lloc, els canvis d'ús del sòl i l'arqueologia i les construccions de les diferents èpoques. Això és particularment important a àrees de fort dinamisme, com poden ser les albuferes, salobrans, estanys i sistemes dunars, entre altres (Menanteau y Pou,

1977). La conservació d'aquests espais inclou necessàriament la consideració conjunta del patrimoni natural i el cultural, ja que no es pot entendre un sense recórrer a l'altra.

Menció especial mereixen, en el cas de les Balears, els "paisatges rurals" i molt particularment els que inclouen parets seques o marjades, generalment amb parts, a manera d'illes, de vegetació natural. En aquests cassos el patrimoni cultural i el natural es troben quasi indisolublement units. També passa així en el cas dels salobrans ocupats per salineres (Figura 5).

LES AREES DE PROTECCIÓ AMBIENTAL: NECESSITAT DE PROTECCIÓ CONJUNTA DEL PATRIMONI NATURAL I CULTURAL

Per a acabar, i a manera de síntesi, voldria fer referència a les denominades Arees Naturals o Espais Naturals a Protegir a Balears. Al treball dirigit per mi) que és un dels dos que s'estan usant per a la elaboració definitiva d'aquestes àrees al parlament (Morey, Borrás, Chacártegui i altres, 1987) la paraula "natural" no és sinònima de "silvestre", de manera que varem intentar evaluar nosos el patrimoni anomenat natural en el sentit de silvestre, sinó també el patrimoni cultural, ja que en l'evaluació es tenen en compte tota mena de valors culturals, incloent els llocs històrics.

Dels 73 espais naturals seleccionats, un quaranta per cent tenen valors culturals alts, un altra quaranta per cent els tenen mitjans i sols el vint per cent restant els tenen baixos, el que demostra la forta integració a nivell territorial del patrimoni natural i el cultural. Aquesta integració s'explica perquè les activitats i construccions humanes no es poden situar a qualsevol lloc, sinó que estan condicionades per les característiques físiques i biològiques del territori (atalaies dalt del turons, santuaris a llocs singulars, etc.), de la mateixa manera que al dissenyar un cotxe no es pot posar el volant a qualsevol lloc, perquè "quedi bé", sinó allà on sia funcional, amb el que tornam a l'idea de sistema.

Finalment, voldria recordar que fa onze anys, quan era professor de la Universitat d'Oviedo, me varen convidar a participar a un Simposi paregut a aquest, que es titulava "I Semana del Patrimonio Artístico Asturiano". En aquell moment vaig tractar, sobre tot, de la necessitat de planificar el territori i d'incloure els valors ambientals i els culturals a les Avaluacions de l'Impacte Ambiental (MOREY, 1978). Es una bona senya que avui aquest punt ja sigui del domini públic i fins i tot ja estigui legislat, de manera que no faci falta insistir en ell. El progrés és realment notable. Però, a la vista de les llacunes que té encara la legislació sobre aquest punt i la manera com s'aplica en massa ocasions, no hi serà de més aprofitar aquesta avinentesa per a recordar a totes les persones amb responsabilitat de govern, l'extraordinària importància de conservar, respectar i restaurar, si és necessari, "conjuntament" el patrimoni natural i el cultural, com el més valuós que té un país i com a parts indissolubles d'un únic sistema territorial que hem de trametre en bones condicions als nostres descendents.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, J.A., MOYA, S. y ROCA, Ll. 1975. *Les Quimeres del passat*. Els vertebrats fòssils del Plio-Quaternari de les Balears i Pitiüses. Mon. Cien. 1, Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- COLOM, G. 1964. *El medio y la vida en las Baleares*. Gráficas Miramar. Palma de Mallorca.
- DARDER PERICAS, B. 1928. Els factors geològics de la bellesa de Mallorca. *La Nostra Terra*, 4: 137-142.
- GONZALEZ BERNALDEZ, F. 1981. *Ecología i Paisaje*. H. Blume Ed. Madrid.
- IUCN 1980. Estrategia Mundial para la Conservación. IUCN, PNUMA, WWF. Morges. Suissa.
- MENANTEAU, L. et POU, A. 1977. Les Marismas du Guadalquivir: Apport de le télédétection et de l'archéologie à la reconstruction d'un paysage. *Caesarodunum*. Université de Tours: 1-19.
- MIRO, J. 1987. *The case of the reluctant inheritor*. I. Jornades d'Intel·ligència Artificial. Centre d'Estudis avançats de Blanes, Girona (C.S.I.C).
- MOREY, M. 1978. Patrimonio artístico y patrimonio natural: la planificación ecológica como síntesis. En: *I Semana del Patrimonio Artístico Asturiano. Ponencias e Intervenciones*. Caja de Ahorros de Asturias. Oviedo. Pags. 39-47.
- MOREY, M. 1987. El paisatge. *Entorn*, 1: 5-9.
- MOREY, M. BORRAS, M.A., CHACARTEGUI, G. i altres. 1987. *Espacios Naturales de Baleares. Evaluación de 73 Areas para su protección*. INESE-Govern Balear. Palma de Mallorca.
- RIFKIN, J. 1987. *Entropia: Uma Visao Nova do Mundo*. Universidade do Algarve. Faro. Portugal.
- UNESCO-MAB. 1989. Island heritage. En: *Man belongs to the Earth*. UNESCO. París.

COMUNICACIONS A LES PONÈNCIES

Aspectos penales de la protección del Patrimonio Histórico-Artístico

ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ

Vocal de ARCA. Profesor ayudante de Historia del Derecho y de las Instituciones. Universitat de les Illes Balears.

Sumario. I Introducción, II Protección Penal y Constitución, III Disposiciones aplicables en la legislación penal vigente, IV El concepto de Patrimonio Histórico en la legislación, V La regla "Non bis in idem", VI Consideraciones críticas.

I. INTRODUCCIÓN

El Patrimonio Histórico-Artístico no se hallará convenientemente protegido mientras no exista una adecuada conciencia social. Los atentados que contra él se cometen son todavía graves y numerosos. En este sentido hay que convenir con Tomás-Ramón Fernández en que si las medidas de policía y las técnicas de intervención no van acompañadas de una adecuada acción de fomento, su protección no llegará a estar suficientemente garantizada; "Imponer el deber de conservar, que es pesada carga, sin ofrecer al mismo tiempo a los obligados a ello alicientes y compensaciones adecuadas es una actitud condenada de antemano al fracaso"¹. A pesar de las medidas previstas en el capítulo VIII de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, no es mucho lo que se ha avanzado en este terreno².

---

¹ FERNÁNDEZ, Tomás Ramón. *La legislación española sobre el Patrimonio Histórico-Artístico. Balance de la situación de cara a su reforma*, en RDU nº 60 (1978), p. 32.

² Sobre el régimen del Patrimonio Histórico introducido por la Ley 16/1985 pueden consultarse las siguientes obras: BENITEZ DE LUGO y GUILLEN FÉLIX. *El Patrimonio Cultural Español*, Granada, 1988; GARCIA ESCUDERO y PENDÁS GARCIA. *El nuevo régimen jurídico del Patrimonio Histórico Español*, Madrid, 1986; BELADIEZ ROJO, Margarita. *Régimen especial de protección de los inmuebles del Patrimonio Histórico Español*. En "Tratado de Derecho Municipal", Madrid, 1988. t.II cap. XLVI.

Por otra parte, las sanciones administrativas no llegarán a ser un adecuado instrumento de prevención de las infracciones, en tanto no consigan eliminar la rentabilidad de las mismas, o como escribía vehementemente Arribas Briones en 1978 "que los propietarios de los bienes, aunque sean un ente público, en ningún caso puedan salir beneficiados por su desidia y mucho menos por los hechos consumados"³, cosa que si era imposible conseguir mediante las multas del art. 86 del Reglamento de Disciplina Urbanística,⁴ la experiencia demuestra que tampoco acaba de lograrse a través de las sanciones previstas en el art. 76 de la vigente Ley de Patrimonio, pese a que el importe de las multas se eleva hasta el tanto al cuádruplo del valor del daño causado, y se establecen unas cantidades considerablemente altas para el caso de que éste no sea evaluable económicamente.

Más eficaz puede resultar para prevenir los daños a los bienes inmuebles, la obligación de reconstruir recogida en los arts. 20-4 y 23 de la Ley 16/1985 y en el art. 30-1 del RDU. Reconstruir lo indebidamente destruido rara vez será rentable para el propietario. No obstante la medida resulta paradójica puesto que entra en conflicto con los criterios del art. 39-2 de la propia Ley de Patrimonio, que viene a recoger, por la vía de la *carta del Restauero*, las teorías eclécticas de Camilo Boito en materia de restauración⁵. Señala el citado artículo que

"en el caso de bienes inmuebles, las actuaciones (...) irán encaminadas a su conservación, consolidación y rehabilitación, y *evitarán los intentos de reconstrucción*, salvo cuando se utilicen partes originales de los mismos y pueda probarse su autenticidad. Si se añadiesen materiales o partes indispensables para su estabilidad o mantenimiento, las adiciones deberán ser reconocibles y evitar las confusiones miméticas".

Como puede observarse, la Ley 16/1985 es poco favorable a las reconstrucciones. En cualquier caso el mandato de utilizar partes originales, según demuestran las experiencias recientes, en contados casos podrá hacerse efectivo.

En conformidad con lo hasta aquí expuesto, la debida protección del Patrimonio Histórico exige que se tenga que acudir a la "ultima ratio legis", a la vía penal. Sólo las soluciones de tipo penal, previstas por otra parte en la propia Constitución de 1978, pueden garantizar el cumplimiento de los fines de prevención general, y aun de ejemplaridad en el sentido que le da al término Antón Oneca⁶. La imposición de sanciones penales a ciertos contraventores de las

³ ARRIBAS BRIONES, Pedro. *Los catálogos del art. 25 de la Ley del Suelo*, en RDU nº 54 (1977), p. 60.

⁴ El art. 86 del reglamento de Disciplina Urbanística castiga con multa del doble del valor de lo destruido a quienes derriben o desmontaren edificaciones, construcciones o instalaciones que sean objeto de protección especial por su carácter monumental, histórico, artístico, arqueológico, cultural, típico o tradicional. Sobre la deficiente protección que comporta, vid. GARCIA BELLIDO, Javier. *El deber de conservación y la ruina urbanística*, en "Curso de rehabilitación", C.O.A.M., Madrid, 1986, p. 250.

⁵ Sobre la influencia de la Carta de Restauero en la Ley de Patrimonio de 1933, de la que el actual art. 39-2 es heredero directo, vid. CAPITEL, Antón. *Metamorfosis de monumentos y teorías de la restauración*, Madrid, 1988, p. 37. Sobre las teorías de Boito, además de la obra citada, vid. MORATA SOCÍAS, José. *La teoría de los Centros Históricos*, en QUADERNS ARCA, nº 1, Palma de Mallorca, 1988.

⁶ ANTON ONECA. *La prevención general y la prevención especial en la teoría de la pena*, Salamanca, 1944.

normas protectoras del Patrimonio Histórico, puede desempeñar una importante labor incluso en la conformación de la conciencia social respecto a tal materia.

II. PROTECCIÓN PENAL Y CONSTITUCIÓN

La Constitución Española de 1978 dedica su art. 46, dentro del capítulo tercero ("de los Principios Rectores de la Política Social y Económica"), del título I ("de los Derechos y Deberes Fundamentales"), a la conservación del Patrimonio Histórico, Cultural y Artístico. Lo más novedoso del mismo, ya que no presenta precedentes en el constitucionalismo español, ni equivalentes en el derecho comparado, es su último inciso: "La ley penal sancionará los atentados contra este patrimonio", que si bien se mantuvo intacto durante todo el proceso de elaboración de la norma constitucional, ha sido objeto de duras críticas por parte de los comentaristas, casi con la sola excepción de Tamames⁷, especialmente por los que proceden del ámbito de los estudiosos del Derecho Penal.

En este sentido, Oscar Alzaga⁸, señala en sus comentarios al art. 46, lo innecesario de la previsión de la sanción penal, crítica esta a la que califica de "formal". Sin embargo, en las críticas de los penalistas, se dejan entrever discrepancias de fondo. Así, Gimbernat⁹, comentando el mandato del art. 45-3, que referido al medio ambiente, presenta identidad de razón con el art. 46, afirma que "imponer constitucionalmente que esa protección deba ser una penal supone desconocer varias cosas. En primer lugar que la protección penal ni es la única que puede dispensar el Estado, ni es siempre la más eficaz, a veces se convierte en auténticamente contraproducente. En segundo lugar que un precepto así se opone a la tendencia absolutamente dominante en la ciencia y legislaciones penales actuales a la discriminización de conductas. Finalmente que no se debe atar demanios constitucionalmente al legislador penal en un muy discutido y discutible tema de política criminal". En sentido parecido se expresa Vaello¹⁰, que califica de auténtico dislate este último inciso del art. 46, considerando que denota una actitud precipitada y extravagante. A juicio de Vaello, el constituyente no ha tenido en cuenta que el Derecho Penal debe actuar siempre como "ultima ratio", limitando su aplicación a los ataques más graves contra los más básicos valores del orden social.

Sin duda el mandato del art. 46, que en palabras de Entrena Cuesta "constituye expresivo testimonio de la conciencia que tiene el legislador de la gravedad de tales atentados y de la necesidad de frenarlos"¹¹, adolece del grave defecto formal que se le imputa. Sin embargo, la inclusión de la obligación por parte de los poderes públicos de conservar y enriquecer el Patrimonio Histórico-Artístico, entre los principios básicos de la política social y económica, implica,

⁷ TAMARES, Ramón. *Introducción a la Constitución Española de 1978*, Madrid, 1980, p. 82.

⁸ ALZAGA, Oscar. *La Constitución Española de 1978*, Madrid, 1978, p. 328.

⁹ GIMBERNAT, Enrique. Citado por Alzaga, op. cit., p. 326.

¹⁰ VAELO ESQUERDO, Esperanza. *La defensa del patrimonio histórico-artístico y el derecho penal en "Derecho y proceso. Estudios de homenaje al profesor A. Martínez Bernal"*. Murcia, 1980 pp. 697-698. Esta sigue siendo la más reciente monografía sobre la protección penal del Patrimonio Histórico-Artístico.

¹¹ ENTRENA CUESTA, Rafael. En *Comentarios a la Constitución española de 1978*, dirigidos por Garrido Falla. Madrid, 1986, p. 828.

como apunta Pérez Luño¹² la configuración del derecho de los ciudadanos a participar en los bienes de la historia, el arte, y la cultura, como un derecho fundamental, conectado con todas aquellas normas constitucionales dirigidas a garantizar el pleno desarrollo de la personalidad.

Consecuentemente, la defensa del Patrimonio Histórico-Artístico supone la defensa de uno de los más básicos valores del orden social. Sólo los ataques más intolerables contra el mismo serán objeto de sanción penal, contra los restantes serán suficientes las sanciones previstas en la legislación de carácter administrativo y urbanístico. Esta debe ser y ha sido la interpretación que ha hecho el legislador del mandato del art. 46, por más que éste, a diferencia del art. 45-3, cuyo parentesco con el que nos ocupa ya hemos señalado, no recoja una alusión directa a las sanciones administrativas.

III. DISPOSICIONES APLICABLES EN LA LEGISLACIÓN PENAL VIGENTE

El mandato del art. 46 de la Constitución no ha supuesto la tipificación de un delito autónomo contra el Patrimonio Histórico-Artístico. La protección penal del mismo sigue actuándose a través de diversos tipos preexistentes, en los que el bien jurídico tutelado es otro, y la circunstancia de que los bienes que constituyen el objeto material del delito pertenezcan al Patrimonio Histórico Español actúa como agravante o da lugar a un tipo cualificado.

Es cierto, como ha señalado Vaello¹³, que resultaría difícil reconducir a una fórmula general de incriminación las diferentes formas en que pueden cristalizar los ataques a los bienes del Patrimonio Histórico, "sin que se dejen de apreciar ciertas lagunas o se caiga en el gravísimo error de conminar con idéntica pena supuestos de entidad muy diversa". Pero, como veremos, la dispersión, insuficiencia y mala sistemática de la protección que dispensa la legislación penal, exigen una revisión.

Los preceptos vigentes que directa o indirectamente tratan de proteger el Patrimonio Histórico se hallan ubicados en el título XIII ("de los delitos contra la propiedad"), del libro II del Código Penal, así como en la Ley orgánica 7/1982, de 13 de julio, que modifica la legislación en materia de contrabando y regula los delitos e infracciones administrativas en la materia.

I. EL CÓDIGO PENAL

1.1. *Agravantes específicas*

Entre los delitos contra la propiedad, los arts 506-7 y 516-2 establecen sendas agravantes para el robo y el hurto, cuando recaen sobre cosas "de valor his-

¹² PÉREZ LUÑO, Antonio E. *Comentarios al artículo 46. Patrimonio Histórico, Artístico y Cultural*. En "Comentarios a las leyes políticas", dirigidos por Oscar Alzaga. Revista de derecho público, Madrid, 1984. t.IV, pp. 283-309.

¹³ VAELLO, op. cit., p. 704.

tórico, cultural o artístico". Ambas agravantes, introducidas por la Ley Orgánica 8/1983, de 25 de junio, responden al mandato del art. 46 de la Constitución. A pesar de ello, el bien jurídico protegido en ambos delitos es el derecho de propiedad más que los intereses colectivos. En cualquier caso pensamos que no suponen una mejor protección del Patrimonio Histórico, puesto que se trata de delitos que, en la práctica, se persiguen por la lesión patrimonial que entrañan, de modo que la consideración del objeto material juega aquí con fines retributivos. El plus de pena no comporta un plus de prevención.

En cuanto al delito de estafa, algún autor, como Bajo¹⁴, considera que el Patrimonio Histórico-Artístico está comprendido entre los "bienes de reconocida utilidad social" que dan lugar a la agravante del art. 529-1. Más acertada nos parece, sin embargo, la interpretación de Vives Antón¹⁵, según la cual de la redacción del artículo se desprende que sólo puede ser equiparados a aquellos, los bienes análogos a los de primera necesidad. Consecuentemente, en el supuesto de que el delito de estafa recaiga sobre bienes del Patrimonio Histórico, será de aplicación la agravante genérica del art 563 bis a) (a la que nos referimos más adelante) y, en su caso, como apunta Fernández Albor¹⁶, podrá existir un concurso ideal con los delitos de daños o incendio.

1.2. Delito de daños

Las más importantes disposiciones penales a través de las cuales se puede ejercer la protección del Patrimonio Histórico se hallan recogidas en el capítulo IX, dedicado al delito de daños. A pesar de la tan criticada definición del art. 557, el propio articulado distingue dos principales modalidades, según que el objeto material pertenezca o no al sujeto activo: daños en cosa propia y daños en cosa ajena.

a) Daños en cosa ajena

Con respecto a los daños en cosa ajena, el art. 558-5ª establece un subtipo agravado en el caso de que el daño se produzca "en un archivo, registro, museo, biblioteca, gabinete científico, institución análoga o en el patrimonio histórico-artístico nacional", al que apareja una pena de prisión menor, para el caso de que su importe exceda de 250.000 p setas, correspondiendo arresto mayor, según el art. 559, cuando sea inferior a éste pero superior a 30.000.

La circunstancia fue introducida en la reforma de 1963 atendiendo a las demandas de la doctrina. Hasta la fecha, la protección de las obras pictóricas y otros bienes del Patrimonio Histórico debía ejercitarse a través del subsistente art. 561:

"A los que destruyeren o deterioraren pinturas, estatuas u otros monumentos públicos, de utilidad u ornato, se les aplicará la pena de arresto mayor y multa de 30.000 a 300.000 pesetas"¹⁷.

¹⁴ BAJO FERNANDEZ, Miguel. *Manual de derecho penal. Parte especial*, t. II, Madrid, 1987, p. 192.

¹⁵ VIVES ANTON, T.S. en *Derecho penal. Parte especial*, coordinado por T.S. Vives Antón. Valencia, 1988, p. 878.

¹⁶ FERNANDEZ ALBOR, Agustín. *El Patrimonio Histórico y su protección penal*, en "Homenaje a Antón Oneca", Salamanca, 1982, p. 707.

¹⁷ El texto de art. 561 reproduce su versión actual con las cantidades actualizadas.

Contra tal situación, ya en 1944, alzaba su voz Quintano Ripollés¹⁸ con duras palabras: "La claridad de este precepto excusa todo comentario, a no ser el de la protesta por su inicua benignidad, delatora de un incomprensible menosprecio por los valores estéticos. Pensar que la destrucción de "Las Meninas" de Velázquez pudiera purgarse con dos meses y un día de arresto, es algo que raya con el más incalificable de los beocismos y que reclama una inmediata revisión ya que las mutilaciones en obras de arte por fanatismo, erostratismo o simplemente por capricho vandálico no son tan inverosímiles como pudiera parecer. No sería mucho pedir que, por lo menos, se incluyesen estos daños entre los privilegiados del artículo 558".

La inclusión de la circunstancia 5ª contribuyó, en buena medida, a paliar aquel defecto. En la actualidad, la Ley 16/1985 ha precisado el concepto de Patrimonio Histórico y ha establecido reglas que vienen a ampliar el juego del art. 558. Piénsese por ejemplo en los yacimientos arqueológicos. El carácter de dominio público que el art. 44-1 de la Ley atribuye a los objetos y restos materiales de los mismos, supone la aplicación de este artículo, aun en el caso de que se hallen en terrenos de propiedad privada y sean los titulares de la misma los responsables de su destrucción o menoscabo. Así, la pena que corresponde, agravantes aparte, es la de prisión menor y no la más benigna de arresto mayor que resultaría de la aplicación del art. 562.

La persistencia del art. 561, y su correlativa falta del art 579, plantean, sin embargo, algunos problemas concursales. A nuestro juicio, tras la aprobación de la Ley 16/1985 debe entenderse que los bienes del Patrimonio Histórico-Artístico se hallan protegidos por el art. 558, de forma que el art. 561 sólo puede considerarse referido a aquellas pinturas, estatuas y otros bienes semejantes que no reúnen los valores propios del Patrimonio Histórico, Artístico y Cultural, o a aquellas que reuniéndolos no alcanzan el importe de 30.000 pesetas del art. 559.

Por último, el art. 560, referido a los papeles y documentos, establece una extraña distinción con respecto a los restantes daños en cosa ajena. Así, el incendio o destrucción de bienes integrantes del patrimonio documental, cuyo valor no fuere estimable, será castigado con las penas de arresto mayor y multa de 30.000 a 300.000 pesetas.

b) *Daños en cosa propia*

Los daños en cosa propia se hallan tipificados en el art. 562:

"El que intencionadamente y por cualquier medio destruyere, inutilizare o dañare una cosa propia de utilidad social o de cualquier otro modo la sustrajere al cumplimiento de los deberes legales impuestos en servicio de la economía nacional, será castigado con las penas de arresto mayor y multa de tanto al triple del valor de la cosa o del daño producidos, sin que pueda la multa bajar de 30.000 pesetas".

¹⁸ QUINTANO RIPOLLES, A. *Comentarios al Código penal*, t.I, Madrid, 1946. p. 493.

El precepto, a diferencia de los anteriores, excluye la comisión culposa y admite cualquier medio para llevar a cabo de acción delictiva, lo que incluye los incendios.

El aspecto del art. 562 que ha sido más criticado es el de su ubicación, puesto que resulta evidente que el bien jurídico protegido en el mismo no es el derecho de propiedad. Tampoco puede defenderse, como ha hecho Rodríguez Devesa¹⁹ que sea la economía nacional. Más bien se trata de la función social de la propiedad, en la que hay que entender incluidos los deberes legales de los propietarios respecto a los bienes histórico-artísticos de los que son titulares, fundamentalmente el deber de conservación.

El artículo, acaso sea el instrumento más idóneo de cuantos recoge el Código Penal en orden a la protección del Patrimonio Histórico, puesto que sanciona una conducta que constituye el más peligroso enemigo del mismo. La provocación de ruina con fines de especulación inmobiliaria. A pesar de que sobre el precepto se ha podido escribir, todavía en 1985, que ha sido "increíblemente olvidado en la práctica totalidad de la jurisprudencia sobre ruinas"²⁰, la sentencia del Tribunal Supremo de 12 de mayo de 1969, declaró aplicable el artículo a aquellas personas que artificialmente buscan el estado de ruina de las viviendas de las que son propietarios.

1.3. *Agravante genérica*

Para terminar el análisis de las disposiciones protectoras del Patrimonio Histórico recogidas en el Código Penal, debemos referirnos a la agravante genérica del art. 563 bis a).

"Los hechos punibles comprendidos en el presente título serán castigados con la pena respectivamente señalada a los mismos, impuesta en el grado máximo, o con la inmediatamente superior engrado, al arbitrio del tribunal, según las circunstancias y gravedad del hecho, las condiciones del culpable y el propósito que éste llevare, siempre que las cosas objeto del delito perseguido fueren de relevante interés histórico, artístico o cultural".

La agravante ha sido criticada por la doctrina debido a la extensión de las penas a la que puede dar lugar, y que según Rodríguez Devesa²¹ "permite llegar en muchos casos a penas de reclusión mayor y de reclusión menor". La desmedida extensión, efectivamente, puede producirse si se entiende literalmente que la agravante afecta a todo el título XIII. Sin embargo, esta amplitud ha sido puesta en entredicho por algunos autores. Así Bajo²², en virtud de una interpretación histórica considera que la aplicación de la misma debe contraerse a los delitos de daños según lo preceptuado por la Ley de Bases de 23 de diciembre de 1961, que fue transgredida en este punto por la reforma de 1963.

¹⁹ RODRIGUEZ DEvesa, José M^a. *Derecho Penal español. Parte especial*. Madrid, 1986, p. 338.

²⁰ GARCIA-BELLIDO, Javier. op. cit. p. 249.

²¹ RODRIGUEZ DEvesa, José M^a op. cit. p. 328.

²² BAJO FERNANDEZ, Miguel. op. cit. p. 26.

Es más, por el principio de especialidad, la introducción de las agravantes 7ª del art. 506 y 2ª del art. 516 supuso la exclusión de la agravante genérica respecto a los delitos de robo y hurto.

En cualquier caso, la sentencia del Tribunal Supremo de 18 de junio de 1979, única jurisprudencia en la materia, aplicó el art. 563 bis a) a un delito de incendio del art. 549-1, castigado con la pena de prisión mayor.

Por otra parte, en contra de lo que parece opinar Muñoz Conde²³, lo que queda al arbitrio del tribunal es la aplicación del grado máximo o de la pena superior en grado, según las circunstancias que concurren, pero no la agravación misma.

La crítica de Rodríguez Devesa, basada en que el interés histórico, artístico o cultural se refleja en el valor económico que es computado para determinar la pena abstracta, nos parece así mismo inadecuada. Como apunta la citada sentencia de 18 de junio de 1979, es más criticable el sistema cerrado de cuantías de los delitos patrimoniales que el módulo cualitativo de valor que establece el artículo que comentamos.

Finalmente, coincidimos con Bajo²⁴ cuando afirma que el art. 563 bis a), pese a ser anterior a la Constitución, responde a la misma preocupación que el art. 46 de ésta. La protección que la Constitución dispensa al Patrimonio Histórico, Artístico y Cultural exige que se castiguen más gravemente los atentados contra el mismo que las lesiones contra bienes que no gozan de tal consideración.

2. LEGISLACIÓN EN MATERIA DE CONTRABANDO

La Ley orgánica 7/1982 de 13 de julio, tipifica en su art. 1-5 la exportación sin autorización de obras u objetos de interés histórico o artístico, siempre que su importe sea igual o superior a un millón de pesetas, como delito de contrabando al que aparece en el art. 2-1 las penas de prisión menor, en grado medio o máximo, y multa de tanto al duplo del valor de los géneros o efectos.

Según el art. 5-2 de la Ley 16/1985 se precisa autorización para exportar los bienes del Patrimonio Histórico Español que tengan más de cien años de antigüedad, y en todo caso, los incluidos en el Inventario General previsto en el art. 26 de la misma Ley.

Las exportaciones ilícitas cuyo importe no alcanza un millón de pesetas, ni siquiera mediante la consideración de delito continuado, constituyen una infracción administrativa de contrabando, a la que se remite el art. 75-1 de la Ley de Patrimonio, para cuyo conocimiento son competentes los órganos administrativos señalados por el R.D. 970/1983. En consecuencia, como señala Benítez de Lugo²⁵, la infracción del art. 76-1 de la Ley 16/1985, no podrá ser apreciada en ningún caso por la Administración Cultural.

²³ MUÑOZ CONDE, Francisco. *Derecho Penal. Parte especial*. Sevilla, 1988, p. 198.

²⁴ BAJO, op. cit. p. 48.

²⁵ BENITEZ DE LUGO, Félix, op. cit. p. 421.

IV. EL CONCEPTO DE PATRIMONIO HISTÓRICO EN LA LEGISLACIÓN PENAL

La doctrina discute el concepto de Patrimonio Histórico recogido en la legislación penal. Se trata de conocer cuáles son los concretos bienes de interés histórico, artístico o cultural a los que se extiende la protección de las normas penales.

En el asunto se pueden distinguir dos posturas enfrentadas. Por una parte, autores como Quintero Olivares y Huerta Tocildo sostienen que el concepto de Patrimonio Histórico es un elemento normativo pendiente de valoración. Por otra, Bajo Fernández considera que el carácter de bien de interés histórico, artístico o cultural debe determinarse a partir del concepto normativamente descrito en las disposiciones pertinentes, en definitiva en la Ley de Patrimonio Histórico de 25 de junio de 1985. Según Bajo, la protección penal se limita a los bienes inventariados o declarados de Interés Cultural, en los términos previstos en la Ley.

Por lo que se refiere a los delitos de robo y hurto, la posición de Bajo se fundamenta en que el bien jurídico tutelado es el derecho de propiedad: "El fundamento de la modalidad agravada de hurto del art. 516-2 estriba en la especial protección que el derecho penal ofrece al titular del bien, como contrapartida a los especiales deberes de carácter social que ese bien soporta. En ese sentido, solo aquellos bienes respecto de los cuales el titular tenga especiales deberes frente a la colectividad, constituyen el objeto material de la acción del 516-2"²⁶. Sin embargo no sólo los bienes inventariados o declarados de interés cultural están sometidos a especiales deberes legales. Así respecto a los bienes muebles, el art. 5-2 de la Ley 16/1985 establece la obligación de solicitar autorización previa y expresa a la Administración competente para exportar cualesquiera bienes del Patrimonio Histórico con más de cien años de antigüedad, y el art. 26 del R.D. 111/1986 de desarrollo parcial de la Ley 16/1985, obliga a comunicar a la Administración, antes de proceder a su venta o transmisión, la existencia de determinados bienes del Patrimonio Histórico, a efectos de su inclusión en el Inventario General. En cualquier caso, el deber de conservación, mantenimiento y custodia del art. 36-1 de la Ley 16/1985 es común a todos los bienes del Patrimonio Histórico.

Si cabe hacer tal objeción con respecto a los delitos en los que el bien jurídico tutelado es, en efecto, el derecho de propiedad, más clara nos parece la extensión del objeto material en cuanto a aquellos tipos delictivos mediante los que se protegen los intereses colectivos. Creemos con Vives Antón²⁷ que la ley penal no debe ser interpretada exclusivamente a partir de las normas reguladoras del Patrimonio Histórico, puesto que el interés colectivo al que la norma penal trata de dar protección, ni aumenta ni disminuye por el hecho de que el bien de que se trate se halle o no inventariado. No parece que la protección penal deba quedar mediatizada por la mayor o menor eficiencia de la administración en la elaboración de inventarios.

²⁶ BAJO, op. cit. p. 48

²⁷ VIVES ANTÓN, T.S. op. cit. p. 756.

Pero aun considerando, como Bajo, que el concepto de Patrimonio Histórico debe ceñirse a lo preceptuado por la Ley 16/1985, no creemos que pueda circunscribirse a los bienes que son objeto de protección formal. El art. 1-2 de la Ley señala que

“Integran el patrimonio Histórico Español lo inmuebles y objetos muebles de interés artístico, histórico, paleontológico, arqueológico, etnográfico, científico o técnico. También forman parte del mismo el patrimonio documental y bibliográfico, los yacimientos y zonas arqueológicas, así como los sitios naturales, jardines y parques, que tengan valor artístico, histórico o antropológico”.

La definición del ámbito de actuación de la Ley, como ha señalado Alemany Pou,²⁸ consagra de forma clara un sistema de protección material que opera con conceptos jurídicamente indeterminados. El interés histórico, artístico o cultural es en la Ley un concepto abstracto que no puede contraerse a los bienes inscritos en un registro administrativo. En consecuencia, su determinación deberá llevarse a cabo por el intérprete.

A pesar de todo, conviene precisar que ni siquiera en el caso de que se considere que la tutela penal afecta únicamente a los bienes formalmente protegidos, se puede limitar su eficacia a los inventariados o declarados de Interés Cultural. A tenor de los artículos 11-1 de la Ley 16/1985 y 29 del R.D. 111/1986 los bienes que tienen incoado expediente para su declaración de Interés Cultural o su inclusión en el Inventario General, gozan de semejante tutela. Así mismo, en conformidad con la sentencia del Tribunal Supremo de 13 de junio de 1983, la declaración de todo un conjunto como signo de protección por circunstancias histórico-artísticas, determina la asignación de tal calificación a cada uno de los inmuebles situados en el perímetro salvo exclusión. Por último, la protección penal debe hacerse extensiva a los edificios incluidos en los catálogos urbanísticos de bienes culturales, regulados en el art. 25 de la Ley del Suelo y que como señala Carceller Fernández²⁹ no pueden ser considerados independientes de los inventarios del Patrimonio Histórico.

Finalmente, acaso la agravante del art. 563 bis a) pueda ser interpretada en un sentido más restrictivo puesto que se refiere a “bienes de relevante interés histórico, artístico o cultural”. No obstante, tampoco en este caso es lícito circunscribir su objeto a los bienes declarados de Interés Cultural, a los que el art. 1-3 de la ley 16/1985 se refiere como a “los más revelantes del Patrimonio Histórico Español”.

V. LA REGLA “NON BIS IN IDEM”

La regla “Non bis in idem”, que prohíbe la duplicidad de sanciones a una misma persona, por un mismo hecho y con un mismo fundamento, constituye un Principio General del Derecho implícitamente recogido en el art. 25 de la

²⁸ ALEMANY POU, JOSÉ LUIS. *La protección del Patrimonio Histórico no catalogado*, en QUADERNS AICA n.º 4. Palma de Mallorca, 1988.

²⁹ CARCELLER FERNÁNDEZ, A. *Manual de Disciplina Urbanística*. Madrid, 1983. p. 66.

Constitución Española³⁰. Su incidencia con respecto al tema que nos ocupa viene determinada por las circunstancias de que la Ley 16/1985 en su art. 76 establece sanciones administrativas para determinadas acciones y omisiones, que a su vez pueden ser subsumidas en algunos de los tipos delictivos que hemos analizado.

Como consecuencia del principio, el sujeto a quien le haya sido impuesta una pena o una sanción administrativa por tales hechos, no podrá ser castigado doblemente. Como establece la sentencia del Tribunal Constitucional de 30 de enero de 1981, cualquiera que sea la autoridad que primero haya impuesto la sanción, será ésta la única que efectivamente se aplique. De este modo la existencia de una sanción administrativa firme supone la exclusión de la pena correspondiente.

Sin embargo, la mayor protección que a los bienes jurídicos dispensa el Código Penal, da lugar a que en el caso de colisión entre infracción administrativa y delito o falta, la preferencia corresponda al Derecho penal frente al Derecho administrativo sancionador. La importante sentencia del Tribunal Constitucional de 3 de octubre de 1983 ha venido a refrendar este principio de subordinación, en virtud del cual la Administración, en el caso de que los hechos puedan ser constitutivos de delito o falta, no puede actuar en tanto no lo hayan hecho los tribunales de justicia. La Administración viene obligada a abstenerse de todo procedimiento y a dar traslado a la jurisdicción ordinaria, a quien, a tenor del art. 10 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal corresponde el conocimiento de las causas y juicios criminales. La solución es la más congruente con lo establecido en el art. 10 de la Ley Orgánica del Poder Judicial. Si los tribunales de justicia deben suspender los procedimientos hasta que los tribunales del orden jurisdiccional penal se hayan pronunciado sobre las cuestiones prejudiciales penales que resultan imprescindibles para dictar el fallo, parece inexcusable que los órganos administrativos observen la misma regla³¹.

La propia legislación que establece sanciones administrativas, en previsión de conflictos de esta naturaleza, recoge el principio de subordinación. Ejemplo de ello lo constituye el art. 76 de la Ley General Tributaria, para el supuesto de colisión con un delito fiscal, y en este sentido hay que interpretar lo dispuesto por el art. 76-1 de la Ley 16/1985, cuando establece que "salvo que sean constitutivos de delito o falta, los hechos que a continuación se mencionan constituyen infracciones administrativas".

Cuando se produce un atentado contra el Patrimonio Histórico-Artístico, el órgano administrativo competente puede iniciar el expediente sancionador previsto en el art. 77-1 de la Ley 16/1985, pero en el caso de que los hechos puedan ser constitutivos de delito o falta deberá suspender el procedimiento y dar traslado a la jurisdicción ordinaria. En caso de reapertura posterior del expediente administrativo, la Administración queda obligada a respetar el planteamiento fáctico realizado por los tribunales.

³⁰ Vid. el más reciente estudio sobre la regla "Non bis in idem": GARCÍAS PLANAS, Gabriel, *Consecuencias del principio "non bis in idem"* en ACPDP vol. XLII (1989) pp. 109-123.

³¹ En el mismo sentido vid. el art. 4-1 de la Ley de la Jurisdicción Contencioso-Administrativa de 27 de diciembre de 1956.

En este punto debemos señalar que son contados los casos en los que los tribunales del orden jurisdiccional penal han conocido de atentados contra el Patrimonio Histórico por traslado de la Administración. Salvo en aquellas ocasiones en las que la lesión ha supuesto así mismo un perjuicio a la propiedad privada, quienes se han visto obligados a interponer querrela criminal han tenido que ser asociaciones para la defensa del Patrimonio Histórico-Artístico, o particulares especialmente concienciados.

VI. CONSIDERACIONES CRÍTICAS

La notoria escasez de jurisprudencia penal en materia de Patrimonio Histórico revela una grave contradicción. De poco sirven las disposiciones protectoras si las acciones que únicamente resultan lesivas para los bienes de interés histórico, artístico y cultural quedan casi siempre impunes, mientras que aquellas que comportan un atentado contra el derecho de propiedad son rigurosamente castigadas.

En la práctica, los daños en cosa propia pertenencia al Patrimonio Histórico Español no suele ser penalmente perseguidos, a pesar de su frecuencia, y sin embargo, los delitos que implican un cambio dominical de tales bienes son castigados con aplicación de agravantes. Esta situación genera una palmaria injusticia, puesto que, como apunta Vaello "si de lo que se trata es de evitar la destrucción o deterioro de obras de interés cultural, no se llega a comprender con facilidad de que modo les puede afectar determinado tipo de delincuencia patrimonial"³². Es más, en algún caso, aunque ello no deba ser contemplado por el legislador, el delito contra la propiedad puede llegar a ser objetivamente beneficioso para la conservación de tales bienes.

En consecuencia, la más importante objeción que se debe hacer a la actual protección penal del Patrimonio Histórico es su vinculación a los delitos contra la propiedad. El único precepto de la vigente regulación en el que esta confusión queda paliada es el art. 562, a pesar de que, por error de sistemática, se halla ubicado en el capítulo XIII del Código Penal. Sin embargo, su redacción ha sido causa de que la mayoría de los autores que se han ocupado de la protección del Patrimonio Histórico no lo hayan incluido entre las disposiciones aplicables³³.

A nuestro juicio, dejando de lado otros errores de sistemática que deben ser atendidos, la principal preocupación del legislador debe ser la de otorgar al Patrimonio Histórico, Artístico y Cultural la consideración de bien jurídico protegido. La Ley 16/1985 ha venido a superar algunos de los problemas que esta tarea planteaba, definiendo conceptos y estableciendo obligaciones claras y pre-

---

³² VAELO, op. cit. pp. 702-703.

³³ Vid. por ejemplo BENITEZ DE LUGO, Félix. op. cit. y *Legislación sobre Patrimonio Histórico*, edición preparada por Javaier GARCIA FERNANDEZ. Ed. TECNOS, Madrid, 1987.

cisas. En este aspecto se han solucionado algunas de las trabas que para Fernández Albor³⁴ han dificultado una concreta tipificación que dedique al Patrimonio Histórico un título especial o un capítulo dentro de los ya existentes en el Código Penal. Nada obsta, por tanto, al cumplimiento de esta exigencia.

No creemos, sin embargo, que la sustitución de una tutela incompleta y fragmentaria por otra orgánica y unitaria vaya a solucionar el principal defecto de la misma, la escasa efectividad de sus prescripciones. No obstante, puede facilitar la labor de la Administración competente y de una sociedad cada vez más sensibilizada, en la persecución de los atentados contra este patrimonio colectivo.

---

³⁴ FERNANDEZ ALBOR, Agustín. *op. cit.* p. 715.

La defensa del Patrimoni Cultural: Experiència des del Parlament de les Illes Balears

SEBASTIÀ SERRA BUSQUETS

A partir del que preveu l'article 10.20 de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears, especificant com a competència de la Comunitat Autònoma amb potestat legislativa reglamentària i executiva: "Patrimoni Monumental, Cultural, Històric i Paisatgístic d'interés de la Comunitat Autònoma, sense perjudici del que disposi l'article 149.1.8, de la Constitució", les perspectives d'actuació que té el Govern de les Illes Balears en aquesta matèria són molt importants.

També ho són les actuacions parlamentàries, tant a nivell d'iniciatives com de seguiment i control del Govern.

Una primera dificultat amb la que ens trobam a l'hora de plantejar les actuacions necessàries per un control parlamentari rigorós en defensa del Patrimoni Cultural, ve derivada del propi Estatut d'Autonomia i del Reglament del Parlament de les Illes Balears, ja que assenyalen que els períodes de sessions parlamentaris ordinaris són només de quatre mesos cada any. Aquesta és una de les característiques de les autonomies derivades de l'article 143 de la Constitució.

La conseqüència més directa és que el Govern queda amb poques possibilitats de control parlamentari durant una sèrie de mesos, si bé, a partir dels mecanismes "excepcionals" que preveu el reglament i a partir de la feina quotidiana i de la voluntat política, és possible articular iniciatives parlamentàries durant tot l'any, això sí, amb molts de problemes.

Una segona dificultat ve derivada de l'actual legislació de Règim Local que fa que la coordinació amb les institucions autonòmiques en molts de temes quedi en mans de la "voluntat" dels que dirigeixen les diverses institucions. S'ha donat el cas que certs ajuntaments informen parcialment —o fins i tot no informen— dels seus acords al Govern de les Illes Balears, i constatem que el nostre Govern no ha tingut gaires iniciatives reals de coordinació i assessorament de l'ajuntament en matèries de tanta importància com en són un exemple els permisos d'obres.

Hem de reconèixer que en moltes ocasions la voluntat proteccionista de les Comissions del Patrimoni Històrico-Artístic es troben amb dificultats derivades de l'engranatge administratiu i competencial, però sobretot, de la manca de voluntat política proteccionista.

Una tercera dificultat des de l'òptica de la feina parlamentària és la derivada de la composició de les Comissions del Patrimoni Històrico-Artístic i de les Comissions Provincials d'Urbanisme, amb presència hegemònica dels representants del Govern o dels partits que formen el Govern.

Una quarta dificultat és la rapidesa en les actuacions destructives i la lentitud institucional a l'hora d'estudiar demandes proteccionistes.

Els avanços que detectam els darrers temps són diversos. El primer és el del moviment associatiu en defensa del Patrimoni Cultural. GOB i ARCA, estan desvetllant consciències, mobilitzant, donant alternatives i presentant denúncies.

El segon avanç és la creixent sensibilitat ciutadana. En aquest sentit hem de recalcar el paper dels mitjans de comunicació i de diverses entitats. La convocatòria d'aquest Congrés organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana n'és un exemple.

El tercer avanç que detectam és la creixent sensibilitat per part de la judicatura quan hi ha hagut denúncies. Els èxits encara són pocs però significatius i esperançadors. El fet inadmissible és haver d'arribar als jutjats per la defensa del Patrimoni. La recent sentència respecte al camí i els seus voltants de Lluçaleari n'és un exemple. La sentència favorable a l'acció judicial empresa pel G.O.B. és esperançadora.

El quart avanç, si bé aquest molt incipient, és l'ús que han començat a fer alguns ciutadans, de la Comissió de Peticions del Parlament per tal que els organismes responsables (Ajuntament, Comunitat Autònoma, Administració de l'Estat, Consells Insulars,...) siguin més rigurosos. Si bé el resultat de les actuacions de la Comissió de Peticions fins ara no ha tingut gaires resultats, estan davant una nova perspectiva. En el moment que estiguin aprovades definitivament i en funcionament la Llei de Síndic de Greuges de les Illes Balears i la d'Iniciativa Legislativa Popular, fets que esperam es produixin dins el 1990, indubtablement el marc institucional i la participació ciutadana es veuran reforçats.

Un aspecte que pot ésser novedós i esperançadors els seus resultats, és el que fa referència a una resposta donada per la Conselleria de Cultura a la següent Pregunta formulada per l'autor d'aquesta Comunicació el 9 de juny de 1989: "Davant els recents atemptats contra el Patrimoni Històric de les Illes Balears, i després d'observar la necessitat d'uns bons serveis d'inspecció del Patrimoni, pensa la Conselleria de Cultura remodelar els actuals serveis d'inspecció del Patrimoni?".

La resposta publicada al Butlletí Oficial del Parlament de les Illes Balears núm. 61, de 18 de setembre de 1989, no només parla d'aquesta qüestió sinó que anuncia noves línies d'actuació: "La Conselleria de Cultura no té previst de manera immediata la remodelació dels actuals serveis d'inspecció del Patrimoni. Els responsables d'aquesta Conselleria consideram que la tasca que du a terme la Inspecció és satisfactòria i compleix amb escreix la comesa que se li encarrega, a més de les accions que realitza de "motu" propi.

“Una de les mesures que se consideren més positives en ordre de la salvaguarda del Patrimoni Històric de Mallorca, és la posada en marxa d’una Campanya d’Informació destinada a les forces d’Ordre Públic, amb l’objectiu primordial de convèncer als ajuntaments de la necessitat de cooperar amb els organismes competents –en aqueix cas amb la Conselleria de Cultura, Educació i Esports–, adoptant les mesures adients per evitar el deteriorament, pèrdua o destrucció del Patrimoni Històric.

“Així mateix la Conselleria es proposa posar en funcionament un programa d’informació popular a l’objecte que cada persona es converteixi en inspector potencial, ja que el Patrimoni Històric constitueix un llegat de tots els ciutadans”.

A hores d’ara es tractarà d’esbrinar aquestes afirmacions i exigir-ne el seu estricte compliment.

Fet aquest conjunt d’observacions a partir de la pràctica parlamentària, ho serà que a tall d’exemple comentem alguns dels problemes i polèmiques que han existit durant 1989.

En freqüència la lluita proteccionista ha estat una combinació de denúncies d’entitats, bàsicament el G.O.B. i ARCA, grups de ciutadans, important ressò en el mitjàns de comunicació, debats parlamentaris o institucionals i denúncies davant els jutjats.

Els resultats de lluites, com l’intent que no es destruis l’Hostal de l’Arxiduc a Ciutat, han estat negatius. L’Ajuntament de Palma, la Comissió Provincial d’Urbanisme i la Comissió del Patrimoni, no evitaren la demolició, igual que en el cas de Ca n’Alzamora. Hem de recalcar que la Comissió Provincial d’Urbanisme i la Presidència del Govern de les Illes Balears no contestaren el Recurs d’Alçada presentat davant l’autorització de demolició.

La lluita duita endavant –bàsicament pel GOB– respecte a Llucalcari ha estat victoriosa per la sentència recent dels Tribunals, si bé la lluita institucional davant l’Ajuntament de Deià, el Govern de les Illes Balears i la Delegació de Govern de l’Estat, havia estat infructuosa. Curiosament volem destacar que els costos judicials, en aquest cas, són a càrrec del GOB, fet que hem qualificar d’in-sòlit. Esperem que es restitueixi per part dels responsables el mal que s’ha fet a Llucalcari, complint correctament la sentència.

Les lluites respecte a Cala Estellenes no tenen expectatives positives. L’Ajuntament, la Conselleria d’Obres Públiques, Consell Insular, Conselleria de Cultura, no han aturat un projecte que destrueix parcialment la Serra de Tramuntana.

El cas de Muro és el de mai acabar. Les denúncies davant la destrucció del clos urbà de Muro –declarat Conjunt Històric-Artístic pel decret del 2.12.1974– són constants. La destrucció de la Posada de Son Perot, de les Cases de Ses Senyores de Son Font i altres elements de l’arquitectura popular i de l’estructura urbana de Muro.

En aquests casos un dels problemes bàsics és que les demolicions han estat tan ràpides que les possibles actuacions proteccionistes de la Comissió del patrimoni o dels Jutjats es donen o es poden donar quan el mal ja s’ha fet. Els Jutjats tendran les darreres paraules a partir de les actuacions empreses per ARCA i la Conselleria de Cultura a partir de les resolucions de la Comissió del Patrimoni, després dels debats parlamentaris.

Hem de significar en aquests cinc exemples de municipis comandats per forces polítiques diferents, com encara s'està molt lluny pel que hauria de ser la lluita per la defensa del Patrimoni.

Hem volgut incloure com a n'annex a aquestes breus i ràpides observacions, un conjunt de 10 documents d'actuacions parlamentàries que hem emprès durant l'any 1989 respecte a dos temes concrets: l'Hostal Arxiduc i el clòs urbà de Muro, il·lustratives de com es desenvolupa la pràctica parlamentària en aquest sentit.

RELACIÓ DELS DOCUMENTS QUE S'ADJUNTEN

- 1.- Recurs d'Alçada davant la decisió presa per la Comissió Provincial d'Urbanisme, relativa a l'autorització de la demolició de l'"Hostal Arxiduc". (22 març 1989).
- 2.- Escrit al President de la Comunitat Autònoma, relatiu a l'autorització de la demolició de l'"Hostal Arxiduc". (22 març 1989).
- 3.- Escrit al President de la Comissió del Patrimoni Històrico-Artístic, relatiu a l'autorització de demolició de l'"Hostal Arxiduc". (22 març 1989).
- 4.- Pregunta amb sol·licitud de Resposta Oral davant Plenari, adreçada a la Consellera de Cultura, relativa a la demolició de l'"Hostal Arxiduc". (23 març 1989). I la resposta (5 abril 1989).
- 5.- Escrit a la Comissió de Peticions del Parlament, relatiu a la demolició de l'"Hostal Arxiduc". (23 març 1989)
- 6.- Resposta del Govern a l'anterior escrit. (17 maig 1989) Assenyalam que les resolucions d'aquesta Comissió poden ésser recorregudes davant el Consell de Govern en un termini de quinze dies a partir de la rebuda de la comunicació. S'ha de dir que enaquests dies l'edifici ja havia estat enderrocat.
- 7.- Escrit al President de la Comissió del Patrimoni Històrico-Artístic, relatiu a l'esbucament de la Posada de Son Perot de Muro. (12 abril 1989).
- 8.- Denúncia d'irregularitats davant el Consell de Govern sobre la decisió de la Comissió del Patrimoni d'esbucament de l'"Hostal Arxiduc". (3 Juny 1989).
- 9.- Pregunta amb sol·licitud de Resposta Escrita, adreçada a la Conselleria de Cultura, relativa a la demolició de l'edifici de "Ses Senyores de Son Font" de Muro. (7 juny 1989) I la Resposta. (10 Juliol 1989).
- 10.- Escrit al President del Govern de la Comunitat Autònoma de queixes en general i de demanda d'acudir als Jutjats. (7 Juny 1989).

DOCUMENT 1

Sebastià Serra Busquets, en representació del Grup parlamentari PSM-Entesa de L'Esquerra de Menorca, dona per presentat davant la Comissió Provincial d'Urbanisme RECURS D'ALÇADA davant la decisió presa per la Comissió Provincial d'Urbanisme, en la seva reunió de dia 16 de març de 1989, en la qual autoritzava la demolició de l'edifici "Hostal de L'Arxiduc", situat al C/ Arxiduc Lluís Salvador de Ciutat de Mallorca.

L'argumentació que s'ha utilitzat per permetre la demolició del'edifici "Hostal de l'Arxiduc" és que l'Ajuntament de Palma no el té catalogat com a edifici a protegir en el Pla General d'Ordenació Urbana. A més a més, el permís de demolició que ha donat la Comissió Provincial d'Urbanisme és, de fet, un "permís per mora", ja que l'Ajuntament de Palma no havia contestat la petició dels propietaris.

Al nostre entendre, la Comissió provincial d'Urbanisme hauria de vetllar per a la conservació del Patrimoni Històric i Artístic, al marge de les deficiències que es puguin haver donat per part de l'Ajuntament de Palma en la catalogació dels edificis a protegir.

Sens dubte, des d'un punt de mida històric, artístic i fins i tot urbanístic, l'edifici "Hostal de l'Arxiduc", construït als anys 20, projectat i dirigit per l'arquitecte Guillem Forteza i Pinya, amb la Col·laboració de Miquel Fullana, és una de les mostres més interessants de l'arquitectura anomenada regionalista, pròpia d'aquells anys, d'altra banda molt mal tractada per diverses actuacions urbanístiques.

A part dels indubtables valors arquitectònics que té l'edifici, són notables els seus valors urbanístics, tant de l'edifici com de la zona ajardinada que l'acompanya.

Hem eregut interessant adjuntar a aquest RECURS D'ALÇADA una sèrie de documents sobre l'Hostal Arxiduc i sobre la significació de l'obra de l'arquitecte Guillem Forteza. Aquests treballs, contenen prou elements com per justificar que es revocui l'autorització de demolició. Han estat realitzats per significats estudiosos del nostre Patrimoni com Josep Sureda Blanes, Gabriel Alomar, Santiago Sebastian, Miquel Seguí i Jaume Llabrés Mulet entre d'altres.

Podriem recordar, també, les actuacions en defensa de l'edifici "Hostal de l'Arxiduc" realitzades per l'associació ARCA, de les quals n'adjuntam un dossier de premsa.

El present RECURS D'ALÇADA davant la decisió de la Comissió Provincial d'Urbanisme, es presenta a l'empar de la normativa general establerta i sol·licitant el compliment estricte de l'article 10.20 de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears, que defineix que la Comunitat Autònoma té la competència exclusiva en "Patrimoni Monumental, Cultural, Històric i Paisatgístic d'Interès per a la Comunitat Autònoma, sense perjudici del que disposa l'article 149, 1.8. de la Constitució", així com de la normativa que ha desenvolupat aquest aspecte.

Palma, 22 de març de 1989
Sgt. Sebastià Serra Busquets

DOCUMENT 2

Molt hble. Sr. President.

Sebastià Serra Busquets, en representació del Grup Parlamentari PSM-Entesa de l'Esquerra de Menorca, li anuncia que ha presentat un Recurs d'Alçada contra la decisió de la Comissió Provincial d'Urbanisme, presa el 16 de març de 1989, que autoritza la demolició de l'edifici "Hostal Arxiduc" situat al carrer Arxiduc Lluís Salvador de la Ciutat de Mallorca.

Li adjunt còpia del Recurs d'Alçada presentat i, alhora, incloem un dossier documental sobre l'edifici en qüestió i sobre la labor de l'arquitecte Guillem Fortesa, així com el treball realitzat per l'associació ARCA en defensa del nostre Patrimoni.

Com a ciutadà i com a parlamentari hem resulta inexplicable que el Govern de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears no hagi volgut frenar la destrucció, lenta i sistemàtica, del nostre Patrimoni Històric i Artístic i, en conseqüència, hagi incomplert l'article 10.20 del nostre Estatut d'Autonomia, que parla inequívocament del caràcter exclusiu de la competència de la defensa i protecció del "Patrimoni Monumental, Cultural, Històric i Paisatgístic d'interès per a la Comunitat Autònoma".

En aquest sentit volem recordar, com una nota particularment negativa, la demolició de l'edifici de Ca n'Alzamora. Un dels darrers exemples significatius d'aquestes pèrdues patrimonials que poc a poc ens va fent perdre edificis altament interessants des del punt de vista històric i arquitectònic.

Hem pregunt, Molt Honorable Sr. President, quina és l'actuació del Govern davant aquests fets, i molt especialment hem pregunt quina és l'actuació de la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic, i d'altres organismes que haurien de vetllar per la preservació del Patrimoni.

Entenem que davant aquests temes no hi pot haver inhibicions, i en el nostre punt de vista hi tenen responsabilitat directa les Conselleries d'Ordenació del Territori i de Cultura del Govern que vosté presideix. És ben hora Sr. President, que el Govern de la nostra Comunitat Autònoma tenguí una actuació decidida per a fer possible la defensa del nostre Patrimoni.

Ens veim en l'obligació d'oferir una alternativa per tal que la propietat de l'edifici no es vegi perjudicada. I és per això que li plantejam la possibilitat d'adquisició d'aquest o del seu lloguer, per part del Govern de les Illes Balears. Podria ser dedicat, donada la seva estructura interna, per a residència d'estudiants de les altres illes i de la part forana de Mallorca, mentre no s'hagi construït el Col·legi Major previst al Campus Universitari. Una altra utilització que podria tenir és la de residència de Tercera Edat o com a edifici destinat a joveventut, oci i activitats culturals.

Donat el grau de conservació i l'estructura de l'edifici, els costos d'adequació serien mínims, sobretot si es dedicàs com a residència d'estudiants o de Tercera Edat.

Volem recordar-li que amb aquesta intenció formularem una Pregunta al Govern amb data 13 de març de 1989, de la qual també li adjuntam fotocòpia.

Palma, 22 de març de 1989
Sgt. Sebastià Serra Busquets

DOCUMENT 3

Sebastià Serra Busquets, en representació del grup Parlamentari PSM-Entesa de l'Esquerra de Menorca, compareix davant Vostè i de la manera que millor procedeixi en dret.

EXPOSA:

El fet de què la Comissió provincial d'Urbanisme hagi autoritzat la demolició de l'edifici "Hostal Arxiduc", situat al carrer Arxiduc Lluís Salvador de Ciutat de Mallorca significa un atemptat de primera categoria al nostre Patrimoni Històric-Artístic, ja que aquest edifici té un indubtable interès històric, cultural i monumental.

Nombrosos estudiosos, com és prou conegut dels membres d'aquesta Comissió del Patrimoni Històric-Artístic, entre els quals hem d'esmentar els Doctors en Història de l'Art Miquel Seguí i Santiago Sebastián i investigadors com Josep Sureda Blanes, Gabriel Alomar, Jaume Llabrés, etc., han divulgat els valors de l'edifici i el seu entorn urbanístic.

La Ciutat de Mallorca no es pot permetre la pèrdua d'un element tan important, que també ha de ser conegut per les generacions futures, és per tot això que.

SOL·LICITA:

Que la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic de les Illes Balears actui amb celeritat per tal d'evitar la demolició de l'edifici "Hostal Arxiduc", tenint en compte el Recurs d'Alçada presentat davant la Comissió provincial d'Urbanisme i la Sol·licitud presentada davant el Molt Honorable President de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears.

Palma, 22 de març de 1989
Sgt. Sebastià Serra Busquets

DOCUMENT 4

A LA MESA DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS

D'acord amb el que preveu l'article 155 i següent del Reglament del Parlament de les Illes Balears, el Diputat sotassignant presenta la següent PREGUNTA amb sol·licitud de resposta ORAL, davant Plenari.

Quina actuació ha tengut la Conselleria de Cultura per tal d'evitar la demolició de l'Hostal Arxiduc de Ciutat de Mallorca, obra dels anys 20 de l'arquitecte Guillem Forteza i Pinya, d'acord amb el que preveu l'art. 10.20 de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears?

1.5.— Pregunta R.G.E. núm. 509/89 PRESENTADA PEL DIPUTAT SR. SEBASTIÀ SERRA I BUSQUETS DEL GRUP PARLAMENTARI PSM-EEM.

EL SR. PRESIDENT: per formular la pregunta registrada amb el núm. 509/89 sobre la demolició de l'Hostal Arxiduc de Palma, té la paraula el Diputat Sr. Sebastià Serra i Busquets.

EL SR. SERRA I BUSQUETS:

Gràcies, Sr. President.

Fa ja dues setmanes i mitja la Comissió Provincial d'Urbanisme va donar llum verda a la possible demolició d'un dels edificis de l'exemple de Palma que tenen unes característiques arquitectòniques i fins i tot diríem urbanístiques més interessants d'aquella Palma dels anys 20, dissenyada en part per gent com Guillem Forteza i Pinya, arquitecte d'aquest edifici, Miquel Fullana, etc., i també dins la memòria d'un urbanisme aleshores racional, regionalista, on batles com Emili Darder o el mateix Llorenç Bisbal donaven suport a una ciutat que s'obria al futur.

Nosaltres, el nostre Grup parlamentari, férem tota una sèrie de gestions davant el Govern, davant la Comissió de Patrimoni. Nosaltres estenem que una de les esperances que aquest edifici no es tomí és en mans de la Conselleria de Cultura, a través de la Comissió de Patrimoni i a través d'una acció enèrgica, malgrat l'Ajuntament de Palma no hagi estat respectuós amb aquest edifici, que és un dels pocs que ens queda d'aquell eixample entranyable enfront del que ha estat el desenvolupament urbanístic posterior.

(El Sr. President s'absenta de la sala i el Sr. Vicepresident Segon presideix el debat)

EL SR. PRESIDENT:

Té la paraula la Sra. Consellera per contestar la pregunta.

LA SRA. CONSELLERA D'EDUCACIÓ I CULTURA (Mª Antònia Mumar Riutort):

Gràcies, Sr. President.

La Comissió de Patrimoni va tractar aquest tema en el transcurs de la sessió celebrada dia 30 de març per tal d'arribar als següents acords. En primer lloc,

encarregar a la ponència tècnica, integrada a l'esmentada Comissió, un informe sobre l'estat actual de l'Hostal S'Arxiduc i realitzar en conseqüència una visita in situ a l'objecte de determinar el valor històric de l'esmentat immoble; en segon lloc, donar trasllat del present acord a l'Ajuntament de Palma a l'efecte de paralitzar la demolició de l'immoble en tant la Comissió no es pronuncï al respecte.

EL SR. PRESIDENT:

Gràcies, Sra. Consellera.

Sr. Diputat, vol tornar a intervenir?

Té la paraula.

EL SR. SERRA I BUSQUETS:

Entemem positiva l'actuació i creim, Sra. Consellera, que no només s'ha de dirigir a l'Ajuntament de Palma, sinó també a la Comissió Provincial d'Urbanisme, o sigui al Conseller d'Ordenació del Territori, atès que es va fer un recurs davant la decisió de la Comissió Provincial d'Urbanisme, o sigui al Conseller d'Ordenació del Territori, atès que es va fer un recurs davant la decisió de la Comissió Provincial d'Urbanisme ja en primera instància, més que a l'Ajuntament de Palma, està bé que s'hi hagi dirigit, però en primera instància serà el Conseller d'Ordenació del territori que haurà de respondre al recurs que nosaltres plantejarem.

Per tant, demanaríem que continuàs la tasca iniciada, complementant la feina davant la Comissió Provincial d'Urbanisme.

Gràcies.

EL SR. PRESIDENT:

La Sra. Consellera té una paraula.

LA SRA. CONSELLERA D'EDUCACIÓ I CULTURA

(Mª Antònia Munar i Riutort):

Exactament són aquestes les passes habituals, normalment es dona coneixement a l'Ajuntament, que és el que després eleva, però no obstant això no quedarà per enviar aquest acord a la Comissió Provincial d'Urbanisme. Fem tanta feina i ens en fan fer tanta que ja no ens vendrà d'aquí, ho farem.

DOCUMENT 5

IL·LM. SR. PRESIDENT DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS, A LA COMISSIÓ DE PETICIONS DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS:

Davant l'anunci, difós pels mitjans de comunicació, de l'enderrocament de l'Hostal Arxiduc Lluís Salvador de Palma, exposam:

— Aquest edifici és una de les obres més representatives de l'arquitecte Guillem Forteza, manifestació del Regionalisme arquitectònic dels anys 20, resposta als problemes plantejats per l'eclecticisme de finals de segle XIX i com a rebuig al Modernisme. Se caracteritza per l'ús d'elements dels estils històrics. Així, s'apliquen models dels palaus i cases senyorials mallorquines del segle XVI i XVII, que reflecteixen esquemes gòtics amb elements renaixentistes i barrocs. La font d'inspiració és la tradició.

— L'immoble en qüestió podria ésser adquirit per qualche organisme públic que el destinàs a un funció social. Per exemple, a residència dels universitaris d'Eivissa i Menorca.

En conseqüència, i d'acord amb l'article 10 de l'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears, que indica que la Comunitat Autònoma té competències exclusives pel que fa al patrimoni monumental, cultural, històric i paisatgístic, sol·licitam es dirigisqui als organismes pertinents per evitar la demolició d'aquest original edifici.

Diverses signatures

DOCUMENT 6

ASSUMPTE: 18/89 Demolició Hostal Arxiduc

DATA: 4 de maig de 1989

La Comissió del Patrimoni Històric de Mallorca a la reunió del passat dia 27 d'abril, sobre l'assumpte de referència, va acordar:

Les actuacions de la Comissió del Patrimoni Històric sobre el tema de l'Hostal Arxiduc s'han basades a partir del marc legal de protecció.

1.— No gaudeix de protecció específica ni està catalogat dins els edificis a protegir en el PLA GENERAL D'ORDENACIÓ URBANA de Palma.

2.— Queda fora del conjunt Històric-Monumental de Palma, segons Decret 1842/1964 d'11 de juny.

3.— Encara que l'edifici sigui una mostra d'arquitectura regionalista pròpia de la dècada dels anys 20, la Comissió ha considerat sempre que hi ha altres edificis d'aquest mateix estil més importants i més representatius, per la qual cosa al seu moment, la Comissió es va pronunciar a l'esmentat P.G.O.U., data 21 de febrer de 1985.

Les resolucions d'aquesta Comissió podran ésser recorregudes davant el Consell de Govern de la Comunitat Autònoma en un termini de quinze dies a partir de la rebuda de la comunicació.

La qual cosa em plau de transmetre pel vostre coneixement i efectes.

Sgts. Jaume Martorell i Josep M. Forteza

DOCUMENT 7

Sebastià Serra Busquets, en representació del grup Parlamentari PSM-Entesa de l'Esquerra de Menorca, compareix davant Vostè i de la manera que millor procedeix en dret.

EXPOSA:

1.- Per decret del 2.12.1974, publicat al BOE del 31.1.1975 es va declarar el clos urbà de Muro Conjunt Històric-Artístic, reconeixent l'important valor d'aquest conjunt urbà.

Aquesta declaració, d'acord amb el que estableix la Llei del Patrimoni Històric (BOE nº 155, de 29 de juny de 1985) suposa la protecció dels edificis, els elements i tota l'estructura urbana de Muro.

2.- Així i tot, aquesta declaració no ha impedit que s'hagi anat produint una degradació contínua del Conjunt Històric-Artístic, concreta amb l'esbucament de cases antigues, alteracions substancials de façanes, afegits que han modificat l'aspecte dels edificis, etc.

L'arquitecte Gabriel Alomar Esteve publicà l'any 1987 un documentat estudi a la col·lecció "Quaderns de Ca la Gran Cristiana" editada pel Museu de Mallorca, en el qual s'estudia el conjunt i es posa de manifest l'enorme valor històric, arquitectònic i urbanístic que té.

Gabriel Alomar en concret posa de manifest algunes pèrdues greus i irreparables com les produïdes els anys 50 en el Carrer de les Posades, quan una finestra de creu datable de finals del s. XV va ser venuda a un antiquari que se l'endugué fora de Mallorca, al mateix temps que la façana era modernitzada i es destruïa un bellíssim portal rodó. Una altra destrucció notable va ser la de la Posada de Son Prim, que es conservà fins devers 1940.

3.- L'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears estableix la competència exclusiva de la Comunitat Autònoma pel que fa al Patrimoni monumental, cultural, històric i paisatgístic, tal i com s'expressa a l'article 10.20 i en el posterior desenvolupament legislatiu i normatiu.

Aquesta situació hauria d'haver impedit que situacions com l'indicada, de la progressiva destrucció del Conjunt Històric-Artístic de Muro s'aturassin definitivament, fent realitat la protecció que la normativa vigent prescriu.

4.- No ha estat així, i s'han produït un seguit de desafortunades actuacions urbanístiques que han permès que se seguís malmenant i deteriorant el Conjunt.

El darrer fet que ha significat un atemptat al Patrimoni Històric de Muro i de Mallorca s'ha produït fa poc, amb l'esbucament de la Posada de Son Parot, en el carrer de Fornès, núm. 11, antic Carrer de les Posades. Aquesta casa era una de les cases més antigues de Muro; construïda en el Segle XVI i integrada dins el conjunt arquitectònic del Carrer de les Posades, estudiat per Gabriel Alomar i Esteve com un dels conjunts més importants de Mallorca, en el qual s'hi troben moltes edificacions d'època medieval i renaixentista.

5.- Aquestes infraccions, ignorant la Llei del Patrimoni Històric i el decret de Declaració de Conjunt Històric-Artístic, han estat comeses amb una llicència d'obres de l'Ajuntament de Muro expedida el 19 de setembre de 1988, a partir d'un informe favorable de la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic, amb data 19 de juliol de 1988.

6.- L'esbucament de la Posada de Son Perot va ésser denunciat a principis del mes de gener d'enguany per entitats de la solvència proteccionista i conservadora del nostre patrimoni històric, com el GOB i ARCA. En aquestes denúncies es posava en evidència el greu atemptat comès contra el patrimoni històric de Muro i de Mallorca i la notòria infracció de la legalitat.

7.- Constatar aquest fet és també constatar la manca de vigilància i de control de banda de les institucions públiques que tenen el deure de vetllar la preservació d'aquest conjunt, en concret l'Ajuntament de Muro, la Conselleria de Cultura i la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic de les Illes Balears.

S'ha produït una actuació que contrasta amb altres campanyes institucionals, com la dirigida a recuperar les façanes, que ens sembla inexplicable.

És per tot això, que el sotasignat,

SOL·LICITA:

Que la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic de les Illes Balears expliqui les raons per les quals s'ha autoritzat l'esbucament de la Posada de Son Perot, atenent a la seva inclusió dins el Conjunt Històric-Artístic de Muro, i per quins motius no s'han considerat altres solucions més acord amb la necessitat de preservar el patrimoni arquitectònic, com podrien ésser l'autorització de reformes que no alterin l'estructura i el caràcter de l'edifici.

Ciutat de Mallorca, 22 de març de 1989
Sgt. Sebastià Serra i Busquets

DOCUMENT 8

Sebastià Serra Busquets, en representació del grup Parlamentari PSM-EEM vol donar per presentat davant el Consell de Govern que Vostè presideix, denúncia d'irregularitats greus que s'han comeses, al meu entendre, per part de l'Administració de la Comunitat Autònoma, respecte a l'autorització de la demolició de l'Hostal Arxiduc.

1.- El 22 de març de 1989, el sotasignat va presentar Recurs d'Alçada davant la decisió presa per la Comissió Provincial d'Urbanisme a la seva reunió de dia 16 de març de present, en la que s'autoritzava la demolició d'aquest edifici. Aquest Recurs d'Alçada, RGE. núm. 261, **no ha estat contestat**.

2.- En la mateixa data, el sotasignat va sol·licitar al President de la Comissió del Patrimoni Històric que aquesta Comissió actuàs amb celeritat per tal d'evitar la demolició de l'Hostal Arxiduc. Aquesta sol·licitud **no ha estat contestada**.

3.- El mateix dia, el sotasignat també presentà un escrit demanant la intervenció del Molt Honorable Sr. President de la CAIB, Reg. núm. 262, que tampoc ha estat contestada.

4.- En resposta a la Comissió de Peticions del Parlament, el Govern de les Illes Balears va trametre dia 17 de maig, un escrit en el que es justificava l'autorització de la demolició de l'edifici. En aquest escrit s'afirmava: "Les resolucions d'aquesta Comissió podran esser recorregudes davant el Consell de Goven de la Comunitat Autònoma en un termini de quinze dies a partir de la rebuda de la comunicació".

Aquest escrit arribà al Parlament quan l'edifici ja havia estat tomat i, en conseqüència, la Comissió de Peticions del Parlament i les persones que havien presentat aquesta petició, han quedat en una situació de total indefensió.

5.- Al Recurs d'Alçada presentat davant la Comissió Provincial d'Urbanisme, així com a la Petició d'intervenció del Molt Hble. Sr. President, es varen adjuntar una sèrie de fotocòpies d'obres publicades i de retalls de premsa, a on queden especificades les característiques arquitectòniques i artístiques de l'Hostal Arxiduc.

A més a més de lamentar que l'Hostal Arxiduc ja no existeixi, també cal lamentar l'actuació administrativa del Govern de les Illes Balears que, entenem ha deixat sense dret de Recurs a un grup de ciutadans que volien protegir aquest edifici, i la demostració d'una nul·la capacitat de reacció davant les denúncies i peticions formulades.

Finalment, hem de manifestar la nostra absoluta disconformitat amb la pràctica de no contestar les distintes peticions i recurs d'Alçada presentats davant el Govern de la Comunitat Autònoma.

Sgt. SEBASTIÀ SEBRA BUSQUETS

DOCUMENT 9

A LA MESA DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS

D'acord amb el que preveu l'article 155 i següents del Reglament del Parlament de les Illes Balears, el Diputat sotasignat presenta la següent PREGUNTA amb sol·licitud de resposta ESCRITA, adreçada a la Conselleria de Cultura.

Com s'explica la demolició de l'edifici de "Ses Senyores de Son Font" de Muro, donat que estava situat dins el clos urbà de Muro, declarat Conjunt Històric-Artístic per Decret del 2.12.74 i, per tant, havia de ser objecte de protecció absoluta?

I. RESPOSTES GOVERN A PREGUNTES

Molt Il·lustre Sr.:

Tenc l'honor de remetre-vos l'escripta de la Conselleria de Cultura i Educació i Esports que conté la contestació a la pregunta formulada per l'Il·lustre Sr. Sebastià Serra (Reg. Grà. Entr. Parl. núm. 948/89) relativa a demolició de l'edifici «Ses Senyores de Son Font» de Muro.

La qual cosa us comunic perquè en prengueu coneixement i als efectes que vulgueu donar-li la tramitació reglamentària.

Palma, 10 de juliol 1989

El Vice-president,

Joan Huguet Rotger

La Comissió de Patrimoni Històric, en sessió 282 de data 13 de març de 1989, aprovà el projecte d'obres del carrer Fornés de Muro destinat a Residència de la Tercera Edat segons la memòria descriptiva del projecte redactat per l'arquitecte Sr. Joan Oliver Fornés, a la qual s'especifica que havia de respectar-se l'edifici així com els murs de tancament contigus i l'arc d'entrada.

No obstant això, dia 1 de juny, l'arquitecte redactor del projecte comprovà «in situ» que l'immoble havia estat arrasat, segons notificà mitjançant compareixença efectuada davant el Secretari de la Comissió de Patrimoni, dia 5 de juny de 1989, i a la qual es feia constar el seu desconeixement de qui ordenà la demolició.

El Vice-president 2n. de la Comissió, Sr. Rosselló Bordoy, denuncià així mateix el fet de la demolició, també mitjançant compareixença efectuada davant el Secretari de la Comissió del patrimoni Històric, per considerar que les prescripcions adoptades per la Comissió de Patrimoni havien estat totalment ignorades.

La Comissió de Patrimoni, en sessió núm. 286, de data 8 de juny de 1989, adoptà l'acord d'incoar expedient administratiu contra els presumptes responsables de la demolició de les cases, i simultàniament posar el fet en coneixement del Ministeri Fiscal, a l'objecte de depurar responsabilitats. Així mateix, acordà la immediata paralització de les obres, fets que es varen dur a efecte mitjançant la tramesa de telegrama al Batlle de Muro i adreçant escrit a l'Excm. Sr. Fiscal Cap del Tribunal Superior de Justícia de la CAIB denunciat la infracció comesa en relació a l'immoble de referència, denúncia que ha estat subscripta per l'Honorable Consellera de Cultura, Educació i Esports.

També cal destacar que en diverses audiències concedides per la Comissió a l'arquitecte redactor del projecte, va quedar perfectament aclarida la postura de la Comissió respecte de la rehabilitació de l'edifici, amb l'objecte de garantir la màxima protecció de l'edifici, atès que es troba ubicat al casc protegit de Muro.

La Consellera de Cultura, Educació i Esports,
Mª Antònia Mumar i Riutord

DOCUMENT 10

Sebastià Serra Busquets, en representació del PSM-EEM compareix davant aquesta Presidència per

EXPOSAR:

1.- En el terme municipal de Muro s'està produint una destrucció constant del Patrimoni Històric, amb actuacions irregulars o amb el consentiment de l'Ajuntament de la Comissió del patrimoni Històric de les Illes Balears.

2.- L'afirmació anterior es basa en que molt poc temps han estat esbucades les cases de "Ses Senyores de Son Font" i la "Posada de Son Perot", dos edificis catalogats d'especial interès.

3.- Volem fer notar que, a més a més d'aquest dos atemptats greus, també són reiterades actuacions parcials damunt el conjunt del clos urbà de Muro, que va ser declarat Conjunt Històric-Artístic per Decret del 20.12.1974, BOE 31.1.75, d'acord amb el que estableix la Llei de Patrimoni Històric BOE 29.6.85, i que, per tant, suposa la protecció absoluta dels edificis, els elements i tota l'estructura urbana de Muro.

4.- Davant aquests tipus d'atemptats, distintes organitzacions han presentat denúncies i iniciatives denunciant els fets i tendents a la protecció del clos urbà de Muro. En aquest sentit hem de remarcar les iniciatives d'ARCA, GOB i el Grup Parlamentari PSM-EEM, sense obtenir ni tan sols resposta per part de les institucions, a excepció feta d'una resposta oral davant el Plenari, on la Consellera de Cultura contestà aproximadament que havien fet el que podien per tal d'evitar l'esbucament de la Posada de Son Perot.

6.- Mitjançant el present escrit SOL-LICITAM que el Govern de les Illes Balears **denuncii** davant la Judicatura a l'Ajuntament de Muro com a responsable de l'esbucament de les Cases de Ses Senyores de son Font, exigint la reconstrucció de l'edifici d'acord amb el Decret 20.12.74 i Llei de Patrimoni Històric del 29.6.85.

7.- Que el Govern de les Illes Balears exerceixi la mateixa facultat respecte a la Posada de Son Perot.

8.- Davant la manifesta inoperància de la Comissió del Patrimoni Històric-Artístic, demostrada en els casos de Muro i molts altres municipis, com per exemple Palma, DEMANAM la seva dissolució i que canviï la seva composició, passant a ser més plural i amb representació de col·lectius que defensen el nostre patrimoni, i que les seves propostes siguin vinculats.

9.- Al mateix temps, SOL-LICITAM que els temes a tractar per aquesta Comissió, i els acord presos, siguin coneguts amb anterioritat i posterioritat, respectivament, per l'opinió pública i les entitats interessades en el tema.

Palma, 7 de juny de 1989
Sgt. Sebastià Serra i Busquets

La recuperación de una metamorfosis singular: el conjunto de la fortaleza de *L'avançada* en Pollensa

MERCEDES GAMBÚS SÁIZ*

INTRODUCCIÓN

Se nos antoja casi imposible principiar esta exposición sin incurrir en el tópico de la extraordinaria belleza, en alusión al entorno de ese observatorio privilegiado que es la fortaleza de *L'Avançada*.

Ubicada en la punta de Abercutx, domina en su totalidad la costa de Pollensa, confabulándose de tal modo con su entorno, que solo provecho puede extraer de ese inmejorable situación.

Desde el año 1684, fecha final de su construcción, la fortaleza, por razones funcionales, ha sido objeto de pequeñas reformas sin que ninguna de ellas interesara gravemente a su fisonomía; sin embargo a principios de este siglo la fortificación cambió de destino, siendo transformada en residencia, e iniciándose a partir de ese instante una profunda metamorfosis, que ha afectado no solo al edificio sino en derredor, a causa de la incorporación de nuevas edificaciones y espacios ajardinados.

La actualidad del tema ha saltado a la luz pública en virtud del contencioso que enfrenta al ayuntamiento de Pollensa y a D. Florencio Ramaugé, por razón de la titularidad de dichos terrenos y edificaciones, lo cual ha provocado un largo proceso judicial.

Sin ánimo de entrar en una polémica, aparentemente de flecos insospechados, sí queremos por contra aprovechar la plataforma que nos brinda este proceso sobre nuestro patrimonio cultural, para denunciar el estado de abandono, ruina y destrucción del conjunto de la fortaleza de *L'Avançada*.

Un conflicto judicial interminable, junto a la desidia e ignorancia irresponsable de las autoridades competentes, está provocando una vez más la pérdida de un valor patrimonial que para nuestra vergüenza, no solo contiene un ad-

---

* Mi reconocimiento a Josep Melià, Josep Segura, Fundació Joan Miró y Galerías Costa por la información facilitada.

mirable fábrica militar seicentista de traza exagonal centralizada, sino además restos escultóricos de uno de los artistas españoles contemporáneos, hoy en día más admirados y reivindicados, Josep de Creff.

LA FORTALEZA: EL NÚCLEO CONSTRUCTIVO PRINCIPAL

Las noticias históricas acerca de esta edificación¹ nos remontan al año 1590, en el que consta la primera propuesta encaminada a fortificar *l'Avançada* de Albercutx como medida para reforzar la costa pollensina frente a la amenaza pirata².

En el año 1613 se reiteró el tema a propósito de una incursión morisca, pero no fue hasta 1622 cuando se dispuso el inicio de las obras en la punta de *l'Avançada*, previo acuerdo entre el consejo municipal y el virrey.

Antonio Saura, ingeniero real, que a la sazón dirigía las obras de la fortificación de Palma,³ fue el encargado de trazar la nueva fábrica defensiva, cuya ejecución recayó en el maestro albañil Gabriel Ballester.

¹ Cfr., M. Rotger, *Historia de Pollensa* Palma 1904. J. Muntaner y J. Mascaró, *Torres y Atalayas de Mallorca* en "Corpus de Toponimia de Mallorca" (Coord. por J. Mascaró) Palma 1962-68. J. Segura, *La Fortalesa d'Albercutx "Cala Murta"* n° 2 (1982). J. González de Chaves, *Fortificaciones costeras de Mallorca* Palma 1986, *passim*.

² En el año 1600 según acuerdo del *Gran i General Consell*, se ordenó la construcción de tres torres de defensa en la bahía de Pollensa: *cala Bòcquer*, *cala Mitjana* y *l'Avançada de Albercutx*.

³ Antonio Saura ocupó el cargo de maestro mayor de la fortificación de Palma en 1598, sustituyendo al ingeniero Juan Alonso Rubián, recién fallecido. Su participación al frente de esta em-

← Fig. 1.- La fortaleza de *l'Avançada* en Pollensa. Vista general.

Fig. 2.- Decoración sobre la puerta principal.

Fig. 3.- Acceso original y fachada principal.

Algo más de un año duró la construcción, pero con tan mala fortuna que recién entregado el edificio, éste se derrumbó, dictaminándose tras la investigación preceptiva, la responsabilidad de Ballester por no haberse ceñido al plano y prescripciones de Saura; de modo que se le condenó con el embargo de sus bienes como indemnización por los perjuicios causados, al tiempo que se le obligaba a reedificar la fortaleza manteniendo el diseño anterior. Las obras de esta segunda fábrica se prolongaron hasta el año 1628⁴, aún cuando su suerte no fue mucho más afortunada que la de su predecesora, pues en el año 1682 se procedió a una nueva construcción según la traza del ingeniero real y responsable en esas fechas de la fortificación de Palma, Vicente Mut⁵. Esta tercera fortaleza, de mayores dimensiones que la anterior, se ubicó frente a ésta, la cual, una vez concluida la nueva fábrica, fue demolida. La fecha de 1684 marca el final de la construcción, aunque hasta el año 1692, continuaron las tareas de acabado y ornato⁶.

Razones estrictamente defensivas aconsejaron en la centuria siguiente algunas modificaciones epidérmicas, como la adecuación a barbata de un fragmento de parapeto con destino a la acción de la artillería a descubierto, o la apertura de cinco troneras en el parapeto superior frente al mar.⁷

Asimismo y hasta bien entrado el siglo XIX, la construcción fue objeto de algunas reparaciones, aunque a mediados de siglo parece que su estado de conservación alcanzaba ya un cierto nivel de deterioro⁸.

Morfológicamente la fortaleza dibuja una planta exagonal con definición centralizada, modulada a través de un patio circular cupulado con cierre por lucernario.

El exterior, en sillería de marés, acude al talud tradicional hasta el cordón superior, para después continuar en forma de antepecho, resultando así dos pisos ordenados irregularmente mediante vanos y barbacanas.

presa se prolongó por espacio de casi cuarenta años, a lo largo de los cuales modificó algunos aspectos del plan original diseñado por el italiano Jacobo Palearo, entre los que merece recordarse la incorporación de un baluarte más en el lado este del recinto, entre el de Capellanes y el de Zanoguera.

Igualmente Saura proyectó la puerta del muelle, erigida en 1620, como principal acceso a la ciudad por vía marítima, abriéndose en el lienzo de la cuarta muralla situada frente al mar.

La labor de Saura abarcó además otros escenarios fuera de Palma, como el que nos ocupa en Pollensa, o como asesor del proyecto de Blanquer para el santuario de Lluç, entre otros.

⁴ J. Segura., op. cit., p. 16.

⁵ *Ibidem.*, pp. 17 y 18. este autor corrige el reiterado error historiográfico que concedía a Antonio Saura la paternidad de la actual fortaleza, al prolongar esta segunda construcción hasta el año 1684, omitiendo la existencia de una tercera fábrica, cuyo diseño fue ejecutado por Vicente Mut. Vid., J. Segura., *Aproximación a la biografía de Don Martín Gil de Caínza y Echagüe* "Jornadas históricas sobre ingeniería militar" Cádiz 1989. Vicens Mut nació en Palma el año 1614. Abrazó la carrera eclesiástica, ingresando en la orden jesuítica que más tarde abandonó. Doctor en leyes y luego militar, fue nombrado sargento mayor de la ciudad de Palma. En el año 1640 se le concedió la plaza de ingeniero militar de la fortificación de Mallorca, pasando a dirigir desde esta fecha y por espacio de 47 años, la construcción defensiva de la ciudad de Palma, así como otras obras en diversos puntos de la isla, entre las que sobresalen el recinto amurallado de la ciudad de Alcúdia. Desde el año 1641 desempeñó el cargo de cronista oficial de Palma. Asimismo entre los años 1646 y 1650 ejerció como jurado del municipio de Palma. En 1681 renunció al cargo de sargento mayor, falleciendo en Palma el año 1687.

⁶ J. Segura., *La Fortalesa d'Albercutx* p. 18.

⁷ J. Muntaner y J. Mascaró., op. cit., p. 2057, J. Segura op. cit., pp. 18 y 19, J. Gonzalez de Chaves., op. cit., pp. 216 y 217, *passim*.

⁸ J. Gonzalez de Chaves., op. cit., p. 217.

Fig. 4 y 5.- Vista parcial del camino de ronda e interior del patio central circular.

El recinto es circunvalado por un foso, un parapeto y un camino de ronda, accediéndose originariamente al interior a través de un puente abovedado cortado, al que se acoplaba un paso levadizo, éste último hoy en día inexistente.

La zona del ingreso principal es de factura adintelada y ostenta en la parte superior una lápida que reza la siguiente inscripción:

«REYNANDO CARLOS II, Y SIENDO VIRREY Y CAP. GL. D. EMANUEL SENTMANAT Y DE LANUZA, Y JURADOS PEDRO RAMON DE VILALLONGA, FRANCIS. VANRELL, PEDRO JORGE PONT, RAMON STADA Y PONT, JUAN MESQUIDA Y JOSEPH FERRER, SE HIZO ESTE EXAGANO EN 1684».

Sobre esta placa y el cordón superior, aparecen enmarcados por una moldura curvilínea a modo de tímpano, tres escudos con las armas de la ciudad de Palma y reinos de Aragón y de Mallorca, los cuales son coronados por un bajorrelieve de Ntra. Sra. de Lluç⁹ apoyados en la siguiente leyenda perfilada por motivos auriculares:

«ESTO NOBIS DOMINE TURRIS FORTITUDINIS A FACIE INIMICI»

A efectos de una presunta calificación artística de esta fábrica, conviene recordar su excepcionalidad en la arquitectura defensiva mallorquina, tanto por la planta exagonal adoptada, como por el énfasis de su centralización mediante el patio circular interior, la cubrición cupular y el derrame regular de los espacios anexos.

Igualmente los registros parlantes y decorativos de su frontis nos define un mundo de sugerencias humanistas, donde el compromiso defensivo parece quedar parcialmente amortiguado por un vocabulario de ribetes intencionadamente artísticos.

Ateniéndonos a la personalidad de su trazador, Vicente Mut, resulta fácil adivinar motivaciones estéticas de ascendente clasicista, habida cuenta su formación humanista y enciclopédica erudición. Mut cultivó diversas disciplinas, sobresaliendo su autoridad en el campo de la historia, geografía, astronomía y arquitectura militar. Fruto de su interés por estas y otras materias, lo constituyeron sus más de veinte obras publicadas, entre la que destacamos, por su vinculación al tema que venimos tratando, *Arquitectura militar. Primera parte. De las fortificaciones regulares e irregulares*, editada en el año 1664. En el mencionado tratado, Mut demuestra un profundo conocimiento de la materia, tanto en las fuentes teóricas manejadas (Errard, Fritach, Marolois, Doguer, Deville, Tenfin y Pagan, principalmente), como en las propuestas morfológicas, donde despliega un amplio dominio de las ciencias físicas y matemáticas.

⁹ J. Segura, op. cit., p. 17. Al respecto cita este autor a Antoni Vicens como el escultor que realizó los referidos ornatos.

Fig. 6.- Cúpula y lucernario del patio central.

Fig. 7.- Terraza superior.

LA INTERVENCION DE ROBERTO RAMAUGE: LA METAMORFOSIS

En la Europa de 1920, cuando los artistas e intelectuales trabajaban con un talante especulativo e inconformista, Mallorca pasó a ser observada con renovado interés por parte de aquellos que veían en su paisaje un foco pletórico de estímulos creativos. La presencia por esos años en nuestra isla de los Diehl, Sorolla, Cittadini, Bernareggi, Anglada Camarasa..., así lo atestiguan.

En este contexto hay que referirse al pintor Roberto Ramaugé, hombre de amplios recursos económicos, nacidos en Buenos Aires en el año 1890, aunque oriundo de Francia, el cual había conocido en París a Anglada Camarasa, y por cuya amistad trabó contacto con Mallorca.

A resultas de sus estancias en Pollensa, Ramaugé adquirió la fortaleza de *l'Avançada*, la cual desde la desamortización había pasado a manos particulares. La compra del edificio se amplió asimismo a la de los terrenos próximos, hasta hacerse con una extensión superior aproximada a los 85.000 m².¹⁰

Con mentalidad de artista, Ramaugé asumió las tareas de reforma y construcción de su nueva propiedad como si se tratara de un acto creador, brillante y único, destinado a ennoblecer lo que ya de por sí era un lugar paradisíaco.

Sin regatear esfuerzos y durante quince años, Ramaugé diseñó un plan unitario que contemplaba en una primera fase la reforma de la fortaleza, y en una segunda fase la edificación de una serie de construcciones anexas, además del poblamiento vegetal de la roca sobre la que se había instalado.

La actuación de Ramaugé en la antigua fortificación debe ser expuesta en términos de transformación, no de reconstrucción en estilo, rehaciendo lo que fue, buscando su forma original al modo de Viollet-le-Duc¹¹.

Por contra parece que Ramaugé hizo suyas, consciente o inconscientemente las tesis éticas de Ruskin.

*«...es imposible, tan imposible como resucitar a un muerto, restaurar nada que haya sido grande o hermoso en arquitectura»*¹²

Así Ramaugé adoptó la idea del cambio como expresión inevitable de una nueva situación funcional e histórica, conservando la vieja fábrica militar mediante la metamorfosis.

En términos absolutos, la intervención sobre el edificio parece responder a dos argumentos básicos: la idea de la fortaleza como residencia principal por un lado, y como centro físico de una proyectación centrifuga por el otro.

Al respecto y atendiendo a su propio plan de necesidades, Ramaugé incorporó en el patio central una galería corrida sobre ménsulas que permitía la comunicación entre las diferentes estancias del primer piso; igualmente la planta baja fue significativamente modificada delimitando nuevas dependencias y accesos, mientras que en el piso principal se abrieron unos enormes vanos como sistema de iluminación natural.

¹⁰ J. Nicolau., *Sa Fortalesa, las ruinas de un pasado* "Brisas" nº 75 (1988).

¹¹ Cfr., A. Capitel., *Metamorfosis de monumentos y teorías de la restauración* Madrid 1988, pp. 17-21.

¹² *Ibidem.*, pp. 23-29. Para las diferentes actitudes ante la restauración monumental puede consultarse, entre otros, el excelente texto de C. Brandi., *Teoría de la restauración* Madrid 1987.

Fig. 8.- Escalinata de acceso a las construcciones y jardines anexos.

Fig. 9.- Pórtico de una de las viviendas.

La terraza superior también fue objeto de transformación al eliminarse el parapeto que inicialmente la rodeaba y levantar en uno de los lados una construcción a modo de pórtico.

Por lo que respecta a los muros externos, éstos fueron corregidos mediante la presencia de sendos balcones en la fachada y la apertura de nuevos vanos, como en el lado este por el ingreso al foso.

Como anteriormente hemos señalado, la segunda etapa de este proyecto contemplaba una actuación en el entorno de la fortaleza por medio de nuevas construcciones y un poblamiento vegetal. Para ello Ramaugé consiguió la colaboración del escultor Josep de Crefft, quién se encargó de formalizar sus propuestas en lo ornamental.

Viviendas para el escultor, capellán, personal de la finca; edificaciones para servicios; jardines, terrazas y columnatas; piscina y aljibe; pista de tenis, escalinatas, vías empedradas, embarcadero, y la siembra masiva de pinos y otros arbustos, hablan elocuentemente de la transformación que en breve tiempo se produjo en todo el conjunto.

El lugar adquirió rápidamente un renombre extraordinario, convirtiéndose en cita habitual de famosos, al tiempo que en mentidero de innumerables escándalos, que aún hoy en día gustan de relatar los vecinos de Pollensa, tiñéndolos de esa aureola legendaria que impone la distancia en el tiempo.

¡Lástima tanto esfuerzo inútil!, pues con el inicio de la guerra civil y en virtud de la ubicación de *l'Avançada*, se le impuso a su propietario, primero la colocación de una ametralladora sobre el terraza superior, para más tarde obligársele a abandonar la zona al ser declarada como estratégica.

Al llegar la narración a este punto, la que escribe debe reprimir ese natural proclive a la intemperancia cuando ha de recordar el saqueo de obras de arte, libros, mobiliario... etc., la destrucción indiscriminada de paredes, puertas, vigas, esculturas, columnas y de todo cuanto definía el lugar. De modo que aún hoy, aquél que tenga la fortuna de acceder hasta la fortaleza solo hallara un montón de ruinas.

JOSEP DE CREEFT: EL PAISAJE ESCULPIDO

Intencionalmente hemos soslayado hasta el momento la referencia específica a Josep de Crefft, en consideración a su trabajo escultórico en la fortaleza, que constituye a nuestro entender la legitimación definitiva de la metamorfosis edilicia y ambiental acaecida.

De Crefft, hijo de padres barceloneses, nació en Guadalajara en el año 1884, aunque cuatro años más tarde pasaba a instalarse junto a su familia en Barcelona. Desde 1897, de Crefft inició el aprendizaje de la escultura, primero en Barcelona, y a partir de 1900 en el taller madrileño de Agustín Querol.

En 1905 de Crefft trasladó su residencia a París, donde tuvo la oportunidad de convivir con Picasso, Gris, Apollinaire y Rodin entre otros, acudiendo además a la afamada academia Julien.

Fig. 10.- Estado actual de la decoración en relieve realizada por J. de Creeft correspondiente a uno de los jardines.

Fig. 11.- Detalle de uno de los relieves.

Desde 1927, de Crefft mantenía tres estudios activos en París, Pollensa y E.U.A. A raíz de la guerra civil española, de Crefft pasó definitivamente a residir en los E.U.A. donde murió en 1982.¹³

Artísticamente de Crefft responde a la complejidad gramatical producto de una suma de influencias: la estética cubista, la escultura negra, el "Art Deco", el arte "animalier", el arte esquimal popular y las técnicas artesanales medievales; todo ello dejó su huella en un autor con una manera de hacer muy personal y eminentemente versátil, que se alejó de lo académico, de la abstracción e incluso de los "ismos" de última moda,

*«Crec en el poder de la intuició i en la força de la voluntat.
La meva pròpia realització en la forma
neix de l'entrellat de la vida
i de l'esforç posat en la creació;
la imaginació, el desig, i l'amor de fer... la intuició,
l'espontaneïtat, tot això pren cos en l'obra acabada,
Aquest és l'afany de la meva vida»¹⁴*

cuyo estilo nació de la reflexión sobre la propia experiencia escultórica

*«Quan s'esculpeix s'estableix una comunicació mútua,
un fluïd i rítmic intercanvi entre la matèria i l'artista.
Comunicació que no es detura; altrament,
la peça s'ha acabat, o, si més no, s'ha arribat
fins on es podia en aquell moment.
Una obra d'escultura mai és acabada,
Hom s'atura quan es deixa el martell
i l'escarpa sobre el taulell.
Però no es deixen les eines fins que l'emoció que ha fet
començar l'obra no s'ha exhaurit.
Si es pretén continuar-la aquesta s'ofegarà
en les llepades del massa treballat»¹⁵*

Resultaría enormemente prolijo relatar en estos breves apuntes biográficos, las exposiciones celebradas, los premios recibidos, los homenajes tributados o los estudios sobre su obra publicados; para ello bastará que el lector acuda a alguna de esas relaciones,¹⁶ lo que le confirmará el reconocimiento y prestigio del que nuestro autor ha venido gozando hasta hoy mismo.

Pero centrémonos en el tema principal. Era el año 1927 cuando de Crefft, que había conocido a Ramaugé en París, aceptó el encargo de realizar unas doscientas esculturas con destino a los jardines, columnatas e interior de la fortaleza. El mismo nos lo relata así:

«Vaig anar a Mallorca per executar un projecte en un castell propietat de Roberto Ramaugé, un acabalat pintor argentí, amic d'Adam Diehl, iniciador del

¹³ Para una biografía en detalle de Josep de Crefft, vid.: C. Fontserè., *L'aventura humana de Josep de Crefft* Barcelona 1980.

¹⁴ *Ibidem.*, p. 50.

¹⁵ *Ibidem.*, p. 58.

¹⁶ *Ibidem.*, pp. 82-86.

Fig. 12.- Parte de la columnata que rodea la piscina.

Fig. 13.- Detalle de la columnata.

Fig. 14.- Fuente esculpida por J. de Creeft.

Fig. 15.- Volumen concentrado de fuerte ritmo lineal, correspondiente a otra de las fuentes esculpidas por J. de Creeft.

turisme de luxe a les illes. A París li vaig fer una font per al jardí d'un luxós hotelet del segle XIXè, que havia pertanescut a una "querida" de Napoleò III^{er}».¹⁷

«Enmig de la badia de Pollença, la punta avançada, propietat de Ramaugé, és un indret estratègic, magnífic. D'antuvi la fortalesa no m'agradà. Era obra d'arquitecte, no tenia sentiment. Els paletes eren uns pallussos, molt simpàtics però n'havien fet com un cove. Allò era xauxa. Una columnata que edificaven a l'entorn de la immensa piscina es veia al primer cop d'ull que no estava a plom, i un dia que la tramuntana bufava més forta que de costum se n'anà tot a baix»¹⁸

La obra ejecutada por de Creeft en la fortaleza comprendió un sinfín de formas, desde capiteles a bajorrelieves, pasando por fuentes o tallas exentas. Sus temáticas: antropomorfas, zoomorfas y vegetales, definían un mundo de alegorías y símbolos.

Técnicamente, de Creeft adoptó la talla directa que ya empezara a usar sistemáticamente en París, así como el ritmo lineal y el volumen concentrado, éste último de recuerdo esquimal, el cual lo conoció y practicó en Madrid, en el invierno de 1902, cuando siete familias esquimales instalaron un poblado en los jardines del Retiro para enseñar sus habilidades y formas de vida.¹⁹ Del mismo modo los motivos zoomórficos parecen acusar en sus estilizaciones una influencia asociable al arte "animalier" que cultivara el salmantino Mateo Hernandez, y con quién de Creeft se relacionó en París.²⁰

Lamentablemente pocos ejemplares han quedado del paso de Josep de Creeft por *l'Avançada*: alguna que otra fuente, los capiteles de la columnata que rodeaba la piscina y algunos relieves de la escalinata, poca cosa más. Todo degradado y mutilado, formando parte de un paisaje desolador e inhóspito; así lo sintió de Creeft, cuando dieciocho años más tarde regresó a Pollensa:

«Fa uns vint anys vaig retornar-hi de visita amb Lorrre... Jo havia deixat moltes coses, pintures i coses d'Alice... tots els meus papers... la masovera em va dir: ho hem cremat tot, han passat tants anys! No vaig trobar cap amic... gent lliberal, pintors que no s'havien posat mai en política, però esbarrejeren en coses... els havien afusellat. Enveges personals.. Llavors vaig dir-me: retornar? per què? Quan s'ha estat mot bé en un lloc, no s'hi pot tornar...»²¹

¹⁷ *Ibidem.*, p. 40.

¹⁸ *Ibidem.*, p. 42.

¹⁹ Acerca de las técnicas escultóricas sobre piedra practicadas por los esquimales, vid., A. Leroi-Gourhan., *El medio y la técnica (Evolución y Técnica I)* Madrid 1988, pp. 148-156.

²⁰ Para los aspectos artísticos en esta etapa de la obra de Josep de Creeft, vid., el catálogo *José de Creeft. Sculpture & Drawing 1917-1940. París-Mallorca-New York*, correspondiente a la retrospectiva celebrada en 1940 en las galerías Childs de New York y Boston. También resulta de interés el catálogo de las galerías Costa de Palma, donde expuso en el año 1929, aprovechando su estancia en Mallorca. De esta exposición se hizo eco la prensa local en términos altamente elogiosos ("El Día" 27-4-1929, "Correo de Mallorca" 30-4-1929...). Finalmente queremos recordar la exposición antológica que organizó la Fundació Joan Miró en homenaje a este escultor, y que tuvo lugar en el año 1981 en Barcelona y Madrid, sucesivamente, en la cual se recordó una vez más su paso por Mallorca. Al respecto cfr., C. Fontserè., op. cit., supra n° 10.

²¹ C. Fontserè., op. cit., p. 49.

—

La cuestión tipológica en el Plan General de Ordenación Urbana de Palma

JOSÉ MORATA SOCIAS
Universitat de les Illes Balears
Vocal de ARCA

El objeto de este trabajo es señalar las incorrecciones existentes en las Normas del Plan General de Ordenación Urbana (P.G.O.U.) de Palma por lo que respecta a la cuestión tipológica y las consecuencias que se derivan de aquellas para una correcta protección del entramado urbano¹. En este sentido, el estudio atento de la Sección 5ª del P.G.O.U., que regula el área de régimen singular del Centro Histórico, —objeto delimitado de este análisis—, permite deducir una serie de aspectos englobables en tres grandes apartados:

- I. La falta de precisión conceptual y terminológica.
- II. Los errores de tipo histórico a la hora de definir las tipologías.
- III. Consecuencias prácticas que se derivan de los anteriores apartados.

I. LA FALTA DE PRECISIÓN CONCEPTUAL Y TERMINOLÓGICA.

La lectura de las normas que atañen a la actuación en el ámbito del Centro Histórico conlleva no pocas dificultades por las incorrecciones que presenta el texto desde el punto de vista conceptual. Entre ellas conviene señalar:

I.1.— *La ausencia de justificación teórica.*

Para la elaboración de las tipologías no se han señalado, ni pueden deducirse, cuáles han sido los criterios que han guiado su concreción. En algunos casos parece que prima el factor planimétrico, aunque éste se complementa con

---

¹ El texto es: *Revisió del Pla general d'Ordenació Urbana. Normas* (Aprovació definitiva. Text refós), Ajuntament de Palma de Mallorca, Palma, 1985 (citado a partir de este momento *P.G.O.U.*). Este trabajo se refiere sólo a la Sección 5ª, caps. I a XI, arts. 349 a 388, pp. 222-261, queda fuera de mi análisis la última parte de esta sección dedicada a la zona especial de Jaime III, Paseo Mallorca y Bonaire, pero se incluyen los cuadros sobre el Régimen de usos permitidos que atañen directamente a la cuestión tipológica, pp. 266-269).

datos correspondientes a los alzados². La falta de unificación de criterios a la hora de definir las cuatro tipologías queda puesta de manifiesto, por ejemplo, en que, en algunas de ellas, se indica la anchura de las parcelas mientras en otras no aparece.³ En todo caso se evidencia la inexistencia de una concepción clara de los factores a tener en cuenta y de la relación existente entre cada uno de ellos. Este hecho destaca claramente cuando en el texto se emplea indistintamente la palabra tipo aplicada a la parcela o al edificio⁴. En consecuencia se echa a faltar una elaboración teórica básica que hubiera podido recoger las numerosas aportaciones en este campo⁵. E, incluso, de no haber empleado éstas, como mínimo, hubiera sido deseable basarse en un criterio coherente, claro y sencillo.

I.2.- *Desfase entre la parte gráfica y el texto.*

Teniendo en cuenta la falta de precisión de las definiciones, se podría esperar que los planos y alzados que las acompañan clarificaran la vaguedad de aquellas. Sin embargo ocurre todo lo contrario: Los subtipos, no citados en el texto, introducen un factor más de perplejidad.⁶ La similitud entre algunos ejemplos de distintas tipologías resalta la indefinición de las mismas⁷; y además, la colocación inversa a la lógica de los gráficos correspondientes a los subtipos complica todavía más la posible adscripción de una edificación concreta a una determinada tipología.⁸

² El factor planimétrico adquiere una gran importancia en las dos primeras tipologías andalusí y gótica, pero sólo se bosqueja en las restantes. Vid. *P.G.O.U.*, art. 354, par. 1-4, pp. 224-234.

³ *Ibidem*, La anchura de las parcelas es citada en las tipologías andalusí (8-14 m.) y gótica (4 a 8 m.), pero no se indica en las restantes. Sin embargo, del art. 364, par. 3, p. 242, parece desprenderse que a las parcelas de las tipologías señorial burguesa y moderna corresponde una anchura de fachada mayor de 14 m. Es necesario señalar, como será una constante en este trabajo, la aparición de referencias posteriores que de forma confusa completan lo que hubiera tenido que ser definido en un primer momento.

⁴ Vid., Por ejemplo, los siguientes: *op. cit.*, art. 364, par. 3 y 7, pp. 242-243 (En el cuadro que se incluye en par. 7 se emplea la denominación tipo asociada a la parcela o edificio, considerándolos por tanto como idénticos, cuando lógicamente debe referirse sólo a la parcela. También véase art. 381, par. 2, p. 253).

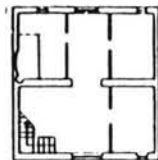
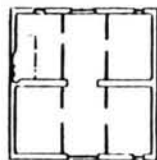
⁵ Vid., entre otros: ARGAN, G.C., "Acercas del concepto de tipología arquitectónica", en *idem Proyecto y destino*, Biblioteca de la Universidad de Venezuela, Caracas, 1969, pp. 57-61; Voz "Tipología" en *Enciclopedia Universale dell'arte*, AYMÓNIXO C., *La formación de un moderno concepto de tipología*, Monografías de la Escuela Superior de Arquitectura de Barcelona, Barcelona 1966; ROSI, A., "Consideraciones sobre la morfología urbana y la tipología constructiva" en *idem, Para una arquitectura de tendencia*, Gustavo Gili, Barcelona, 1977, pp. 127-137; ZENI, B., *Architettura in nuce*, Aguilar, Madrid 1969 (2ª Parte, par. 8., *Arquitectura, ideología y ciencia*, H. Blume Ediciones, Madrid, 1980 (apartado II: Tipología y práctica empírica de la arquitectura, pp. 45-59). El concepto y su aplicación aparece subyacente también en: BOUDON, F., "Tissu urbain et architecture: l'analyse parcellaire comme base de l'histoire architectural", en *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, julio-agosto, 1975, pp. 773-818.

⁶ *P.G.O.U.*, figs. pp. 225: Tipología andalusí (subtipos Ao-A3); figs. pp. 227-229: Tipología gótica (subtipos Go-G4); figs. pp. 231-232: Tipología señorial-burguesa (un subtipo de cada una de ellas llamado transformado); y, figs. p. 234: Tipología moderna (no aparece ningún subtipo).

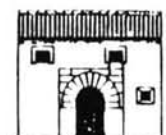
⁷ Por ejemplo, los subtipos A1 y Go son idénticos en planta y alzado, vid. *op. cit.*, figs. pp. 225 y 229.

⁸ Vid., *op. cit.*, figs. pp. 227-229.

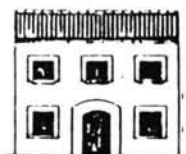
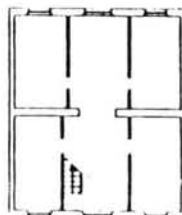
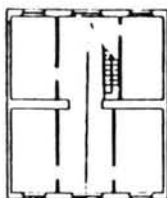

A 0

A 1

A 2

A 3

Fig. 1.- Tipologia andalusí. (Según el P.G.C.V.)

I. 3.— *Temporalidad de las tipologías elaboradas.*

En concepto de tipología debe ofrecer la posibilidad de elaborar una clasificación que, con los criterios que sea —ya se ha indicado que en este caso son inexistentes—, soslaye los problemas de una visión diacrónica. Esto es, se trata de establecer un cuadro sincrónico de la forma de los edificios de una ciudad o territorio mediante una abstracción que resuma en tipos la variedad infinita de aquellos. Aunque también se pueda tener en cuenta el proceso de gestación histórica de cada tipo, lo primordial es partir de *cómo es* en este momento cada construcción, para, con posterioridad, identificar cada edificio con esta pauta abstracta que es la tipología. Por tanto, no es operativa una clasificación como la presente que admite que una de las tipologías es prácticamente inaplicable en el momento presente⁹. Este último aserto entrocra con el próximo apartado que profundizará en los aspectos de tipo histórico.

II. LOS ERRORES DE TIPO HISTÓRICO A LA HORA DE DEFINIR LAS TIPOLOGÍAS.

A la inexactitud de los criterios de orden formal se suma el que se les haya aplicado una calificación histórico-artística. La tipologías resultantes según el P.G.O.U. son 1) Tipología andalusí (A); 2) Tipología Gótica (G); 3) Tipología Señorial-Burguesa; Y, 4) Tipología siglo XIX o Moderna (M)¹⁰.

II. 1.— *Tipología andalusí.*

Se establece en base a una distribución en planta con un patio o huerto posterior, una división tripartita del espacio y una anchura de las fachadas, generalmente simétricas, entre ocho y catorce metros¹¹. (Fig. 1). Es imposible encontrar tantos despropósitos en tan pocas palabras. De todos es conocido que lo que caracteriza, en planta, a la casa islámica es el patio central en torno al cual se articulan las dependencias de la vivienda.¹² (Figura 2). Por lo que respecta a la anchura de la fachada, si hay una tipología histórica en la sea imposible establecer este factor como definitorio es la casa islámica. Sin que en este aspecto se pueda generalizar es notorio el desinterés de esta cultura por

⁹ *Op. cit.*, art. 354, par. 2, p. 226: "Se incluye también, un ejemplo de esta tipología, de la que apenas queda en la ciudad algún ejemplo en estado puro".

¹⁰ *Op. cit.*, art. 354, par. 1-4, pp. 224-234.

¹¹ *Op. cit.*, art. 354, par. 1, p. 224 (figs. p. 225).

¹² Para la casa islámica, Vid.: *Espace centré. Figures de l'architecture domestique dans l'orient méditerranéen*, Les cahiers de la recherche architecturale, n° 20/21, 3ª y 4ª trimestre, 1987; PETER HERBRIDGE, G.T., "La arquitectura vernácula: la casa y la sociedad", en: MICHEL, G.T., "La arquitectura del mundo islámico", Alianza Forma, Madrid, 1985, pp. 176-208; Y. SCHOENAUER, N., *6.000 años de habitat*, Gustavo Gili, Barcelona, 1984 (2ª Parte, La casa urbana oriental, pp. 114-241). Son muy útiles también las siguientes monografías: REVAULT, J., GOLVIN, L. y AMAHAN, A., *Palais et demeures de Fés. I. Epoques mérinide et saadienne (XIVe-XVIIe siècles)*, Editions du C.N.R.S., París, 1985; REVAULT, J., *Palais et maisons du Caire, époque mamelouke. XIe-XVIe siècles*, Editions du C.N.R.S., París, 1982; MAURY, B., RAYMOND A., REVAULT, J. y ZAKARIYA, M., *Palais et maisons du Caire II. Epoque ottomane. XVIe XVIIIe siècles*, Editions du C.N.R.S., París, 1983; Y. GOLVIN, L., *Palais et demeures d'Alger à la période ottomane*, Edisud, Aix-en-Provence, 1988.

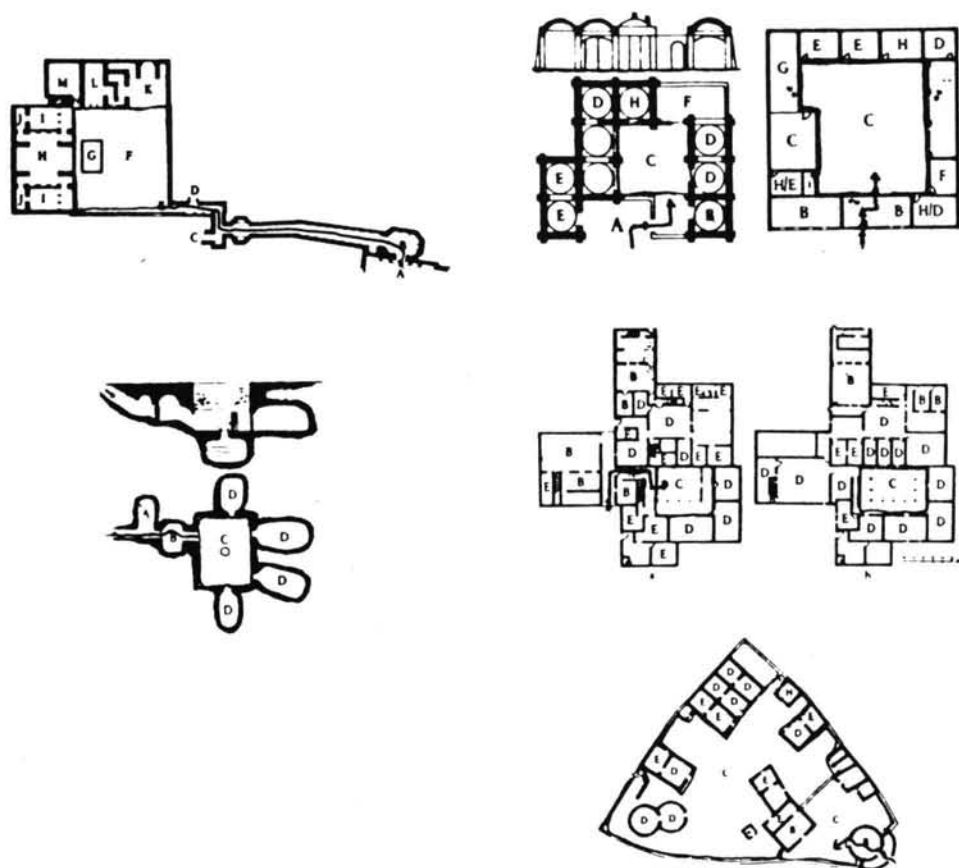

Fig. 2.- Diversas casas islámicas: Isfahan; Souf (Argelia); Qustul (Nubia; subterránea en el Sur de Túnez; al-Maýma'a (Arabia Saudi) y Zaria (Nigeria). Pese a la diversidad geográfica todas poseen patio y antrada en quebrada.

el exterior;¹³ lo que ciertamente no se puede discutir es la ausencia de simetría por lo que se refiere a la fachada, entre otras razones porque condicionada por las peculiaridades del proceso evolutivo de la morfología urbana de la ciudad islámica el exterior no depende de una voluntad ordenadora que pueda aspirar a la plasmación de la simetría ni en fachada ni en planta.¹⁴

¹³ Entre las excepciones está el tratamiento muy cuidado de las fachadas de Sanaa (Yemen), Vid., BONNENFANT, P., *Les maisons tours de Sanaa*, Presses du C.N.R.S., París, 1989. También son notables aspectos del exterior de algunas casas tunecinas. Vid., REVAULT, J. *L'habitation tunisoise. Pierre, marbre et fer dans la construction et le decor*, Editions du C.N.R.S., París 1978. O, las fachadas de los edificios del Cairo que asocian establecimientos comerciales con otros dedicados a habitación (wakala y rab, respectivamente), Vid., GARCIN y otros, *op. cit.*, pp. 132-142.

¹⁴ Sobre el proceso evolutivo de la morfología urbana y su incidencia en la tipología, Vid.,

II. 2.— *Tipología Gótica.*

Se define como completamente distinta a la anterior. Edificada sobre parcelas estrechas, generalmente de cuatro a ocho metros de ancho, su profundidad consiste normalmente en dos crujeas.¹⁵ Empezando por el final, estas dos crujeas definen una estructura que es similar a la de la llamada tipología andalusí y, consecuentemente, algo que tenía que ser radicalmente distinto de ésta, se convierte en idéntico.¹⁶ (Comparar figs. 1 y 3). Por lo que respecta a la denominación —aparte de las múltiples objeciones que podría tener la aplicación de una clasificación estilística a la edificación no culta¹⁷—, el establecimiento de unas dimensiones reducidas de fachada supone recoger las características de algunas parcelas medievales, desconociendo nosólo la variedad existente en las distintas ciudades¹⁸, sino lo que es más grave, olvidando que dentro de una misma ciudad medieval existían diversas formas de parcelación.¹⁹ (Fig. 4). Además, si bien se puede aceptar que, en el caso de Palma, hubo un cambio evidente de tipologías entre la época islámica y la cristiana, no es menos cierto que es mucho más difícil y discutible aceptar el encogimiento en tamaño de las parcelaciones, aspecto éste, íntimamente relacionado con la estructura de la propiedad.

HAKIM, B.S., *Arabic-Islamic Cities, Building and Planning Principles*, Kegan Paul International, Londres, 1988, 2ª revisada. (Cap. 3). An interpretation of the building process and urban form, pp. 102-136); También, aunque mucho menos importantes para este asunto: EPALZA, M. de, "Un 'modelo operativo' de urbanismo musulmán", en *Sharq al-Andalus. Estudios Arabes*, Anales de la Universidad de Alicante, nº 2, 1985, pp. 137-149; Y TORRES BALBAS, L., *Ciudades hispano-musulmanas*, Ministerio de asuntos exteriores/Instituto Hispano Árabe de Cultura, Madrid, s/f, 2 vols. Asimismo muchas sugerencias se pueden deducir de: HOURANI, A.H. y STERN, S.M., *The Islamic City, A Colloquium*, B. Cassirer Publishers, Oxford, 1970, Y, SERJEANT, R.B. (a cargo de), *La ciudad islámica*, Serbal/Unesco, Barcelona, 1982. Finalmente, DJAIT, H., *Al Kufa. Naissance de la ville islamique*, Maisonneuve & Larose, París, 1986, pese a tratarse de una monografía posee un interés general manifiesto.

¹⁵ P.G.O.U., art. 354, par. 2, p. 226 (Figs. pp. 227-229).

¹⁶ Vid., el ejemplo citado en *supra* n. 7.

¹⁷ Para la problemática edificación/arquitectura y las distintas denominaciones de esta dicotomía, Vid., ZEVI, B., *op. cit.*, (2ª parte, Problemas de la historiografía arquitectónica, pp. 81-189); CHASTEL, A., "Prefacio", en BOUDON y otros, *op. cit.*, pp. 9-14 (p. 11); RAPOPORT, A. *Vivienda y cultura*, Gustavo Gili, Barcelona, 1972 (pp. 11-14); HAUSER, A., *Introducción a la historia del arte*, Guadarrama, Madrid, 1963 (Cap. V, pp. 363 y ss.); FLORES, C., *La España Popular. Raíces de una arquitectura vernácula*, Madrid, 1969, Introducción.

¹⁸ La variedad de soluciones parcelarias en las distintas ciudades medievales europeas se pone de manifiesto en, FRANCHETTI PARDO, V., *Historia del urbanismo. Siglos XIV y XV*, Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid, 1985. También, y pese a su título, aparecen numerosas referencias a las parcelaciones tardo medievales en, *La maison de ville a la renaissance. Recherches sur l'habitat urbain en Europe aux XVe et XVIe siècles*, Actes du Colloque tenu à Tours du 10 au 14 mai 1977., Picard, París, 1983.

¹⁹ Conocemos muy bien las diversas tipologías medievales de Venecia. Vid., MARETTO, P., *La casa veneziana nella storia della città. Dalle origini all'Ottocento*, Marsilio Editori, Venecia, 1989 (reimpresión); Y, BENEVOLO, L., *El arte y la ciudad medieval. Diseño de la ciudad III*, Gustavo Gili, México, 1978, pp. 92 y 93. La variedad de las parcelaciones medievales de París resalta en BOUDON, F., *op. cit.*, Para el caso de Palma, es evidente que, pese a la carencia de estudios sobre este tema, debían existir diversas formas de parcelación. Actualmente el que suscribe esta realizando un trabajo sobre la tipología de la vivienda señorial medieval cuyos resultados provisionales, por lo que respecta a la anchura de la parcela, son opuestos a los que se describen en el P.G.O.U.

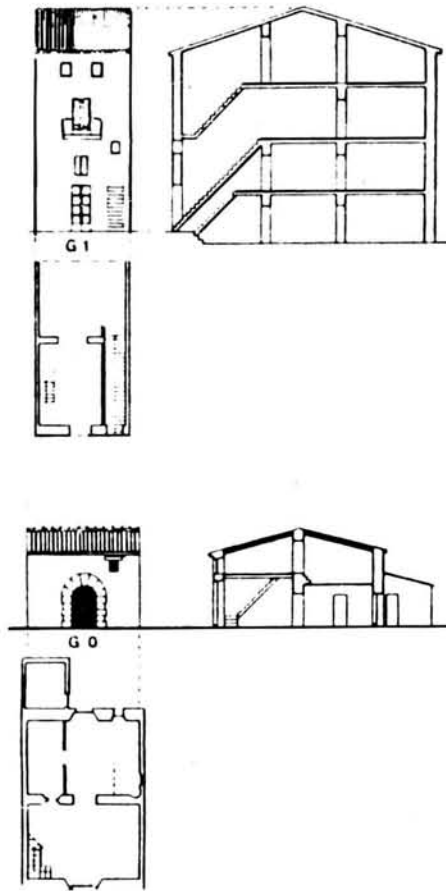

Fig. 3.- Tipologia gòtica (según P.G.O.U). Obsérvese la identidad entre la tipología G.O. y la A. 1 (de la fig. 1).

II. 3.- *Tipología Señorial-burguesa.*

No se define por ninguno de los elementos que han servido para caracterizar a las confusas e imprecisas tipologías anteriores, puesto que no aparece citado ningún factor significativo de las fachadas (anchura o composición), ni planimétrico (exceptuando la breve referencia al patio interior)²⁰. La explicación se reduce al establecimiento de unas relaciones, más que discutibles, con la arquitectura romana antigua,²¹ de la que se sugiere su procedencia, italiana²² o andalusí²³. (Fig. 5). Para aumentar más la confusión se señala como fundamental de esta tipología la existencia de tres crujías, que no es aplicable a la realidad de las edificaciones mallorquinas de los siglos XVI al XVIII. Por otra parte la adscripción de la misma a unas clases sociales supone un aserto erróneo desde el punto de vista artístico y además el desconocimiento de la realidad social mallorquina del Antiguo Régimen.

II. 4.- *Tipología siglo XIX o Moderna.*

El redactor de esta sección parece haberse agotado con el trabajo de elaboración de las anteriores tipologías y concluye con rapidez la caracterización de ésta, simplemente citando que se refiere a la arquitectura académica europea del siglo XIX. Si atendemos al texto y al gráfico adjunto debe referirse a la fachada puesto que no se indican otros datos de tipo planimétrico o parcelario²⁴. Pero como existen estudios que describen con claridad las diversas tipologías de la vivienda en diversas capitales europeas productoras de modelos ¿A cuál de ellas se refiere? ¿La parisina, la vienesa o la londinense?²⁵. Además ¿Se pueden incluir en esta tipología los edificios modernistas? ¿Dónde quedan los edificios del siglo XX también construidos en el Centro Histórico?²⁶

²⁰ P.G.O.U., art. 354, par. 3, p. 230 (figs. pp. 231-232).

²¹ La estructura de la casa romana, con sus diversas variantes, no tiene ninguna relación con las casas mallorquinas de los siglos XVI-XVIII. Vid., sobre la primera: MCKAY, *Houses, villas and Palaces in the Roman World*, Thames and Hudson, Londres, 1977 (reimpresión); LASFARGUES, J. (a cargo de), *Architectures de terre et de bois. L'habitat privé des provinces occidentales du monde romain*, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, París, 1985; SCHOENAUER, *op. cit.*; THÉBERT, Y., "Vida privada y arquitectura doméstica en el África romana", en VEYNE, P. (director del volumen), *Historia de la vida privada I. Del Imperio romano al año mil*, Taurus, Madrid, pp. 305-401; Y, BOETHIUS A. Y WARD-PERKINS, J.B., *Etruscan and Roman Architecture*, Penguin, Harmondsworth, 1970.

²² La relación con los modelos italianos es meramente superficial y decorativa porque la arquitectura mallorquina de la época se puede definir como 'aluvial'. De hecho la estructura básica de la mayoría de estas casas señoriales es medieval, sobre la cual se superponen las aportaciones posteriores.

²³ El patio mallorquín de esta época no tiene ninguna relación con la arquitectura islámica. Sobre ésta última, véase la bibliografía citada en *supra*, n. 12.

²⁴ P.G.O.U., art. 354, par. 4, p. 233 (figs. p. 234).

²⁵ Los siguientes estudios destacan, por encima de los estilísticos, los aspectos tipológicos de la vivienda en las grandes capitales europeas productoras de modelos durante el siglo XIX: AYMÓNIXO, G., *Lo studio dei fenomeni urbani*, Officina Edizioni, Roma, 1986; OLSEN, D.J., *The City as a Work of Art. London, Paris, Vienna.*, Yale University Press, New Haven y Londres, 1986 (cap. 7-9, pp. 89-158); LOYER, F., *Paris XIXe siècle. L'immobile et la rue*, Fernand Hazan, París, 1987; BOUDON, F. y otros, *op. cit.*; Y FARRI, G., *Vienna città capitale del XIX secolo* Officina Edizioni, Roma, 1986.

²⁶ La exclusión de los edificios construidos en el siglo XX supone una muestra más de la miopía de los redactores del P.G.O.U., porque, no sólo resalta la ausencia de criterios a la hora de elaborar las tipologías, si no la desconsideración a lo construido durante esta centuria.

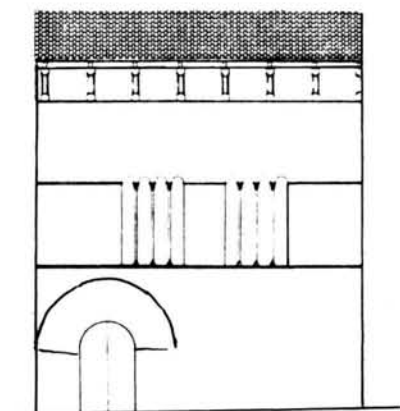
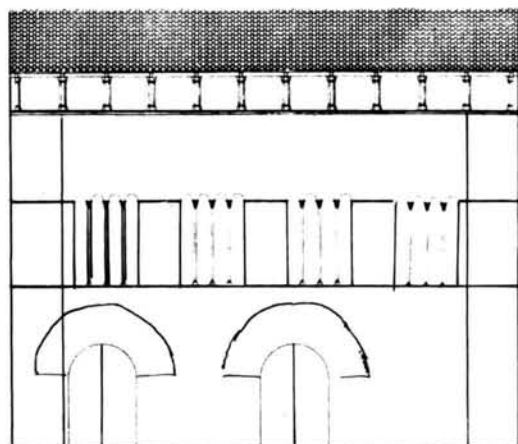

Fig. 4.- Reconstrucción de Can Montenegro y de la casa de C/ Cayetano 3 que nos muestra su aspecto medieval. Estas casas serían consideradas con los criterios del P.G.O.U como modernas (M) en sus vertientes señorial y Burguesa.

III. CONSECUENCIAS PRÁCTICAS QUE SE DERIVAN DE LOS ANTERIORES APARTADOS

Las consideraciones de los anteriores apartados serían únicamente, y ello no es poco, unas graves observaciones de tipo técnico e histórico, si no tuvieran una trascendencia práctica. Por ello conviene resaltar cómo aquéllas afectan a la operatividad de todo el P.G.O.U. en una serie de puntos:

III. 1.— *Conservación del patrimonio arquitectónico ambiental.*

Dejando a un lado la protección del Patrimonio Histórico catalogado, que se rige por unas normas especiales, es conveniente centrarse en el no catalogado, puesto que en él incide de manera decisiva la cuestión tipológica. Dentro del mismo se establecen dos grados de protección edilicia (R1 y R2).²⁷ En el primero de ellos se resalta la necesidad de mantenimiento de la tipología estableciendo la exención del cumplimiento de las Ordenanzas de Higiene en todo aquello que resulte incompatible con la conservación de aquella,²⁸ aunque también este aserto se complementa con posterioridad.²⁹ Por lo que respecta a las parcelas del centro Histórico clasificadas como N (nueva construcción) es lógico que se procurara, en primer lugar, la protección ambiental y por tanto las normas tuvieran que ver con la fachada; pero aquí de nuevo se introduce el factor de confusión, al redactor sólo le preocupan las profundidades edificables de las parcelas correspondientes a las distintas tipologías,³⁰ aunque como ya he señalado se sigue empleando tipo de parcela y tipo de edificio como sinónimos. Sólo más adelante se reglamentan: Las condiciones de volumen y aprovechamiento,³¹ la composición y estética de la edificación³² y el régimen de usos permitidos.³³ Aspectos todos condicionados por la clasificación tipológica y por tanto sujetos a la imprecisión conceptual de aquella.

III. 2.— *Dificultades respecto a la operatividad.*

Como se ha podido ver en el apartado anterior, a la confusión de las definiciones se debe añadir la dificultad de localización de unas normas enunciadas sin señalar que son complementadas por otras posteriores que, frecuentemente, matizan, contradicen o rectifican, lo afirmado en las primeras. En el P.G.O.U. se señalan los niveles de actuación transformadora en los edificios del Centro Histórico. Estos se concretan en siete formas de intervención: Restauración, Conservación, Consolidación, Rehabilitación, Reestructuración, Reconstrucción y

²⁷ P.G.O.U., art. 362, pp. 240-241.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ En *op. cit.*, art. 382, p. 254, se matiza lo señalado en la nota anterior en el sentido de que deberá justificarse razonablemente la imposibilidad de cumplimiento de las Ordenanzas de Higiene, exceptuando aquellas edificaciones pertenecientes a la tipología gótica.

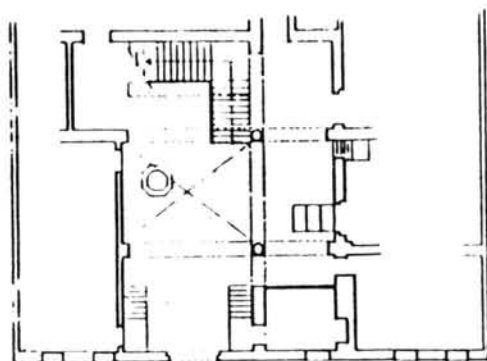
³⁰ *Op. cit.*, art. 364, párr. 3 y 7, pp. 242-243. También véase art. 381, par. 2, p. 253-254.

³¹ *Op. cit.*, art. 381, p. 253.

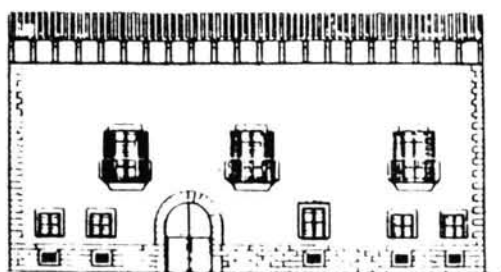
³² *Op. cit.*, cap. XI, arts. 383-388, pp. 255-261.

³³ La reglamentación de los Usos Permitidos que en su aspecto general se establece en los arts. 301 a 308, se aplica de forma específica al área de Régimen singular del Centro Histórico, a través de las cuatro tipologías establecidas. Vid., *Op. cit.*, Cuadros de las pp. 266-269.

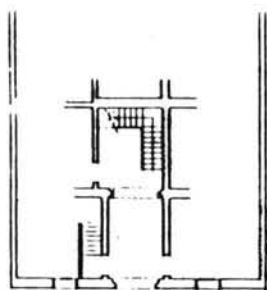

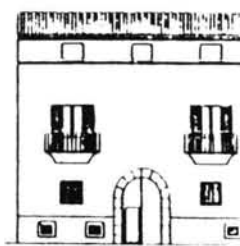
PLANTA CASA SENYORIAL

FAÇANA CASA SENYORIAL

PLANTA CASA BURGUESA

FAÇANA CASA BURGUESA

Fig. 5.- Tipologia Moderna (M) (según el P.G.O.U). Compárese con la Fig. 4.

Obra Nueva³⁴. El concepto de tipología subyacente en todos ellos aparece explícito en algunas de las modalidades anteriores, haciendo referencia a elementos fundamentales que la conforman³⁵. En este sentido, es particularmente significativa la normativa sobre la fachada señalando como imperativa la supresión de los añadidos que la desvirtuen³⁶. Si tenemos en cuenta que los subtipos se han elaborado partiendo precisamente de los añadidos ¿Qué y quién determina lo que sobra? Porque en el caso extremo podríamos encontrarlos recuperando la tipología gótica inexistente³⁷. Es cierto que en los casos en los que se necesite un informe preceptivo de la Comisión del Centro Histórico y Catálogo, ésta determinará qué partes del inmueble eran añadidos no pertenecientes a la tipología que corresponda, pero siempre dentro de las definiciones establecidas en anteriores apartados³⁸. Con lo cual no se deja ni siquiera a la Comisión la posibilidad de rectificar los errores cometidos en aquellas. Además se exige al arquitecto una claridad de ideas que los redactores del P.G.O.U. no han tenido. Así en el régimen de concesión de licencias, apartado que regula la documentación que debe acompañar al proyecto, se obliga a incluir una Memoria descriptiva del nuevo edificio y la justificación de la tipología edificatoria adoptada³⁹. Todas estas puntualizaciones colocan al arquitecto con pocas y confusas pautas para comenzar su labor.

CONCLUSIONES

De los aspectos analizados se deduce que la indefinición de las tipologías y su sustentación artificial en criterios aparentemente históricos produce unas dificultades en la aplicación de las Normas del P.G.O.U. y conduce a unas actuaciones problemáticas dentro del Centro Histórico. Es por tanto deseable una rectificación de la sección correspondiente teniendo en cuenta las observaciones expuestas en los anteriores apartados y otras muchas que podrían surgir en el seno de un amplio equipo de redactores que incluyera arquitectos, historiadores de la arquitectura y arqueólogos. De este modo se podría evitar la falta de operatividad de unas directrices y contribuir a una mejor conservación del Patrimonio Arquitectónico de nuestra ciudad.

³⁴ *Op. cit.*, art. 355, pp. 235-236.

³⁵ *Ibidem*. En los tres primeros tipos de intervención aparece subyacente y en los restantes explícito el concepto de tipología.

³⁶ *Op. cit.*, art. 355, par. 6, 236.

³⁷ Vid., *supra* n. 9.

³⁸ *Op. cit.*, art. 367, p. 246.

³⁹ *Op. cit.*, art. 365, par. 3, p. 245. Es evidente que debería decir exigida puesto que las normas, si fueran claras, no darían opción a adoptar una tipología.

La tercera vía.
La asociación de propietarios como
medio de rehabilitación integral
de centros históricos

ASOCIACION REHABILITACION
CALLE PAU, ZAGRANADA Y BORDOY

PRÓLOGO

Las ciudades históricas emplazan periódicamente a sus habitantes a acometer una tarea de revitalización. Lo que de antiguo confiere a la ciudad su carácter y mérito requiere ser preservado en razón del obligado respeto a la historia y la cultura. Pero el asegurar el futuro de la vieja ciudad exige una adaptación a los usos modernos evitando que se convierta en ciudad museo, en ciudad muerta.

La Ciudad de Palma vive en la actualidad un proceso de redescubrimiento de sí misma. Al mismo tiempo esta madurando un nuevo concepto de ciudadanía que asume entre sus señas de identidad el legado de las generaciones vecinas en el tiempo.

La Administración, atendiendo esa nueva sensibilidad y aceptando el reto de transmitir esa herencia a las futuras generaciones, se ha comprometido ya en la tarea de la rehabilitación.

El proyecto LA PAU NOVA constituye un nuevo paso en el reencuentro con la Ciudad Antigua. Las razones y los medios económicos, técnicos y políticos, que hasta hoy han guiado el fenómeno de la rehabilitación, no serían suficientes para asegurar su éxito. LA PAU NOVA —aprovechando esa creciente conciencia cívica que siente la ciudad no solo como lugar de residencia sino también como razón de identidad cultural— aporta un nuevo y eficaz agente, la unión de los vecinos en el común proyecto de recrear su espacio urbano.

INTRODUCCIÓN

La revitalización de los centros históricos se está convirtiendo en el gran reto de las ciudades. El regreso de la gente de los barrios periféricos, desengañada por el aislamiento y por los problemas de tráfico que supone el acudir al centro comercial y administrativo han propiciado la revitalización de los antiguos barrios.

Por otra parte, el ciudadano entiende como factores de calidad de vida en el medio urbano una identificación cultural con el entorno y una escala humana en su hábitat. Es la respuesta a un pasado reciente de urbanización según modelos internacionales estandarizados que deshumanizan las relaciones de vecindad. Rehabilitar lo antiguo es así una solución al desarraigo y un aprovechamiento de los recursos urbanos acumulados en el pasado con la idea de que los valores histórico-artísticos no están reñidos con los valores funcionales que exige toda vivienda moderna.

Apenas hace unos años se ha iniciado seriamente el proceso de recuperación del centro histórico de Palma. El Plan General ya señalaba una estrategia para la revitalización residencial del Casco Antiguo. Dos Planes Especiales posteriores han concretado esa estrategia sobre algunos de los barrios tradicionales más degradados como La Calatrava y El Puig de Sant Pere. Sin embargo, pese a su vocación de intervención integral, la efectividad de esos planes especiales inevitablemente choca con la pasividad expectante del vecindario. Sus mejores resultados —en verdad los más necesarios pues no están al alcance de los vecinos— se refieren a infraestructura, ésta así como el mantenimiento del parque de viviendas municipales y la racionalización de las adjudicaciones de vivienda pública han sido primordialmente los objetivos, y también los logros, de la rehabilitación pública.

En el último año la Administración Pública, consciente de las limitaciones de una actuación en solitario y de la oportunidad de enfocar la rehabilitación sobre lo que constituye la primera imagen de la ciudad: sus fachadas, ha incentivado notablemente el proceso de rehabilitaciones privadas con subvenciones importantes por ese concepto. Las demandas de particulares para acogerse a esas ayudas han rebasado las previsiones y los presupuestos. Con ello se ha puesto de manifiesto la disponibilidad de los vecinos para el esfuerzo de la rehabilitación.

Pero la rehabilitación privada, que ahora muy acertadamente se fomenta, también tiene, como la pública, sus limitaciones. La rehabilitación aislada y puntual por iniciativa de un propietario no logra modificar la imagen de conjunto de la ciudad histórica, que es el objetivo que se persigue. La propia administración ha sido consciente de los escasos resultados que cabe esperar de esfuerzos individuales por parte de propietarios y por ello se ha propuesto dar prioridad en su programa de subvenciones a iniciativas de las que resulten modificaciones notables de conjunto.

LA TERCERA VIA: LA PAU NOVA

Hasta ahora dos eran las vías normales de rehabilitación:

- La iniciativa pública, de gran envergadura y actuación frenada frecuentemente por la gran carga política y social que conlleva.
- La iniciativa privada, bien sea a gran escala mediante intervenciones generalmente traumáticas cuyo carácter especulativo hace desaparecer la idiosincrasia del barrio y desintegra el conjunto histórico, bien sea a través de intervenciones individuales afectando a un solo inmueble.

Estas vías presentan algunos inconvenientes. De la primera se obtienen buenos resultados en infraestructura y equipamiento, pero el plan queda deslucido por el absentismo de la propiedad privada. La segunda, por lo que se refiere a su versión en gran escala ha sido progresivamente descartada por el escaso beneficio social que procura, mientras que en su versión individual los buenos resultados parciales no hacen sino poner de manifiesto la degradación del entorno al mismo tiempo que soslayan problemas que por su naturaleza solo admiten una solución conjunta —instalaciones eléctricas y telefónicas, alumbrado, pavimentación, mobiliario urbano...—

Una tercera vía, no experimentada hasta el momento, permite obviar algunos de los inconvenientes apuntados sin dejar de aprovechar las ventajas que cada una de las otras vías aporta. Se trata de una vía mixta y mucho más natural: que los vecinos se conviertan en sus propios promotores para conseguir en coordinación con las instituciones la revitalización del barrio manteniendo su carácter original.

Sin embargo, existen dos problemas que dificultan la viabilidad de aquélla y cuya atención ha sido prioritaria en el proyecto LA PAU NOVA:

- El mantenimiento del consenso entre los vecinos. La problemática de cada inmueble y los recursos de que disponen los vecinos en cuanto promotores individuales son variables a lo largo del tiempo (Tengase en cuenta que la rehabilitación de un barrio dura no menos de tres años).
- Las instituciones deben realizar una acción continuada de gestión y apoyo de las intervenciones, acometiendo una reforma paralela y coordinada de los servicios. Este apoyo es fundamental para evitar que se rompa el difícil consenso no vinculante entre los vecinos.

LA PAU NOVA constituye una primera experiencia en el ámbito de la tercera vía. El proyecto ha sido vertebrado sobre la base de una asociación, la Asociación para la rehabilitación de las calles Pau, Zagramada y Bordoy, integrada por los propios vecinos del barrio que será objeto de la intervención. De esta forma se garantiza el compromiso de los vecinos y la adopción de soluciones de carácter unitario y coherente.

LA ASOCIACION PAZ, ZAGRANADA Y BORDOY

En un principio, pudiera parecer suficiente para la rehabilitación del barrio, un simple acuerdo entre los vecinos o una mera suma de iniciativas individuales. Sin embargo, dada la entidad del proyecto es obvia la conveniencia de dotar de personalidad jurídica a esa voluntad de colaboración.

Para ello se creó la ASOCIACION PARA LA REHABILITACION DE LAS CALLES PAU, ZAGRANADA Y BORDOY, como único órgano de canalización de todas las intervenciones del area de actuación.

Estas son algunas de las ventajas:

- Prioridad de subvenciones: creemos que siempre puede ser más interesante para el ayuntamiento ó la Conselleria conceder subvenciones a un conjunto que a varios proyectos separados.
- Mejora de los precios de la construcción: el volumen de obra es muy superior si se actúa conjuntamente y se puede establecer una mesa de contratación para la globalidad de las obras. Esto facilitaría la coordinación de las obras y evitaría al mismo tiempo el que en una misma calles se moviesen varias constructores diferentes.
- Canalización, agilización y ahorro de la gestión.
- Mejora de las relaciones con las instituciones: creemos que llevando una actuación conjunta podemos plantear problemas globales y encontrar soluciones globales, manteniendo una línea de diálogo diferente a que si se actuase por separado.
- Mejora de la imagen global del barrio: una acción coordinada conlleva un mayor conocimiento, lo cual propicia una mayoría de la imagen del barrio.
- Revitalización: la asociación para la rehabilitación física se convierte en el motor de la rehabilitación social, es decir se produce la auténtica revitalización ya que se mantienen los mismos vecinos que además seleccionan los nuevos pobladores..

RELACIÓN CON LAS INSTITUCIONES

AYUNTAMIENTO

- Agilización de los trámites necesarios para la edificación
- Mejora de la urbanización:pavimentación, iluminación
- Mejora de los servicios municipales: Vigilancia, limpieza, recogida de basuras, desratización, desinsectación, etc.
- Reforma de la encrucijada Pau/Sant Feliu.

CONSELLERIA DE CULTURA

- Agilización de los trámites para la rehabilitación de fachadas

GESA

- Agilización de tramitación
- Mejora de la red de gas y electricidad
- Conversión de las redes aéreas en subterráneas

TELEFONICA

- Agilización de la instalación
- Conversión de la red aérea en subterránea

EMAYA

- Mejora de la red sanitaria y de agua potable
- Estudio de pozos, algibes y pozos negros

COMISION DE PATRIMONIO

Tramitación de proyecto único.

COMISION DEL CENTRO HISTORICO

Tramitación de proyecto único.

Se tiene que formar una coordinadora y establecer un programa de actuación.

El projecte de rehabilitació dels Espais Naturals propietat del Consell Insular de Mallorca

JOSEP A. AGUILÓ RIBAS (*)
A. COLOMAR MARÍ (*)
A. REYNÉS TRIAS (*)

INTRODUCCIÓ

Pocs espais naturals queden a les Balears inalterats. La majoria de les àrees de cert valor presenten una situació seminatural. Tant a uns com als altres les activitats humanes han tengut una influència notable.

Per assegurar la conservació d'aquests espais que configuren en el seu conjunt el patrimoni Natural, cal elaborar i executar mesures efectives, així com fer compatible un adequat ús social dels mateixos.

És evident que la conservació presenta una certa problemàtica en parlar de sòl privat i per tant és l'Administració qui pot dur a terme, generalment, projectes aplicats a espais naturals destinats a la seva preservació.

El Consell Insular de Mallorca conscient de la conservació i de la seva necessitat, va adquirir diferents espais naturals de cert valor, incorporant els mateixos al total de sòl públic de Mallorca i garantint així la seva conservació (Taula I).

En aquest projecte s'estableixen els criteris i actuacions destituts a la conservació dels espais naturals propietat del Consell Insular de Mallorca.

La possibilitat de dur a terme aquest projecte ve en part donada per la creació de la Escola-Taller de Conservació de la Naturalesa que permetrà, a més, la formació de personal encarregat de la gestió i manteniment dels espais naturals.

Taula I. Finques propietat del Consell Insular de Mallorca.

NOM DE L'ESPAI	DATA D'ADQUISICIÓ	SUPERFICIE (Ha.)
La Mola-Son Massip	27.01.81	259,4
Son Fortuny	24.12.81	283,5

NOM DE L'ESPAI	DATA D'ADQUISICIÓ	SUPERFICIE (Ha.)
Puig de Sta. Magdalena	13.11.84	17,6
Tossals Verds	29.01.86	578
Sa Dragonera	12.11.88	288

OBJECTIUS

Els objectius d'aquest Projecte són els següents:

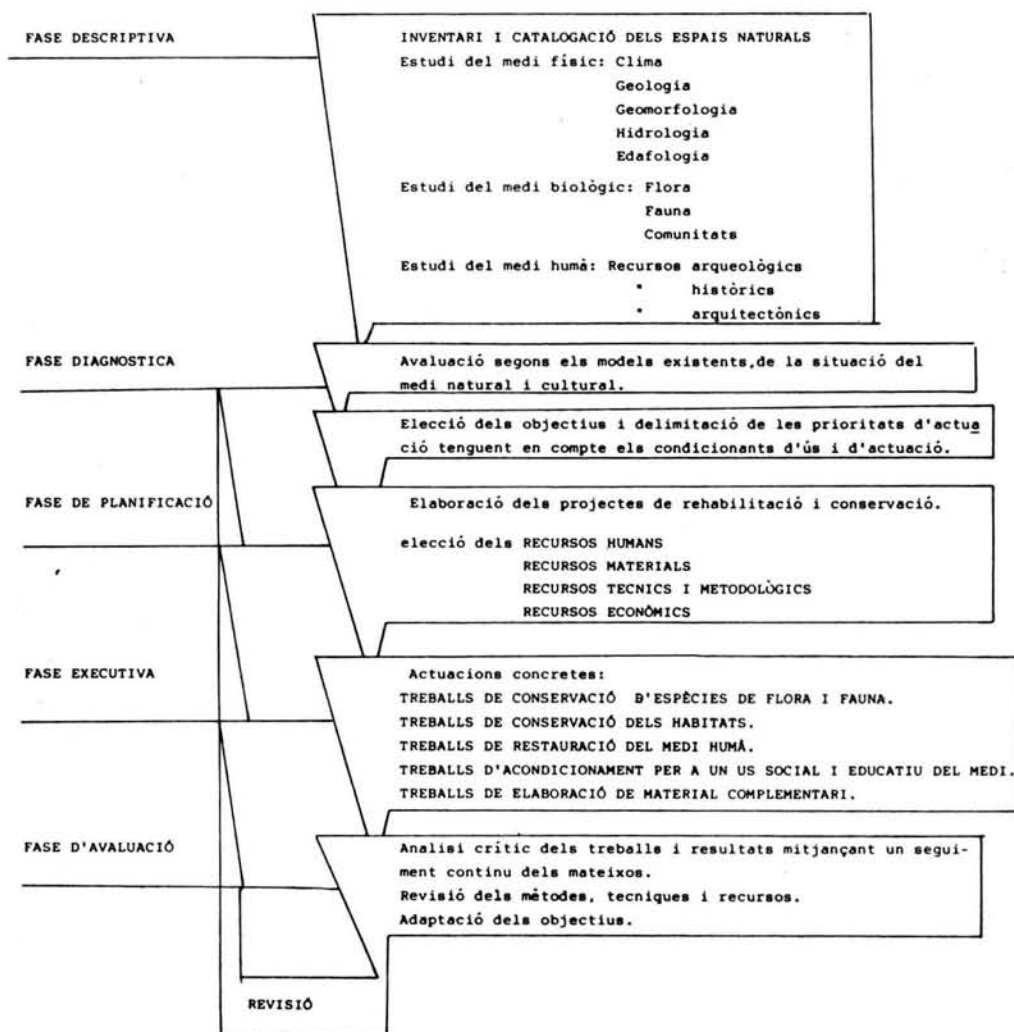
- Aconseguir una correcta descripció i catalogació dels recursos existents als diferents espais naturals.
- Avaluar l'importància de cada espai i prioritzar les diferents actuacions concretes a realitzar a cada un d'ells.
- Elaborar i executar els diferents treballs de conservació de les espècies presents i la preservació dels hàbitats.
- Realitzar un seguiment i monitorització de les diferents actuacions.
- Dissenyar i executar els treballs d'infraestructura que garanteixin un correcte ús social.

DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE

Aquest projecte està estructurat en diferents fases, cada una de les quals integra l'informació i resultats de l'anterior.

FASE	OBJECTIUS	ACCIONS	RECURSOS
1. Descripció	*Inventaris.	Investigacions Identificació Classificació	Material de camp. Bibliografia. Cartografia. Fotos aèries, etc.
2. Diagnòstic	*Avaluació situació actual. *Elecció d'objectius i prioritats.	Comparació Condicionants	Legislació. Models teòrics. Models pràctics.
3. Planificació	*Elaboració dels projectes concrets.	Disseny de les actuacions	Elecció materials. Mètodes. Tècniques Aplicacions.
4. Execució	*Actuacions concretes.	Treballs i obres	Utilització dels materials, mètodes i tècniques.
5. Avaluació	*Anàlisi crític dels treballs.	Comparació amb els objectius.	Monitorització. Seguiment. Discusió

El desenvolupament de les diferents fases es pot veure reflexat al següent organigrama de treball:

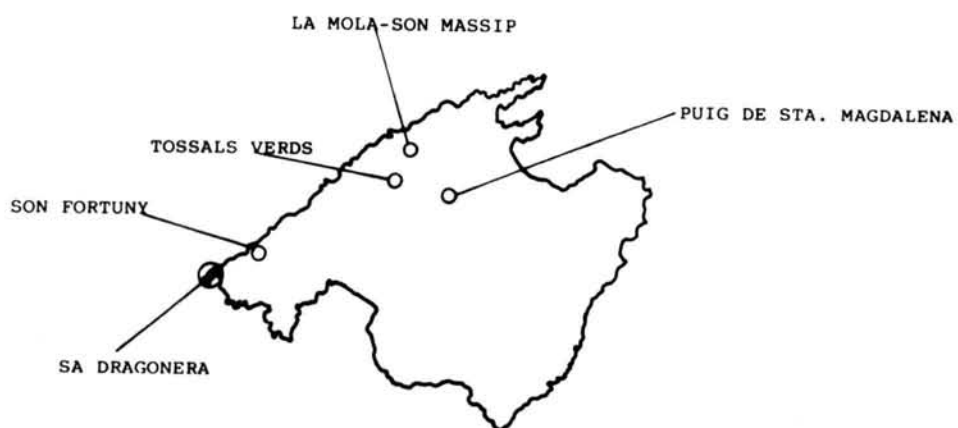
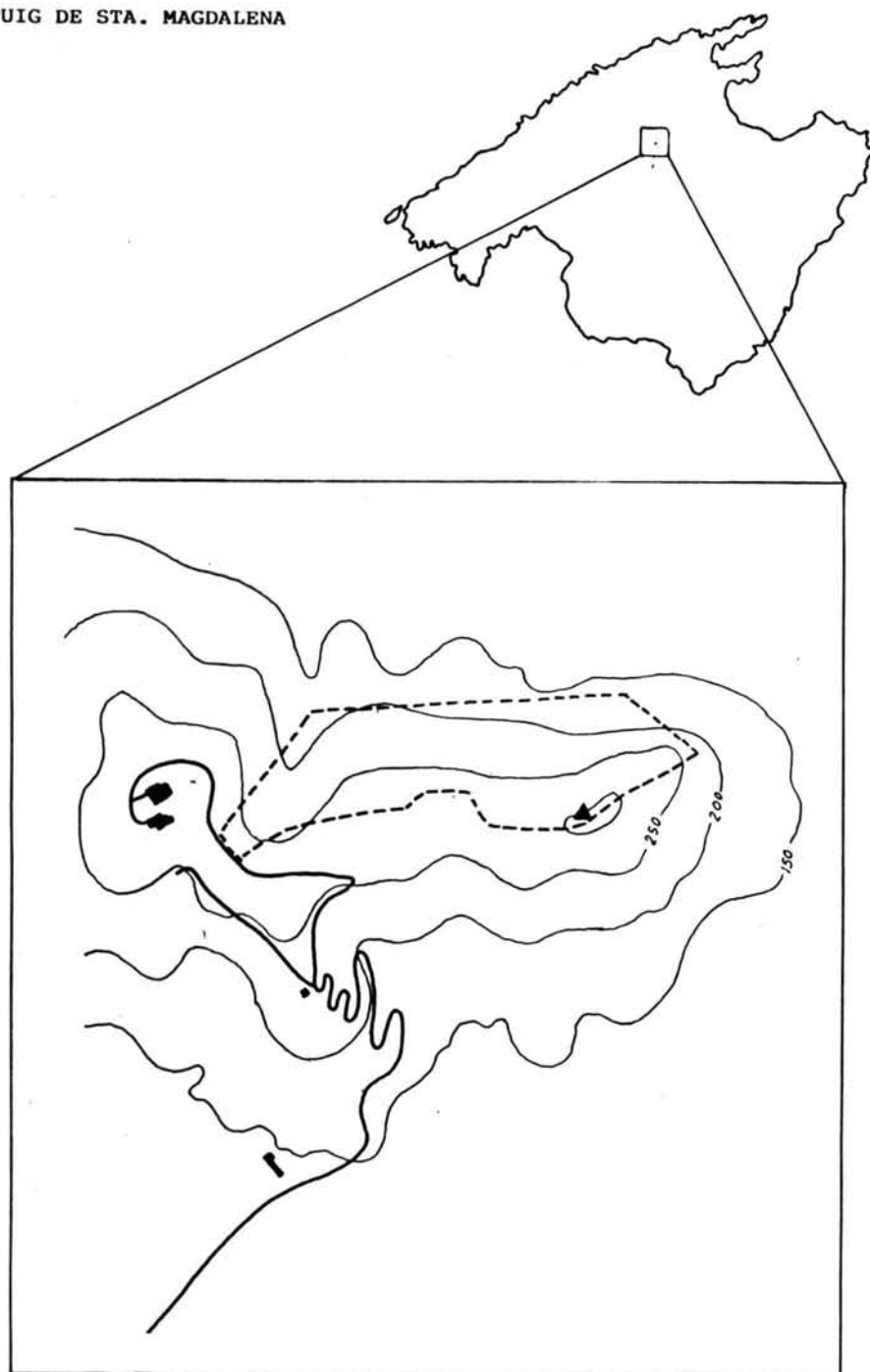

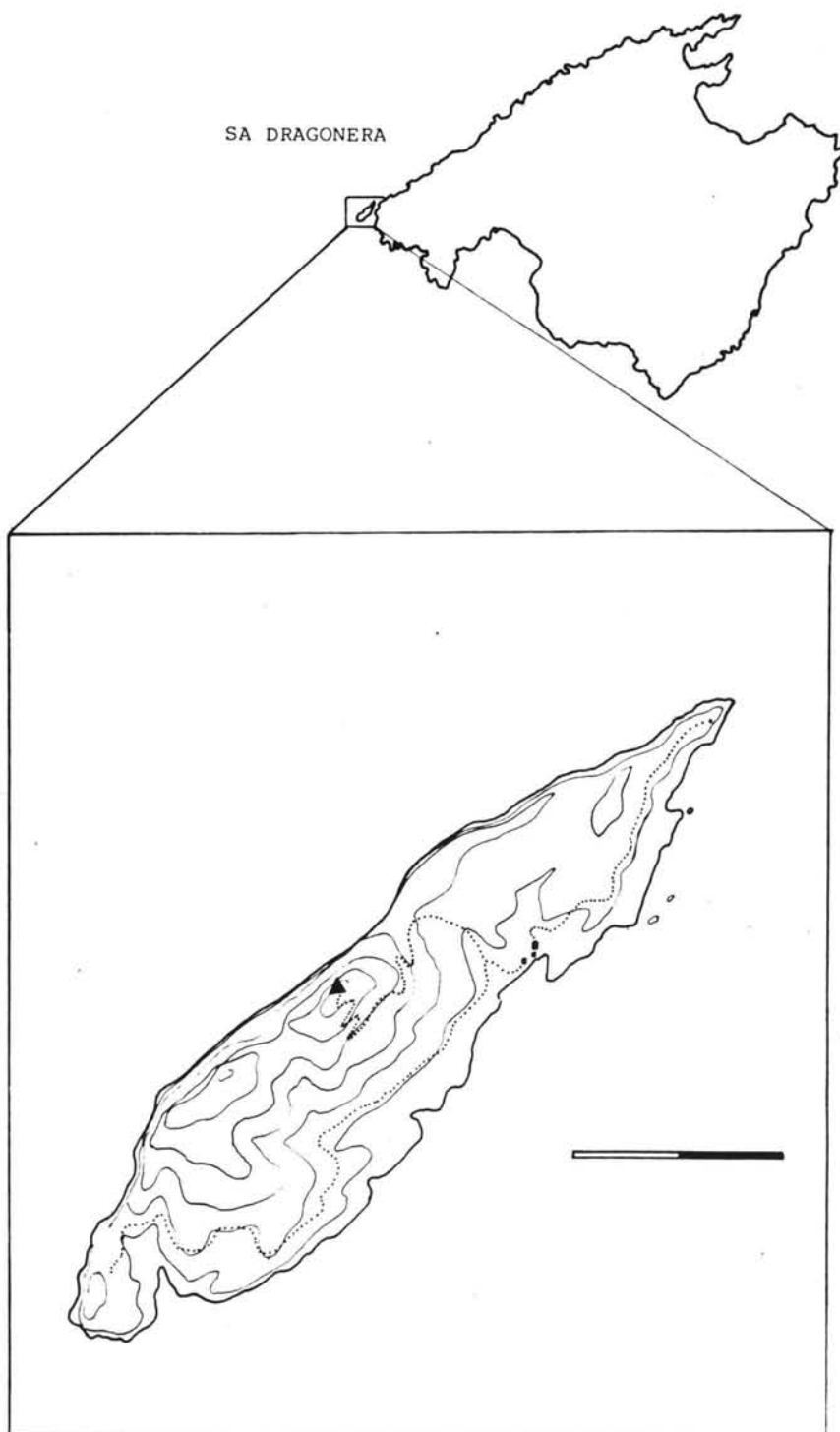
FIG. I. Finques propietat del
Consell Insular de Mallorca

ESPAIS NATURALS	RECURSOS NATURALS	RECURSOS CULTURALS
-----------------	-------------------	--------------------

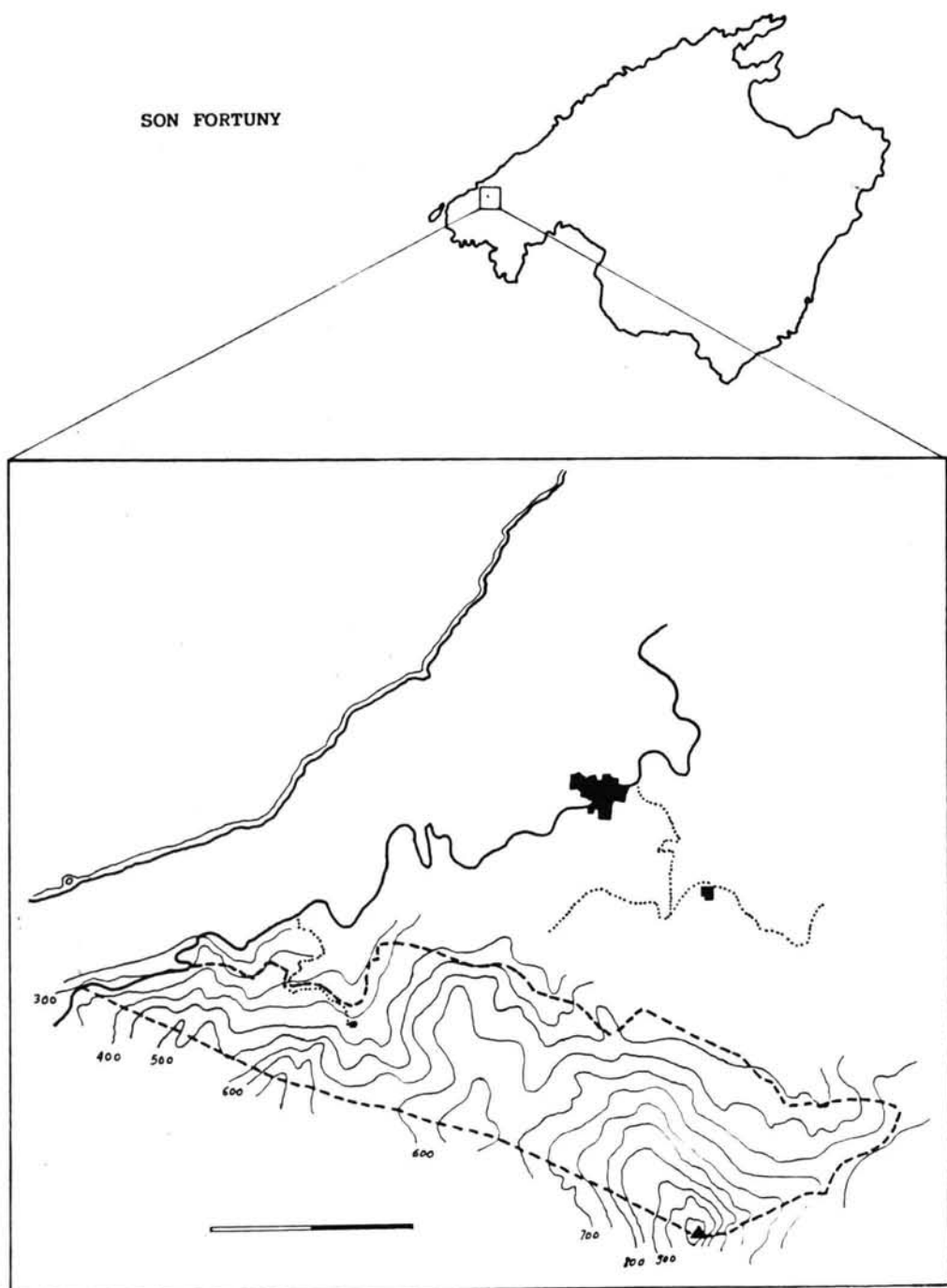
La Mola-Son Massip	Finca de muntanya (Serra Nord) Alzinar i garriga. Penyals i zona d'alta muntanya. Comunitats de plantes endèmiques.	Indústria de la neu i del carbó. Camins i fonts. Restes de cases de muntanya.
Son Fortuny	Finca de muntanya (S.N.) Alzinar i garriga, penyals i zona d'alta muntanya. Plantes endèmiques.	Indústria del carbó, Restes de construccions populars. Camins empedrats.
Puig de Sta. Magdalena	Petita finca situada a un Puig del Pla. Garriga d'ullastre i alcinar	Zona molt humanitzada. Ermita i construccions d'oci en ús.
Tossals Verds	Finca de Muntanya (S.N.) Alzinar, garriga i conreus. Vegetació endèmica d'alta muntanya.	Indústria de la neu i carbó. Cases de possessió i restes. Fonts i canaletes de muntanya. Camins empedrats.
Sa Dragonera	Illa amb ecosistemes típicament insulars i litorals. Fauna ornítica i herpetològica de gran importància Ecosistemes marins.	Construccions: cases, torre de defensa, fars, camins, etc.

PUIG DE STA. MAGDALENA

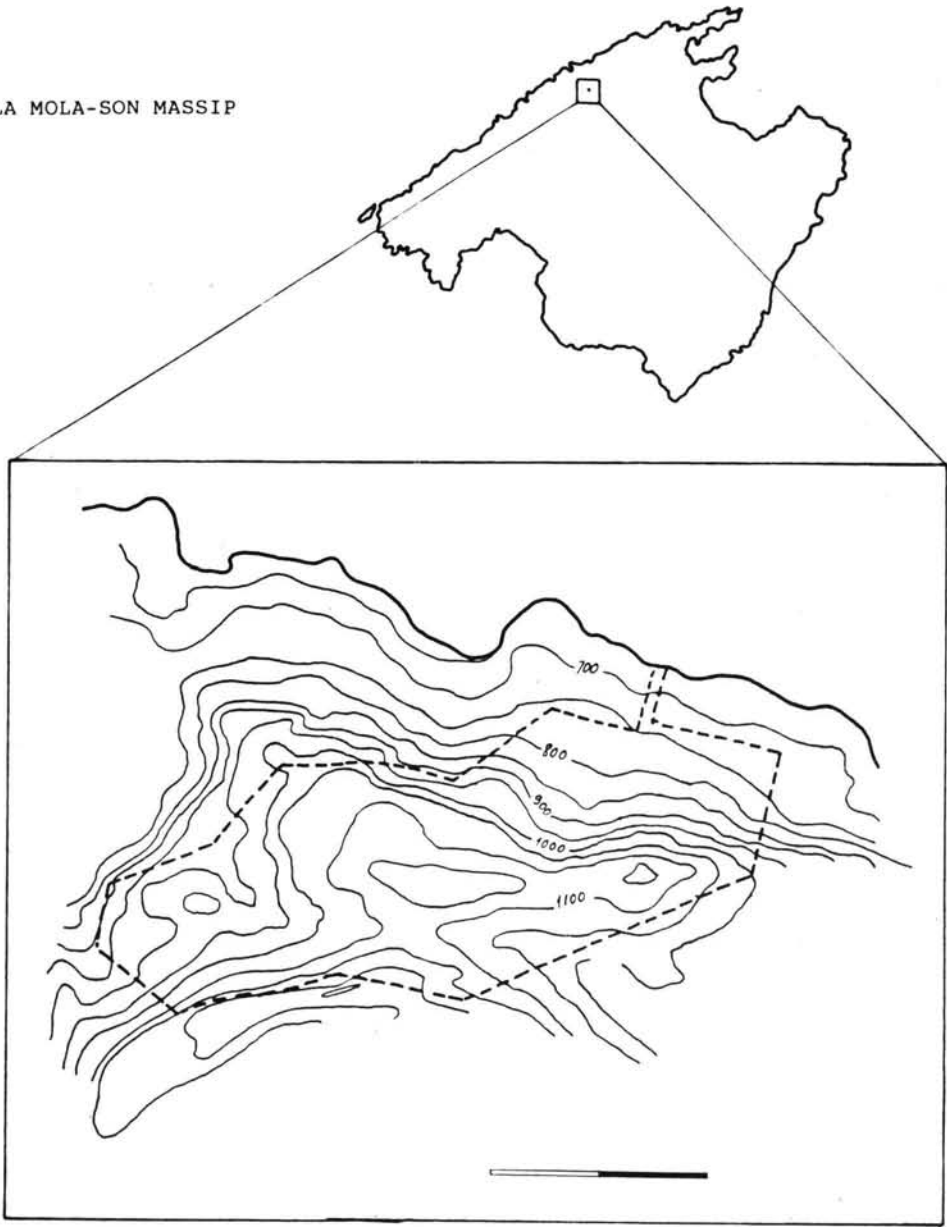

SON FORTUNY

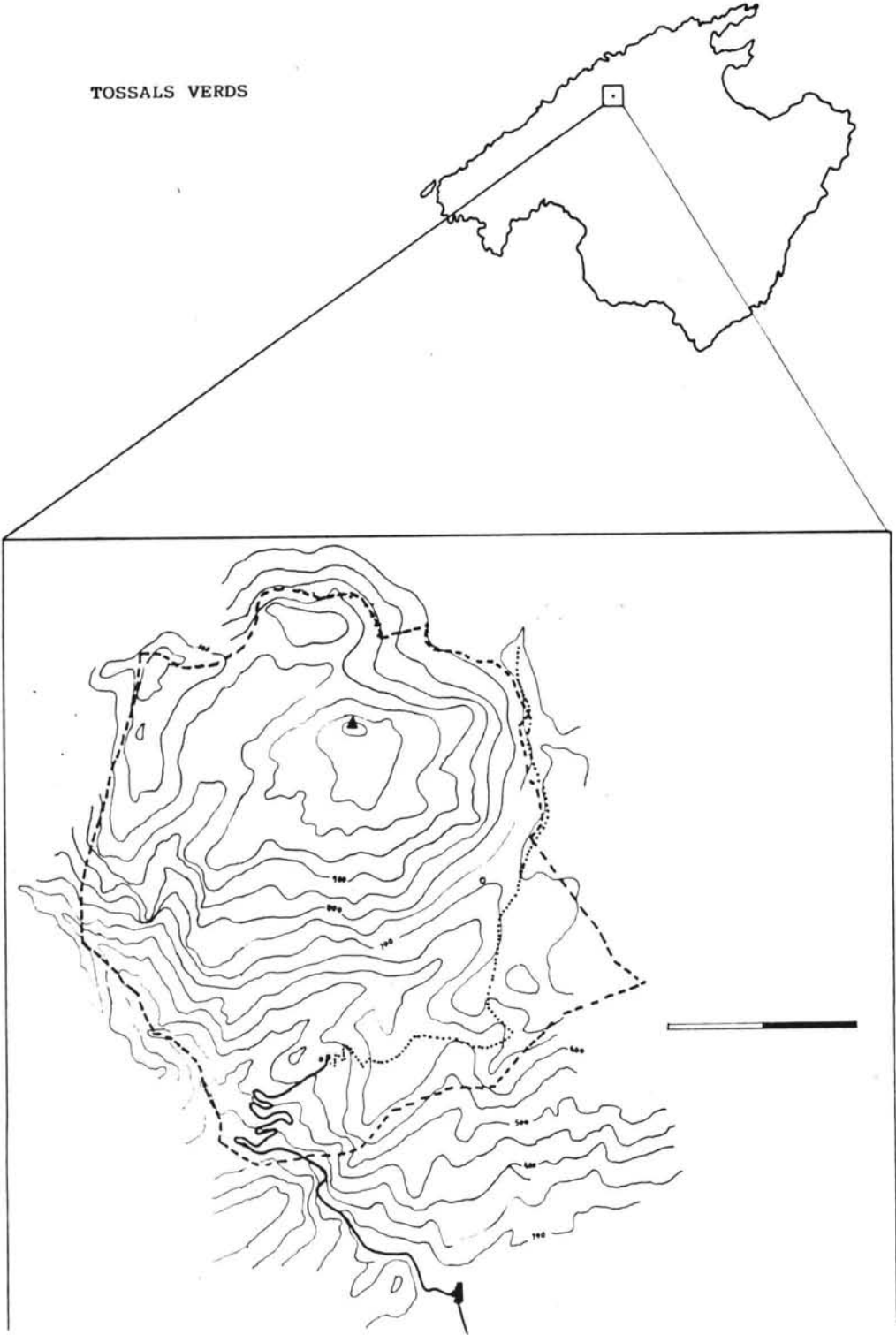

LA MOLA-SON MASSIP

TOSSALS VERDS

El projecte de rehabilitació dels Antics Camins de Mallorca

JOSEP A. AGUILÓ RIBAS (*)

A. COLOMAR MARÍ (*)

A. REYNÉS TRIAS (*)

INTRODUCCIÓ

Aquest projecte s'ha elaborat per poder recuperar els antics camins públics, actualment abandonats, reprenent així la conservació de la xarxa viària ja iniciada per les antigues institucions.

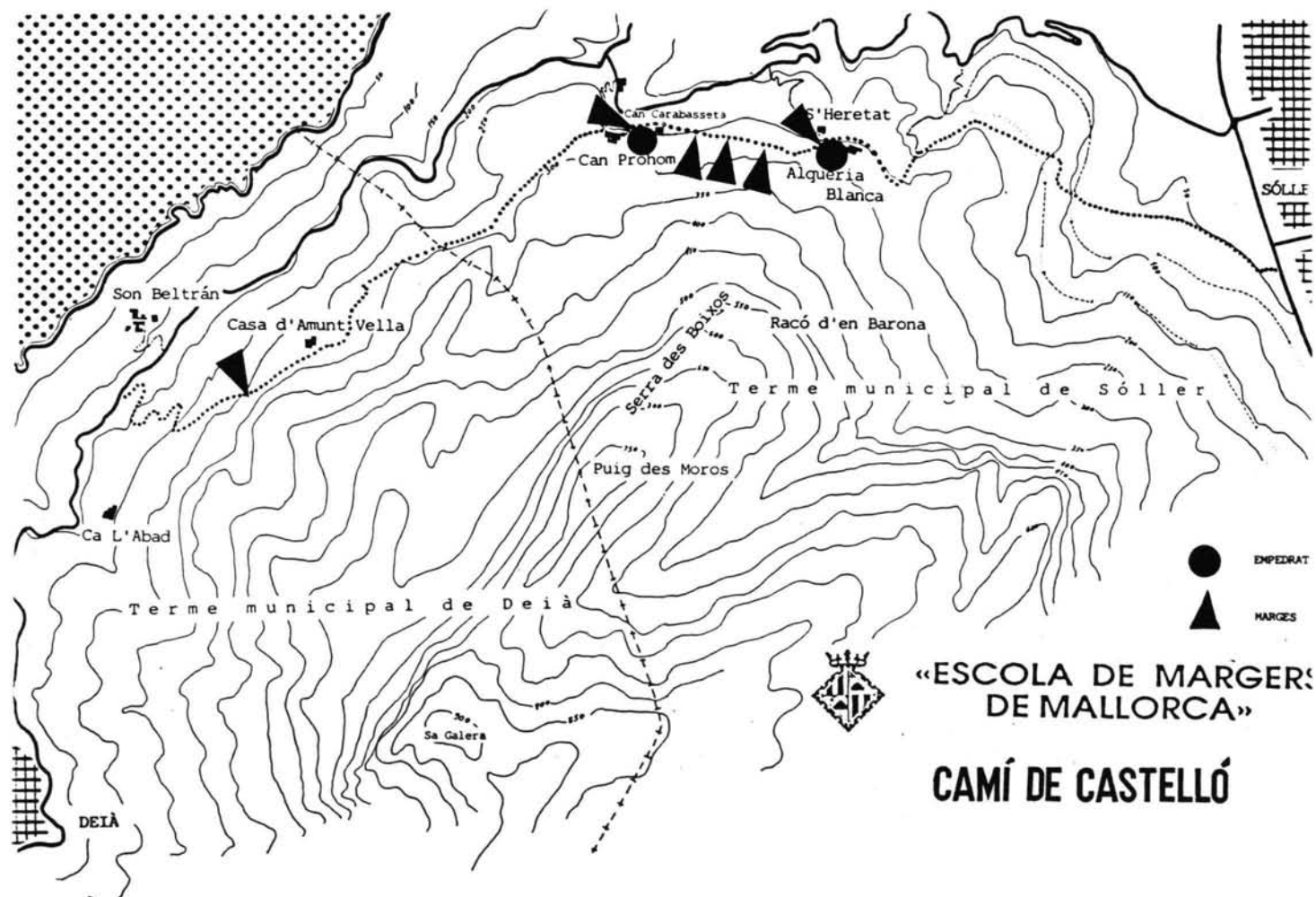
Per altra part el Consell Insular de Mallorca s'ha fet ressò de la preocupació existent en diferents col·lectius per la degradació i pèrdua d'aquesta part del patrimoni que són els vells camins fets per l'home.

La restauració i rehabilitació de l'antiga xarxa viària pot servir per potenciar el desenvolupament econòmic i cultural de zones tradicionalment deprimides, tot oferint una via alternativa al desenvolupament disbaratat i poc respectuós, actual.

OBJECTIUS

Aquest projecte es du a terme mitjançant FODESMA, i pretén els següents objectius:

- CATALOGACIÓ: La manca d'un inventari i documentació dels antics camins públics o amb dret de pas, fa que sigui necessària la recerca i catalogació dels mateixos.
- VALORACIÓ: A partir de les dades recollides, es farà un ordre de preferència en funció dels valors arquitectònics, històrics, paisatjístics, naturalístics, didàctics, i d'ús dels camins.
- RESTAURACIÓ: D'acord amb el corresponent projecte es durà endavant la restauració i rehabilitació dels principals camins públics o amb dret de pas.
- DIVULGACIÓ: La divulgació del patrimoni natural i arquitectònic de la nostra ruralia, l'educació i la sensibilització de la població, és fonamental i indispensable si volem conservar pel futur el ric llegat dels nostres avis.

- FOMENT DE L'ÚS PÚBLIC: En els darrers anys s'ha vist accelerat el procés de privatització i tancament dels camins públics i dels camins amb dret de pas. La manca de civisme, juntament amb el canvi de propietat, han fet que molts de camins públics o amb dret de pas, hagin estat tancats. Fent-se necessari promoure mesures legislatives en relació al tradicional dret de pas.

DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE.

Els diferents objectius es duen a terme mitjançant les següents fases:

- CATALOGACIÓ: aquesta fase que preten conèixer quins camins hi ha i en quin estat de conservació es troben, s'està realitzant en diferents etapes:
  - * Recollida d'informació a partir de cartografia, documentació i bibliografia existent.
  - * Consultes a fonts orals relacionades amb el tema: erudits locals, estudiosos, investigadors, excursionistes, etc.
  - * Treball de camp que completa o contrasta les informacions anteriors.

Si bé el catàleg tendeix a l'exhaustivitat, interessa que sigui el més complet possible, es seleccionen els camins d'especial interès o importància històrica o arquitectònica per realitzar un estudi més detallat.

També s'està duent a terme un intent de tipificació dels camins atenent a diferents elements de classificació (funcionals, morfològics, estructurals, a etc.).

Un aspecte molt important i que s'està intentant esbrinar és la propietat i ús dels camins. Darrerament s'han anat "privatitzant" molts de camins que antigament gaudien de dret de pas.

Un dels objectius del Projecte és aclarir la confusió que hi ha sobre el tema i poder tornar a obrir de bell nou camins tradicionals per ús dels ciutadans que són en definitiva els qui han de gaudir del contacte amb el patrimoni natural.

- RESTAURACIÓ: D'acord amb el corresponent projecte elaborat en cada cas concret i tenint en compte els elements que componen els camins es realitzen els següents treballs de rehabilitació:

- * Entorn natural: Aquests treballs consisteixen en podes, aixarmades i eliminació de la vegetació, seguint criteris estètics funcionals i silvícoles. també es duen a terme repoblacions i altres treballs de gestió de la vegetació que pretenen la millora de l'àrea per a on discorre el camí.

- * Marges i empedrat: Aquests treballs inclouen la restauració de tota la part arquitectònica del camí, essent realitzada seguint les tècniques i mètodes tradicionals i que conserven la fisionomia original del camí.

- DIVULGACIÓ: Dins el projecte també es contempla l'ordenació dels camins mitjançant la correcta senyalització i l'instal·lació de l'infraestructura adequada que serveixi per poder fer un ús més racional i compatible amb la conservació dels camins.

Al mateix temps s'elaborarà diferent material destinat a la difusió de les realitzacions del projecte, com són:

- * Catàlegs dels camins.

* Guies de passeig i itineraris de les principals vies de comunicació de Mallorca.

* Fulletons i tríptics sobre els monuments populars i el seu entorn natural.

Tots aquests treballs tendran una funció principalment educativa ja que al mateix temps que es vol donar a conèixer el patrimoni natural i arquitectònic de Mallorca, també es vol incidir en l'importància de la conservació del mateix.

RESULTATS

Aquest projecte s'està executant actualment a través de FODESMA i compta amb la col·laboració de l'INEM, dels Ajuntaments interessats amb la rehabilitació de camins al seu terme municipal i d'entitats i associacions que aporten diferents formes de col·laboració.

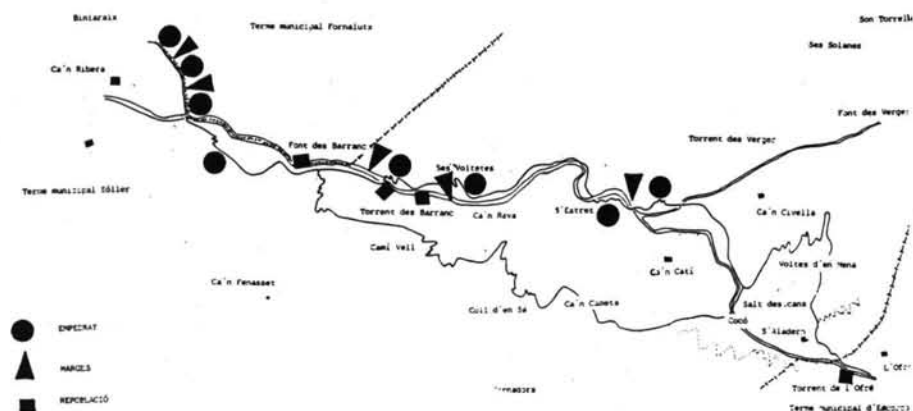
Com a primers resultats es poren citar les rehabilitacions iniciades al Camí de Castelló, que uneix les poblacions de Sóller i Deià i el conegut Camí des Barranc de Biniaraix.

En aquests moments s'estàn dugent a terme, entre altres, el CATÀLEG DELS CAMINS DE LA SERRA DE TRAMUNTANA, i s'estàn rehabilitant el Camí Vell de Lluc a on es realitzen treballs de restauració dels marges, i el Camí d'es Grau a sa Comuna de Bunyola a on s'estàn realitzant treballs d'acondicionament de l'entorn natural.

«ESCOLA DE MARGERS
DE MALLORCA»

CAMÍ del BARRANC
de
BINIARAIX

Conservació *versus* deshumanització? (reflexions entorn de la conservació del patrimoni etnològic)

ANDREU RAMIS PUIG-GROS

Aquesta comunicació fa referència a una qüestió secundària, car planteja quines podrien ésser algunes de les directrius que haurien de moure les institucions pel que fa a una part del patrimoni: *el patrimoni etnològic amagatzemat als museus*.

És evident que el que realment preocupa, o hauria de preocupar, amb caràcter d'urgència és la preservació de les manifestacions de la cultura, sigui popular o no, sobre la que gravita l'imminent perill de desaparició. Tot i així, hem volgut intuir una certa connexió entre l'actual situació museològica i la manca de mesures que impedeixin o pal·liïn la pèrdua patrimonial.

Hom pot constatar que fins el moment actual, i restringint l'anàlisi a l'àmbit territorial illenc, la preservació del patrimoni etnològic ha passat per un carre-rany angost en el què la preservació i/o conservació han patit duríssimes atze-begades.

Per altra banda, quan, benhauradament, s'ha aconseguit preservar alguna part d'aquests béns s'ha fet a costa de la seva deshumanització. Els lloables casos de tasca museològica, pública o privada, han implicat un estancament i una fos-silització de l'objecte en una vitrina, més o menys polsosa, de la qual només pot defensar-se la "preservació" escassament documentada.

Dissortadament aquesta és, si fa no fa, la situació actual del nostre patrimoni etnològic. Aquesta comunicació pretén esbrinar quines han estat, a grans trets, les causes de la manca de preservació del patrimoni etnològic i també quines poden ésser algunes de les mesures a abordar per evitar que es repeteixi o ge-neralitzï la premisa que fins al dia d'avui han implicat la que considerem *des-humanització* d'aquest patrimoni¹

---

¹ El caràcter constant de la presència de l'home als intents de conceptualització de la cultura i les seves manifestacions patrimonials ens han aconsellat l'ús del terme *deshumanització* front al més freqüent de *descontextualització*, extensible a àmbits aliens a l'antropologia. El caràcter, també humà, de qualsevol operació museogràfica permetria iniciar un altre debat.

D'entrada, quines han estat, al nostre parer, les causes del despreci pel *patrimoni etnològic*?

Si convenim que el patrimoni del qual parlam és tot el que és museable com a representació o mostra de les diferents manifestacions d'una cultura² podem constatar que la no protecció ha vengut propiciada per diverses raons:

1. A les nostres illes s'ha produït un canvi socioeconòmic accelerat que no ha anat acompanyat de l'adient adaptació/acomodació cultural.
2. El canvi s'ha produït en condicions de colonització política i econòmica. Això ha provocat l'absència d'una política autòctona de preservació. Des de les instàncies del poder local no hi ha hagut mai necessitat de preservació de la identitat, ans tot el contrari.³
3. Manca d'una legislació mínima que permetés la conservació.⁴
4. Absència d'un col·lectiu de professionals que des de la reivindicació corporativa s'hagi integrat en els organismes responsables de la preservació patrimonial.⁵
5. Ignorància o infravaloració de la realitat etnològica a tota la programació d'estudis i línies d'investigació de tots els nivells acadèmics i educatius.

Amb totes aquestes circumstàncies adverses, quin ha estat el destí del patrimoni etnològic moble i immoble? Generalment hi ha hagut tres sortides amb canals intermitjos:

- a) destrucció
- b) manipulació folklòrica
- c) conservació *deshumanitzada*

La primera opció no mereix cap comentari, només el despreci i, a partir de la inclusió dels béns etnològics a la Llei de Patrimoni, la seva penalització.

La segona suposa el corrent més *ad hoc* pel que fa a la ridiculització d'un poble, la colonització cultural i l'anorreament d'un país. La suposada recerca de la "mallorquinitat" (o "balearitat") a partir de la descontextualització. En aquest àmbit, la utilització d'elements de cultura material per a decorar una *barbacoa*; el ball dels cossiers damunt un escenari davant una camionada de guiris assedegats d'exotisme; anar vestit amb bufes a la processó de la beata o l'ús de la nostra llengua entrecometada en un context castellanoparlant, estan al mateix nivell.

² És evident que hi parts del patrimoni etnològic difícilment museables: com a exemple és suficient tenir presents aquelles manifestacions efímeres o les que no són plasmades per elements de cultura material.

³ Sobre el tema de la colonització cultural ja hi hem insistit altres vegades. Vegeu RAMIS, Andreu. *Antropologia, patrimoni i identitat*, a *El Mirall* n° 28. Palma: Obra Cultural Balear, 1989.

⁴ La legislació espanyola va contemplar per primera vegada la preservació del patrimoni etnològic el 1985.

⁵ Els canals de participació dels antropòlegs a la gestió del patrimoni es fixaren al IV Congrés d'Antropologia (Alacant., 1987). Vegeu obra citada a nota 3.

La tercera via, vàlida fins al moment, ha donat com a fruit el sorgiment d'una sèrie de museus i col·leccions que han cobert una funció de conservació sense cap altra aspiració.

La situació actual d'aquestes col·leccions pateix precisament d'una deshumanització, no desitjable a cap museu i intolerable als museus etnològics. Quines han estat les causes d'aquesta deshumanització? Possiblement són diverses i de distinta procedència (des de la infraestructura, passant pel personal fins als serveis poden contribuir a la configuració del museu). Tot i així, volem emfatitzar sobre una mancança; la *descontextualització* dels materials museats com a raó essencial de la *deshumanització* dels museus etnològics.⁶

La manca de context, segons la nostra opinió, pot procedir o ésser provocada pel fet d'ignorar quines eren les circumstàncies que permetien l'existència d'aquell objecte museat o que al menys en constituïen al seu entorn. És necessària la connexió entre el que s'exposa i la realitat precedent que el generà i amb la realitat següent que el converteix en testimoni (vehicle d'informació) i, per tant, en connexió amb la realitat que l'ha fet museable.

És possible també la descontextualització a través de la totemització, resaltar trets o donant una importància excessivament singular pel que realment era el seu paper a l'entorn original.

De quina manera afrontam aquesta problemàtica? La meua hipòtesi pretén posar sobre la taula el que segueix: *la creació o manteniment de museus etnològics sense un estudi previ i una planificació dels materials a estudiar comporta sempre el manteniment d'institucions mortes, mausoleus de realitats traspassades fins i tot aspres pel record.*

La realitat actual de la museologia etnogràfica a les Illes és palesa. No és suficient recuperar un parell de dotzenes d'eines i, només amb aquest llegat, pretendre la creació d'un museu que a més, si és possible, sostinguem tots amb doblers públics. En aquest sentit, és d'allò més escandalosa la demostració de vanitat que molts polítics posen de manifest amb la voluntat de deixar per a la posteritat un museu local, el "seu" museu... Amb aquesta afirmació no vull qüestionar la validesa ni la necessitat de qualsevol museu local, sigui de les dimensions que sigui. El que sí vull qüestionar és la creació de dipòsits d'objectes inconnexes que després de passar per períodes d'alt grau de pols acumulada, d'oblit... arriben a desaparèixer sense haver deixat cap resultat. Seria suficient recordar tota una sèrie de temptatives, algunes escandaloses, de museus malhaurats per tocar amb les mans que els comentaris no són gratuïts⁷. Evitar

⁶ La situació en què es troben cada un d'aquests museus i col·leccions és l'objecte d'un estudi més ampli sobre museologia i museografia a les Illes Balears. Inicialment es contemplen les següents col·leccions o projectes: Museu de Mallorca. Secció Etnològica de Muro; Museu Municipal de Sa Pobla; Museu regional d'Artà; Museu del Monestir de Lluc; Museu de la Porciúncula; Casal de Cultura de Sóller; Col·lecció Municipal de Sineu; Cartoixa de Valldemossa; Torre Canyamel; Moli l'En Gaspar; Museu Municipal de Pollença; Can Gordiola. Museu del vidre; Sa Granja d'Esporles; Fundació Cosme Bauçà; Museu Marítim; Casa Natal de Ginebró Serra; Museu del Seminari Conciliar de Mallorca; Museu d'Eivissa. Secció Etnològica; Museu Etnològic Municipal de Formentera; Museu de Menorca. Secció Etnològica; Moli de Sant Lluís; antiga Col·lecció Serra Belabre; Museu Municipal de Ciutadella; Ateneo de Maó; Associació d'Amics del Port de Maó.

⁷ Com a mostra del que ha succeït a algunes col·leccions museològiques vegeu l'article d'Aïça, *Patrimoni i administració pública a El Mirall* n° 28. Palma: Obra Cultural Balear. 1989.

aquest mal suposaria la necessària exigència de precedir la creació de qualsevol museu amb un preceptiu pla de viabilitat que garanteixi la creació i manteniment d'un museu en comptes d'un magatzem d'estris vells.

L'existència i emfatització de la tasca de recerca prèvia⁸ permetria, a més, una major diversitat i cobertura de l'espectre museable de la nostra comunitat. Hom pot constatar que els museus o col·leccions especialitzades en el món rural són nombroses i, sembla, que encara era prolifera la creació⁹, mentre es deixen de banda infinitat de qüestions, igualment configuradores de la realitat preturística, de les quals se n'ha oblidat quassevol casta de documentació. És suficient recordar aspectes com la protoindustrialització, la vida quotidiana, la vivenda ciutadana, el transport, els rites, la pesca i la navegació, etc. etc. També és demencial no comptar amb museus que, de forma exhaustiva, recullin aspectes com el del món de l'oli o la viticultura...

Deixant de banda els capítols, essencials, de creació i dotació pressupostària de museus, el seu manteniment i la provisió de personal de direcció, manteniment, conservació i acció cultural, una possible línia a seguir pel que fa a l'estructuració del que hauria d'ésser la museologia etnogràfica, en l'àmbit conceptual i de directrius d'investigació, creim que podria ésser la següent:

1. Paral·lelament a l'organització i als plans de gestió que poden conduir a l'economització de béns públics o privats és imprescindible la posada en solfa d'un *pla científic* que estableixi les prioritats, realitzi els estudis i els posi al servei de la comunitat. Establir línies d'investigació etnogràfica i antropològica que permetin detectar temes d'interès que, per estar afectats pel canvi o per desenvolupar papers de rellevància socio-cultural hom cregui (criteri subjectiu) museables.

2. Realització dels estudis pertinents assolint amb la màxima globalitat la informació que gira entorn al fenomen museable.

3. És imprescindible fixar un ordre de prioritats d'allò que, en el camp etnològic, és necessàriament museable. Els museus etnològics, si volen complir amb les exigències (recerca/investigació, conservació, acció cultural), no poden nodrir-se només de llegats, donacions, dipòsits i recuperacions d'urgència efectuades per persones de bona fe.

4. Popularització del projecte mitjançant la seva dinamització, degudament dirigida, de tal manera que, si és possible, el projecte museogràfic sigui un projecte *comunitari* en el qual d'alguna manera tothom pugui sentir-s'hi identificat.

5. Muntatge recolzat per tots els suports informatius possibles que, a més d'ajudar a configurar i reproduir el seu entorn primigeni, permetin identificar-lo amb la comunitat.

6. Trencar amb la tradició de museu com a lloc de conservació/preservació (únicament) per passar a desenvolupar un paper informador i engrescador. Eina d'aprenentatge i de retrobament amb la pròpia cultura.

⁸ Sobre el caràcter essencial de la *recerca* com a base per a les funcions de conservació i acció cultural que l'ICOM propugna com a definidores del museu, vegeu RIVIÈRE, Georges Henri. *La museologie*. Tours: Dunod, 1989, pp. 169 i ss.

⁹ El passat 31 de gener es feia pública la intenció de l'Ajuntament de Consell de crear un museu etnogràfic (*Balears en Balears* n.º 170. Tercera època. pp. IV-V).

7. Aquesta popularització de l'entitat museològica no només és possible mitjançant la creació dels museus locals sino aplicant línies d'investigació i dinamització als existents.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- LIMÓN DELGADO, Antonio. *Notas sobre museología etnográfica* a IV Congreso Nacional de Artes y Costumbres Populares. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1983 (ponència mecanografiada).
- LLOPART, Dolors, *Un diàleg amb els objectes, a La cultura popular a debat*. Llopart, Prat, Prats ed. Barcelona: Fundació Serveis de Cultura Popular: Alta Fulla, 1985.
- LLOPART, Dolors, *El patrimoni etnogràfic, un gran tema a documentar, a De Museus. Quaderns de museologia i museografia* n° 1. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988.
- LLOPART, D.; MONTMANY, M. *Instruccions per a la recollida de materials etnogràfics*. Barcelona: Servei de Museus. Generalitat de Catalunya, 1987.
- MUSÉOLOGIE ET ETHNOLOGIE. Paris: Réunion des musées nationaux, 1987.
- RAMIS, Andreu. *Antropologia, patrimoni i identitat*, a *El Mirall* n° 28. Palma: Obra Cultural Balear, 1989.
- RIVIÈRE, Georges Henri. *La muséologie*. Tours: Dunod, 1989.

Els ambients aquàtics insulars. Un patrimoni que cal conèixer i protegir

ANTÒNIA FERRIOL, VICENÇ FORTEZA,
ANGEL GINÉS, MARTÍ LLOBERA,
ANTONI MARTÍNEZ TABERNER,
GABRIEL MOYÀ i GUILLEM RAMON

INTRODUCCIÓ

La demanda d'aigua s'incrementa de dia en dia com a conseqüència del desenvolupament de l'activitat humana que es produeix al medi urbà, a les àrees industrials i al medi rural amb un increment de l'agricultura de reguiu. Malgrat que a nivell global de tota la Terra el problema sigui relatiu, cada vegada són més nombroses les zones que pateixen problemes d'esgotament del recurs aigua.

Les nostres Illes es troben en una situació que comença a ser conflictiva, ja que les explotacions del recurs suposen de l'ordre del 75% a més del 100%, segons l'illa, de les disponibilitats reals (FAYAS, 1985).

La necessitat palesa d'aigua per al manteniment de tot organisme viu, i el fet que el desenvolupament històric de l'espècie humana hagi anat associat a les masses d'aigua ha condicionat que aquestes siguin considerades majoritàriament, degut a l'aplicació del tradicional punt de vista antropocèntric, com a simples cursos o dipòsits necessaris a l'home, concepte al qual, a tot estirar, s'han afegit algunes curioses peculiaritats que han dotat l'aigua d'un significat cultural i, fins i tot, màgic o mitològic (ILLICH, 1989).

Per a alguns científics, l'aigua és quelcom més que tot això. La limnologia, ciència que es dedica a l'estudi de les aigües no marines (MARGALEF, 1983), considera les masses d'aigua com el vehicle d'uns sistemes biològics complexos; dit d'una altra manera, com a ecosistemes aquàtics (PRAT, 1979). Aquesta consideració és encara molt limitada, i així a documents prou significatius, com són la Carta Europea de l'Aigua o la Llei d'Aigües (Ley 29/1985), no es troba cap referència a aquest paper de l'aigua com a generadora de sistemes de gran interès ecològic. Les referències són mínimes, encara que molt significatives, en el cas de la Llei de Costes (Ley 22/1988); però sí que són prou clares en la més recentment publicada Llei de Conservació dels Espais Naturals i de la Flora i Fauna silvestres (Ley 4/1989). En aquesta darrera llei s'expressa clarament la necessitat de dur endavant, per part de les institucions, Plans d'Or-

denació dels Recursos Naturals que informin de l'estat en què es troben els ecosistemes. L'objectiu és la seva protecció i conservació, amb una clara referència als sistemes lligats a les zones humides, ja siguin continentals o es vegin sotmeses a la influència marina; és a dir, als ecosistemes aquàtics.

En un treball anterior (RAMON i MOYÀ, 1986) ja incloguérem una petita referència sobre l'interès dels ambients aquàtics insulars, però pensam que el seu valor patrimonial i la seva problemàtica particular són encara poc coneguts; per això, res millor que aprofitar la celebració d'un Congrés específicament adreçat al coneixement i la defensa del nostre patrimoni, per tal d'insistir-hi de forma més detallada.

ELS AMBIENTS AQUÀTICS INSULARS

A les nostres Illes, com succeeix a la pràctica totalitat de la conca mediterrània, els ambients aquàtics són molt limitats i aquesta limitació s'ha emprat com a justificadora de l'escàs nombre d'estudis relatius a aquests ambients, quan sembla evident que això no hauria de ser així, ja que com menys aigua és té majors són els problemes que es presenten en relació amb aquest recurs.

Els ambients aquàtics de les Balears vénen caracteritzats per la seva reduïda extensió i, en general, per una molt marcada estacionalitat. Aquestes dues característiques ja remarquen el seu interès, en el sentit de representar uns ecosistemes poc freqüents i que es comporten com a illes dins cada una de les nostres Illes i, per tant, com a nuclis generadors d'una major diversitat biològica.

El coneixement dels ecosistemes aquàtics insulars és encara molt pobre i deriva, majoritàriament, d'estudis desenvolupats en els darrers deu anys. Així, si prescindim de descripcions molt puntuals fetes per investigadors autòctons i algunes d'estrangers preocupats per l'estudi de determinats grups d'organismes, pràcticament l'única informació disponible, abans dels anys vuitanta, es troba a una sèrie de treballs publicats pel professor Margalef, entre els quals cal destacar els tres desíntesi dedicats a cada una de les tres illes grans (MARGALEF, 1951, 1952a i 1953). Aquesta manca de coneixements i la problemàtica que afecta els diferents ecosistemes aquàtics insulars, en general relacionada amb el propi recurs aigua, aconsellen una breu revisió de l'estat actual dels grans grups que formen aquests ambients.

AIGÜES SUBTERRÀNIES

Aquestes aigües constitueixen ecosistemes molt particulars, ja que el seu funcionament depèn majoritàriament d'aportacions energètiques procedents d'altres sistemes. L'atracció especial que han exercit els organismes que hi viuen, no oblidem que la bioespeleologia s'originà a les nostres Illes (RACOVITZA, 1905), i el fet de comptar amb uns grups espeleològics prou actius, han determinat que disposem d'una informació important en relació a la fauna dels ambients aquàtics subterranis, que inclou espècies de gran interès faunístic i zoològic, algunes endèmiques i de coneixement relativament recent (DALENS, 1977; PRETUS, 1981, 1986 i 1989a), que tenen una particular significació biogeogràfica (BE-

LLÉS, 1987). Ara bé, com passa per a la majoria dels ambients aquàtics insulars, aquesta informació no és gens homogènia i el coneixement per a l'illa de Mallorca és molt superior al que es té per a la resta d'illes; d'altra banda, en aquests ambients són encara molt pocs els estudis realitzats sota una perspectiva clarament ecològica (GOURBAULT i LESCHER-MOUTOUÉ, 1979; GINÉS, 1983), considerant-los com a ecosistemes, de cara a un millor coneixement del seu funcionament i problemàtica específica (GINÉS i GINÉS, 1977).

La informació hidrogeològica és molt més extensa, com queda palès en alguns treballs globals (FÚSTER, 1973; FAYAS, 1985; EQUIP TRAMUNTANA, 1988), ja que les aigües subterrànies suposen la reserva fonamental del recurs aigua a les nostres Illes. Per aquest motiu, també són ben coneguts els problemes que poden afectar a aquests ambients: esgotament del recurs, salinització i contaminació (AGUILÓ, 1987; EQUIP TRAMUNTANA, 1988).

FONTS

Les fonts constitueixen uns ecosistemes particulars, clarament lligats a les aigües subterrànies, per la qual cosa reflecteixen el seu estat i possibles alteracions. L'estudi dels organismes que hi viuen ha aportat, i segueix aportant encara ara, el descobriment d'espècies noves per a la ciència (MARGALEF, 1952b; GOURBAULT i BENAZZI, 1979) que posen de manifest la importància i singularitat d'aquests ambients (BAGUÑA *et al.*, 1980; RIBAS *et al.*, 1988), vertaders laboratoris de la naturalesa en els que s'està incrementant la diversitat biològica.

El grau de coneixement d'aquests sistemes és encara molt limitat i fonamentalment s'ha realitzat sobre el sistema de fonts de la serra de Tramuntana (EQUIP TRAMUNTANA, 1988; FERRIOL *et al.*, 1989a i 1989b), encara que els estudis que s'estan desenvolupant han d'aportar nova informació en poc temps.

Els problemes que afecten les fonts es troben lligats a les pròpies característiques d'aquests sistemes. D'una part, la seva dependència de les aigües subterrànies posa en perill la continuïtat de les fonts lligades a aquífers intensament explotats. D'altra banda, la seva presència puntual i el fet que l'estabilitat i uniformitat sols es conservin en una àrea molt petita les fan especialment vulnerables a la intervenció humana que exerceix una pressió cada vegada més forta.

TORRENTS

A les nostres Illes, l'aigua de curs superficial no s'utilitza, en general, com a recurs; això ha fet que els torrents, prou abundants i ben distribuïts, siguin uns ambients aquàtics molt mal coneguts fins i tot des del punt de vista hidrològic (EQUIP TRAMUNTANA, 1988).

Els estudis integrats (MOREY *et al.*, 1988) i els realitzats sobre determinats grups d'organismes (GÓMEZ, 1984; FORTEZA *et al.*, 1987) no fan més que posar de manifest l'interès d'aquests ambients, autèntics rius temporals, que possiblement encara poden deparar sorpreses inimaginables, baldament no siguin ja tan espectaculars com la del cas del ferreret (HEMMER i ALCOVER, 1984).

La problemàtica que afecta aquests ecosistemes és diversa i diferenciada. Així, els torrents de muntanya, i la part més alta de la majoria dels torrents, pràcticament no s'han alterat, si prescindim del fet que l'explotació de deter-

minats aquífers, en secar molt més aviat o de forma persistent algunes fonts, té una repercussió semblant sobre els torrents. També es poden detectar contaminacions molt localitzades, majoritàriament associades a indústries embotelladores. La situació arriba a ser ben diferent a les zones dels torrents situades als plans i que sempre es troben estretament relacionades amb conreus, activitats ramaderes, nuclis de població i, molt puntualment, activitats industrials: tot això té una incidència que, en darrer terme, dóna lloc a la contaminació de l'aigua; a més, en algunes zones, els denominats projectes de regulació dels cabdals no fan més que eliminar les comunitats aquàtiques i riberenques o, com a mínim, en dificulten el seu desenvolupament.

EMBASSAMENTS

Els embassaments de Cúber i Gorg Blau, els únics que veritablement poden rebre aquesta denominació a les Illes, són, almenys potencialment, els dos ambients aquàtics insulars de major volum. El seu funcionament, iniciat a principis de la dècada dels anys setanta, va significar un increment notable dels recursos hidràulics, a més de permetre l'aprofitament d'una fracció de l'aigua de pluja que cau sobre la zona i que abans anava a la mar. També representà un experiment ecològic a gran escala d'enorme interès, per les possibilitats de colonització que ofereixen a les diferents espècies d'organismes aquàtics i perquè han permès el desenvolupament d'unes comunitats biòtiques totalment noves dintre del context de les aigües insulars.

Poc temps després d'entrar en funcionament els embassaments, varen ser objecte d'un estudi continuat al llarg de tres anys. Aquest treball ha permès disposar d'uns coneixements prou precisos sobre la biologia de les comunitats d'organismes que hi viuen (RAMON i MOYÀ, 1984; MOYÀ i RAMON 1984), i també gaudir d'una informació exhaustiva i detallada de les característiques físiques i químiques del medi, algunes d'elles possibles indicadors de la qualitat de l'aigua.

Des d'una perspectiva immediata, el control continuat per part d'EMAYA de la qualitat de l'aigua i la vigilància de la zona per part de SECONA són una garantia de cara a la seva conservació.

Malgrat tot, els embassaments poden presentar tot un seguit de problemes que tenen el seu origen en l'acumulació de sediments. Aquest procés es veu afavorit per les oscil·lacions del nivell de l'aigua, que són importants a Cúber i al Gorg Blau. El resultat final és la desaparició del sistema, cal recordar que la vida mitjana calculada per als embassaments és d'uns 50 a 100 anys. Però a mesura que l'embassament es va omplint de sediments, amb la disminució del seu volum útil, i més encara quan es produeix una manca de pluja, s'afavoreixen els processos d'eutrofització que es manifesten amb la presència de substàncies que disminueixen la qualitat de l'aigua.

ZONES HUMIDES LITORALS

La importància de les zones humides litorals, reconeguda des de fa temps, i la problemàtica a què es veuen sotmeses a nivell mundial ha estat un motiu

de preocupació generalitzada, molt incrementat els darrers vint anys com a conseqüència de l'accelerada desaparició d'aquests ambients.

A nivell insular, els problemes són similars als que es detecten arreu del món i, fins i tot, incrementats per mor del desenvolupament turístic que tingué lloc a partir dels anys seixanta (INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL, 1988). Això ha fet que aquests ambients siguin els més coneguts a nivell popular i que hom pugui disposar d'una informació relativament àmplia per a la majoria de les zones humides litorals insulars, tant en forma de publicacions (BARCELÓ i MAYOL, 1980; MATEU *et al.*, 1981; COSTA, 1987; GOB FORMENTERA, 1987; PRETUS, 1989b; MOREY *et al.*, 1990), com en una sèrie d'informes tècnics no publicats. Aquesta informació, però, és unes vegades molt específica, adreçada a remarcar un valor concret de l'ambient, i d'altres és molt general, ja que suposa estudis globals, de conjunt, que rarament dediquen una atenció pormenoritzada a un seguiment continuat de les característiques de l'aigua, base del funcionament del sistema. Aquestes característiques són de gran interès científic perquè reflecteixen l'elevat grau de tensió ambiental d'alguns d'aquests sistemes, o l'existència d'importants gradients, determinants del solapament d'una gran quantitat d'espècies en poc espai. Així, no ens ha d'estranyar que del seu estudi n'hagi derivat el descobriment d'ambients fins ara desconeguts a les nostres Illes (MARTÍNEZ TABERNER *et al.*, 1987; MOYÀ *et al.*, 1990) i sens dubte aportarà noves i interessants troballes.

El fet que avui en dia la gran majoria de les zones humides litorals de les nostres Illes gaudeixin d'algun sistema de protecció, com és la declaració de Parc Natural per a l'Albufera de Mallorca o d'Àrea Natural d'Especial Interès per a la resta, no ha de fer pensar que tots els problemes es troben resolts. Així, no hem d'oblidar que la figura legal dels ANEI's no preveu l'existència d'un Pla de Gestió i, d'altra banda, la pressió a la que es veuen sotmesos aquests ambients és molt considerable i únicament mitjançant estudis perllongats, amb un seguiment continuat de les característiques de l'ecosistema aquàtic, és possible arribar al grau de coneixement necessari per a una millor gestió i recuperació d'aquests ambients (MARTÍNEZ TABERNER *et al.*, 1990).

SISTEMES MARGINALS

A les Illes hi ha tot un seguit d'ambients aquàtics que es troben fora de la dinàmica general de l'aigua, de conformitat amb la seqüència dels apartats anteriors. Entrarien dins d'aquest grup les petites depressions impermeables, lligades a un substrat calcari i formades per successius processos de dissolució i precipitació; els safareigs, o conjunt de construccions emprades per emmagatzemar aigua per regar, i les llacunes originades com a conseqüència de les explotacions a cel obert del carbó o de la terra de gerrer.

Les cubetes de dissolució, conegudes popularment com a basses i cocons, constitueixen uns elements ben diferenciats del paisatge a la Marina de Lluçmajor, i també a Formentera i a Migjorn de Menorca. Antigament eren utilitzades com a dipòsits d'aigua i les construccions que les acompanyen són una bona mostra de la seva importància. Encara avui s'empen per abeurar el bes-

tiar, per aquest motiu s'evita el seu reblliment. Les reduïdes dimensions, l'escàs règim pluviomètric i la manca de drenatge condicionen la temporalitat d'aquestes cubetes i, juntament amb la naturalesa del substrat i les aportacions d'origen marí, produeixen unes característiques limnològiques molt particulars (RITA, 1988), comparables a les pròpies de zones àrides o semiàrides. L'estudi d'aquests sistemes ha posat de manifest la seva singularitat, tant des de la perspectiva botànica (LLORENS, 1979) com zoològica (MAYOL, 1977), a més d'aportar una informació molt valuosa per explicar l'ecologia i les relacions biogeogràfiques de les comunitats biòtiques que les colonitzen (PRETUS, 1987; JAUME, 1989).

El safareigs són un vestigi d'una antiga pràctica de reguiu que tenia com a element essencial un molí de vent. La seva importància ha anat minvant a mesura que s'ha generalitzat la utilització dels motors per extreure l'aigua dels pous. La característica més notòria d'aquests sistemes és l'elevada taxa de renovació de l'aigua, la qual cosa limita les possibilitats de desenvolupament dels organismes i fa que la diversitat de les comunitats sigui baixa. Ara bé, per la seva gran dispersió a les nostres Illes, els safareigs són uns excel·lents punts de referència per als estudis de limnologia regional.

Les llacunes presenten diferències significatives en relació als altres dos tipus d'ambients. Són masses d'aigua d'origen relativament recent, associades al nivell freàtic i a processos decurs superficial, que ocupen depressions fondes. Aquestes característiques asseguren la seva persistència i les fan prou interessants, tant des d'una perspectiva d'utilització de l'aigua, com pel fet de ser ambients nous a una regió totalment mancada d'ecosistemes semblants.

CONCLUSIONS

L'interès, des d'una perspectiva científica, dels ecosistemes aquàtics existents a les nostres Illes és inqüestionable; tant des del punt de vista bàsic com des del punt de vista aplicat.

La problemàtica que afecta els ecosistemes aquàtics és diversa i es troba relacionada amb la utilització del recurs aigua i també amb impactes derivats moltes de vegades d'actuacions especulatives, que algun cop n'arriben a suposar la desaparició.

Ens calen estudis específicament adreçats a un millor coneixement del funcionament dels ambients aquàtics, per tal d'aconseguir una adequada valoració de la seva significació i problemàtica particular i per tal de promoure una correcta gestió del recurs aigua.

Cal una major divulgació dels valors naturalístics, paisatgístics, estètics, culturals, didàctics, etc. dels ecosistemes aquàtics insulars i la seva integració dins un catàleg general i detallat de tot el nostre patrimoni.

En el moment actual, ja existeix una base jurídica prou clara, integrada per diferents lleis de l'estat (Ley 29/1985 de 2 de agosto, de Aguas; Ley 22/1988 de 28 de julio, de Costas; Ley 4/1989 de 27 de marzo, de Conservación de los Espacios Naturales y de la Flora y Fauna Silvestres) i d'altres pròpies de la nostra Comunitat (Llei 1/1984 de 14 de març, d'Ordenació i Protecció d'Àrees Naturals d'Interès Especial i les lleis de declaració d'ANEI per a diferents zones de les nostres Illes), que possibilitarien una adequada protecció per als ecosis-

temes aquàtics. Així doncs, el problema més greu és fonamentalment l'absència generalitzada de conscienciació social, que sols es pot corregir mitjançant campanyes d'educació ambiental, un cop que es disposi d'una major informació científica. També, en darrer terme, i com és habitual en la preservació dels bens patrimonials, cal una molt més elevada voluntat política per tal de conservar-los.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, F. (Coord.). 1987. *Llibre Blanc del Turisme a les Balears*. Conselleria de Turisme-Universitat de les Illes Balears. Palma 2 vols. 448 + 381 pp.
- BAGUÑÀ, J., E. SALÓ, R. ROMERO. 1980. Les Planàries d'aigües dolces a Catalunya i les Illes Balears. I. Clau Sistemàtica i Distribució Geogràfica. *Butll. Soc. Cat. Hist. Nat.*, 45 (Sec. Zool., 3): 15-30.
- BARCELÓ, B., J. MAYOL (Coords.). 1980. *Estudio ecológico de la Albufera de Mallorca*. Departamento de Geografía. Palma de Mallorca. 406 pp.
- BELLÉS, X. 1987. *Fauna cavernícola i intersticial de la Península Ibèrica i les Illes Balears*. Moll-C.S.I.C. Palma de Mallorca. 207 pp.
- COSTA, S. 1987. *L'Estany Pudent, un món d'ocells*. Col·lecció Nit de Sant Joan, 11. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, 93 pp.
- DALENS, H. 1977. Sur un nouveau genre de Trichoniscidae, *Balearonethes sesrodesanus* n.g., n.sp. (Isopoda, Oniscoidea). *Bull. Soc. Hist. Nat. Toulouse*, 113 (3-4): 298-303.
- EQUIP TRAMUNTANA. 1988. *Pla Territorial Parcial de la Serra de Tramuntana. Fase d'Informació i Diagnòstic*. Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori-Universitat de les Illes Balears. 6 vols + 1 vol. mapes + Apèndix + Carpeta mapes.
- FAYAS, J.A. 1985. Los recursos hídricos de Baleares. *El campo*, 100: 15-18.
- FERRIOL, A., M. LLOBERA, G. MOYÀ. 1989a. Aproximación al conocimiento de la calidad de las aguas de las fuentes de la Sierra de Tramuntana. A: *II Jornadas sobre Contaminación* (V. CERDÁ, ed.) pp: 197-199.
- FERRIOL, A., M. LLOBERA, G. MOYÀ. 1989b. Las comunidades de macroinvertebrados de los manantiales de la sierra de Tramuntana (Mallorca): Su distribución en relación con el sustrato. *V Congrès Espanyol de Limnologia (Banyoles, 7-13 maig)*: R-27.
- FORTEZA, V., M. FRONTERA, M. MUS, J.A. ROSSELLÓ. 1987. Briófitos acuáticos en la isla de Mallorca: Distribución y datos ecológicos. *IV Congreso Español de Limnología (Sevilla, 5-8 mayo)*. *Resúmenes*: P-150.
- FUSTER, F. (Coord.). 1973. *Estudio de los recursos hidráulicos totales de Baleares*. M.O.P., M.I., M.A. Madrid. 2 vols. 464 pp + 64 plans.
- GINÉS, A. 1983. Bioespeleología del karst mallorquín. Datos ecológicos preliminares. *Tesis de Licenciatura*. Facultat de Ciències. Universidad de Palma. 219 pp.
- GINÉS, A., J. GINÉS. 1977. Datos bioespeleológicos obtenidos en las aguas cársticas de Mallorca. *Comunicaciones del 6º Simposium d'Espeleologia. BIOESPELEOLOGIA. Terrassa, 1977*: 81-95.
- GOB FORMENTERA. 1987. *Estany des Peix*. Ecología de Formentera, 3. Patronat Municipal de Cultura. Eivissa. 42 pp.

- GÓMEZ, J.R. 1984. Els cianòfits del Barranc d'Aljandar (Menorca. Aproximació al seu cicle estacional. *Tesi de Llicenciatura*. Facultat de Ciències. Universitat Autònoma de Barcelona. 206 pp.
- GOURBAULT, N., M. BENAZZI. 1979. Une nouvelle specie Iberique "du groupe *Dougesia gonocephala*" (turbellaire, triclade). *Bull. Mus. Hist. Nat. Paris*, 1979: 329-337.
- GOURBAULT, N., F. LESCHER-MOUTOUÉ. 1979. Faune des eaux souterraines de Majorque. *Endins*, 5/6: 43-54.
- HEMMER, H., J.A. ALCOVER (eds.). 1984. *Història biològica del ferreret (Balearhyne muletensis)*. Moll. Palma (Mallorca). 252 pp.
- ILLICH, I. 1989. *H₂O y las aguas del olvido*. Cátedra. Madrid. 129 pp.
- INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL. 1988. *Natura, ús o abús? Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Països Catalans*. Barcino. Barcelona. 2^a ed. 805 pp.
- JAUME, D. 1989. *Metadiaptomus chevreuxi* (Copepoda: Calanoida: Diaptomidae) and *Leptestheria mayeti* (Branchiopoda: Conchostraca: Leptestheriidae), two African freshwater crustaceans recorded in Majorca. *Limnética*, 5: 101-109.
- LLORENS, L. 1979. Notes sobre l'*Isoëtion* a Mallorca. *Collect. Bot.*, 11 (8): 241-249.
- MARGALEF, R. 1951. Materiales para la hidrobiología de la isla de Ibiza. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 8: 5-70.
- MARGALEF, R. 1952a. Materiales para la hidrobiología de la isla de Menorca. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 11: 5-112.
- MARGALEF, R. 1952b. Une *Jaëra* dans les eaux douces des Baléares. *Jaëra balearica* nov. sp. (Isopoda Aselloba). *Hydrobiologia*, 4: 209-213.
- MARGALEF, R. 1953. Materiales para la hidrobiología de la isla de Mallorca. *Publ. Inst. Biol. Apl.*, 15: 5-111.
- MARGALEF, R. 1983. *Limnología*. Omega. Barcelona. 1010 pp.
- MARTÍNEZ TABERNER, A., G. MOYÀ, G. RAMON. 1987. L'estany del Cibollar: un cas de meromixi a l'Albufera de Mallorca. *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 31: 145-147.
- MARTÍNEZ TABERNER, A., G. MOYÀ, G. RAMON, V. FORTEZA. 1990. Limnological criteria for the rehabilitation of a coastal marsh. The Albufera of Majorca, Balearic Islands. *Ambio*, 19 (1): 21-27.
- MATEU, G., G. RAMON, G. MOYÀ, C. GARCÍA PLÉ, C. RAMIS. 1981. *Estudio ecológico del Salobrar de Campos (Mallorca), Cala Tirant-Salines Velles (Menorca), Ses Salines (Eivissa) i S'Estany Pudent (Formentera)*. Consell General Interinsular. Palma de Mallorca. 163 pp.
- MAYOL, J. 1977. Hallazgo de *Triops cancriformis* (Bosc, 1801) y *Leptestheria dahalacensis* (Rüppell, 1837) en la isla de Mallorca. *Graellsia*, 31: 231-233.
- MOREY, M., L. LLORENS, E. SANTIESTEBAN, C. GARCÍA PLÉ, J.A. GUIJARRO. 1988. Estudio integrado del "Barranc d'Aljandar" de Menorca. *Rev. Cièn.*, 2: 83-96.
- MOREY, M., M.J. BOVER, J.A. CASAS, A. MUNTANER. 1990. *Estudio integrado de la isla de Formentera: Bases para un ecodesarrollo*. M.O.P.U.-M.A.B. Monografías de la Dirección General de Medio Ambiente. Madrid.

- MOYÀ, G., G. RAMON. 1984. Composition and dynamics of phytoplankton in the Cúber reservoir, Spain. *Ver. Internat. Verein. Limnol.*, 22: 1541-1525.
- MOYÀ, G., G. RAMON, A. MARTINEZ TABERNER, V. FORTEZA, C. PICÓ, C. PONSELL, R.A. ROSSELLÓ, M.A. SOBERATS. 1990. Limnology of a meromictic coastal lagoon. *L'estany del Cibollar* (Majorca, Balearic Islands). *Limnética*, 6 (en prensa).
- PRAT, N. (Coord.). 1979. *La limnologia. Els llacs, els embassaments i els rius catalans com a ecosistemes*. Servei de Parcs Naturals i Medi Ambient. Diputació de Barcelona. 145 pp.
- PRETUS, J.L. 1981. Nota preliminar a l'estudi de la distribució del gènere *Typhlocirolana* Racovitza (Crustacea, Isopoda). Primera cita a Menorca. *Endins*, 8: 21-24.
- PRETUS, J.L. 1986. *Typhlocirolana margalefi* nov. sp. y *Typhlocirolana moraguesi aureae* nov. subsp. Dos nuevos isópodos cirrolánidos limnotroglobios del Levante ibérico y Baleares. *Oecologia aquatica*, 8: 95-105.
- PRETUS, J.L. 1987. Presència d'elements estepàrics a les aigües dolces de Menorca: Crustacis Eufil·lòpodes. *Boll. Soc. Hist. Nat. Balears*, 31: 153-154.
- PRETUS, J.L. 1989a. Noves dades per a la distribució de l'estigofauna balear. *Endins*, 14/15: 61-64.
- PRETUS, J.L. 1989b. Limnología de la Albufera de Menorca (Menorca, España). *Limnética*, 5: 69-82.
- RACOVITZA, E.G. 1905. *Typhlocirolana moraguesi* n.g., n.sp. Isopode aquatique cavernicole des Grottes du Drach (Baleares). *Bull. Soc. Zool. de France*, 30 (4): 145-225.
- RAMON, G., G. MOYÀ. 1984. Seasonal variations in the vertical distribution of *Oscillatoria rubescens* D.C. in the Gorg Blau reservoir, Spain. *Ver. Internat. Verein. Limnol.*, 22: 1546-1549.
- RAMON, G., G. MOYÀ. 1986. La limnologia, una ciència ecològica. *Estudis Balearics*, 22: 3-10.
- RIBAS, M., M. PALA, R. VACCA, M. RIUTORT, J. BAGUÑA. 1988. Taxonomic status on the Western Mediterranean asexual population of the *Dugesia go-nocephala* groupe. Morphological, cariological and biochemical data. *Sortschrítte der Zoologie*, 36: 129-137.
- MITA, J. 1988. Estructura y ecología de los pastizales terofíticos de Baleares. El medio y la vegetación de la Marina de Lluçmajor. *Tesis Doctoral*. Universitat de les Illes Balears. Palma. 513 pp.

La defensa del patrimoni cultural moble: Notes d'un profà en matèria jurídica.

GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY

Voldria presentar tan sols unes consideracions sobre les col·leccions privades de naturalesa arqueològica i en especial el seu status jurídic referit a la legislació que al llarg del temps ha estat vigent a Espanya. Legislació, canviant i mudable, encara que en els seus trets fonamentals no hagi sofert grans modificacions, al manco, a nivell conceptual.

Tal vegada el punt de partida sigui la resolució de 23 de març de 1802 on queda ben palesa la situació jurídica del patrimoni arqueològic quan diu:

– de todos estos monumentos serán dueños los que los hallasen en sus heredades y casas, o los descubran a su costa y por su industria.

Los que se hallasen en territorio público o realengo (del que soy dueño) cuidarán de recogerlos y guardarlos los Magistrados y Justicias de los Distritos.

Puestos en custodia, los descubridores poseedores y Justicias, respectivamente, darán parte y noticia circunstanciada de todo a la Real Academia de la Historia por medio de su Secretario, a fin de que ésta tome el correspondiente conocimiento, y determine su adquisición por medio de compra, gratificación y según se conviniese con el dueño.

Es a dir, segons el meu entendre, la troballa casual queda legalitzada en favor del trobador sense cap tipus de càrrega, quedant clarament definida la propietat privada del bé arqueològic trobat a un lloc privat o particular, en favor del propietari del lloc o del descobridor.

En aquest sentit totes aquelles col·leccions privades formades al llarg del segle XIX són col·leccions perfectament legals.

No hi haurà canvis en aquest tractament al llarg del segle passat puix la creació de les COMISIONES PROVINCIALES DE MONUMENTOS per R.O. de

13 juny 1844 no alterà la disposició anterior, tan sols el que era preceptiu comunicar-ho a la R. ACADEMIA DE LA HISTORIA, passa a l'empru de les dites COMISIONES.

A l'any 1889 el Còdig Civil llibre II, títol II Cap. I defineix el tresor amagat (TESORO OCULTO) de la manera següent:

Art. 351: El tesoro oculto pertenece al dueño del terreno en que se hallare.

Sin embargo cuando fuere hecho el descubrimiento en propiedad ajena o del Estado, y por casualidad, la mitad se aplicará al descubridor.

Si los efectos descubiertos fueren interesantes para las Ciencias o las Artes, podrá el Estado adquirirlos por su justo precio, que se distribuirá en conformidad a lo declarado.

Art. 352: Se entiende por tesoro a los efectos de la Ley, el depósito oculto e ignorado de dinero, alhajas u otros objetos preciosos cuya legítima pertenencia no conste.

En aquest punt caldria, tan sols, definir que s'entén com a "OTROS OBJETOS PRECIOSOS" puix la troballa arqueològica, a causa de la seva matèria, no es pot integrar dins aquest apartat (ceràmica, metalls no nobles, pedra, matèria orgànica, etc...)

De tota manera pareix clar que la propietat privada queda definida i defensada per la legislació decimonònica i en aquest sentit pareix que la legalitat de les antigues col·leccions està perfectament tipificada.

La llei 7 de juliol 1911 sobre EXCAVACIONES ARTISTICAS Y CIENTIFICAS introdueix nous conceptes sobre la propietat del bé arqueològic.

En primer lloc defineix el que és una excavació:

Art. 1: Se entienden por excavaciones a los efectos de esta Ley, las remociones deliberadas y metódicas de terrenos respecto a los cuales existan indicios de yacimientos arqueológicos, ya sean restos de construcciones o ya antigüedades.

En segon lloc és l'Estat el que autoritza el desenrotllament d'aquesta activitat deliberada i metòdica (Art. 7) i si els treballs no es duen a bon termini segons sistemes científics adequats anul·larà la concessió.

En tercer lloc defineix com a propietat de l'Estat les troballes casuals:

Art. 5: Serán propiedad del Estado, a partir de la promulgación de esta Ley, las antigüedades descubiertas casualmente en el subsuelo o encontradas al demoler antiguos edificios.

El descubridor recibirá al hacer entrega de los efectos encontrados, en ambos casos, como indemnización, la mitad del importe de la tasación legal de dichos objetos, correspondiendo la otra mitad, en el segundo caso, al dueño del terreno.

Aquest concepte, totalment nou, suposa un canvi radical en el concepte de propietat del bé cultural trobat casualment.

Així i tot la llei d'excavacions, que regula la facultat estatal de concedir el permís per tal de poder dur a terme la remoció deliberada i metòdica, considera que el finançador de tal remoció es propietari de les descobertes:

Art. 8: El Estado concede a los descubridores españoles autorizados por él la propiedad de los objetos descubiertos en sus excavaciones.

Segueix una serie d'indicacions sobre si el excavador es una corporació, si un particular, si un estranger; amb una casuística puntual.

Els antics col·leccionistes conserven els drets de propietat, sense altre restricció que la de inventariar-les i satisfer un impost del 10% en cas d'exportació, reservant-se l'Estat el dret de tamteig i retracte (Art.9).

Aquelles excavacions no autoritzades i aquells que destrueixen o fassin mal bé ruïnes o antiquitats perden la propietat (Art. 10).

A partir d'aquest corpus legal el tractament de les col·leccions és diferent, puix el punt fonamental per saber si l'excavador és propietari o no de les seves descobertes és conèixer si l'excavació estava autoritzada o no.

Aquesta circumstància va ocasionar un fet realment pintoresc, molt propi del nostre país:

Les excavacions d'Antoni Vives Escudero a la necròpolis del Puig del Molins, (particular que finançava l'excavació a un terrenys de propietat privada) impediren que el Museu Arqueològic d'Eivissa, de titularitat estatal, pogués excavar enaquell indret, perdent-se pel patrimoni històric del país un cabdal important, puix com és de tots ben sabut a la mort de Vives la seva col·lecció es va dispersar, sortint a l'extranger la major part dels seus components.

Per altra banda és públic i notori que les excavacions de Colomines a Mallorca no foren autoritzades per l'Estat Espanyol i així es poden veure les declaracions que periòdicament fa la "JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES" en aquest sentit.

La llei de PATRIMONIO ARTISTICO NACIONAL de 13 de maig de 1933 i el seu reglament de 16 d'abril de 1936 preveu diferents opcions en matèria arqueològica.

1er. Excavacions a càrrec de l'Estat.

2^{on}. Excavacions a càrrec de particulars.

Açí notam un retrocés evident pel que fa a les troballes arqueològiques tan casuals com a metòdiques:

Art. 40: De todo hallazgo fortuito y del producto de las excavaciones hechas por particulares debidamente autorizados se dará cuenta a la Junta Superior del Tesoro Artístico que podrá conceder el disfrute de lo hallado al descubridor, a condición de que se comprometa a permitir el estudio, la reproducción fotográfica o el vaciado en yeso de los objetos encontrados a determinar su entrega al Estado con la indemnización que fija el Art. 45 de la Ley.

Es a dir que a partir d'aquell moment el descubridor o l'excavador particular podrà gaudir de la propietat i del ús privat si prèviament la "JUNTA SUPERIOR DEL TESORO ARTISTICO" haconcedit la deguda autorització.

L'article 48, endemés, introdueix un apartat important que no ha tingut gairebé cap incidència dins aquest món, complicat i ple de gelosies que suposa l'existència de col·leccions arqueològiques.

Art. 48: El propietario de una coleccion artística, arqueológica o histórica que de manera regular facilite su estudio y su reproducción fotográfica o dibujada, etc., podrá obtener la exención de los derechos reales que en las transmisiones hubiera de pagar por el valor de los objetos que formen su colección.

Será requisito indispensable para obtener esta ventaja un informe razonado de la Junta Superior del Tesoro Artístico sobre la importancia y valor artístico, arqueológico o histórico de la colección y el compromiso solemnemente contraído por el propietario.

En aquest article tenien dret a acollir-se aquells propietaris d'objectes d'extraordinari valor, encara que no formassin col·lecció propiament dita (Art. 50). Era necessària la decisió favorable de la "JUNTA" i el compromís solemne abans esmentat.

En realitat la llei del 1933 no anul·la la llei d'excavacions de l'any 1911, tan sols matitza la possibilitat de, previa concessió, que el descobridor gaudeixi de l'ús exclusiu de la peça arqueològica sempre i quant permeti el seu estudi.

Sobre aquest tema podríem fer alguns comentaris sucosos, que ens allunyaríem de la qüestió. Tan sols voldria recordar els entrebancs posats per propietaris actuals de peces extraordinàries a què aquestes siguin estudiades, mentre alguns han mantingut el compromís, exprés o tàcit i mai han posat dificultat alguna a aquest estudi. Si cal es poden donar els noms escaients.

La llei de 1933 ha estat vigent fins a la nova promulgació de la llei de 1985. Entre tant canviaren tan sols aspectes puntuals: la JUNTA va desaparèixer i es va crear la COMISARIA DE EXCAVACIONES i després el SERVICIO NACIONAL DE EXCAVACIONES.

A partir dels anys 60 la professionalització de l'arqueòleg i el seu status acadèmic va introduir alguns canvis dins la casuística. Per un lloc la financiació de les excavacions arqueològiques es va convertir en una tasca quasi exclusiva del MINISTERIO DE EDUCACION NACIONAL després de EDUCACION Y CIENCIA, després empriu del MINISTERIO DE CULTURA, encara que no quedà mai reflexada en un corpus legal. Si l'autoritat competent concedia el permís d'excavació es feien una sèrie de puntualitzacions sobre, el destí final de les troballes arqueològiques que si no es complien, automàticament l'excavació devenia activitat fraudulenta, no per desajustar-se al disposat per llei, sinó per no acatar la normativa proposada dins el permís d'excavació.

Hem d'entendre que el sistema no era el més escaient per tal de donar fluidesa a l'aplicació de la llei.

Per altra banda és el moment en què les excavacions clandestines tindrien una més gran activitat, puix si no es troba l'expoliador realitzant l'acte d'excavar no cal presuposar que ha realitzar un acte fraudulent.

En aquesta època els excavadors que desenrotllàvem les nostres activitats dins la més estricta legalitat érem els únics que rebíem la visita de la Guàrdia

Civil. Per què? El permís d'excavació era comunicat automàticament als Govern Civils, municipis i comandàncies de la Guàrdia Civil i al començar la nostra activitat era obligada la presència de la parella.

Els clandestins al no tenir permís no existien com a tals i mai eren molestats.

A partir de la llei de 1985 observam una fonda transformació semàntica puix desapareix de la llei el concepte de PROPIEDAD que es substituït per un nou concepte subtil en excés i que cal interpretar, i aquell que bé ho interpreti bon interpretador serà... A favor de qui?

Fitxem els termes:

Art. 40: Conforme a lo dispuesto en el artículo 1º de esta Ley, forman parte del Patrimonio Histórico Español los bienes muebles o inmuebles de carácter histórico, susceptibles de ser estudiados con metodología arqueológica, hayan sido o no extraídos y tanto si se encuentran en la superficie o en el subsuelo, en el mar territorial o en la plataforma continental.

Després determina i defineix el que s'entén per excavació arqueològica:

prospecció arqueològica i
trobada casual (Art. 41, 1, 2 i 3).

A l'article següent (Art. 42), de forma implícita, queda ben clar que el document arqueològic és de propietat pública segons els següents punts:

1er Tota excavació o prospecció serà expressament autoritzada per l'Autoritat competent.

2^{on} Tota excavació o prospecció estarà plantejada científicament segons un programa detallat i coherent que es recolzi en la conveniència, professionalitat i interès científic.

3er L'autorització obliga al beneficiari a:

–entregar els objectes degudament inventariats catalogats i
–acompanyats d'una Memòria al Museu o Centre que determini l'Administració competent i en el termini establert.

–Aquest Museu o Centre tindrà en compte: no tant sols el lloc de la trobada sinó aquelles circumstàncies que fassin possible, endemés de la seva conservació, una millor funció cultural i científica.

–En cap dels casos d'excavació o prospecció serà aplicable el premi previst a la trobada casual (Art. 44,3).

L'apartat 3 d'aquest és prou aclaridor pel que fa al concepte d'intervenció il·lícita.

Serán ilícitas y ssu responsable serán sancionados conforme a lo dispuesto en la presente Ley, las excavaciones o prospecciones arqueológicas realizadas sin la autorización correspondiente, o las que se hubieren llevado a cabo con incumplimiento de los términos en que fueron autorizadas, así como las obras de remoción de tierra, de demolición o cuales quiera otras realizadas

con posterioridad en el lugar donde se ha producido un hallazgo casual de objetos arqueológicos que no hubiera sido comunicado inmediatamente a la Administración competente.

També implícitament es mantén el concepte, veladament ambigu, de la propietat pública quan es diu:

(Art. 44): Son bienes de dominio público todos los objetos y restos materiales que posean los valores que son propios del Patrimonio Historico-Español y sean descubiertos como consecuencia de excavaciones, remociones de tierra u obras de cualquier índole o por azar...

Es a dir, segons el meu leial saber i entendre, l'actual llei manté el criteri de la propietat pública, emperò no ho diu taxativament, i aquesta imprecisió, sotmesa a interpretació, matització i contrast pot dur a solucions altament errònies.

Per altra banda encara que en una llei no sigui preceptiva d'existència d'un Reglament d'aplicació (bons amics juristes m'aclaren que una bona llei no ha mester de Reglament), estic segur que en el cas del Patrimoni Arqueològic, aquest Reglament és necessari. Uns exemplars tan sols: com es califica el grau de professionalització que per altra banda exigeix la llei? Les missions estrangeres, com es regulen les seves activitats?

Després d'aquesta, crec que llarga digressió sobre la legislació anterior i actual en torn a l'activitat arqueològica voldria establir una gradació ben clara de les col·leccions privades conformades al llarg del temps.

Col·leccions anteriors a 1911: absolutament legals quant al sistema de formació de les mateixes. Posem alguns casos:

Pons i Soler de Menorca
Societat Arqueològica Lul·liana, avui depositada al Museu de Mallorca.

Els aspectes fiscals no em pertoca estudiar-los, no és qüestió de la meua professionalitat.

Col·leccions constituïdes entre 1911 i 1933:

Segons el sistema de finançament de les excavacions: públic o privat (Col·lecció Vives en el segon lloc; col·leccions dels Museus Estatals, posem per cas les troballes arqueològiques de Pollentia, avui a la fi arrecerades al seu Museu Monogràfic, després d'una llarga i triste odissea: Museu Provincial de Belles Arts, Museu de Bellver, magatzems municipals, recuperació definitiva pel Museu de Mallorca).

La llei d'excavacions acceptava el finançament privat, si gaudia d'autorització. Es el cas del Vives excavant el Puig del Molins, mentre el Director del Museu estatal es rossegava els punys perquè no ho podia fer... per llei!

Ara bé, quantes excavacions legals es varen fer a les nostres illes entre 1911 i 1936? Si repasam les actes publicades per la JUNTA SUPERIOR DE EXCAVACIONES la nòmina és ben minsa, fins i tot el Colomines i l'Institut d'Estudis

Catalans varen excavar il·legalment a Mallorca, com consta a la MEMORIA DE LA JUNTA SUPERIOR publicada l'any 1920, on trobam baix el nº 47 la següent:

Denuncia contra D. José Colominas por venir practicando excavaciones fraudulentas desde 1915 en el término municipal de Lluchmayor.

Curiosament a la Memoria publicada l'any 1921 al nº 21 conste l'autorització de:

Excavaciones en las estaciones denominadas Capcorp Vell, Son Taxaquet y Huerto de Can Poll, las dos primeras en el término de Lluchmayor en Mallorca y la tercera del término de Santa Eulalia de Ibiza, pedidas por el señor Director del servicio de investigaciones arqueológicas del Instituto de Estudios Catalanes, de Barcelona.

Això és un petit detall, que veurem repetir-se moltes d'altres vegades. Les excavacions de Colomines es feren entre 1915 i 1920 i foren publicades l'any 1921, després l'activitat arqueològica de l'Institut, al manco el que fa al treball de camp, va minvar. Altres coses seguiren fent-se. Es a dir que les excavacions de Colomines foren autoritzades a posteriori de la seva realització i publicació.

Va ser autoritzat el Museu Regional d'Arta per l'autoritat competent? No ho sabem, perquè les Memòries de la JUNTA SUPERIOR des de l'any 1922 deixen de publicar-se. Tal vegada va ser una bona mesura.

El panorama pel que fa entre 1940 i 1960 es desolador puix no tenim cap tipus de documentació i el que es va fer en aquest pot ser legal o il·legal. No ho sabem.

Amb la creació del Museu de Mallorca a l'any 1961 el registre administratiu té constància de totes les excavacions autoritzades. L'ingrés dels materials és altra història. Ens consta que moltes excavacions autoritzades no han entregat mai els seus materials al museu que havia de rebre els seus resultats.

Aquest registre tindrà un termini: a partir de 1987 es deixa de comunicar als Museus, que en teoria han de rebre els materials provinents d'excavacions oficials, quines són les excavacions autoritzades.

Col·leccions formades abans de 1985:

Gairebé podríem considerar que totes elles són clandestines perquè encara que resti vigent el concepte de finançament privat, era preceptiva l'autorització i aquesta indicava el lloc on havien d'anar els materials provinents de dita excavació. Tenim plena constància de què moltes d'aquestes excavacions mai arribaren a son terme, és a dir a son Museu.

Col·leccions formades a partir de 1985:

Desgraciadament no tenim perspectiva històrica per esbrinar el seu status legal, puix tot depèn de l'administració competent i l'administració competent..., és competent?. Desitja, en realitat, aplicar la llei de Patrimoni Històric Espanyol?

Archivos familiares de la part forana. Bases para su censo y protección

MANUEL OLIVER MORAGUES

INTRODUCCIÓN

Uno de los más afamados componentes de nuestro patrimonio es el patrimonio documental archivístico. Bastaría para ello la sola existencia del Archivo del Reino de Mallorca, cuyos fondos no son sino una parte del ingente material esparcido por numerosas instituciones. Es el legado que cabía esperar de la historia de un Reino alejado, por geografía y evolución, de la monarquía y del estado central, y al abrigo de las secuelas de las revoluciones y guerras de la Historia Contemporánea.

Los archivos privados también se han beneficiado de esa relativa calma sociopolítica de los últimos siglos. Durante los siglos XVI y XVII —tiempos de agitación en Mallorca— una de las más socorridas coartadas para no avalar documentalmente una particular pretensión fueron precisamente los efectos incendiarios de las revueltas foráneas y los expurgos a que obligaron algunos desastres epidémicos. En cambio, después del siglo XVII, son raros los casos de saqueo o destrucción. Sólo tenemos noticia de la pérdida de algunos archivos municipales víctimas de catarsis revolucionarias durante La Gloriosa. Así pues, la abundancia de colecciones privadas es también uno de nuestros méritos en el conjunto del Patrimonio Documental Español.

De los archivos privados son comunmente conocidos los de la nobleza —generalmente conservados en las casas señoriales de la ciudad— pues en el seno de este grupo social se han formado los más notables merced, descontando la prosapia de sus progenitores, a la estabilidad y creciente poder económico de sus titulares. El concepto de archivo privado se ha revestido así de connotaciones estamentales, y ha llegado a ser tan común como errónea la identificación de archivo privado con casa noble. A menudo, intereses y prejuicios han inspirado esa sinécdoque.

Nos interesa ahora tratar de una serie específica de nuestra historia que rompe con aquel reduccionismo y ha de depararnos todavía valiosos descubrimientos: los archivos familiares de la *Part Forana*. La idoneidad del asunto en este primer congreso sobre patrimonio consideramos que viene dada por dos hechos. En primer lugar, estos archivos constituyen un conjunto documental voluminoso cuya homogeneidad lo hace susceptible de un tratamiento unitario. En

segundo lugar, se trata de un conjunto documental con personalidad propia, todavía no identificado como tal, ni en el todo ni en las partes, y por ende víctima del olvido, la incuria, la dispersión cuando no de la destrucción. Muchos de estos archivos sobreviven arrinconados en los lugares más insospechados desde que los tiempos modernos los desalojaron de sus muebles librería convertidos en decoración.

1.1. ARCHIVO DE LA FAMILIA FORÁNEA

Las familias de las que son obra estos archivos de la *Part Forana* han sido objeto de recientes estudios que han demostrado la autonomía de la estructura social foránea. Recordemos, simplemente, que se trata de un grupo social de ámbito exclusivamente rural y base económica netamente agraria representado en mayor o menor número en cada pueblo que, con orígenes no bien conocidos —en algunos casos con raigambre medieval— se consolida en el siglo XVI— paradójicamente después de las Germanías— toma posiciones en el s. XVII y se incorpora en el siglo XVIII a la corriente señorializadora, de que habla el profesor Santamaría, gracias a su progreso económico casi siempre fruto de la concentración de patrimonio. La biografía de los respectivos archivos familiares se desarrolla en el curso de los trescientos años que van de principios del quinientos a principios del ochocientos. Con anterioridad al siglo XVI son pocas las familias foráneas con comportamiento consciente de *casa-llinatge*, y con posterioridad a 1850 va diluyéndose el origen y modo de vida rural en torno a la *possessió* de la mano mayor. El rentismo desde la capital o la promoción universitaria sitúa a sus miembros a medio camino entre la burguesía y la pequeña nobleza, con diferente suerte según cada caso.

Los archivos de la mano mayor pueden describirse en términos de vida orgánica paralela al curso generacional de la historia familiar. Su ciclo vital se cierra cuando la *casa-llinatge* foránea deja de comportarse según su escala de valores del Antiguo Régimen, y ello lo hace antes que la nobleza pues por necesidad y conveniencia la mano mayor se ve tempranamente comprometida con los nuevos tiempos del XIX. Por eso los archivos de la *Part Forana* detienen su historia algo antes que los de la nobleza ciudadana. Entre éstos son frecuentes, incluso a principios del siglo XX, las reorganizaciones de los documentos familiares con criterios propiamente archivísticos (camisas blasonadas, diseñadas para el apunte de la signatura, datación y descripción de documentos, formación de legajos y series, etc.), empresa de la que se deduce tanto una inquietud erudita como la pretensión de vigencia de sus privilegios de clase. Así es de notar en los archivos de Casa Verí, Cotoner, Vivot, Villalonga-Mir y otras, cuya reestructuración otorga a los fondos un valor tan administrativo como histórico. Nada semejante se produce en los archivos de las familias foráneas que desde mediados del siglo XIX van perdiendo su primitiva función hasta transformarse en una masa documental depositaria de noticias desconocidas aunque veneradas. La erudición paciente de mediados de este siglo rescató algunos de esos archivos de su silencio.

Puede decirse que a grosso modo los archivos de la mano mayor están escritos en tres capítulos, como que en tres etapas puede dividirse la historia de

las familias de este estamento foráneo. La primera sección está formada por pergaminos con fecha desde fines del XV hasta principios del XVIII. Toma el relevo a los pergaminos el Libro de Actas, sobre todo para los documentos de contenido estrictamente familiar. Tal tipología domina el archivo en el siglo XVII. En el siglo XVIII los archivos se ven profusamente enriquecidos por la documentación relativa a los conflictos jurídicos surgidos de unas relaciones familiares cada vez más complejas.

LA SECCION DE PERGAMINOS

Ésta es la tipología documental propia de los tiempos de formación de la *casa-llinatge*. Abundan entre los de la primera época los referentes a la fijación de los dominios territoriales de la familia: deslindes, segregaciones, divisiones entre hermanos, incorporaciones, etc.; y entre ellos se encuentra a menudo copia u original de la compra de lo que ha de ser el patrimonio solar, la *possessió*, cuyo nombre acaba por ser también el del apellido. Constituciones dotales, institución de herederos donaciones inter vivos son los otros principales motivos de su redacción. En cambio, adentrados en el siglo XVII, su contenido es el de oneración o traspaso de censos en busca de la rentabilidad de las tierras marginales de un patrimonio ya consolidado.

Raramente encontraremos en los archivos foráneos durante su etapa de gestación otro soporte documental que no sea el pergamino. En los archivos privados de los magnates abunda ya en el siglo XV el papel, material preferido en los procesos judiciales en los que ya es frecuente que por aquel entonces estén involucradas las familias de la nobleza, de resultados del temprano uso y abuso del fideicomiso.

LIBROS DE ACTAS

La institución del fideicomiso en el ámbito social del que tratamos, según demuestran A. Morey y P. de Montaner en "Notas para el estudio de la Mano Mayor mallorquina durante los siglos XVI y XVII" se produce en torno al seiscientos. Limitado por voluntad testamentaria el libre albedrío en las futuras disposiciones de los bienes familiares, los actos sobre los mismos se hacen interdependientes. Nace así el libro de actas a modo de libro mayor en el que se suceden los documentos fundamentales que vertebran la sustitución fideicomisaria entre instrumentos menores de constitución de dotes, legítimas y transacciones. El libro de actas es fácilmente identificable: libro en folio mayor encuadernado en pergamino, foliado por su carácter semi-oficial, con el título de *Llibre d'Actes* o *Actes dels...*, y raramente blasonados.

Entre la nobleza el libro de actas inspira desde mediados del XVII un género que trasciende lo archivístico: la historia del linaje familiar; crónica apoyada en documentos públicos, tradiciones de la casa y alguna que otra mitología doméstica. Muy excepcionalmente se encuentra el equivalente en la mano mayor, en las que, sin embargo, no le falta al heredero un "vademecum" sobre los antecedentes de la familia, esto es, un expediente donde se relacionan los antecesores troncales, se recuerdan los vínculos y se reseñan los actos notariales correspondientes.

LA DOCUMENTACIÓN DEL SIGLO XVIII

El Libro de Actas, surgido poco tiempo después y como fruto de la institución fideicomisaria que copió la Mano Mayor de la nobleza, acoge la fiel transcripción de los actos familiares hasta principios del XVIII. En pleno siglo de la Ilustración, la mayor complejidad de la estrategia familiar en la conservación y aumento del patrimonio, de una parte, y la resistencia a rebajar socialmente a los hermanos del primogénito –poco menos que abandonados a su suerte cien años antes– desbordan los límites del libro de actas. El patrimonio, antes reducido a la *possessió* se ha incrementado y diversificado con propiedades menores o un sin número de minúsculas, incorporadas generalmente por vía de dote, a las que se suma la parafernalia de censos aportados en el matrimonio. Al primogénito, aunque amparado por el fideicomiso, le surgen ahora competidores en la herencia de esos bienes añadidos, hermanos no dispuestos a mantenerse con un oficio como hacían en el XVI y XVII. La documentación correspondiente a ese patrimonio ampliado y a las nuevas relaciones familiares se hace más compleja y dispersa en detrimento del libro de actas, cuyas páginas quedan en blanco. Los actos litigiosos son el principal motivo de creación de documentos. Esta documentación, fruto o pendiente de resoluciones judiciales tenían difícil cabida en el libro de actas. No en balde, el siglo XVIII es en Mallorca el siglo de los abogados, afanados en la defensa de actores o reos de disputas familiares, como afortunados fueron para los notarios los siglos XVI y XVII en los que en caso de discordia tan frecuente era la transacción para la que basta la pluma de un tabelión. Así pues, abundan a mediados del XVIII en los archivos de la *Part Forana*, como desde mucho antes en los de la nobleza, las alegaciones, los inventarios, los testamentarias, el cálculo de legítimas, las relaciones de costas procesales etc..

Otra materia pródiga en documentación durante esa época es la de beneficios, patronatos y mandas pías, instituciones que reflejan un mayor disponibilidad de renta para sostener a los familiares que optaron por la carrera eclesiástica y la tendencia a reafirmar públicamente el rango social de la familia.

En cuanto a la documentación relativa a la explotación de la tierra son notables las diferencias con respecto a la equivalente de los archivos de la nobleza. La contabilidad de los distintos conceptos –*journals*, *collites*, *entrades i eixides* etc.– en el caso de la nobleza ocupa buena parte del archivo desde el siglo XVI. Por su parte el “señor payés” gestiona directamente la explotación de la *possessió* y apunta normalmente en primera persona la información en los libros con cierto desorden, para su propio control pues no necesita dar cuentas a nadie. Entre los nobles de la ciudad, aunque la explotación de la tierra no es absentista está mediatizada contablemente por un administrador puntilloso en los asientos. No es hasta el siglo XVIII cuando estos libros de administración adquieren en manos del propietario foráneo cierto rigor y constancia, inferior en cualquier caso a los de la nobleza.

En cambio, en el capítulo de los censos los libros de los archivos foráneos son tan precisos como los de la nobleza. La forma cuidada y continuidad de los *Capbreus* y *Llibres de Censals*, con los que mediante índices y albaranes se controla el cobro puntual de las pensiones anuales de censos, son fiel reflejo de la importancia de la economía censalista en el ámbito rural.

En cuanto a fondos de contenido no estrictamente familiar no sucede lo que en archivos de familias nobles, donde el alto rango del cabeza de familia suele con llevar algún cargo señalado, alguna voluntad dirigente o alguna aptitud intelectual y, por ende, la recopilación o creación de documentos de carácter público. Los documentos sobre asuntos de la comunidad son escasos en los archivos privados de la *Part Forana* y no cabe hablar en ellos de archivos de función anexos, esto es, de fondos acumulados en el desempeño de misiones públicas o en el ejercicio de una profesión. Las sindicaturas foráneas, consellerías, mando de tropa, subdelegaciones de intendencia y otras dignidades que suelen ostentar apenas dejan cortas series de correspondencia de oficio.

ARCHIVOS POSIBLES Y ARCHIVOS CONSERVADOS

Bajo este epígrafe intentamos simplemente poner de relieve la abundancia de ese patrimonio documental y no cuantificar exactamente su volumen.

Siendo así que no se trata de archivos de existencia excepcional sino obligada en toda familia foránea de propietarios, el número de los archivos que algún día han sido ha de relacionarse con el de las *casas-llinatges* de la Mano Mayor en nuestra Historia Moderna (recordemos que un mínimo de 1000 libras de patrimonio —en la práctica ampliamente rebasadas— es la condición para pertenecer a ese grupo social). Pendiente está, todavía, el censo completo y sistemático, pueblo por pueblo, de aquéllas, aunque algunas han sido objeto de estudios parciales.

Además de las listas de *consellers*, síndicos foráneos y bayles reales, tres son las principales fuentes para la identificación de aquellas familias: el Catastro de 1576, el de 1685 y el Alistamiento de 1762. Esta última es la que más segura pista nos proporciona sobre la existencia de un archivo más o menos completo. Pero presenta el inconveniente de que sólo entraron en aquel alistamiento aquellas casas con hijos en edad y libres —por tanto, mayormente segundones— para servir en calidad de oficiales en las milicias organizadas a raíz de la amenaza de invasión inglesa. A partir de las tres fuentes citadas ofrecemos la relación de las familias de la Mano Mayor más notables y significativas, y a continuación la de aquellas de cuyo archivo, o parte del mismo, se tiene noticia cierta sobre su ubicación actual. Estas listas no pretenden ser exhaustivas, sino punto de partida para una investigación tan importante para la historia como para el conocimiento de nuestro patrimonio documental. Por otra parte, no debe suponerse igual categoría y dimensión a los archivos respectivos. Sólo han dejado el rastro de un archivo, según el esquema antes esbozado, las familias que hicieron todo el camino desde el, al menos, el siglo XVI hasta el XIX. Muchas se extinguieron o prosperaron a mitad de ese trayecto y, así, algunos linajes sólo están representados documentalmente por pergaminos, mientras que otros carecen de esa sección más primitiva. A veces, tales linajes concurren en una misma historia familiar completando un archivo. En muchos otros casos estos archivos nos han llegado agrupados por efecto de la endogamia. Precisamente, los archivos que no se integraron en conjuntos mayores son los que más han escapado del conocimiento de los investigadores. Tampoco es raro que algunos fondos foráneos hayan desembocado en el archivo de alguna casa noble de la Ciudad, pues las pubilas de la Mano Mayor, a veces, auxiliaron con su patrimonio a algunos nobles segundones.

Por otra parte, muchos de estos archivos, faltos durante mucho tiempo de una consideración como tales que garantizara su integridad, han sufrido más que otros la disgregación. En las bibliotecas y archivos públicos son muchas las piezas notables y documentos significativos llegados de un archivo familiar foráneo por la vía del coleccionista. Si no la reunión física, sería conveniente rehacer, en lo posible, la unidad de aquellos archivos desintegrados en instrumentos archivísticos de búsqueda.

ASPECTOS LEGALES SOBRE SU PROTECCIÓN

Este tipo de archivos, sea por su desconocimiento sea porque la riqueza y cantidad de los públicos han acaparado el interés de los investigadores y la preocupación de las instituciones, apenas ha suscitado la toma de medidas de salvaguarda cuando, sin embargo, por una parte, cuenta con una importante legislación protectora tan explícita y contundente como la que ampara los fondos de los archivos públicos y, por otra, son hoy por hoy los más amenazados.

Así, los documentos con una antigüedad superior a cien años generados, conservados o reunidos por cualquier persona, a tenor de lo dispuesto por el art. 49-4 de la Ley del Patrimonio Histórico Español, forman parte del Patrimonio Documental y, en consecuencia, quedan sujetos a su peculiar régimen jurídico como integrantes del Patrimonio Histórico Español. Esta circunstancia da lugar a una serie de deberes legales a los que quedan sometidos todos los poseedores de esta clase de bienes. Así, el art. 52.1 de la Ley 16/1985 establece la obligación de conservarlos, protegerlos, destinarlos a un uso que no impida su conservación y mantenerlos en lugares adecuados. Por su parte, el art. 52.4 regula el acceso legal a tales documentos garantizando que puedan ser estudiados por los investigadores, cuestión ésta en la que tiene su principal razón de ser la protección del Patrimonio Documental. En este sentido, los poseedores de tales bienes quedan obligados a permitir el estudio por los investigadores previa solicitud razonada de éstos. Sin embargo, la experiencia nos demuestra que tales deberes son incumplidos por los particulares, cierto que a veces justificadamente. No cabe la alegación de las molestias que tales deberes pueden ocasionar en la intimidad familiar, puesto que el art. 52.4 se cuida de substituir la obligación de permitir el acceso de los investigadores por el depósito temporal del bien en un archivo, biblioteca o centro análogo. Ni tampoco la vulneración de los derechos al honor, la intimidad y la propia imagen, puesto que el art. 57.1.c exige como garantía de los afectados su consentimiento expreso o el transcurso de un plazo de 25 años desde su muerte para que tal obligación sea exigible. En consecuencia, el incumplimiento de dichas obligaciones responde a la incuria de los particulares y a la inexistencia de una adecuada política de fomento por parte de las administraciones competentes. No es preciso hacer un memorial de incumplimientos. Quienquiera que frecuente algunas librerías de viejo o se haya aventurado por desvanes, porches y almacenes sabe mil historias sobre los mismos. No obstante, la Ley de Patrimonio establece una serie de medidas a adoptar por las administraciones culturales, como un cuadro de sanciones que pueden llegar hasta una multa de cien mil pesetas en el caso de la exclusión, eli-

minación o destrucción de tales bienes, o incluso a la expropiación por interés público.

Por su parte, el Código Penal en su art. 560 tipifica el incendio —muchas chimeneas han alimentado sus primeras llamas con un último servicio de valiosos papeles— o destrucción de documentos, al que apareja las penas de arresto mayor y multa de treinta mil a trescientas mil pesetas en el caso de que el valor de aquéllos no fuera estimable, protección excepcional con respecto a los restantes bienes de interés histórico, artístico o cultural que se rigen por las normas generales de los art. 558 y 559.

Sin embargo, a pesar de tales disposiciones, no existe apenas jurisprudencia en la materia y son raras las sanciones administrativas e incluso la actuaciones de la administración cultural para exigir el cumplimiento de los deberes legales —siquiera el más elemental de conservación— de los poseedores debienes del Patrimonio Documental. Ello es debido, fundamentalmente, a la escasa información de que dispone la administración cultural respecto, no ya al estado, sino a la existencia misma de tales bienes. La Ley 16/85 en previsión de este problema, establece un mecanismo adecuado para paliarlo. El legislador, consciente de la necesidad de conocimiento de los bienes que integran el Patrimonio Documental para poder hacer efectiva la protección del mismo y garantizar el que cumpla el fin de utilidad social al que se halla supeditado, obliga en el art. 51.1 a la Administración del Estado, en colaboración con las demás administraciones competentes, a la confección de censos de los bienes integrantes del Patrimonio Documental, para lo que puede recabar de los titulares de derechos sobre los mismos, su examen y las informaciones pertinentes.

CENSO E INVESTIGACION PENDIENTES

Con lo dicho en el anterior apartado del sumario no hemos pretendido hacer una exhibición amenazante de las armas legales, sino demostrar hasta qué grado el legislador fue consciente del valor de esta clase de patrimonio documental y de la gravedad que reviste su deterioro o destrucción. Sin embargo, convendremos todos en la inoportunidad e ineficacia de esgrimir con virulencia esas armas y extender la perniciosa idea de que el remedio está en la fiscalización y el control. Pero, por lo mismo, en prevención de un futura inaplazable e inexcusable necesidad de intervención con tales métodos, cabe esperar de la Administración una positiva labor de fomento que incentive antes que bata en retirada a los propietarios de este tipo de bienes del patrimonio.

En primer lugar, es necesaria su puesta en valor por la vía del censo o inventario. La Consellería de Cultura de la CAIB, con buen criterio y como paso previo a una política activa de conservación de nuestro patrimonio, de unos años a esta parte, viene promocionando la labor de inventarios de sus componentes. Está en curso el proyecto de censo de los archivos de Mallorca, siguiendo el ejemplo de otras provincias españolas. Sin embargo, no se prevé la inclusión en él de los archivos privados conocidos, y, por ende, aún menos se plantea la necesidad de dar noticia sobre los familiares de la *Part Forana*. Cierto es que no convendría detener la elaboración del censo proyectado, en espera de

recabar información sobre estos últimos, máxime cuando exigen una labor de campo, en buena parte de rastreo, muy distinta, y preferiblemente un censo especial. Confiamos en que éste será uno de los futuros proyectos de la Conselleria de Cultura en su política de inventarios.

Conocido el conjunto de ese patrimonio documental las medidas siguientes habrán de ser las que aseguren su conservación y estudio. Ambos imperativos pueden entrañar algunas dificultades para el propietario y requieren la asistencia de la Administración. Al respecto, creemos que no ha sido promocionado suficientemente, por no decir en absoluto, la posibilidad del depósito o de la donación y, lo que es más grave, se ha desaprovechado en muchas ocasiones la intención de particulares de hacer objeto de tales cesiones a fondos valiosos.

Dos factores frustran a menudo esa voluntad del titular de archivos privados y retraen posibles cesiones:

1.— La incapacidad —en personal o infraestructura— del archivo público depositario o donatario, no ya para someter a un tratamiento archivístico completo o a un estudio a fondo tales colecciones, sino siquiera para acondicionarlas dignamente.

2.— El temor, por parte de los herederos o propietarios, a perder definitivamente la libertad de disposición sobre unos bienes que son radicalmente familiares y, en menor medida y siempre por una equivocada idea sobre el contenido de este tipo de archivos, a ver comprometida la honorabilidad de la familia.

Contra esta última prevención poco se puede hacer como no sea la difusión de las virtualidades inocuas de los archivos familiares. En cuanto a las otras dificultades la solución está al alcance de la Administración. Por una parte, los archivos deben estar suficientemente dotados para poder satisfacer la ofertas de particulares y la demanda del interés público. Por otra parte, creemos pertinente una actitud generosa de parte de los archivos públicos en la aceptación de los depósitos temporales y no la consideración de principios maximalistas en el establecimiento de condiciones para la aceptación. Antes que el de la mera apropiación de patrimonio documental la función del archivo es la de protección e investigación. En este sentido, el depósito temporal es una primera garantía que no debe despreciarse a falta de la definitiva. Los archivos familiares de la *Part Forana* son especialmente aptos para este tipo de depósitos: son de pequeña dimensión y su tratamiento no requiere una concentración de esfuerzos. Un tiempo suficiente de depósito en un archivo público permite su inventario y su estudio, al tiempo que proporciona uno de los mejores campos de entrenamiento en la investigación histórica al historiador novel.

De momento, lo poco que se haga en este campo es mucho, pues puede desencadenar efectos importantes. No es exagerado justificante de esta comunicación, que apenas nos deja en las puertas del asunto, afirmar que en el patrimonio documental aludido se encuentra la clave de la historia social de la *Part Forana*. Más aún, la onomástica, la toponimia, las genealogías y otros aspectos de estos archivos nos remiten a cuestiones precedentes tan oscuras e interesantes como son el poblamiento, la demografía, la evolución de la propiedad y la estructuración social del Reino fuera de los límites de la Ciudad de Mallorca.

APÉNDICE I

- ALARÓ:** Bestard de la Cabana. Fiol de Consell. Fiol del Reguer. Frau de s'Assecorada. Montaner de s'Olivaret. Ordines d'Almadrà. Palou del Reguer. Reynés. Sampol de s'Alcadena. Sampol de Son Curt. Sampol del Verger. Vallés d'Almadrà. Villalonga de Tofla.
- ALCÚDIA:** Amorós. Bennàsser. Domenech. Joan. Marquet. Maura. Roig. Serra. Serra-Bàrbara. Serra-Goyet.
- ALGAIDA:** Coll. Fiol de Binicomprat. Mesquida de Formiguera. Montblanch. Mulet de l'Aljub. Munar de la Font. Oliver. Pujol de Castellitx. Reus de Randa. Ribas de Pina. Sastre d'Albenya. Sastre de la Torre. Servera-Corró. Trobat de la Font.
- ANDRATX:** Alemany de s'Alqueria. Ensenyat. Ferrer del Port. Pujol de s'Arracó. Simó de la Cova.
- ARTÀ:** Guiscafré. Massanet. Morey. Nebot-Xerubí. Sancho de la Jordana. Sancho-Font. Sard de la Plana. Servera. Sureda. Vives de la Duaia.
- BINISALEM:** Bestard de la Torre. Ferrer. Gelabert de la Portella. Moranta de la Torre. Moyà. Ponç de la Parra. Ramon d'Ayamans. Salom de la Torre. Terrassa. Tous.
- BUNYOLA:** Cabot. Muntaner dels Cocons. Palou d'Orient. Palou de Son Terrassa. Serra del Garroveral. Vidal d'Orient.
- CAMPANET:** Alemany. Bennàsser de Biniatró. Bennàsser de Bonnàber. Bennàsser de Massana. Bennàsser de Santiani. Bennàsser-Corró. Bisquerra de Gabellí. Capó-Genet. Garau. Pasqual de s'Alqueria. Payeres del Puig. Ponç de la Llebra. Ponç-Estel. Socies de Fangar.
- CAMPOS:** Amer. Ballester. Fullana. Lledó-Cosmet. Mas de la Sorda. Mesquida del Revetlar. Nicolau. Sala d'Onxa. Tallades.

- DEIÀ: Canals de la Bleda. Canals del Xorc. Canals-Beltran. Deià de Muleta. Marroig de la Foradada. Marroig del Molí. Rul·lan.
- ESCORCA: Amer del Pujol. Cànaves de Mossa. Cànaves de Menut. Colom de la Calobra. Palou de Tuent.
- ESPORLES: Arbós de Sobremunt. Balaguer. Coll. Ferrà de la Mola. Ferrà-Poquet. Gallard del Canyar. Roca. Vich de Superna.
- ESTELLENCES: Moragues. Perpinyà.
- FELANITX: Adrover des Carritxó. Binimelis. Bordoy. Nicolau de la Galera. Obrador de Rossells. Obrador-Burguera. Oliver de Tresmalles. Prohens. Ramon. Valls de Padrines.
- INCA: Domenech. Gual-Seriol. Llompert-Catiu. Mas de la Parra. Mas-sipivich. Ramis. Reura. Rosselló. Sastre del Puig. Serra de l'Arissal. Siquier.
- LLUCHMAJOR: Cardell de Biniferri. Catany de Garonda. Clar. Garau de Torretxí. Garcies de l'Aljub. Mataró. Mulet de Llagostera. Mut. Noguera. Puig de Llobets. Salvà de Cals Frares. Salvà de la Llapassa. Socies de Bennoc. Thomàs de Taixaquet. Vicenç.
- MANACOR: Binimelis. Bosch de la Blanquera. Domenge. Ferrer. Jaume. Llull. Melis. Nadal-Riera. Riera de Conies. Rosselló de Ca l'He-reu. Truyol de la Granada.
- MONTUIRI: Mas de la Creu. Mesquida d'Alcoraya. Ribas de Cabrera. Socies de Tagamanent. Vanrell.
- MURO: Alba. Alomar. Arrom de Ribera. Ferragut de Tanca. Fiol-Moragues. Mulet de Binifalet. Petro. Ramis. Sabater de la Verdera. Torrents.
- PETRA: Riutord. Santandreu.
- SA POBLA: Amer de la Marjal. Cladera. Ferragut. Fornari. Serra de Gayeta. Serra de Marina. Serra de Subac. Serra-Poquet. Socies.
- POLLENÇA: Alemany d'Ariant. Aulí. Cifre de Colonya. Llobera de Gotmar. March d'Aixartell. March de Binitigir. Martorell de l'Hort. Martorell-Gallardó. Martorell-Perdigó. Oller. Reig-Guillo. Serra de Pedruixella. Vila del Pujol.
- PORRERES: Barceló-Paris. Feliu. Mesquida. Mora-Gramanet. Morlà. Nebot del Puig. Nicolau dels Pagos. Rosselló de Riquers. Roig de Lluís. Sitjar.

PUIGPUNYENT: Ferretjans. Noguera de Superna. Palmer.

SANT JOAN: Fiol de Carrutxa. Nicolau dels Caldererers. Nicolau-Ramon. Roig d'Oliva.

STA. MARGALIDA: Calafat. Femenies de Vernissa. Molines. Serra de la Bisbal.

SANTA MARIA: Bestard-Frere. Bibiloni de la Torre. Horrach de la Torre. Canyelles. Canyelles de Terrades. Crespí de Passatemp. Jaume de s'Arbossar.

SANTANY: Amer de Llombards. Bonet-Bonico. Vidal de s'Alqueria.

SELVA: Albertí. Amer de Binibona. Amer del Castell. Català-Prom. Martorell. Matheu de Turixant. Morro d'Urxella. Reus de Binatzent. Sastre de la Geneta. Sastre dels Blanquers.

SENCELLES: Armengol. Batle de Binifauvell. Garau de Cas Canar. Llabrés de Jornets. Reyó de Leiar.

SINEU: Costa de Corbera. Costa de la Ritxola. Ferragut. Ferrer de Sant Jordi. Fontirroig de Son Bauló. Gacies. Real. Torrents de Banderola. Torelló.

SOLLER: Arbona. Ballester del Port. Bernat-Verí. Bisbal. Borràs. Canals. Estade-Bet. Estade-Prom. Estade-Queu. Mayol dels Abats. Mayol de Bàlitx. Ripoll de Bàlitx.

VALLDEMOSSA: Calafat de la Baduia. Joan. Mas del Pla del Rei.

APÉNDICE II

Alomar	Penya
Ballester	Pujol de Castellitx
Bennàsser de Massana	Ramis
Domenech	Rayó de Leiar
Fiol de Binicomprat	Reura
Fiol de Consell	Roig de Lluís
Fiol-Moragues	Rosselló
Gacies	Ribas de Cabrera
Lledó-Cosmet	Ribas de Pina
March d'Aixartell	Sabater de la Verdera
Martorell de l'Hort	Salvà de la Llapassa
Mas del Pla del Rei	Sampol de Son Curt
Massipivich	Sastre dels Blanquers
Mesquida de Formiguera	Serra-Goyet
Morey	Serra-Poquet
Mulet del'Ajub	Sitjar
Muntaner de s'Olivaret	Sureda
Nadal-Riera	Torelló
Nebot del Puig	Vicenç
Nebot-Xerubí	Vila del Pujol
Oliver de Tresmalles	

Bases i notes per a la consolidació i restauració de monuments arqueològics excavats

JAUME GUASP PÉREZ

Des del moment en que un equip d'arqueòlegs es plantegen la necessitat de dur a terme l'excavació d'un jaciment es presenten tota una mena de noves situacions, gairebé emocionants, mitjançant l'única fórmula per obtenir noves dades i elements de judici per a l'estudi del monument.

Evidentment tots els jaciments arqueològics no són iguals i per tant mereixen una metodologia distinta segons les seves particularitats. La complexitat d'alguns monuments aconsellen una continuada dedicació per evitar que les seves estructures es degradin de forma irreparable. La metodologia utilitzada avui dia per alguns arqueòlegs pot ser més perjudicial per el propi monument que els resultats obtinguts de l'excavació si no es té la consciència de:

- que el conjunt en si mateix estableix un equilibri amb el mitjà que l'envolta i que l'excavació representa una greu alteració d'aquest equilibri.
- que els motius de l'intervenció en l'excavació d'un monument mereixen una perfecta i detallada planificació de feina i d'objectius justificables i no moguts per una ànsia "d'excavació".

que una vegada finalitzades les campanyes d'excavació i estudi del jaciment s'ha d'assumir la responsabilitat de conservar amb totes les conseqüències el monument.

CAUSES I ELEMENTS

Les causes que produeixen una progressiva degradació dels monuments arqueològics excavats i per tant del nostre patrimoni són diverses. El primer desencadenant d'aquest fet és el d'una manca de "consciència preventiva" per part d'arqueòlegs i dels organismes oficials responsables.

El diners que avui es destinen a intervencions en el Patrimoni arqueològic per a la Conselleria de Cultura és escàs per les necessitats reials plantejades per a la investigació arqueològica a les Balears. Pot ser no hi ha més o tal volta no es valora el patrimoni suficientment. El que és cert és que d'un any a l'altre les despeses per els projectes d'excavació es rebaixen però, sobre tot, per les urgents necessitats de restauració i consolidació dels monuments i conjunts arqueològics són mínimes.

Sence unes mesures preventives inicials els demes agents de degradació incideixen de forma més violenta produïnt, a la llarga, irreparables i molt més costoses situacions.

CAUSES NATURALS: AGENTS AMBIENTALS

La degradació del patrimoni arqueològic i monumental per causes naturals afecta gairebé a la majoria d'estacions però de forma més acusada als ja excavats. La desprotecció del jaciment en la seva estructura arquitectònica: murs, parets, recintes, descoberta després de molts d'anys d'estar enterrats, experimenta un canvi tan fort que si no es prenen unes mesures adequades es resenten de forma irremediable.

– *Agents ambientals:*

Una de les causes lentes però implacables es l'acció del sol. Aquest encalenteix la zona, elevant la temperatura sobre les parets, principalment en els mesos d'estiu, provocant petites fisures que al cap dels anys esdevenen en erius a les pedres de parets i murs. Aquesta situació és més greu, si aquests paraments han sofert durant anys l'acció del foc, el que provoca una progressiva desintegració de la pedra.

El vent, transportant minúscules partícules d'arena i terra incideix sobre estructures fluïxes com és ara suports de mansposteria o d'argila, produïnt una perillosa erosió.

Però sense cap dubte, l'acció de l'aigua és un dels agents que provoca una major degradació. L'aigua reblandeix les estructures, se filtra entre parets, augmenta el volum dels murs, podreix suports i bigam, infla la terra dipositada entre els paraments. Això juntament amb les gelades sobre tot els mesos d'hivern mes rigorosos, escarda, desclosca i cruia les pedres. Aquesta situació es fa més greu si aquests paraments i pedres han sofert l'acció del foc que accelera la desintegració de nuclis i per tant una perillosa alteració d'equilibri del conjunt arquitectònic.

Amb tot això s'ha de tenir en compte, també, el trespol a on esta assentat el monument. Principalment els terrenys argilosos i per tant fluïxos, retenen molt més la humitat i l'acció corrosiva d'aquestes argiles augmentant la problemàtica de conservació.

CAUSES NATURALS: ELEMENTS BIOLÒGICS

Uns dels elements biològics que incideixen de forma molt important en la degradació del monument es l'aparició d'una coberta vegetal

Si bé aquesta és una acció controlable, el que és cert és que herbes, mates, esparragueres, ullastres, etc., etc., provoquen una alteració més ràpida i destructiva. Les arrels, penetrant entre els murs desprotegits, mantenen una humitat elevada, provocant l'aparició de cruïes entre les pedres, desplacen blocs i rompen parets.

L'acció d'animals, si bé la poden considerar pel que fa a la seva incidència com irrellevant, és cert que l'acció de petits rossegadors, (rates i conills, sobre tot) practicant forats i llorigueres, també son elements que provoquen una determinada degradació en la suma global d'agents negatius en la conservació de monuments arqueològics¹.

ACCIÓ HUMANA

Sense cap dubte aquest és el punt més negre i desencadenant d'autèntiques destruccions i degradacions sistemàtiques de monuments històric-arqueològics. Accions que es poden resumir en una total manca de consciència i desvalorització per part de la gent sobre el que es i representa l'autèntic valor del Patrimoni Arqueològic i Monumental. Un patrimoni que com a primer responsable directe és el propi arqueòleg com a especialista.

L'arqueòleg és el que provoca el primer pas en la degradació del monument al deixar en molts de casos el conjunt excavat en una total situació d'abandonament. És el responsable al no preocuparse de dur a terme les necessàries actuacions de consolidació i no preveure unes partides econòmiques del presupost d'excavació destinades a la restauració del monument.

Amb tot això s'ha de dir que si no s'assumeix la responsabilitat de conservar el monument excavat amb totes les conseqüències certament caldria, en la majoria de casos, abstenir-se de començar una excavació.²

MESURES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ

La intenció d'aquest treball no és la de formular una exhaustiva i detallada relació de mesures sobre la conservació i restauració dels monuments, sino la d'aportar unes mínimes directrius d'actuació per part d'arqueòlegs i responsables tècnics per afrontar la consolidació i restauració d'un monument arqueològic excavat així com el seu manteniment en condicions dignes.

Ja en el Decret de 10 de setembre de 1966 apareixen les "Instrucciones para la defensa de los monumentos prehistóricos y protohistóricos de la isla de Mallorca" i que en les darreres pàgines publica unes mesures de protecció amb

¹ Una total actitud de despreocupació que demostren els arqueòlegs locals, els responsables oficials així com el propi Ajuntament de Sant Llorenç el tenim amb l'exemple, entre molts d'altres, del poblat de S'Illot convertit en femer i niu de rates.

² Una degradació del propi monument, de forma indirecta, per part de l'arqueòleg és la no publicació dels estudis i resultats de la seva intervenció.

Un clar exemple, entre d'altres, el trobam a la Necròpolis de Son Real. També el no aplicar les disposicions legals vigents sobre protecció del patrimoni o rebaixar les sancions als infractors per part de l'organisme oficial responsable no afavoreix la seva defensa.

un plànol convencional del que és un "polígon envoltant". Unes mesures que mai s'han duit a terme i que són un primer pas per a la conservació d'un jaciment arqueològic³.

No tots els monuments arqueològics són iguals i, per tant, no es pot aplicar de forma generalitzada una determinada metodologia de protecció. Cada conjunt planteja una particular problemàtica en la que és necessària i fonamental la participació i col·laboració d'un equip tècnic de restauració i consolidació.

La degradació dels agents naturals en alguns casos no es poden evitar però si almenys pal·liar la seva incidència.

Una mesura important al respecte, és la de protegir amb una coberta el monument, sobre tot, en les zones més delicades, sempre que sigui tècnicament factible i el cost no representi un greu obstacle. Una adequada eliminació d'aigües de pluja evitaran una innecessària humitat i embassament a l'interior de murs i recintes tancats.

Una reposició d'elements perduts o greument deteriorats així com la consolidació de parets i murs sempre que la seva restauració no rompi el caràcter i mantengui el punt entre el que és i hauria de ser, utilitzant sempre material similar, aconseguiríem aturar la degradació i esbucament del conjunt arquitectònic.

Sobre l'eliminació d'una coberta vegetal hi ha diversos procediments més o menys efectius.

A les zones interiors: sales, corredors, habitacions, sales de talaiots, etc. és interessant el cobriment del trespol amb arena o grava per evitar el creixement ràpid d'herbes.⁴ La utilització d'herbicides presenta alguns inconvenients. Primerament és necessària la seva aplicació anual, una o dues vegades. requereix de personal i material qualificat i adequat, el que encareix aquest procediment. Així com la seva efectivitat és relativa, ja que els efectes es disolen amb la pluja.

Un altre procediment absolutament negatiu per els efectes perjudicials sobre el monument, és la cremació d'aquesta coberta vegetal.

El que jo consider i crec com més efectiu a curt i llarg termini es el de la neteja manual. Tallar i arreballar totes les herbes abans de la floració. Requereix de la participació d'un grup de persones relativament ampli entre sis o deu, i d'eines no gaire costoses: cavecs, xapetes, destrals, xerracs i borses de fems. La participació d'aquests grups es pot trobar amb la col·laboració dels estudiants de la pròpia Universitat, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, amb grups d'esplai, grups d'escoltes, etc. etc., dirigits per un equip tècnic realitzant accions de caràcter didàctic cada dos o tres anys segons els requeriments de manteniment dels conjunts monumentals arqueològics.⁵

³ Un cas que me vé a la memòria és el "Navetiforme Alemany" a Calvià. Anys després de la seva excavació un vial obert a la zona va deixar un metre just de separació entre la "calzada" i els murs del monument. És un clar exemple del rígid compliment de les disposicions legals.

⁴ Una idea vàlida, defensada, per altra part, per un prestigiós conservador-restaurador, en el cas que les possibilitats de consolidació o restauració siguin descartades o nul·les és el cobriment amb arena o amb la mateixa terra el monument una vegada finalitzat la tasca d'investigació.

⁵ Fà dotze anys vaig tenir l'oportunitat de col·laborar amb un grup d'escoltes i estudiants en la neteja superficial de la zona excavada del poblat de S'Illot. Un equip de sis persones en un cap de setmana netejà d'herbes i fems abocats a l'interior del poblat. Els resultats foren certament molt positius.

ALTRES MESURES

Al marge d'aquestes elementals mesures de conservació es necessària l'actuació d'unes determinades disposicions complementàries que reforsin la tasca feta pels equips tècnics.

Primerament una dignificació de la zona que envolta el monument. Delimitació i protecció del conjunt amb una barrera metàl·lica, si les particularitats mereixen tal acció. Retolació i explicació breu de les lleis de protecció del monument. Un control sobre les visites, si és factible, i senyalització de circuits per a l'observació del monument.⁶

Un seguiment per part de l'equip tècnic de conservadors sobre l'evolució física del monument, anotant en una "fitxa tècnica" les diferents situacions de les mesures de restauració i consolidació aplicades al mateix.

La creació d'un equip responsable de manteniment i control a cada ajuntament i zona comarcal interdisciplinari, per afavorir una acció ràpida d'urgència depenent d'una coordinadora central, així i tot amb independència.⁷

Recolçament per aconseguir una major divulgació a nivell local, regional i comarcal dels monuments històric-arqueològics així com una especial dedicació en afavorir l'interès i participació a grups escolars com a mesura educativa i formativa.

Al marge de tot el que aquí s'ha exposat vull fer una crida molt seriosa a la Conselleria de Cultura, a la Universitat de les Illes Balears, als ajuntaments i respectius departaments i comissions de cultura, a les associacions empresarials de constructors i promotors així com a totes les persones sensibilitzades que llesgesquin les "Recomendaciones sobre Patrimonio Rural y Urbano" que el Consell d'Europa a través del seu "Comité Directivo para la Conservación del Patrimonio Histórico" i del que Espanya és membre aprovà el 13 de juny de 1989. Que s'actui de forma seriosa i conseqüent amb un patrimoni que es de tots i que les aspiracions, per altre part, d'un important col·lectiu de nous arqueòlegs, investigadors, conservadors, restauradors, estudiosos i col·laboradors no sigui com fins ara un diàleg de sords. I sobre tot que declaracions, mes que gratuïtes, d'un batle o d'un director general de cultura no questioni el sentit dels investigadors i de la seva feina.

---

⁶ En repetides ocasions he pogut visitar el poblat talaiòtic de Capocorb Vell i he pogut contemplar indignat com la gent corre per damunt les parets, indiferent o ignorant l'acció que pot provocar. I contemplar, horroritzat, com el talaiot més oriental s'ha convertit en un claper des d'on els infants es llancen les pedres.

⁷ Dissortadament la paraula "interdisciplinari" encara avui no té cap sentit entre alguns personatges de l'arqueologia i la investigació a les Balears.

Los graffiti históricos y las pinturas murales populares. Primer paso para su protección y salvaguarda en el ámbito del patrimonio cultural

ELAIRA GONZÁLEZ GOZALO

El Consejo de Europa a través de su Comité Directivo para la Conservación del Patrimonio Histórico (CDPH), ha aprobado el día 13 de junio de 1989 la Recomendación a los Estados miembros de un proyecto de colaboración conjunta, relativa a la protección y conservación del patrimonio arqueológico en el contexto de las operaciones urbanísticas y en el ámbito de nuestras ciudades y núcleos rurales.

España, miembro del mismo y dentro del cual viene trabajando, ha hecho públicas estas recomendaciones tomadas por el Comité de Ministros, en virtud del artículo 15 b del Estatuto del Consejo de Europa, recordando que "el patrimonio arqueológico constituye una parte importante de la memoria colectiva y de la identidad cultural de los Europeos", y subraya además que, "la salvaguarda y puesta en valor del patrimonio arqueológico constituye un factor de desarrollo al mismo tiempo cultural, turístico y económico".

Esta carta se centra en los principios y métodos a aplicar en el estudio de los problemas comunes, dejando a las instituciones estatales y autonómicas de cada país, los detalles de las disposiciones reglamentarias específicas. La iniciativa tomada ahora por la Sociedad Arqueológica Luliana de organizar este Coloquio, pone en evidencia la preocupación por el tema patrimonial, y la necesidad acuciante de protegerlo, en este caso, en lo referente a Mallorca.

Y uno de los factores con los que hay que contar a la hora de preparar los objetivos de un plan de protección de nuestro patrimonio arqueológico es el de fomentar una mayor sensibilización por las creaciones parietales (léase "graffiti"), ya no sólo prehistóricas, como es tradicional, sino medievales y modernas; unas huellas que, en forma de incisiones o trazadas con pigmentos, han sido observadas en los lienzos de los muros y en los enlucidos de las paredes, unas veces con admiración y, hay que reconocerlo, en general, con indiferencia, por los

que sólo han visto en ellas, testimonios de vandalismo o trazos espontáneos de poco valor. No obstante, son documentos inmediatos de un momento histórico y una plasmación del entorno físico y humano en que vivieron sus autores, sin olvidar los detalles gráficos que aportan a algunas materias como por ejemplo la arquitectura naval, tan carente de elementos arqueológicos hasta el momento.

También podrían incluirse, por añadidura, en esta comunicación, los graffiti contemporáneos, como reflejo directo de nuestro pulso actual, sin embargo, al cumplir el fin último de ser observados sin dificultad y al estar tan próximos en el tiempo, carecen de perspectiva histórica y no serán tratados. Nos referimos, por el contrario, a los graffiti incisos y pintados en el pasado y que, por hallarse realizados en edificios históricos, no ofrecen una fácil visualización y están más expuestos al trauma y al olvido.

Aquí en Mallorca, los estudios sobre esta materia arqueológica están muy avanzados con respecto a otras autonomías, quizás no tanto como en Francia, o concretamente, en Bélgica, donde existe un Centro de Investigaciones Glifotográficas desde hace más de veinte años; pero si podemos decir con justicia que Mallorca, por los descubrimientos y publicaciones sobre graffiti históricos que viene realizando, puede sin modestia, erigirse en portavoz de una toma de conciencia del verdadero significado, estudio y conservación de este patrimonio arqueológico parietal.

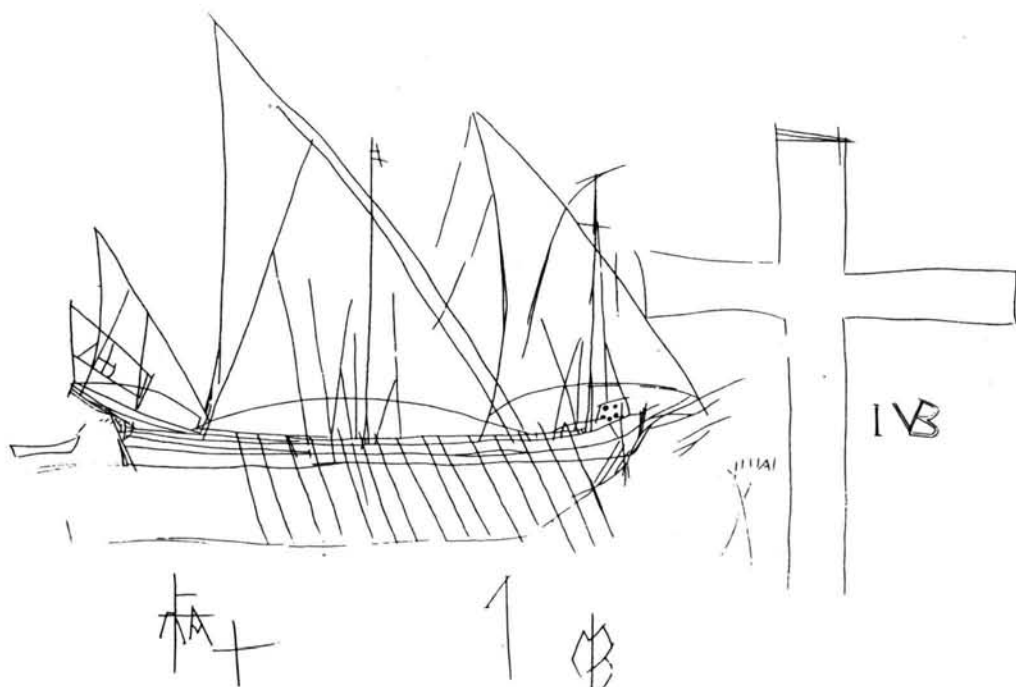
Para ello, como hemos anunciado anteriormente, en cuanto a la visualización de los mismos, en 1.º lugar hay que llamar la atención de los especialistas arquitectos que, al fin y al cabo, son los que tienen más oportunidad de acceso al interior de las edificaciones y quienes pueden y deben reclamar la participación de los glifólogos cuando observen graffiti de algún interés. De esta manera se llevaría a la práctica la Recomendación del Consejo de Europa en virtud de la cual se tiene que llegar a una "nueva categoría" que sea "la que mejor traduzca la evolución de las relaciones entre arqueólogos y constructores".

En 2.º lugar debemos concienciar también a los responsables más directos de los edificios de interés patrimonial a fin de que sean ellos quienes protejan estos dibujos esgrafiados o pintados, ya sean de motivos decorativos, profilácticos o indicativos, de una posible destrucción futura, aún en el mejor y más intencionado de los casos, consecuente a una restauración del edificio.

Finalmente, como fundamento, se debe facilitar la labor del arqueólogo, pues su tarea de estudio (indagación, calco, fotografiado, etc.) es obstaculizada muchas veces por la lentitud en los trámites de los permisos oficiales de acceso a los monumentos y/o por la pacatería y exceso de celo de algunos estamentos sociales reticentes a mostrar su patrimonio.

Ante tales cortapisas, los glifólogos (y por extensión, los grafitólogos, en cuanto que interesados también por las pintadas), no podemos más que suscitar una llamada de atención para esta ciencia, que, si bien tiene pocos adeptos aún, debe aprovechar la oportunidad que le da este Congreso por su estrecha relación con el patrimonio arquitectónico.

Ejemplos de interés etnográfico como las decoraciones populares en almagre de la torre dels Enagistes de Manacor, o de Sant Martí d'Alanzell de Vilafranca de Bonany; o de las casas numeradas del casco urbano de Santanyí, por citar algunos, entran dentro de este apartado global, junto a otras series de interés

Graffiti inciso de una galera de comercio. (S.XVI)
Galeria del Consulado del Mar

más específicamente arqueológico, como los graffiti incisos en los edificios históricos de Palma, tanto civiles como religiosos, y que actualmente son tema de tesis doctoral.

Hoy por hoy, todo ellos están oficialmente abandonados y desprovistos de las medidas de protección, y si no se toman soluciones, que en algunos casos son urgentes (al menos de los graffiti descubiertos), acabarán siendo rascados, encalados o incluso "olvidados" inconscientemente por los que conocen su existencia y no reclaman su estudio.

Como conclusión, y en la práctica, solicitamos desde aquí que se incluyan los hallazgos gliptograficos entre los elementos de nuestro patrimonio cultural dignos de preservar seriamente, y para ello proponemos que se reserve un capítulo en los inventarios monumentales venideros, a los motivos de este tipo que existen o se descubran en Mallorca.

h/BIBLIOGRAFIA

- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: "La presó del campanar de Sant Miquel" in *Bolletí del Institut d'Estudis Baleàrics* n° 7 any II, Desembre 1982, pp. 95.
- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: *Graffiti a la Seu de Mallorca*. Catálogo de la exposición homónima; Museu de Mallorca, Estiu 1984.
- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: "Graffits en el Barroc: testimonis d'una marginació" in *III Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1985, pp. 213-217.
- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: *Els graffiti de la torre dels Enagistes (Manacor)*. Catálogo de la exposición homónima; Museu de Mallorca, Hivern, 1986.
- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: "Els graffiti i la decoració popular a la torre dels Enagistes" in *Estudis sobre la torre dels Enagistes (Manacor)* n° 7. Quaderns de Ca la Gran Cristiana, Museu de Mallorca, Palma, 1986, pp. 23-57.
- BERNAT, M.; GONZÁLEZ, E. y SERRA, J.: "Els graffiti del campanar de la Seu de Mallorca" in *Bolletí del Institut d'Estudis Baleàrics* n° 23, any IV, Desembre, 1986, pp. 7-46 (número monográfico: Dossier, Els graffiti, una altra historia).
- GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Graffiti de la Torre de Sant Joan de la Llotja" in *Bolletí del Institut d'Estudis Baleàrics* n° 23, any 4, Desembre 1986, pp. 47-56.
- GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Paralelismos entre marcas alfareras y signos lapidarios de época medieval en Mallorca" in *Actas del V Coloquio Internacional de Gliptografía de Pontevedra*, Julio, 1986, tomo I, Vigo 1988, pp. 441-461.
- GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Los graffiti de la Lonja de Palma: signos, inscripciones y dibujos" in *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* n° 44, Palma, 1988, pp. 273-305.
- GONZÁLEZ GOZALO, E.: "Los graffiti de la Lonja de Palma: signos e inscripciones (I). España" in *Actes du VI Colloque International de Glyptographie de Samoëns* 5-10 Juillet, 1988, Braïne-le-Château (Bélgica) 1989, pp. 195-226.
- BERNAT, M. y SERRA, J.: "Graffiti i decoració popular: El cas de Sant Martí d'Alanzell (Vilafranca de Bonany)" in *Mayurqa* 21, Palma 1985-1987, pp. 79-89.

Inventari arqueològic de Mallorca: els monuments a l'àmbit rural

GABRIEL PONS HOMAR
Mª MAGDALENA RIERA FRAU
FRANCESCA TORRES OBELL

La protecció dels jaciments arqueològics de l'illa de Mallorca té com a punt de partida, apart de la legislació general en matèria de Patrimoni Històric-Artístic, el Decret 2563/1966 pel que es declaren Monument Històric-Artístic tots els monuments megalítics, coves prehistòriques i altres restes prehistòriques i protohistòriques de l'illa de Mallorca.

En compliment de l'article quatre d'aquest decret es redactà l'any següent el "Inventario de los monumentos megalíticos y restos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca", signat per J. Mascaró Pasarius.

A partir de 1967 tots els jaciments que han rebut protecció legal l'han rebuda per un decret específic de declaració de Monument Històric-Artístic/B.I.C. per a cada cas concret.

Tal com es despren del mateix enunciat del Decret restaren sense protecció tots aquells jaciments que tenen l'origen a un moment posterior a la conquesta romana de l'illa de Mallorca (123 a.C.).

L'any 1988, la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear creà el "Programa de Preservació de Jaciments Arqueològics de l'illa de Mallorca", la primera part d'aquest Programa té com a finalitat de redacció d'un nou inventari que serveix per cubrir les mancances de l'inventari de 1967.

Aquestes notes es redacten sobre els resultats de l'inventari dels termes municipals de Santa Margalida, Maria de la Salut, Sant Llorenç des Cardassar, Petra, Ariany, Muro, Costitx i Sa Pobla.

Parlant en xifres absolutes els resultats són força aclaridors i també esperats; de 209 jaciments inventariats a aquesta zona a 1967 s'ha passat a un total de 419, és a dir, s'han descobert un total de 246 nous jaciments amb una cronologia que abraça des de l'època pretalaiòtica fins a l'edat mitja.

En aquest contexte cal destacar l'augment espectacular del nombre de jaciments arqueològics localitzats al terme municipal de Santa Margalida. L'any 1967 eren un total de 47, dels que 3 han desaparegut a hores d'ara (6'3%), a l'actualitat són 150, loque implica que 106 jaciments (70'6%) passen a estar inventariats de nou.

Malgrat l'existència del decret 2563/1966 i l'inventari posterior són també nombrosos els jaciments inventariats que han desaparegut. No s'han pogut trobar 36 dels 209 jaciments inventariats a 1967, lo que suposa la pèrdua del 17'2% del total. Aquesta xifra no es pot entendre com a definitiva ja que, a vegades, cap la possibilitat de recobrar al manco part del jaciment, cobert per terres, estructures arquitectòniques o vegetació.

El percentatge de monuments desapareguts varia molt d'un terme municipal a un altre. Al terme municipal de Maria de la Salut es conserven totes les restes arqueològiques inventariades a 1967, el contrari succeeix al terme municipal de Sa Pobla, on han desaparegut el 56'2% dels jaciments, i al terme municipal de Muro, on n'ha desaparegut un 37'5%.

Resulta prou deficiuós abordar el tema de l'estat de conservació dels jaciments arqueològics, tant pel que fa a la magnitud o volum en alçada com en la seva extensió. Si bé l'altura d'una construcció és, més o menys, accessible al nostre coneixement, no és tal en el cas del perímetre d'un conjunt, el qual és, amb freqüència, poc precís. A més hi hem de sumar la potència de terres com a factor distorsionador, car amb les tasques de prospecció ens és impossible saber la profunditat que abraça com la qualitat de les restes constructives i de cultura material que conté.

Cal anotar que l'estat de conservació arquitectònic-monumental i arqueològic no van paral·lels, ja que és important el nombre de jaciments que tot i mantenint una construcció en bon estat aquesta es buida de contingut, sovint per a donar cabuda a altres usos. Aquí només farem esment a la conservació dels bens immobles, per amor de que el jaciment arqueològic és de difícil evaluació.

Es obligada, per tant, la divisió entre jaciments que conserven estructures en superfície d'aquells que només són detectables per la presència al sòl de restes de la cultura material (restes mobles), encara que no es descarta la conservació de restes immobles en el subsol.

Aquestes dades repercuteixen de manera desigual segons els tipus d'estructures i, per tant, segons les cultures. Així, mentre que el número de restes d'època prehistòrica és important, les construccions de cultures posteriors (púnica, romana i islàmica), són gairebé excepcionals. Les causes d'aquestes diferències radiquen en els tipus de materials emprats a cada una d'elles i, en definitiva, en el grau de solidesa de la construcció, ja que no es poden evaluar els graus de destrucció intencionada.

A través de les dades estadístiques s'evidencia aquesta diferència. Així, els jaciments prehistòrics amb restes arquitectòniques representen el 78'6% d'aquestes, mentre que els romans són el 6'8%. Situació similar és la dels jaciments islàmics on conserven estructures el 8'1%.

Malgrat les xifres ens parlin que del total de jaciment detectats un 71% conserven estructures (un 52'7% si descartam les coves naturals), hem de puntualitzar que la immensa majoria tenen un grau de conservació precari, éssent sols identificables enlanta o conservant alguna resta aïllada.

Els motius de degradació són diversos i llevat de matisacions se poden generalitzar pel conjunt de l'illa:

1.- Feines agrícoles: suposen en un 51'7% dels casos la causa de degradació del jaciment. La nostra pagesia mancada de terres i amb la limitació que suposa

la insularitat ha viscut i viu totalment d'esquena al seu patrimoni arquitectònic. Tal vegada s'hauria d'anar més enllà i cercar raons sociològiques a aquests fet.

2.- Obres privades (22'8%) representades per edificacions, pedreres, urbanitzacions etc... Aquí hem de puntualitzar que si bé la degradació per usos agrícoles s'ha estancat, degut a l'abandó progressiu d'aquest sector econòmic, s'observa l'alarmant augment de la degradació per obres privades. les presions urbanístiques són actualment la major amenaça al patrimoni arquitectònic i arqueològic. Les causes concretes s'han de cercar en la manca de previsió en els projectes urbanístics, aquesta desinformació, despreocupació, indiferència, menyspreu, arriba a l'extrem de no respectar ni tan sols aquells jaciments protegits del Decret 2563/1966.

3.- Les reutilitzacions afecten a un 14'7% dels jaciments arqueològics, entenem per reutilització els aprofitaments moderns de les restes per a funcions diverses. Les més significatives per la seva quantia són les reutilitzacions de les coves com a sestadors i dels monuments prehistòrics com a barraques, forns de calç, sestadors, etc...

4.- Les expoliacions afecten bàsicament al jaciment arqueològic més que al monument, entenem per expoliacions aquelles remocions de terres orientades a trobar restes arqueològiques. La proliferació de detectors de metalls i la permisivitat que troben els que ho practiquen són els dos factors que fan que aquest problema estigui lluny de solució i hagi afectat fins a hores d'ara al 4'7% del total de jaciments.

En nivells més baixos hi tenim les degradacions per obres públiques (3'5%) i la deguda a visites massives (0'7%). Aquesta darrera, encara que sigui la més baixa és important, per amor de que afecta a jaciments singulars i ens dona mostres de la despreocupació de l'administració envers la conservació del Patrimoni Històric-Artístic.

CONCLUSIONS

- Necessitat de redacció d'una normativa concreta dins el marc de la llei 16/1985 i per l'administració competet que contempli:
  - * Protecció de tots els jaciments arqueològics inventariats i/o inventariables.
  - * Reglamentació dels usos del sòl i del subsòl als jaciments arqueològics i la seva zona de protecció.
  - * Aplicació de sancions que suposin un valor significatiu dins els capitals moguts en operacions urbanístiques.
- Necessitat de que els Ajuntaments assumeixin les competències que els corresponen segons la llei 16/1985:
  - * Frenant les obres il·legals.
  - * Considerant l'existència de restes arqueològiques a l'hora de concedir la llicència municipal d'obres.

- * Exigint estudis d'impacte arqueològic en tot els projectes que suposin un canvi de qualificació del sòl o una forta intervenció en una zona extensa (urbanitzacions, camps de golf).
  - * Redactan els plans especials previst per la llei 16/1985 per a les zones arqueològiques.
  - * Aturant les obres o suspentent les llicències davant la troballa de restes de valor històric i/o arqueològic.
- Necessitat d'evitar les relacions de l'Administració amb els expoliadors, tant directes com la permissivitat silenciosa.
  - Necessitat d'un inventari del patrimoni etnològic establint els criteris de protecció i les mesures necessàries per tal de mantenir viu part de aquest patrimoni.

El patrimonio arqueológico de las islas Pitiusas. Consideraciones en torno a la problemática de su defensa y conservación

BENJAMÍN COSTA RIBAS
JORGE H. FERNÁNDEZ

INTRODUCCIÓN

La conservación del Patrimonio arqueológico se ha enfrentado siempre con grandes problemas. Sin embargo, en los últimos treinta años esta problemática se ha intensificado, fundamentalmente a causa del desarrollo que, en todos los niveles, ha experimentado la vida en nuestros días, tanto en el ámbito rural como en el urbano, como consecuencia de los profundos cambios económicos y sociales experimentados.

Entre los factores más habituales que generalmente tienen una incidencia negativa para el Patrimonio, podemos mencionar:

- el desarrollo de las ciudades, que han ido aumentando considerablemente el área urbana y renovando los cascos antiguos.
- la urbanización, como consecuencia del incremento de la explotación turística, de zonas hasta entonces conservadas en estado natural, o al menos con una acción humana racional y equilibrada, especialmente a lo largo del litoral de todo el país.
- el desarrollo y mecanización de las técnicas agrícolas que permiten incidir en la tierra a mucha mayor profundidad; las obras de infraestructura (autopista, carreteras, canteras, conducciones subterráneas...), etc.

A todos éstos podemos añadir otro no menos grave, cuyo origen no es reciente pero que en los últimos años se está intensificando notablemente, que es el expolio.

En lugares como las islas Pitiusas, que tienen un fuerte desarrollo a causa de una economía basada casi exclusivamente en el turismo, esta problemática

es hoy bien patente y, a pesar de todos los esfuerzos que se están realizando, su solución nos parece todavía lejana.

Desde la Prehistoria hasta la época medieval, numerosos pueblos se establecieron en Ibiza y Formentera (fenicios, cartagineses, romanos, musulmanes, catalanes). De ninguno de ellos se conservan grandes restos monumentales, pero sí un gran número de yacimientos arqueológicos, únicos vestigios que tenemos para conocer cómo eran, cómo evolucionaron y cómo se transformaron o desaparecieron estas sociedades que en el pasado habitaron nuestras islas. Se trata, pues, de un Patrimonio modesto y poco espectacular, pero su conservación, como parte importante que es de nuestra riqueza cultural colectiva, es un objetivo necesario e irrenunciable.

1. PROBLEMÁTICA GENERAL

1.1. Antecedentes.

La investigación arqueológica en las Pitiusas se inicia a principios de siglo, concretamente en el año 1903 cuando se crea la Sociedad Arqueológica Ebusitana (S.A.E.).

Desde entonces, a pesar de la importante labor realizada, especialmente en las tres primeras décadas del siglo, la conservación del Patrimonio de nuestras islas ha venido arrastrando un importante problema, ya que sólo se valoraban y recuperaban los restos materiales muebles, y no todos, sino solamente aquellos que poseían alguna cualidad *artística*, o al menos se conservaban enteros, rechazándose por lo general todo el material fragmentario. Muchas de las campañas de excavación llevadas a término tuvieron como finalidad la obtención de piezas vistosas para engrosar las colecciones particulares (p. ejem. la colección Vives Escudero, hoy en el M.A.N.), o bien las expuestas en las vitrinas del Museo Arqueológico de Ibiza (M.A.I.), creado el año 1907, gracias a la donación que la S.A.E. hizo al Estado Español de la mayor parte de los materiales encontrados en las excavaciones realizadas por sus miembros.

Ahora bien, nunca se planteó la necesidad de conservar los restos inmuebles de los yacimientos excavados, posiblemente por su falta de *monumentalidad*, y por tanto no se aplicó ninguna de las medidas contempladas en la legislación vigente entonces (Ley de 7 de julio de 1911 y de 7 de Mayo de 1933), dejando éstos en completo estado de indefensión. Ello, como es lógico, tuvo efectos desastrosos para el Patrimonio de nuestras islas. de todos los yacimientos excavados en las tres primeras décadas del siglo, sólo la necrópolis del Puig des Molins, dada su enorme extensión y elevadísimo número de sepulturas, fue considerada digna de protección y, en consecuencia, declarada Monumento Histórico-Artístico en el año 1931.

Este subjetivismo de criterios, propio de la época y en ningún caso exclusivo de nuestras islas, por el cual nada más eran dignos de conservación aquellos restos con suficientes cualidades artísticas o de carácter monumental, ha sido, y aún es en ocasiones, uno de los mayores problemas para la conservación del Patrimonio. Por ello, hoy hemos de lamentar que algunos yacimientos, conocidos y excavados desde principios de siglo, hayan desaparecido, como por ejem-

Foto 1. Pozos de acceso de dos hipogeos de la 2ª mitad del siglo VI a.C. descubiertos en las excavaciones de urgencia realizadas en el solar nº 10-12 de la C/ León (Necrópolis del Puig des Molins). Ibiza, Marzo de 1984.

plo la necrópolis púnica de *Sa Barda*; que otros hayan quedado cubiertos casi por completo por modernas edificaciones, como *Puig d'en Valls*, y que otros se encuentren, en el mejor de los casos, cubiertos y ocultos, como el santuario púnico de *S'Illa Plana*.

A partir de los años sesenta y a consecuencia del espectacular desarrollo que en poco tiempo experimenta la industria turística, la situación del patrimonio, y no solamente del arqueológico, se agrava notablemente. El crecimiento de la construcción fue desmesurado e incontrolado; numerosas áreas, particularmente en la costa, fueron densamente urbanizadas; las obras de infraestructura, carreteras, caminos públicos y privados se multiplican y los núcleos urbanos, pequeños hasta entonces, como Sant Antoni de Portmany y Santa Eulàlia des Riu, crecen de forma importante, al igual que la ciudad de Eivissa, donde a partir de aquellos años se levanta la mayor parte de su moderno ensanche.

Este fenómeno desarrollista, que no por casualidad ha sido bautizado con el significativo término de "balearización" dado el crecimiento económico que suponía, fue impulsado desde todos los estamentos públicos y privados. Muchos ayuntamientos no sólo no lo controlaron sino que lo favorecieron, al no realizar planes de ordenación racionales. La existencia, constatada o posible, de yacimientos en los lugares donde se iba a edificar, es algo que jamás se tuvo en

consideración a la hora de conceder licencias de obra ni realizar planes de ordenación.

Así por ejemplo, en el actual barrio turístico y residencial de Figueretas, situado en las afueras de la ciudad y hoy ya prácticamente unido a su ensanche, desde principios de siglo se conocía la existencia de importantes restos arqueológicos (necrópolis, una posible basílica, etc.). Sin embargo, la intensa y rápida urbanización de la zona, básicamente entre los años sesenta y setenta, ha provocado la total destrucción y pérdida de todos estos vestigios. Las tres únicas intervenciones de urgencia que fue posible realizar, permitieron documentar algunos silos de época púnica y romana, así como un interesante conjunto de cubetas enlucidas con *opus signinum*, que formarían parte de un yacimiento mucho más extenso de finales de época romana, que sólo recientemente fue posible descubrir en parte gracias a una nueva intervención realizada en el solar colindante.

Un hecho que cabe señalar es que Ibiza y Formentera no se beneficiaron del decreto 25/63 de 1966, por el que se declararon Monumentos Histórico-Artísticos Nacionales todos los megalitos, cuevas prehistóricas y otros restos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca y Menorca. Así, con la discriminación que este Decreto supuso para las Pitiusas, éstas perdieron una oportunidad única de acogerse a una normativa legal que protegiese la mayor parte de sus yacimientos. Esta circunstancia ha dado lugar a que la conservación del Patrimonio en nuestras islas, a diferencia de las Baleares, presentase desde entonces una problemática específica ya que, al no contar con un marco legal de protección global, ésta sólo se podía conseguir mediante declaraciones individuales y puntuales de cada yacimiento. Desde 1931 en que, como hemos dicho, se declara Monumento Histórico-Artístico el Puig des Molins, han tenido que pasar 50 años para que otros yacimientos arqueológicos fuesen incoados como tales, en el año 1981.

La existencia de tal marco legal, que protegiese íntegramente el Patrimonio, eliminando gran parte de las secuelas limitadoras que habían prevalecido en los criterios del pasado (monumental, cualidades artísticas, etc.), vino con la aprobación de la Ley 16/1985 de 25 de junio que, como indica en el Preámbulo "...consagra una nueva definición de Patrimonio Histórico y amplía notablemente su extensión. En ella quedan comprendidos los bienes muebles e inmuebles que lo constituyen, el Patrimonio Arqueológico y el Etnográfico, los Museos, Archivos y Bibliotecas de titularidad estatal, así como el Patrimonio Documental y Bibliográfico. Busca, en suma, asegurar la protección y fomentar la cultura material debida a la acción del hombre en sentido amplio, y concibe aquella como un conjunto de bienes que en sí mismos han de ser apreciados, sin establecer limitaciones derivadas de su propiedad, uso, antigüedad o valor económico". Sin embargo, hasta llegar a esta nueva Ley, pasaron décadas sin ninguna medida efectiva y en las que graves pérdidas podrían haberse evitado.

Actualmente, el número de yacimientos que poseen esta declaración de Bien de Interés Cultural (B.I.C.), o que tienen abierto expediente de incoación, asciende a diez, lo que representa un porcentaje de aproximadamente el 2,5 por ciento de los conocidos. Pero, así y todo, estos yacimientos privilegiados desde el punto de vista de su protección legal, no cuentan, en muchos casos, con me-

Foto 2. Panoràmica parcial del solar n° 10-12 de la C/ León, tras el arrasamiento de los restos arqueológicos. Ibiza, Mayo de 1984.

dios efectivos de protección física frente a la acción de los elementos, ni contra la más peligrosa de desaprensivos. Por otra parte, su "status" legal tampoco ha sido, como veremos, suficiente garantía para conservar su integridad.

1.2. Las excavaciones de urgencia

Como consecuencia de la situación que hemos descrito, la única alternativa era realizar excavaciones de urgencia.

Al no haber existido casi nunca una planificación que permitiese realizar la excavación con suficiente antelación, en muchos casos era necesario para las obras, lo que suele comportar serios problemas y enfrentamientos con los propietarios o promotores de la construcción, que muchas veces han intentado esconder o destruir los restos aparecidos, para evitar los perjuicios que representa para sus intereses la paralización de las obras. Así mismo, una vez iniciadas las excavaciones, en muchas ocasiones ejercen todo tipo de presiones a fin de poder continuar edificando cuanto antes. Son realmente escasas las veces en que se ha contado con la comprensión, y aún menos con la cooperación, de los constructores afectados.

Pero incluso hoy en día, cuando algún yacimiento se descubre por las obras de una edificación, o se presenta un proyecto de construcción en alguna zona declarada Conjunto Histórico-Artístico o B.I.C., la única solución es realizar una excavación previa con carácter de urgencia.

El segundo problema es la falta de medios humanos y materiales suficientes para realizar esta tarea, generalmente nada fácil, ya que en las Pitiusas no existe ningún equipo ni ningún servicio arqueológico que se ocupe específicamente de esta misión.

Hasta la mitad de la década de los setenta, no se realizaron verdaderas excavaciones de urgencia en nuestras islas, a excepción de los esfuerzos de José M^o Mañá, a finales de los cuarenta y principios de los cincuenta, en el área septentrional del Puig des Molins, donde trató de excavar lo posible antes de que dicha zona quedase sepultada por el hormigón. A partir de dichas fechas, en que el proceso de construcción estaba en un momento de fuerte desarrollo, especialmente en la ciudad de Ibiza, el M.A.I. tuvo que asumir esta tarea, por la que anualmente recibía de la administración una partida económica específica, pero sin que se incrementasen los recursos humanos, que se reducen a un director-conservador (aparte del personal subalterno que atiende las necesidades de funcionamiento del centro). Si se han podido ir realizando las intervenciones de urgencia, es porque, a lo largo de estos años, el M.A.I. ha contado con la colaboración desinteresada de diversos estudiantes, licenciados y aficionados a la arqueología. Así mismo, en algunas ocasiones se han realizado urgencias con obreros y licenciados del paro, contratados a través de convenios entre Cultura i el INEM.

Hace seis años que la Conselleria de Cultura del Consell Insular de Ibiza y Formentera creó el Servicio Técnico de Arqueología, que actualmente, dentro de sus posibilidades, está llevando a término una interesante labor de investigación y divulgación de la arqueología de nuestras islas y también ha llevado a término algunas intervenciones de urgencia. No obstante, este servicio está dotado solamente con una plaza de técnico, por tanto los medios humanos siguen siendo insuficientes.

En los últimos años, la línea seguida por la Conselleria de Cultura ha sido la de establecer con los promotores un compromiso de colaboración, a fin de agilizar estas intervenciones, por el cual la Conselleria contrata a los técnicos arqueólogos necesarios y los particulares contribuyen sufragando algunos de los gastos de la intervención.

La creación de una Subcomisión para las excavaciones de urgencia, por Orden del 21 de Marzo de 1984, que en el caso de Ibiza y Formentera está formada por el Conseller de Cultura del Consell Insular y por el Director del M.A.I., supone una indudable mejor en cuanto a la coordinación y agilización de estas intervenciones, pero no llega a solucionar su amplia problemática.

Otro problema que se ha dado en relación a las intervenciones de urgencia, es la lentitud y poca agilidad que ha tenido la Administración competente en Patrimonio en los casos en que, tras la excavación, se ha planteado la conservación de los restos descubiertos. Posiblemente, una mayor celeridad en el momento de dar soluciones, decidiendo en cada caso las medidas más idóneas para la salvaguarda del patrimonio, y estableciendo las indemnizaciones a que hu-

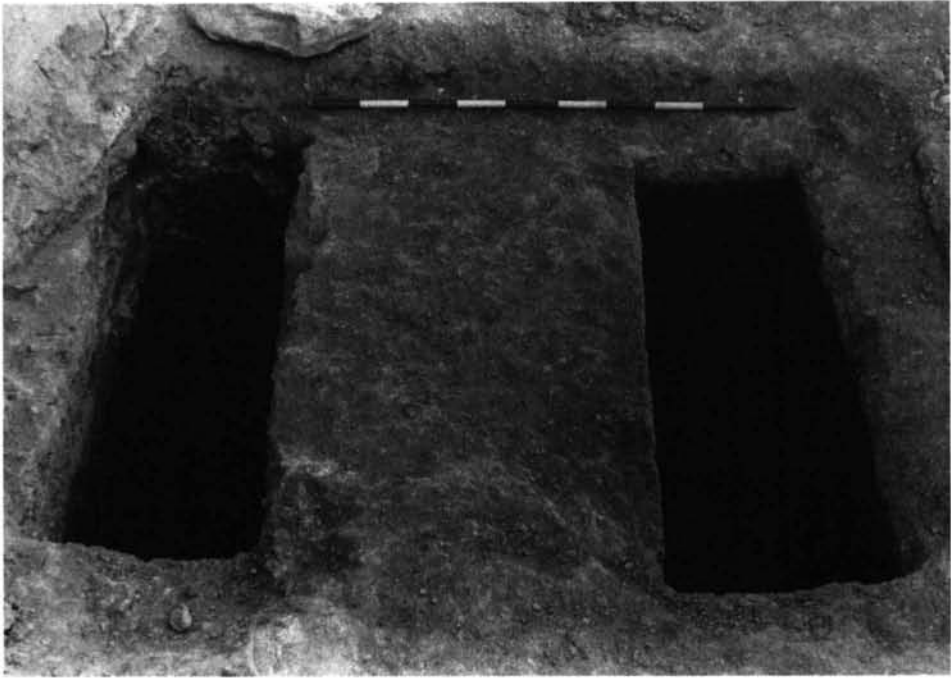

Foto 3. Vista parcial del solar nº 38 de la Vía Romana (Can Partit) durante su excavación, en la que pueden apreciarse diversas sepulturas fenicias y cartaginesas. Necrópolis del Puig des Molins (Ibiza), Agosto de 1985.

biere lugar para los particulares afectados, habría evitado situaciones en que, frente a la poca claridad o la tardanza en tomar decisiones, los constructores destruyen los restos arqueológicos.

1.3. *El expolio*

Es cierto que tradicionalmente, muchos yacimientos de nuestras islas, particularmente en el ámbito rural, han servido como cantera o fuente de materia prima para nuevas construcciones, incluso para carreteras u otras de la propia administración pública. Así mismo, muchos restos han resultado perdidos, destruidos o dañados al ser hallados casualmente en labores agrícolas o de otro carácter. Pero no nos referimos a estos hechos, debidos al azar o a la ignorancia, aunque ciertamente resultan lesivos para nuestro Patrimonio, cuando hablamos de expolio. El verdadero problema del expolio radica en la acción consciente e intencionada, con finalidad coleccionista y muchas veces lucrativa, que supone una intervención ilegal sobre el Patrimonio (art. 42 de la Ley 16/85), causando graves daños a los yacimientos, generalmente al intentar obtener bienes muebles.

Las remociones e incluso saqueos de yacimientos arqueológicos no es un problema nuevo. En efecto, a principios de siglo la acción de los clandestinos fue de gran envergadura pero, salvo algunas excepciones, se concentró en determinados yacimientos, sobre todo en el Puig des Molins. De esta necrópolis, anticuarios, coleccionistas y numismatas, generalmente de fuera de las islas y alguno de ellos incluso con un permiso legal, se han abastecido de materiales para sus colecciones privadas, para ello contrataban equipos de obreros que, a cambio del correspondiente jornal, rebuscaban, saqueaban y removían el interior de las sepulturas, llegando algunos de ellos a convertirse en verdaderos guías y expertos conocedores del intrincado laberinto en que fue convertida la necrópolis, por el sistema de horadar las paredes laterales de las cámaras de los hipogeos para poder pasar a las contiguas.

Sin embargo, en las últimas décadas, mientras que en regiones peninsulares próximas, como Cataluña o el País Valenciano, esta problemática se incrementaba considerablemente, en las Pitiusas, dejando aparte los restos submarinos de los que hablaremos más adelante, la acción de los excavadores clandestinos no revistió gran magnitud, sin duda gracias a que en estas islas no se desarrolló una tradición generalizada de coleccionismo de antigüedades ni piezas arqueológicas.

No obstante, con la divulgación del uso de los detectores de metales en nuestras islas en los últimos cinco o seis años, la envergadura es ya habitual, al visitar un yacimiento arqueológico, encontrar un gran número de los característicos agujeros realizados por estos buscadores, cuando el detector les indica la existencia de cualquier metal. Así pues, hoy podemos afirmar que, con su proliferación, se han convertido ya en una seria amenaza para la integridad de nuestro Patrimonio.

Hasta que no se consiga que o bien el Ministerio de Industria a nivel nacional, o bien la correspondiente Conselleria a nivel autonómico, promulguen una reglamentación más estricta y restrictiva para el uso de estos aparatos, y hasta que las Fuerzas de Seguridad del Estado no se encuentren en condiciones de realizar una labor más efectiva de vigilancia de los yacimientos, o bien se cree un cuerpo especialmente destinado al control y defensa del patrimonio, nos tememos que este problema no sólo no se detendrá, sino que irá en aumento.

Pero, como ya hemos dicho, es el Patrimonio Arqueológico Submarino el que en las Pitiusas ha sufrido, y sigue sufriendo, una expoliación más intensa y sistemática.

La insularidad de nuestra tierra, su estratégica situación en las rutas marítimas mediterráneas y el papel que tuvo en la Antigüedad, no solamente como centro redistribuidor de productos, sino también como enclave importador y exportador, propiciaron la existencia de un número muy elevado de yacimientos subacuáticos, tanto pecios como calas y ensenadas que sirvieron de lugar de atraque para la carga y descarga de mercancías, que conservan en su fondo numerosos testimonios materiales de dicha actividad a lo largo de la Historia.

A partir del desarrollo de la pesca por el sistema de arrastre, era frecuente que los barcos pesqueros enganchasen ánforas con las redes que, si en un primer momento eran abandonadas en el muelle o destruidas para evitar que volvieran a ser pescadas, pronto se convirtieron en objeto de comercio. Dado el

Foto 4. Panoràmica parcial del solar nº 38 de la Via Romana (Can Partit), tras la destrucci3n de los restos arqueol3gicos. Ibiza, Mayo de 1986.

sistema de distribuci3n "a la parte" de los beneficios obtenidos por cada embarcaci3n, los ingresos por la venta de las 3nforas "pescadas" son un complemento de salario nada desdeñable para la economía de los pescadores.

No obstante es a partir del desarrollo de sistema de inmersi3n y con la utilizaci3n de equipos aut3nomos, especialmente a partir de principios de la d3cada de los sesenta, cuando el saqueo del Patrimonio subacu3tico de las Pitiusas se hace sistem3tico.

De esta manera, miles de 3nforas y otros restos arqueol3gicos extraídos de las aguas pitiusas, han pasado a formar parte de colecciones privadas de las islas, de España y del extranjero, en buena parte gracias al floreciente comercio clandestino que actualmente, y a causa de la relativa escasez de hallazgos, fruto del intenso saqueo de yacimientos, se esta nutriendo de piezas procedentes de otros lugares, en particular de las costas valencianas, alicantinas, murcianas y mallorquinas, atraídos hacia las Pitiusas por los altos precios que aquí se est3n pagando por este tipo de objetos.

Cabe admitir la falta de medios y la gran dificultad existente para controlar las miles de embarcaciones que cada verano se concentran en nuestras costas, algunas de ellas con modernos y sofisticados equipos de inversi3n, así como las numerosas escuelas y grupos de submarinistas. Pero tampoco es menos cierto que durante mucho tiempo ha existido una actitud de indiferencia por parte de las autoridades competentes.

En los últimos años esta situación comienza a mejorar, gracias a la colaboración de la Comandancia de Marina de Ibiza y de las Fuerzas de Orden Público, que han llevado a cabo diversas acciones para combatir el expolio y reprimir el comercio clandestino que, en los últimos años, han conducido a varias incautaciones de material extraído ilegalmente de los fondos submarinos.

Por otra parte hay que decir que la actividad arqueológica submarina desarrollada en nuestras islas no ha estado en relación con el potencial y posibilidades existenciales, ya que hasta hace poco, solamente dos campañas de excavaciones submarinas oficiales se habían llevado a término en toda la historia de la arqueología pitiusa. Desde 1982, anualmente llega a Ibiza un equipo del Centro nacional de Arqueología Submarina de Cartagena, dirigiendo la Carta arqueológica submarina de las Pitiusas, integrada desde 1985 en el Plan Nacional. Este será un instrumento de la mayor importancia para que este Patrimonio pueda ser debidamente investigado y protegido, pero también nos permite comprobar la magnitud del expolio realizado, sobre todo en los últimos treinta años, ya que, como se ha comprobado, en las Pitiusas actualmente no existe ningún yacimiento submarino conocido que se conserve intacto.

1.4. La situación actual

Por todo lo expuesto, podemos afirmar que en nuestras islas no ha habido una verdadera política de protección del Patrimonio, por ninguno de los organismos de las distintas administraciones competentes en la materia. Han habido esfuerzos loables y meritorios por parte de profesionales y de algunas instituciones, pero no una línea y programas precisos y eficaces de actuación. Tan sólo en los últimos años se han dado los primeros pasos sólidos y efectivos en ese dirección.

Sin embargo, en este preciso momento nos encontramos en una fase de transición en la que se acaba una etapa e inicia otra nueva, ya que la Conselleria de Cultura, Educación i Esports del Govern Balear, que recibió las competencias en Patrimonio por el Decreto 3040/83, está ultimando los trámites para transferirlas a la Conselleria de Cultura del Consell Insular de Ibiza y Formentera.

Los principales problemas que hoy se plantean para la conservación del patrimonio arqueológico en las Pitiusas siguen siendo múltiples y complejos, pero entre ellos, desde nuestro puntos de vista, los principales son los siguientes:

— El desarrollo de la construcción, el crecimiento de las áreas urbanas, con la consiguiente especulación del suelo, las obras de infraestructura, etc. continúan con gran intensidad, sin que todavía, a nuestro juicio, se haya conseguido el suficiente grado de coordinación entre los organismos competentes en Patrimonio y los encargados de la ordenación del territorio. Ello haría posible que no se otorgasen las pertinentes licencias a obras que van a afectar lugares donde se presupone, o se sabe con seguridad, la existencia de restos arqueológicos, que no se realizasen planes de ordenación sin tener en cuenta su presencia y, por tanto, que pudiera llevarse a cabo una gestión preventiva que acabase con las apresuradas intervenciones de urgencia. Además, hemos de decir que hasta

ahora, la actuación de los ayuntamientos de las Pitiusas, que de acuerdo con el artículo séptimo de la actual Ley del patrimonio Histórico, han de tomar todas las medidas necesarias para garantizar la conservación de los bienes de su término municipal, por lo general, ha sido insuficiente.

— Existencia de lagunas e insuficiente desarrollo de un marco legal de protección del Patrimonio arqueológico. En este sentido cabe señalar que, aparte de la existencia de una legislación general, las iniciativas llevadas a cabo para que el Decreto 25/63 se aplique también en Ibiza y Formentera, no han tenido éxito. Así mismo, hemos de indicar que la Ley 8/1987 de 1 de abril, de ordenación territorial de las Islas Baleares que, al igual que la Ley del Suelo, ofrece también unos criterios válidos para la protección del Patrimonio, aún no ha sido debidamente desarrollada por su correspondiente Reglamento.

— Falta de medios humanos y materiales que permitan controlar de manera efectiva la situación del Patrimonio en las dos islas. En este sentido es urgente y perentorio que el voluntarismo, la entrega y el esfuerzo personal de algunos profesionales sea sustituido por Servicios de Arqueología, con suficiente personal y medios, que puedan realizar de forma efectiva las intervenciones necesarias. Por tanto, sería deseable que, dado que la creación de un servicio en cada municipio es una utopía, que el servei Tènic d'Arqueologia del Consell Insular, cuando reciba las competencias, sea debidamente dotado.

— Desconocimiento de los bienes que integran el patrimonio arqueológico de Ibiza y Formentera. En efecto, hasta hace dos años, no se poseía un inventario exhaustivo de los yacimientos arqueológicos existentes en las Pitiusas, que permitiera un conocimiento exacto de qué es lo que se debe proteger. En 1988, la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear inició un programa de preservación del Patrimonio, uno de cuyos puntos principales fue la realización de los inventarios Arqueológicos de las Islas. En las Pitiusas se han realizado ya los de Formentera y los de los términos municipales de Ibiza, Santa Eulària y Sant Joan, previéndose que en el presente año se completarán con la realización las de Sant Antoni y Sant Josep.

Con la redacción de estos inventarios se obtendrá no sólo un conocimiento cuantitativo y cualitativo sobre los bienes que integran el Patrimonio arqueológico de la Pitiusas, sino también sabremos cuál es su estado, a fin de poder establecer unos programas de actuación. No obstante, no podemos obviar que esta importante y necesaria labor se está realizando a costa de unos presupuestos que antes se destinaban a excavaciones arqueológicas, lo que de hecho ha supuesto, no sólo la interrupción de numerosos trabajos de investigación sino también que numerosos yacimientos en curso de excavación queden abiertos y desprotegidos y, por tanto, expuestos a degradación.

— Estado de desprotección, degradación y abandono en que se encuentran la mayor parte de los yacimientos de las Pitiusas. Afortunadamente, algunos de ellos, en los últimos años, han visto notablemente mejorada su situación: el Puig des Molins fue vallado entre 1976 y 1978, mediante subvenciones del Ministerio de Cultura y del Ayuntamiento de Eivissa. Por su parte, las inversiones realizadas en los últimos años por la Conselleria de Cultura del Govern Balear han

hecho posible que el *castellum de Can Blai* haya sido vallado y consolidado y que el sepulcro megalítico de *Ca Na Costa* haya sido igualmente vallado y cubierto. También hemos de señalar que en fechas próximas está prevista la actuación en otros yacimientos en uno u otro sentido, como en el hábitat prehistórico del *Cap de Barbaria* en Formentera y el santuario de *Es Cuieram* en Sant Joan de Labritja.

Sin embargo, por lo general resulta excesivo el lapso de tiempo que transcurre desde que finalizan las excavaciones en un yacimiento hasta que se toman las medidas necesarias y se ponen los medios oportunos para su definitiva protección y conservación. Así, por ejemplo, la excavación del sepulcro de *Ca Na Costa* terminó en 1977 y, tras varios intentos fallidos de vallado, éste se ha realizado, al tiempo que su cobertura, en 1989. Un caso similar es el del *castellum* romano de Can Blai, también en Formentera, cuya excavación acabó en el año 1980, pero hasta finales de 1985 no se consigue comprar los terrenos, hasta 1987 no se adjudican las obras de vallado y hasta 1989 no se realiza su consolidación.

2. LA CIUDAD DE EIVISSA

La situación de los yacimientos de Ibiza y Formentera, a grandes rasgos, ha quedado ya patente en la exposición de la problemática general, por lo que no creemos necesario insistir pomenorizadamente en casos concretos, a fin de no repetir cuestiones de las que ya hemos hablado antes. No obstante, pensamos que sí vale la pena plantear la situación del Patrimonio en la ciudad de Eivissa, donde a los problemas generales se unen los propios de todos aquellos centros urbanos que no han variado su emplazamiento a lo largo de los diferentes períodos históricos. De esta manera, su desarrollo actual, crecimiento y renovación, tiene en muchos casos una incidencia directa sobre los restos de épocas anteriores, especialmente de los que se encuentran en el subsuelo.

Es precisamente la ciudad uno de los puntos donde el desarrollo urbanístico, desde los años sesenta, ha sido más intenso, provocando la destrucción de una parte importante del Patrimonio arqueológico existente. Recientemente, cuando se ha realizado el inventario arqueológico del término municipal de Ibiza, se catalogaron treinta y cinco yacimientos, de los que veintidos han desaparecido y de los trece restantes una buena parte tampoco se conservan íntegramente.

Como ya dijimos en la introducción, a lo largo de la Historia, diversas sociedades se han desarrollado sobre la isla, sin embargo el modelo de ocupación de su territorio se ha mantenido a lo largo de los siglos, hasta épocas muy recientes: un único centro urbano, la ciudad (la *bsm* púnica, la Ebusus romana, la Yábisla islámica y la Eivissa cristiana), y el resto del poblamiento disperso por el ámbito rural en multitud de asentamientos de hábitat y producción. Por ello Ibiza puede definirse como una ciudad y su territorio, formado por el resto de la isla y, al menos en determinadas épocas, también por Formentera, ambas claramente diferenciadas, pero perfectamente complementadas, social y económicamente.

En la ciudad actual se pueden distinguir tres zonas, fruto de su desarrollo urbanístico a largo de más de veinticinco siglos: la ciudad antigua, denominada

Dalt Vila; el barrio marinero de *Sa Penya*, la zona portuaria y sus alrededores, denominada *La Marina*, situada al pie del anterior, y el ensanche moderno, situado en el lado de poniente.

2.1. *Dalt Vila*

Está situada sobre una colina, de 81 m s.n.m., denominada *Es Puig de Vila*, que domina la bahía de Ibiza, el mejor puerto de la isla, y el resto de la ciudad. Es sobre esta elevación, posiblemente desde la llegada de los fenicios a mediados del siglo VII a. C., hasta la época moderna, donde se ubicó la ciudad de Ibiza. Su perímetro está delimitado por las murallas y baluartes defensivos levantados en la segunda mitad del siglo XVI.

Esta es la parte menos afectada por el crecimiento y cambios que ha experimentado la ciudad a raíz del turismo. Por el contrario, no ha modificado su estructura de manera substancial en los últimos tres siglos, siendo en la actualidad una zona en franca regresión y con una grave problemática social y urbanística, ya que sus pobladores han ido instalándose en el ensanche y hoy se ha convertido, en gran parte, en una zona casi marginal.

De la ciudad antigua no se conservan restos constructivos, solamente se conocen algunas cisternas púnicas, algunas de ellas descubiertas recientemente a través de excavaciones de urgencia. De la época medieval islámica son visibles algunos tramos de las murallas y sus torres, aunque muy enmascarados por construcciones posteriores, que han permitido determinar que la ciudad estaba estructurada en tres recintos, así como también las antiguas Alcazaba y almudaina, que en época posterior fueron integradas en el Castillo, sede del gobernador y de la guarnición que defendía la ciudad. De época posterior a la conquista del 1235, se conservan algunos edificios góticos y renacentistas, además de las murallas de la época de Felipe II.

Fue declarada Conjunto Histórico-Artístico por Decreto 307/1969 de 13 de febrero (B.O.E. de 3 de Marzo de 1969). Las murallas y la torre del campanario de la Catedral ya habían sido declaradas Monumento Histórico Artístico en el año 1942. Por tanto, al igual que en los restantes Conjuntos Históricos existentes en las islas, toda obra proyectada en su interior, tiene que ser antes informada favorablemente por la Comisión Histórico-Artístico de Ibiza y Formentera, y en caso de que afecte al subsuelo es preceptivo realizar excavaciones arqueológicas previas.

Por ello, en los últimos años se han realizado excavaciones de urgencia en el Baluarte de Santa Lucía, en el subsuelo de la Catedral y en el Castillo.

2.2. “*Sa Penya*” y “*La Marina*”

“*Sa Penya y La Marina* son barrios situados al pie del recinto amurallado que circunda *Dalt Vila*, entre la ciudad y su puerto. Su origen, como tales barrios, se remonta a finales de la época medieval, si bien se desarrollan en los siglos posteriores, ya en época moderna, en relación con la actividad marinera y portuaria.

En esta zona no se conservan vestigios arqueológicos visibles, a excepción de los restos de un torreón medieval que protegía la entrada del puerto. No obstante, dada su ubicación junto a la bahía, así como su topografía, cabe pensar que en la antigüedad eran igualmente zonas importantes de actividad marinera, portuaria y mercantil. El hallazgo de una escultura de un niño con vasija al hombro, que formaría parte de una fuente, en la Plaza de la Constitución, en pleno centro de *La Marina*, al realizarse la construcción del antiguo mercado, permite suponer que, al menos en época romana, existiría en dicho lugar un foro o plaza pública.

La Marina y Sa Penya cuentan también con la declaración de conjunto histórico-Artístico, con la consiguiente protección legal. Sin embargo, al no haberse realizado nunca excavaciones en esta zona, desconocemos qué restos arqueológicos puedan hallarse en su subsuelo.

2.3. *El ensanche moderno.*

Mucho más problemática es la situación de los restos arqueológicos que se encuentran en el ensanche, el área actualmente más dinámica de la ciudad, hoy aún en proceso de constante crecimiento.

Es en esta parte de la ciudad donde se encuentra el más importante yacimiento arqueológico ibicenco: la necrópolis del Puig des Molins. Ésta se halla ubicada en la vertiente septentrional de la colina de este nombre, que está situada a unos 500 m. al oeste de Dalt Vila. En la actualidad es posiblemente la necrópolis fenicio-púnica más importante de las que se conservan en todo el Mediterráneo occidental.

La importancia de este yacimiento, cuyas excavaciones comenzaron en 1903, fue pronto reconocida, siendo declarado Monumento Histórico-Artístico Nacional por Decreto de 3 de Junio de 1931 (Gaceta de 4-6-31). Pero, curiosamente, como entonces no se conocía cuáles eran sus límites, éstos quedaron sin precisar en la declaración, en espera de que futuras excavaciones permitiesen establecerlos.

De esta manera, en la práctica, el yacimiento quedó en un verdadero estado de indefensión. Dado que no se definía su extensión, poco a poco, a partir de los cuarenta, pero sobre todo en los sesenta y setenta, una parte del moderno ensanche de la ciudad fue edificándose por encima, quedando casi toda su parte septentrional, al menos un 25% del yacimiento, bajo los modernos bloques de viviendas. Por consiguiente el área del yacimiento actualmente sin edificar quedó enmarcado por el trazado de las calles del ensanche de la ciudad. La falta de previsión y de planificación urbanística, unida al rápido crecimiento de la ciudad en los años sesenta, hizo que se concedieran licencias urbanísticas en lo que era parte de la necrópolis que, a pesar de su declaración como Monumento Histórico Artístico, sorprendentemente quedará recortada por el Plan de Ordenación Urbana de la ciudad de Ibiza, al considerar este sector como zona de edificación intensiva.

Recientemente, y en aras a una correcta y clara preservación de este yacimiento, se ha aprobado su delimitación por Real Decreto 1374/1987 de 10 de noviembre (B.O.E. 12-11-87), por la que, al margen del área vallada se establece un perímetro formado por las calles de la Avda. de España, Vía Romana,

Archiduke Luis Salvador, Juan Ramón Jiménez, Lucio Oculatio y Juan Xicó, en cuya área previamente a cualquier remoción del subsuelo, deberán efectuarse las correspondientes excavaciones arqueológicas. De esta forma y con la aplicación efectiva de la delimitación del yacimiento, se confía no sólo conocer su exacta extensión sino, además, evitar la desaparición de toda una serie de datos de sumo interés para el conocimiento de nuestra Historia.

La existencia, todavía, de algunos solares sin edificar y de algunas pequeñas viviendas, que poco a poco van siendo derribadas para levantar nuevos bloques de pisos, son la última posibilidad para poder realizar excavaciones arqueológicas.

Hasta 1987, en la práctica, parecía que la única vía posible de actuación era vigilar las obras y paralizarlas en el momento en que se descubrían vestigios arqueológicos, realizando una excavación de urgencia inmediata. Es este sentido, se intervino en el solar nº 10-12 de la Calle León, entre octubre de 1983 y abril de 1984, donde se documentó una secuencia de utilización de la necrópolis que iba desde el siglo VI a.C. hasta el IV d.C., siendo la excavación que mayor información ha aportado sobre la dinámica diacrónica de utilización de la necrópolis. De entre todos los conjuntos funerarios, cabe destacar el hallazgo de cuatro hipogeos que, por su morfología y ajuares, pueden fecharse en la segunda mitad del siglo VI a.C., siendo los ejemplares más antiguos de este tipo de sepultura descubiertos en Ibiza. Lamentablemente los restos arqueológicos fueron destruidos por los promotores, sin que ello tuviera consecuencias para sus autores.

Con la aprobación de la Ley 16/85 parecía que hechos de esta índole no volverían a repetirse. En la práctica, antes de la entrada en vigor de esta Ley existía una legislación llena de limitaciones, existiendo múltiples disposiciones de vigencia incierta, creando una grave inseguridad jurídica y una falta de aplicación de la antigua normativa. Sin embargo no fue así.

Entre Julio de 1985 y Abril de 1986, se realizó una nueva intervención arqueológica en el solar nº 38 de la Vía Romana, conocido como Can Partit, por el nombre de la antigua casa payesa existente en el lugar. Se pusieron al descubierto un total de 66 sepulturas, fechables entre los siglos VII y II a.C., de las que 27 corresponden al primer periodo de utilización de la necrópolis (2ª mitad del s. VII-mediados del VI a.C.), siendo el conjunto más numeroso de enterramientos de época arcaica descubierto en Ibiza.

A pesar de la gran importancia de los descubrimientos y de la licencia de obras condicionada al resultado de las excavaciones, así como de las gestiones realizadas por su conservación, todos los restos arqueológicos fueron alevosamente destruidos por los promotores. La Conselleria de Cultura del Gobierno Balear abrió un expediente administrativo que concluyó con una sanción de veinte millones de pesetas, que posteriormente, tras ser recurrida, fue rebajada al pago de una multa de siete millones. Esta sanción fue nuevamente recurrida por la propiedad del inmueble ante la Sala de lo Contencioso Administrativo, hallándose actualmente en suspenso debido a que, paralelamente a estos hechos, se interpuso la pertinente denuncia que originó la apertura de diligencias previas nº 700/86, interrumpiéndose el procedimiento administrativo. Posteriormente, las referidas actuaciones fueron elevadas a sumario nº 91/87, dictándose el 1.º de diciembre de 1988, por el Juzgado de Instrucción nº 2 de Ibiza, auto de

procesamiento contra los presuntos culpables, exigiéndoles una fianza de 100 millones de pesetas para las posibles responsabilidades civiles que pudieran derivarse de tales hechos.

Además de diversos hallazgos aislados, en el ensanche de la ciudad conocemos la existencia de otra área arqueológica importante. Se trata de una extensa zona, que se extiende al pie del Puig des Molins, cerca del puerto, donde se concentraban los talleres productores de cerámica de la ciudad. Según los datos que disponemos, esta zona artesanal ocupaba las actuales calles Vía Púnica, Avda. de España y Calle Aragón y, al menos alguno de ellos, iniciaron su actividad en la segunda mitad del siglo VI a. de J.C., funcionando sin interrupciones hasta la época romana, en que, tras su abandono, se convirtieron en zona de necrópolis.

De estos importantes restos sólo se tenían vagas noticias de la aparición de vestigios arqueológicos al levantarse algunos edificios en los años treinta y cincuenta. La amplia documentación que tenemos hoy se ha conseguido mediante un gran número de excavaciones de urgencia realizadas en los últimos doce años.

En los diferentes solares donde se pudo excavar, se pusieron al descubierto diversos restos y estructuras relacionadas con la actividad alfarera, tales como escombreras, diferentes estancias de los talleres (almacenes, espacios de trabajo, parte de la cámara de un horno, et.), así como ingentes cantidades de material arqueológico. En todos los casos, una vez terminadas las excavaciones, los restos descubiertos fueron destruidos o cubiertos por planchas de hormigón.

Lógicamente, las excavaciones se han producido de manera puntual en cada solar, a medida que han ido realizando nuevas construcciones en esta área, ya de por sí intensamente edificada. Es por ello que no ha sido posible realizar una actuación a gran escala que permitiese obtener una visión de conjunto de todo este gran complejo artesanal. Esta circunstancia, juntamente con su escasa *monumentalidad*, ha sido en buena parte la causa de que en ninguna ocasión se haya conseguido preservar al menos las partes más significativas de este importante conjunto.

3. CONSIDERACIONES FINALES

En este trabajo hemos tratado de exponer la situación en que se encuentra el Patrimonio arqueológico de las islas Pitiusas, desde la perspectiva de profesionales de la arqueología que, día a día, viven en contacto con la problemática de su conservación.

Hay que tener muy presente que el número de yacimientos arqueológicos existentes en un territorio tan poco extenso y limitado como son las islas de Ibiza y Formentera, no es infinito. Por ello, aún a riesgo de pecar de pesimistas, nos tememos que en un futuro, no muy lejano si no se pone remedio, pueda llegar el día en que la investigación arqueológica deba limitarse a la revisión de materiales de antiguas campañas, ante la falta de yacimientos conservados susceptibles de nuevos trabajos de campo.

Así pues, independientemente del mayor o menor acierto con que hayamos planteado nuestros puntos de vista, creemos que es un hecho objetivo que la

defensa de esta parte de nuestro legado cultural es hoy por hoy insuficiente, y que es necesario tomar medidas eficaces urgentemente.

Dado que los factores que inciden en la conservación del Patrimonio son múltiples y diversos, las medidas para su defensa deben ser también tomadas en distintos niveles. A lo largo de este texto ya hemos señalado algunas de las necesidades existentes, sin embargo, en términos generales podemos decir que si se lograra que todos los organismos e instituciones competentes en la materia, y particularmente los ayuntamientos, asumieran de forma activa su defensa, y que el marco legal existente, aún a pesar de las lagunas y ambigüedades que presenta, fuese estrictamente cumplido y respetado tanto por particulares como por instituciones, la conservación del patrimonio estaría prácticamente garantizada.

En la situación actual, las medidas represivas son necesarias y deben aplicarse con todo rigor. Si la destrucción de los importantes restos de la Calle León, en 1984, hubiese sido debidamente sancionada, otros hechos de esta índole, como la destrucción de Can Partit, probablemente no se habrían producido. Por tanto, el expolio, el comercio ilegal de piezas y cualquier acción u omisión que suponga destrucción o lesión de un bien patrimonial ha de ser objeto de las pertinentes medidas sancionadoras, ya sea por el procedimiento administrativo o por el penal. En este sentido es notorio que el actual Código Penal está ampliamente desfasado, en particular en lo que respecta a las sanciones contempladas para este tipo de hechos, que son ridículamente inferiores a las que establece la propia Ley de Patrimonio en su artículo 76. Otro grave inconveniente es la falta de jurisprudencia existente sobre Patrimonio en nuestro país, por ello el caso de Can Partit, cuando sea juzgado, probablemente sentará un importante precedente jurídico.

Pero, además de las medidas legales y punitivas, es fundamental emprender una política de medidas preventivas, entre las cuales la finalización de los Inventarios Arqueológicos, la coordinación entre los diversos organismos y la dotación de los medios humanos y recursos materiales suficientes, son básicos para poder desarrollar una gestión preventiva que evite que haya que seguir actuando precipitadamente, mediante excavaciones de urgencia, con todos los problemas que este tipo de actuaciones comportan. De esta manera se lograría no sólo evitar confrontaciones, sino también introducir un planteamiento más racional, del que tan necesitado está una gran parte del urbanismo de nuestros días.

La información y la divulgación son también medidas fundamentales. Desde el Museo Arqueológico de Ibiza hace ya algún tiempo que, en la medida de nuestras posibilidades, tratamos de realizar esta labor, mediante actividades y publicaciones divulgativas, particularmente dirigidas a los escolares. Así mismo, estos días se está desarrollando una campaña de información sobre el Patrimonio Histórico, organizada por la Conselleria de Cultura, Educació y Esports, dirigida a los miembros de las Fuerzas de Orden Público. Sin embargo, hasta que el conocimiento y la defensa del Patrimonio no sea incluido en los programas educativos y en los libros de texto; sea contemplado como uno de los objetivos principales de todos los organismos competentes de la Administración y, en definitiva, sea asumido como un bien colectivo por toda la sociedad, cuya con-

servación es un deber que afecta a todos y cada uno de los ciudadanos, los esfuerzos de profesionales e instituciones no serán suficientemente efectivos.

Por otro lado, no podemos obviar la parte de responsabilidad que corresponde a los arqueólogos en la conservación del Patrimonio. En muchas ocasiones, una vez acabada la excavación de un yacimiento, no se ha tenido ninguna preocupación en tomar medidas oportunas para su preservación. Por tanto, también es necesario que nos concienciamos de que los programas de investigación no sólo deben contemplar la excavación del yacimiento, sino también los medios oportunos que garanticen su conservación (vallados, cubriciones, consolidaciones, etc) y, lógicamente, las subvenciones que se concedan deben resultar acordes a estas necesidades.

Otras veces, en cambio, pecamos de escaso celo proteccionista. No siempre es imprescindible mantener un resto *in situ*, máxime cuando puede ser desmontado y trasladado sin perjuicio para su comprensión e integridad, ni tampoco todo resto arqueológico debe ser necesariamente conservado. Lo que no debe permitirse en ningún caso es la destrucción de ninguno, sin que previamente haya sido totalmente excavado y exhaustivamente documentado, pues todos y cada uno de ellos, por pequeños y modestos que sean, son susceptibles de aportar valiosa información. Por otra parte, criterios más científicos y objetivos, en la medida en que ello sea posible, deben substituir los de cualidades o valores *artísticos o monumentalidad* a la hora de decidir si un determinado vestigio ha de ser conservado, aunque obviamente aquéllos también sean tenidos en cuenta. Es este sentido, creemos que el criterio de su grado de representatividad de un determinado rasgo cultural debe ser el prioritario, y no exclusivamente la altura que conserven los muros, por poner un ejemplo. Por supuesto que los restos que posean unos valores artísticos y monumentales deben ser conservados, pero no sólo y exclusivamente éstos.

Estos mismos criterios de representatividad y singularidad deben ser los valorados cuando se juzgue la gravedad de una destrucción. No es lo mismo que se destruyan, por ejemplo, uno o varios hipogeos de los siglos V-IV a.C., de los que existen varios centenares en el área conservada del Puig des Molins, que los que fueron arrasados en el solar de la Calle León, que por su morfología y cronología eran ejemplares únicos; o que el conjunto de enterramientos fenicios de época arcaica destruídos en Can Partit, igualmente únicos, dado que el resto del área de este cementerio, correspondiente a la primera fase de la necrópolis, ya había sido edificada en los años sesenta y setenta.

Finalmente, hay que decir que el Patrimonio debe tener una rentabilidad social. Los museos deben dejar de ser meras exposiciones donde se contemplan objetos, para convertirse en centros educativos donde se aprende de la historia de las sociedades que nos han precedido. E, igualmente, nuestros yacimientos y monumentos, debidamente restaurados, limpios y conservados, deben dejar de ser santuarios restringidos a los especialistas y abiertos al uso y disfrute de la sociedad, que pueda acceder a ellos para conocerlos y apreciarlos.

Además, en lugares con tan elevada afluencia de turistas, como son las islas Pitiusas, disponer de unos yacimientos dignamente conservados y habilitados para su visita, puede ser un aliciente más que ofrecer a nuestros visitantes, muchos de los cuales no sólo buscan sol, playas y discotecas, convirtiéndose así

en un factor que ayude a conseguir la necesaria mejora en la calidad media de nuestro turismo.

En definitiva, el objetivo que planteamos es que la defensa de nuestro Patrimonio arqueológico, dentro del amplio marco de la conservación de nuestro Patrimonio cultural y natural, se realice en un contexto de equilibrio con las necesidades de la vida en el presente, y sin que ello suponga ninguna confrontación ni contradicción entre ambos factores sino, bien al contrario, que se produzca como una consecuencia natural del progreso y desarrollo de nuestra sociedad, que aspira a cotas cada vez más altas de bienestar, cultura y calidad de vida.

Hoy por hoy, este objetivo es una mera utopía. Pero, casi siempre, para lograr un pequeño avance, es preciso aspirar a lo máximo. Éste es, y probablemente lo será durante mucho tiempo, la mayor contradicción y el permanente desafío al que deberemos seguir enfrentándonos. Por ello, expresándolo con las hermosas palabras del poeta Marià Vilangómez, "... voler l'impossible ens cal i no que mori el desig".

CONCLUSIONS DEL CONGRÉS

A.- NIVELL JURÍDIC

Conclusions jurídiques dels bens que integren el Patrimoni Historic Espanyol

Obtinguda la Declaració d'Interès Cultural o la inclusió a l'Inventari de Béns Mobles, el bé de què es tracta queda perfectament identificat per l'Administració i totes les vicisituds que l'afectin en un futur deixaran constància en el registre corresponent. Tot això a més de subjectar aquests béns a un règim especial que n'impedeix l'exportació (en el cas de Béns d'Interès Cultural) o n'exigeix l'autorització corresponent (en el cas del béns inventariats) i que subjecta uns i altres als drets de tanteig i retracte.

D'ací que, estant en mans de la C.A.I.B. la competència per a iniciar aquests expedients així com, en general, totes aquelles que afecten al nostre patrimoni moble, creim que correspon a la C.A. actuar urgentment en els camps següents:

- 1er Impulsant la investigació dins la Comunitat de tots aquells béns propietat de particulars, d'institucions o d'Administracions Públiques que mereixen la seva inclusió en l'Inventari General de Béns Mobles o bé ésser declarats d'Interès Cultural, per tal d'incoar-se l'expedient corresponent.
- 2^{on} Establint unes mesures pràctiques de control dels comerciants d'art per tal de fer que compleixin exactament les prescripcions legals, la qual cosa implica adoptar aquelles mesures reglamentàries i d'inspecció que garantitzin la transparència d'aquestes adquisicions. En aquest sentit podria ser d'utilitat la promulgació d'un Decret de característiques semblants al Reial Decret del Ministeri de l'Interior de 18 de desembre de 1981 modificat pel Reial Decret de 22 de desembre de 1982 que regula els requisits que s'han de donar per a l'exercici del comerç de joies usades.
- 3er Exercitant els drets de tanteig i retracte, sempre que no l'exerceixi l'Administració de l'Estat, en les transmissions oneroses dels béns següents:

- a) Els declarants d'Interès Cultural o que tinguin incoat expedient a la seva declaració.
- b) Els béns inclosos a l'Inventari General de Béns mobles (d'aquí que, cas de comunicar-se la venda d'un bé que no estigui inventariat i mereixi gaudir de tal condició, l'Administració autonòmica podrà decidir d'incoar l'expedient per inventariar-lo, encara que, aquest supòsit, no podrà exercir els drets de preferent adquisició que contemplam).
- c) Qualsevulla béns integrants del Patrimoni Històric Espanyol que es vinguin en subhasta pública.
- d) Aquells béns inventariats o que tinguin més de cent anys d'antiguitat dels que se'n sol·liciti l'exportació.

4th Fomentant la creació i el funcionament d'entitats privades que tinguin com a objectius de defensa al Patrimoni Cultural.

5th En matèria impositiva, tot reconeixent que la competència legislativa respecte dels supostos que afecten al Patrimoni Històric espanyol radica en el Parlament de l'Estat, suggerim als òrgans competents de la C.A. que, mitjançant els procediments que creguin oportuns, facin arribar al Parlament del Espanyol la seva preocupació pels efectes negatius que tenen els impostos sobre el Patrimoni: Successions i Donacions en la declaració de Béns d'Interès Cultural o la seva inclusió a l'Inventari General de Béns Mobles.

Aquest Congrés creu que no havent-hi una contraposició onerosa en les successions i com a compensació de les càrregues a què subjecta la llei als titulars d'aquests béns, seria convenient que s'establís una exempció impositiva de la tenència, en el cas de l'impost del Patrimoni; de la transmissió en el cas de l'impost de Donacions i Successions de tots els béns del Patrimoni Històric Espanyol que s'hagin Declarat d'Interès Cultural o inscrit a l'Inventari General de Béns Mobles.

CONCLUSIONS RESPECTE DE L'ORGANITZACIO ADMINISTRATIVA DE LA CONSELLERIA DE CULTURA I REESTRUCTURACIO DELS ORGANISMES CREATS AMB COMPETENCIES SOBRE EL PATRIMONI HISTORIC-ARTISTIC DE LA C.A.I.B.

Aquest Congrés proposa la reestructuració de l'organització Administrativa de la Conselleria de Cultura de la C.A.I.B. i dels organismes creats d'acord amb els paràmetres següents:

1st Mantenir una Comissió en matèria d'arqueologia i etnologia¹ amb les funcions previstes per la normativa actual, i totes aquelles derivades de la le-

¹ Decret 18/1984, de 23 de febrer, de Creació de la comissió en matèria d'arqueologia i etnologia de Balears, modificat per l'Ordre de 21 de març de 1984 per la que es creen les Subcomissions per a intervencions d'urgència previstes en el Decret 18/1984 i l'Ordre de 10 de març de 1986, sobre la regulació del funcionament econòmic-administratiu de les campanyes d'excavacions arqueològiques i de les investigacions etnològiques, modificada per l'ordre de 20 de maig del 1987.

gislació estatal en matèria de patrimoni arqueològic i etnològic, tret de les que facin referència a la transmissió i exportació de béns mobles integrants d'un o altre patrimoni. A més, s'hauria de garantir el funcionament pràctic i real d'aquesta Comissió.

Entre les funcions que hauria de tenir aquesta comissió hi hauria, naturalment, la de suggerir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns mobles i immobles, arqueològics i etnològics en alguna de les categories de protecció previstes a la Llei del Patrimoni Històric.

2na Centrar les funcions executives de les Comissions del Patrimoni² actuals en les dues següents:

- a) Examinar els projectes d'obres a realitzar a les zones i als edificis protegits de la seva jurisdicció, aprovant-ne els que consideri adequats i denegant-se l'execució dels restants, tot això vetllant, naturalment per la conservació dels valors històrico-artístics, ambientals, pintorescs, arqueològics i etnològics que ressalta la Llei.
- b) Executar totes aquelles funcions derivades de la Llei del Patrimoni Històric sobre immobles, sempre que aquests no formin part del patrimoni arqueològic i etnogràfic, amb la qual cosa quedarien fora de la seva competència tots els béns mobles i el patrimoni etnològic i arqueològic.

Per a concretar alguna de les funcions que, d'acord amb la Llei del Patrimoni, podrien ostentar aquestes comissions, citarem les següents:

- Valorar els béns immobles integrats del Patrimoni Històric que siguin objecte de donació o llegat a favor de la Comunitat Autònoma.
- Valorar els béns immobles integrats del Patrimoni Històric que siguin objecte d'adquisició onerosa per part de la Comunitat Autònoma.
- Informar sobre l'exercici dels drets de preferent adquisició de béns immobles integrats del Patrimoni Històric-artístic.
- Suggerir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns immobles en la categoria de B.I.C.

3ra Constituir de bell nou una Junta de Qualificació, Valoració i Exportació de Béns Mobles d'Importància Històrica o Artística que assumís les funcions següents:

- a) Informar sobre els expedients d'exportació definitiva i temporal quan la Comunitat autònoma sigui consultada al respecte per l'Administració Central en previsió de l'establert al Decret de Transferència.
- b) Valorar els béns mobles integrats del Patrimoni Històric que siguin objecte de donació o llegat a favor de la Comunitat Autònoma.

² Decret 54/1986, de 10 de juny, pel qual es regulen les Comissions del Patrimoni Històric-Artístic, modificat parcialment pel Decret 17/1987, de 19 de març, regulador del funcionament de les Comissions del Patrimoni.

- c) Valorar els béns mobles integrats del Patrimoni Històric que siguin objecte d'adquisició a mesures, arxius o biblioteques.
- d) Informar sobre l'exercici dels drets de preferent adquisició de béns mobles integrants del Patrimoni Històric-Artístic.
- e) Suggestir i informar sobre els expedients d'inclusió de béns mobles en alguna de les categories de protecció previstes a la Llei del Patrimoni Històric.
- f) Assessorar els òrgans competents de l'Administració de la Comunitat Autònoma en la valoració del béns que se li vulguin lliurar en pagament d'impostos cedits.

Lògicament, si interessa, dins d'aquesta comissió es podrien constituir seccions per Illes com s'ha fet amb les actuals Comissions de Patrimoni.

4ª Mantenir el Servei d'inspecció³ adaptant les seves funcions a la nova estructura que es proposa i configurant-lo estrictament com un òrgan tècnic i de policia en matèria de Patrimoni.

B.- CONCLUSIONS SOBRE EL PATRIMONI URBANÍSTIC I ARQUITECTÒNIC

1ª Consideram necessari el foment de la realització d'estudis, d'inventari, documentació, anàlisi i síntesi dels béns culturals que s'inclouen i afecten al patrimoni urbanístic i arquitectònic en les seves facetes actuals, d'evolució històrica, de tècniques constructives i pautes de conformació, així com la seva difusió a tots els nivells: culturals, social, polítiques, administratius, etc.

2ª Seria convenient l'existència d'un Banc, centralitzat, de les Dades existents, tant d'elements constructius, com documentals, escrits i gràfics, amb una adient organització per facilitar una eficaç consulta.

3ª Cal fer efectiu el mandat de l'esperit de la Llei del Sol, de manera que els instruments de planejament incloguin SEMPRE el catàleg dels bens immobles i ambientals d'interés històric del seu territori.

Aquesta catalogació, al nivell d'escala exigible al caràcter del Plà ha d'incloure:

Els detalls arquitectònics,
els edificis,
els llocs,

---

³ Decret 66/1986, de 10 de juliol, de creació de la Inspecció del Patrimoni Històric-Artístic, de les Illes Balears, que desenvolupa l'ordre del Conseller d'Educació i Cultura de 12 de febrer de 1087, per la qual s'estableix el Reglament d'actuació de la Inspecció del Patrimoni Històric-Artístic de Balears.

els ambients,
els entorns,
els conjunts
i les tipologies

d'interés històric i cultural, amb especificació de les característiques que cal defensar i el nivell de protecció de cada un d'ells, tot considerant que la salvaguarda del Patrimoni implica també la revitalització de les característiques socials de l'entorn i dels coneixements tècnics i estructura de les activitats productives que el feren possible.

4^a La supervisió de la qualitat del Planejament i de la Intervenció Arquitectònica ha de tenir la suficient participació d'experts i un funcionament a bastament professional com per garantir la qualitat científica de les seves decisions.

En tot cas aquestes decisions haurien de contemplar primordialment:

La REVERSIBILITAT

La SUBORDINACIÓ i POTENCIACIÓ de les característiques que interessa salvaguardar.

L'esperit GLOBALITZADOR i UNITARI de la intervenció.

5^a La intervenció Arquitectònica en els edificis d'interés cultural ha de ser realitzada a tots els nivells per professionals dels quals la capacitat haja estat favorablement contrastada en intervencions d'arquitectura i construcció tradicionals, en nivells inferiors de protecció. (Es clar que dit contrast ha de ser realitzat per professionals que hagin demostrat el coneixement complet i adient de dites tècniques).

6ª Correspon a l'Administració donar la primera passa per la DIGNIFICACIÓ DELS ARTS I OFICIS DE LA CONSTRUCCIÓ.

C.- SOBRE EL PATRIMONI TOPONÍMIC I ECOLÒGIC

Una part no precisament la menys notable del tresor cultural de les Illes, la constitueix el conjunt de noms de lloc, d'una abundància i varietat extraordinària.

Aquest patrimoni es troba en diversos registres que cal conèixer per a poder-los protegir.

a) A la memòria popular, que és igual que a l'ús i record dels ciutadans de tota classe, pagesos, i urbans, cultes i il·letrats, propietaris i jornalers..., però sempre amb més riquesa a les capes rurals, edats avançades i als que conserven un major lligam amb la terra. Com que cada dia minven, és necessari apressar-se en l'enquesta i el recull.

b) A la documentació arxivística hi ha materials toponímics gairebé inexauribles. El seu coneixement, classificació, estudi –a part de la utilitat per a l'estudi de la llengua, la història i la geografia– és imprescindible per a fixar escriptures o resoldre problemes etimològics.

c) A la cartografia també es troba una sistematització bàsica dels topònims que hom ha de tenir en compte, si més no per a corregir-la, enriquir-la o canviar-la. La depuració sistemàtica de la cartografia oficial i privada, ha de ser un dels objectes de la defensa.

La defensa no es una actitud simplement passiva. En una etapa en què la conservació sigui assegurada, cal anar a la promoció (ampliació del coneixement) i a prendre mesures "anticontaminació", és a dir a impedir substitucions impròpies o la creació de topònims que quedin fora de les regles de la nostra llengua i idiosincràsia.

1ª El territori amb tots els seus elements constitueix un sistema amb una estructura i una funció ben interdependents. Per tant, l'ambient natural (o patrimoni natural) i l'ambient cultural (o patrimoni cultural) juntament amb l'ambient socio-econòmic, són part d'un mateix sistema i la conservació d'un està lligada a la de l'altre.

2ª El Patrimoni Cultural i el Patrimoni Natural tenen aspectes fàcilment distingibles: una ceràmica talaiòtica és Patrimoni Cultural, un bosc és Patrimoni Natural. Però moltes vegades no es distingeixen massa, com passa al paisatge, on es mesclen elements naturals i culturals d'una manera íntima.

3ª L'ambient de les Illes es caracteritza per la seva inestabilitat: poblacions, despoblacions, repoblacions, invasions, destruccions... al llarg de la història. Sols ens ha arribat un mínim de tot el Patrimoni creat per l'home que ha viscut a l'illa. La necessitat de conservar el Patrimoni és superior a la dels territoris continentals.

4ª El patrimoni Natural no sols es conserva amb una protecció directa. La conservació del Patrimoni Cultural constituït per gravats, quadres de paisatges, fotografies, llibres amb descripcions de paisatges, llibres d'estadística de collites, indústries, artesanals, etc. serveix per a reconstruir la coneixença del Patrimoni Natural en el passat, interpretar el paisatge actual i planificar les activitats humanes en el futur.

5ª La bona conservació del Patrimoni Immoble (edificis, monuments, arqueologia) està lligada a la conservació del Patrimoni Natural.

a) La contaminació aèria pot afectar negativament als monuments, edificis, etc.

b) El canvi de vegetació natural, per una vegetació alòctona (Eucaliptus, Pins Americans, etc.) pot desvirtuar la restauració de monuments i edificis antics, excepte en el cas d'espècies alòctones ja implantades fa segles, que han passat a formar part del nostre paisatge, com la Palmera Canària o Africana i la Figuera de Moro.

c) Les activitats humanes. Com incendis o conreus no adequats, poden provocar erosió i modificacions del règimen de les aigües subterrànies. A la vegada poden produir destruccions de jaciments arqueològics, subter-

ranis o en la superfície, també poden causar l'abandonament de fonts i canals (amb construcció humana).

d) Que a qualsevol mesura de defensa, preservació o conservació hi figurin de *forma explícita* el patrimoni etnològic i toponímic.

e) Que qualsevol comissió o òrgan administratiu que tengui potestat informativa, consultiva o executiva es doni una via de participació als tècnics en patrimoni etnològic, toponímic a més dels altres àmbits patrimonials.

f) Que la preservació del patrimoni etnològic i toponímic no es redueixi a mesures emblemàtiques o fosilitzadores sinó que es contempli com a mesura de protecció de formes de viure, de relació i d'entendre la vida en el context cultural illenc.

6ª Alguns paisatges poden no tenir un gran valor considerant el Patrimoni Natural i el Cultural per separat, *però si en conjunt*. Per tant és necessari fer *una evaluació conjunta*.

7ª Els paisatges rurals, amb parets seques, camps de conreu, i garrigues en proporcions equilibrades, haurien de ser objecte de protecció especial, que es fonamentaria en el seu valor com a conjunt.

8ª Les salines són paisatges on el Patrimoni Natural (aus, plantes, etc.) és molt valuós i ha estat fins i tot millorat per la part d'activitat humana, constituint un Patrimoni en perill que necessita especial protecció.

D.- SOBRE EL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

En matèria arqueològica el Congrés considera que si bé la tasca d'inventari del Patrimoni Arqueològic és necessària i convenient, com han demostrat els redactors de la comunicació sobre el tema, veim amb desgrat que la investigació arqueològica hagi quedat colapsada des de fa uns anys, sense tenir una resposta coherent que justifiqui tal decisió.

Es necessari arbitrar els mitjans adients perquè l'Administració competent fassi complir els punts establerts dins la llei de Patrimoni 16/85:

1- Necessitat de redacció d'una normativa concreta dins el marc de la llei 16/1985 i per l'administració competent que contempli:

-Protecció de tots els jaciments arqueològics inventariats i/o inventariables.

-Reglamentació dels usos del sòl i del subsòl als jaciments arqueològics i la seva zona de protecció.

-Aplicació de sancions que suposin un valor significatiu dins els capitals moguts en operacions urbanístiques.

2- Necessitat de que els Ajuntaments assumeixin les competències que els corresponen segons la llei 16/1985:

-Frenant les obres il·legals.

-Considerant l'existència de restes arqueològics a l'hora de concedir la llicència municipal d'obres.

-Exigint estudis d'impacte arqueològic en tots els projectes que suposin un canvi de qualificació del sòl o una forta intervenció en una zona extensa (urbanitzacions, camps de golf, etc.).

-Redactar els plans especials prevists per la llei 16/1985 per a les zones arqueològiques.

-Aturant les obres o suspentent les llicències davant la troballa de restes de valor històric i/o arqueològic.

3- Necessitat d'evitar les relacions de l'Administració amb els expoliadors, tant les relacions directes com la permissivitat silenciosa.

4- Necessitat d'un inventari del patrimoni etnològic establint els criteris de protecció i les mesures necessàries per tal de mantenir viu part de aquest patrimoni.

També és necessari que l'Administració arbitri els mitjans econòmics per tal de que la tasca investigadora es pugui reprendre puix la coneixença del Passat és la base de tota acció futura.

CONCLUSIONS FINAL

Aquest Congrés considera que totes aquestes reformes que es suggereixen haurien de concloure en la discussió i aprovació pel Parlament de la Comunitat autònoma d'una Llei de Patrimoni que reguli abastament tota aquesta matèria en el marc de la nostra Comunitat d'acord amb la Constitució, l'Estatut d'Autonomia i la Llei de Patrimoni Històric Espanyol de 1985.

Entenem per Patrimoni no tan sols els aspectes estudiats en aquell Congrés: Urbanisme, arquitectura, arqueologia, etnologia, toponímic, ecologia i totes les seves connotacions jurídiques sinó també aquelles manifestacions que ha desenrotllat l'home al llarg de la seva estada a l'àmbit geogràfic de la nostra comunitat (documentació escrita impresa i tot tipus de representació gràfica i audiovisual) encara que no hagin estades tractades aleshores d'ara.

L'adequada protecció i conservació dels béns patrimonials sols és possible si els ciutadans coneixen i són conscients del valor dels mateixos.

A l'objecte d'assolir una conscienciació generalitzada cal que els valors patrimonials catalogats siguin objecte de campanyes y projectes de divulgació.

L'administració, suposada ben conscient del valor del Patrimoni, ha de potenciar i subvencionar plans d'educació adreçats a tota la població i molt especialment a la població escolar.

VIDA DE SOCIETAT

SECCIÓ OFICIAL I DE NOTÍCIES

Nous socis D'acord amb la proposta aprovada per la Junta General reproduïm els noms dels nous Socis admesos a la nostra Societat.

- 1.043 Margalida Billón Darder
- 1.044 Pau Joan Server i Rotger
- 1.045 Francisca Niell Llabrés
- 1.046 Joan González de Chaves
- 1.047 Arnau Company Mates
- 1.048 Ramon Servalls Batle
- 1.049 Llorenç Jaume Rosselló
- 1.050 Lluís Alemany Mir
- 1.051 Pablo Pérez-Villegas Ordovás
- 1.052 Margalida Perelló Ferrer
- 1.053 Neus Garcia Inyesta
- 1.054 Guillem Oliver Sunyer
- 1.055 Francisca M. Martí Alemany
- 1.056 Federico R. Martínez Fernández
- 1.057 Vicenç Furió Deyà
- 1.058 Catalina C. Manresa Manresa

Junta General Ordinaria Celebrada el dia 30 de 1990, aprovant-se les actes publicades en aquest mateix Bolletí.

Congrés en Defensa del Nostre Patrimoni Celebrat els dies 25 i 28 de febrer, en aquest Bolletí es dona complida informació de la seva realització. Amb tal motiu el dia 21 de febrer es va convocar una roda de premsa per tal de presentar als mitjans d'informació el programa de dit Congrés.

Conferència de Carme Bosch La Dra. Bosch va pronunciar el dia 27 de març una conferència als locals de la Societat sobre "L'amistat entre Jaume Rodoreda, exiliat durant la guerra del francès, i el Canonge Joan Muntaner".

Societat, ideologies i moviments socials a les Illes Balears. Els dies 29 i 30 de març es va celebrar a la nostra casa de Montsion, 9 el V Seminari organitzat pel ICE de la Universitat de les Illes Balears.

Els temes tractats foren els següents:
- Presentació del seminari. Estat de la qüestió dels estudis sobre ideologies, societats i moviments socials per Sebastià Serra Busquets.

- La llei de sufragi universal de 1890. La situació socio-professional dels electors per Francesc Sáez Isern.

- La Maçoneria a Mallorca de la Restauració a la Guerra Civil per Francesc Sanllorente Barragán.

- Repercussions ideològiques de la Guerra de Cuba per Antoni marinón Riu-tort.

- El catolicisme social i polític a Mallorca (1903-1912) per Pere Fullana Puigserver.

- Sindicats i associacionisme pagesos a Menorca al primer terç del segle XX per Margalida Vinent Pallicer.

XIV Congrés de la Corona d'Aragó A l'Alguer (Sardenya) es va celebrar la nova convocatòria dels congressos d'Història de la Corona d'Aragó al llarg dels dies 18 a 23 de maig de 1990.

Una nodrida representació mallorquina va assistir, presentant comunicacions. Els socis de la S.A.L. que hi assistiren foren el nostre President Dr. Miquel Durán, el prof. Hillgarth i els Drs. Maria Barceló, Pau Cateura, Josep Juan Vidal, Francesc López Bonet i Guillem Rosselló Bordoy.

Presentació del Bolletí 45, corresponent a 1989 El dia 6 de juny es va presentar oficialment el Bolletí 45 i amb tal motiu es va retre homenatge al nostre consoci Gabriel Alomar Esteve.

PEPRI del Sindicat El dia 27 de juny, a la seu social de la Societat es va presentar a la premsa un pla alternatiu redactat pels arquitectes Oliver Sunyer i García Iñesta sobre les preteses reformes del barri de la Gerreria. Aquest pla es va elevar oficialment a l'Ajuntament de Palma de Mallorca i del qual no hem tengut acús de rebut. Amb tal sentit al obrir-se el termini d'al·legacions la Societat tornà insistir en aquest tema, per considerar que l'esmentat PEPRI va en contra de la vigent legislació sobre Patrimoni Històric produint-se un cas flagrant d'expoli.

Reunió a Mallorca de Centres d'Estudis Locals de Parla Catalana integrats a la C.E.C.E.L. El dia 28 de juny seguint reunions anteriors va tenir lloc una reunió de treball per tal de preparar el 1er Congrés de Centres d'Estudis Locals de Parla Catalana a celebrar el mes d'abril de 1991 a Lleida.

Homenatge del Rotary Club a la Societat El 29 de juny el Rotary Club va distingir a la nostra societat, per la seva tasca cultural mantinguda al llarg de més d'un segle, amb el seu premi anual. El guardó consisteix amb una escultura de l'artista mallorquí Juanjo Costa, becat pel Rotary Club.

Presentació del n° 2 de les Monografies El dia 30 d'octubre va tenir lloc la presentació de la 2^a de les Monografies editades per la Societat. El treball en qüestió obra de la Dra. Carme Simó fou

presentat pel Dr. Joan Alegret. El seu títol es: Catàleg dels Noticiaris Mallorquins (1372-1810).

En el transcurs del mateix acte el Museu de Mallorca presentà el n° 48 dels seus "Trabajos del Museo de Mallorca", obra de Dª Isabel Garau sobre "Pont de Suria un ejemplo de construcción medieval (1420-1421)". En aquest cas va fer la presentació el nostre soci d'honor Doctor Alvaro Santamaria.

Nous Acadèmics Ens plau donar l'enhorabona als nostres consocis Dr. José Francisco Conrado de Villalonga i D. Josep Mascaró Pàrsariu pel seu anomenament com a Acadèmics de la "Academia Provincial de Bellas Artes"

Publicació dels Nous Estatuts A cura del servei de publicacions de l'Universitat de les Illes Balears es varen publicar els Nous Estatuts de la S.A.L. que es poden recollir a la seu social.

Saint Bernad et le monde Amb motiu del IX Centenari de Sant Bernat de Claraval el Ministre Affaires Culturelles de France va sol·licitar a la S.A.L. el préstec temporal del retaule de Sant Bernat, dipositat al Museu de Mallorca. Aceptada la sol·licitud per la Junta de Govern i previs els tràmits oficials que n'arca la legislació vigent el nostre retaule estarà exposat a la Conciergerie de paris entre el 18 de desembre de 1990 a finals de febrer de 1991.

Bi Centenari del Bisbe Verger. Organitzat per l'Ajuntament de Santanyí ha tingut lloc una exposició en recordança de tan insigne Santanyiner. La S.A.L. ha deixat el retrat del Bisbe Verger que es troba al nostre casal.

Festa del Beat Ramon El dia de la festa canònica del Beat Ramón, com es costum, la Societat va participar en els actes religiosos i acadèmics acostumats. Enguany va dissenyar el Dr. Llorenç Pérez sobre la història de la Causa Pia que, solemnement va ser reconstituïda al final de la celebració de l'Eucaristia. La nostra Societat hi està representada amb la presència del seu President.

Nous catedràtics Els nostres consocis Dr. Gabriel Janer Manila i Dr. Bernat Sureda Garcias han accedit a la categoria de catedràtic de la nostra Universitat. Valgui la nostra enhorabona.

Donació del Dr. Alvaro Santamaria a la S.A.L. En motiu del XIV Congrés el Sr. Santamaria, membre de la Comissió Permanent va fer entrega a la S.A.L. d'un dossier documental relatiu a l'organització dels esmentats Congressos, per tal de que es conservin a l'Arxiu de la Societat. El nostre agraïment.

Subvenció de la Conselleria de Cultura Enguany la Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear a otorgat a la Societat un ajut econòmic per tal d'iniciar les obres de restauració del Casal Aguiló. Dita subvenció de cinc milions de pessetes ha permès el pagament del projecte d'obres i el començament dels treballs preliminars de reconversió de la nostra Casa.

Mossén Pere Xamena distingit amb el premi Jaume I. Per la seva actuació cívica en defensa de la nostra cultura el nostre consoci M. Pere Xamena ha estat guardonat amb el premi Jaume I establert per Omnium Cultural de Catalunya.

Corpus andalusí d'epigrafia àrab Mitjançant conveni amb el "Instituto de Conservación y Restauración de Bienes culturales" (I.C.R.B.C.) del Ministeri de Cultura s'ha signat el conveni per tal de dur a terme la segona fase d'aquest projecte d'investigació en el que participen especialistes en el camp de l'epigrafia àrab pertanyents no tan sols a la nostra Societat sino a diferents Universitats espanyoles. Dit projecte d'investigació es desenrotllarà al llarg de tres anys més; està prevista la seva conclusió l'any 1993.

La vida quotidiana a l'Edat Mitjana en les Illes Balears La Confederació Espanyola de Centres d'Estudis Locals del C.S.I.C. ha cosegut un ajut econòmic per tal d'enllestir dit projecte d'investigació, que es desenrotllarà dins un programa de col·laboració conjunta de l'Institut d'Estudis Baleàrics, la nostra Societat, l'Institut d'Estudis Eivissenc i l'Institut Menorquí d'Estudis, juntament amb l'equip d'investigació del Museu de Mallorca.

Premis de l'Obra Cultural Balear El nostre consoci Josep Capó Juan, prevere, de Santa Maria del Camí ha estat guardonat per l'Obra Cultural Balear dins els seus premis 31 de desembre.

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL ORDINARIA DE SOCIS CELEBRADA EL DIA 31 DE GENER DE 1989

Assistents:

Sr. Miquel Duran Pastor	Sr. Pere Fullana Puigserver
Sr. Guillem Rosselló-Bordoy	Sr. Cosme Aguiló Adrover
Sra. Maria Barceló Crespí	Sr. Miquel Pons Bonet
Sra. Camil·la Blanes Sureda	Sra. Natàlia Soberats Sagreras
Sr. Manuel Ripoll Billón	Sra. Aina Le-Senne Pascual
Sr. Andreu Oliver Moragues	Sr. Alvaro Santamaría Arández
Sra. Carme Alomar Esteve	Sr. Gabriel Alomar Esteve
Sr. Josep C. Tous Prades	Sr. Antoni Mut Calafell
Sr. Joan Pou Muntaner	Sr. Miquel Font Cirer
Sr. Frederic Soberats Liegey	Sra. Antònia Borobia Garrigosa
Sr. Josep Amengual Batle	Sra. Bienvenida Borobia Garrigosa
Sr. Joan Mas Vives	Sr. Andreu Ramis Puiggròs
Sr. Jaume Vidal Alcover	Sr. Antoni Torres Martorell
Sra. Maria Zaforteza Duque de Estrada	Sr. Josep Segura Salado
Sra. Luz Zaforteza de Corral	Sra. Joana M ^a Matas Alomar
Sr. Antoni Ripoll Jensen	Sr. Antoni Masegosa Galán
P. Gabriel Llompарт Moragues	Sr. Jaume Guasp Pérez
Sr. Antoni Arcas Cabrer	Sr. Manuel V. Domènech Bestard
Sr. Miquel Fullana Llompарт	Sr. Antoni I. Alomar Cañellas
Sr. Gabriel Ensenyat Pujol	Sr. Jaume Serra
Sr. Rafel Alcover González	Sra. Margalida Bestard
Sr. Joan Alemany Mir	Sr. J. González Ortea
Sr. Nicolau Morell Cotoner	Sr. Antoni Planas
Sr. Miquel Obrador Colom	Sra. Elvira González
Sra. Ana Zaforteza	Sr. Ferran Tarongí.

Essent les 19'32 h. del dia 31 de gener de 1989 es reuneixen els socis de la S.A.L. esmentats, prèviament convocats al local social, en Assemblea General Ordinària passant-se a tractar els assumptes que segueixen:

Primerament es procedeix per part de la Secretària a donar lectura de les actes de la sessió anterior així com també la corresponent a una assemblea extraordinària celebrada al mes de juny de 1988, les quals queden aprovades per assentiment.

A continuació intervé el President donant la benvinguda a tots els presents al mateix temps que té un record per alguns socis morts recentment: el Sr. Jaume Salvà que fou President de la S.A.L., el Sr. Salvador España, delegat de l'Ordre de Malta i mossèn Bartomeu Torres Gost, estudiós de l'obra de Costa i Llobera.

Quant a les activitats realitzades durant l'any 1988 es destaquen aquestes: la publicació del "Butlletí", la prossecció de la catalogació de la Biblioteca i Hemeroteca de la S.A.L., l'aprovació dels nous Estatuts, la celebració d'un acte al monestir de La Real per a l'entrega del diploma de Soci d'Honor al Sr. Miquel Fullana, depòsit de l'antiga birreta de catedràtic de la Universitat Lul·liana a la U.I.B.

Afegí haver-se celebrat tretze reunions de la Junta de Govern i set del Consell Executiu.

Pel que respecta a projectes cara a l'any 1989 continua explicant el President que està previst convocar un congrés sobre la problemàtica del Patrimoni Cultural de Mallorca, elaborar una planimetria completa del Casal Aguiló que condueixi a la restauració de l'edifici, mantenir contactes amb les entitats públiques per tal de conseguir les pertinents subvencions, preparar un número del "Butlletí" en homenatge al Sr. Gabriel Alomar, organitzar conferències o taules rodones, mantenir contactes amb l'Escola Lul·listica per a una major coordinació en la celebració de la Festa del Beat Ramón, publicació d'una nova col·lecció de Monografies la primera de les quals seria un estudi del Sr. Alvaro Santamaría...

Durant l'any 1988 s'han registrat, pel que es refereix al balanç de socis, 17 altes i baixes, quatre de les quals per defunció. Els socis nous han estat: Residència S. Gili, Josep A. Lluesma, Fernando Domínguez, Josep Estelrich, Rafel Llanos, Mariana de Sarriera, Josep M. Casasayas, Ramon Català, Col·legi "Madre Alberta", Mª Cristina Ferrer, Josep Mª Darder, Nativitat Muntaner, Josep Mª González, Francisca de Sales Villalonga, Antoni Villalonga, Rafel Ferrà, Natàlia Soberats.

En el capítol del balanç econòmic el Tresorer dóna compte de què el dia 1 de gener de 1988 hi havia en existència 1.279.930 ptes. Els ingressos durant l'any foren de 3.498.985 ptes. i les despeses de 1.687.721 ptes. El romanent a 31 de desembre de 1988 ha estat de 3.091.194. Quant el pressupost per a 1989 és el següent:

Ingressos

Quotes socis	930.000 ptes.
Subvencions	1.262.000
Publicacions	200.000
Interessos bancaris	20.000

Despeses Ordinàries

Retribucions personal	400.000
Manteniment	500.000

Cursos i conferències	200.000
Material oficina	70.000
Serveis	100.000
Manda Pia Família Aguiló	25.000
	1.295.000

Extraordinàries

Butlletí	1.000.000 ptes.
Monografies	1.200.000
Habilitació entresol	1.100.000
Preparació Congrés	908.194
	4.208.194

Pressupost total despeses: 5.503.194 ptes.

En el punt de l'ordre del dia corresponent als precís i preguntes es fan les següents intervencions:

* El Sr. Jaume Guasp vol fer una reflexió sobre la Fundació Illes Balears dient que li preocupa que les institucions públiques no siguin capaços de protegir el patrimoni ecològic i monumental. Se li contesta que en el Congrés que la S.A.L. convocarà podrà ser un bon marc per a la discussió d'aquests problemes.

* El Sr. Gabriel Alomar intervé donant les gràcies per l'acord de la Junta de Govern pel qual es decidí que el número del Butlletí de 1989 fos en homenatge seu. L'accepta molt agraït per l'estimació que té a la S.A.L. i per ser, juntament amb el Sr. Jaume Cirera, el soci més antic.

* El Sr. Nicolau Morell demana si es pensen elaborar uns índex del Butlletí. Li contesta el Director de Publicacions qui explica que el Sr. Cirera ja els ha redactat encara que falta revisar-los degut a algunes omissions i que espera puguin estar enllestits l'any que ve.

I sent les 20'50 h., i no havent més assumptes a tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.
EL PRESIDENT
Miquel Duran Pastor

LA SECRETARIA
Maria Barceló Crespí

ACTA DE L'ASSEMBLEA GENERAL EXTRAORDINARIA DE SOCIS CELEBRADA EL DIA 31 DE GENER DE 1989

A continuació de l'Assemblea General Ordinària i amb els mateixos socis assistents, es celebra l'Assemblea General Extraordinària que contempla un sol punt en l'ordre del dia: l'elecció de la Junta de Govern.

Enguany i d'acord amb els nous Estatuts s'ha d'elegir la Junta completa mitjançant el sistema de llistes obertes.

Dins els terminis reglamentaris s'ha presentat només la candidatura de l'actual Junta de Govern per part de la mateixa. Així com la del Sr. Jaume Guasp optant a la vocalia 5^{ena}.

La candidatura presentada per la Junta de Govern és:

President	Miquel Duran Pastor
Vice-President	Manuel Ripoll Billón
Secretària	Maria Barceló Crespí
Comptador	Joan Pou Muntaner
Bibliotecari	Josep Amengual Batlle
Director de Publicacions	Guillem Rosselló Bordoy
Conservador del Patrimoni	J. Carles Tous Prades
Vocal 1	Mercè Gambús Sáiz
Vocal 2	Manuel Oliver Moragues
Vocal 3	Andreu Muntaner Darder
Vocal 4	Joan Mas Vives
Vocal 5	Camil·la Blanes Sureda
Vocal 6	Carme Alomar Esteve
Vocal 7	Frederic Soberats Liegey
Vocal 8	Andreu Ramis Puiggrós

El President explica el procés electoral a seguir i es reparteixen les paperetes. A continuació té lloc la votació i l'escrutini dona aquest resultat:

Paperetes nul·les = 4

Paperetes a favor de l'actual Junta al complet = 34

Paperetes a favor del Sr. Jaume Guasp per a la vocalia 5 = 14

Paperetes que han donat el vot a favor de la Junta actual de forma parcial és a dir que no l'han donat al Sr. Miquel Duran 2, a Manuel Ripoll 2, a Maria Barceló 1, a Joan Pou 1, a Josep Amengual 1 a Guillem Rosselló 3, a Josep C. Tous 2, a Mercè Gambús 1, a Manuel Oliver 1, a Andreu Muntaner 2, a Joan Mas 1, a Camil·la Blanes 15, a Carme Alomar 3, a Frederic Soberats 0 i a Andreu Ramis 2.

Com a conseqüència del resultat queda proclamada la candidatura presentada per la Junta de Govern.

I sent les 21'30 h. i sense més assumptes a tractar s'aixeca la sessió de la qual com a Secretària don fe.

V. i P.
EL PRESIDENT
Miquel Duran Pastor

LA SECRETARIA
Maria Barceló Crespi

S U M A R I

	Pàgs.
ACTES DEL I CONGRÈS:	
EL NOSTRE PATRIMONI CULTURAL: BASE JURÍDICA PER A LA SEVA DEFENSA (25-28 FEBRER 1990)	3
CRÒNICA DEL CONGRÈS	5
Programa	9
Congressistes	11
ACTE INAUGURAL	13
Parlament de D. Miquel Duran Pastor President de la S.A.L. a l'acte inaugural del Congrés a la Sala Capitular de la Seu de Mallorca	15
Parlament de D. Guillem Rosselló Bordoy, Director del Museu de Mallorca, pronunciat amb motiu de la inauguració del Congrés "El nostre patrimoni Cultural. Base jurídica per a la seva defensa".	27
Parlament del Excm. i Rdm. Sr. D. Teodor Úbeda Gramage, bisbe de Mallorca a l'acte inaugural del Congrés a la Sala Capitular de la Seu de Mallorca.	29
PONÈNCIES	33
Ponència I. JOSEP MELIÀ	35
II. Patrimoni Cultural, béns culturals i tècniques de protecció (trets generals de la seva normativa). MIGUEL COCA PAYERAS	49
Ponència II. Adquisició, transmissió i exportació de béns mables integrats del Patrimoni Històric Espanyol en el marc de la legislació de l'estat i de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears. JOSEP M. QUINTANA I PETRUS	61
Ponència III. JOANA ROCA; TOMAS FORTUNY	105
Ponència IV. Preàmbul per a la qualitat de l'intervenció arquitectònica en el Patrimoni Històric. NEUS GARCIA INYESTA; GUILLEM OLIVER SUNYER	123
Ponència V. El patrimoni toponímic de les illes. VICENÇ M. ROSSELLÓ I VERGER	131
Ponència VI. El medi natural com a Patrimoni Cultural. MIGUEL MOREY I ANDREU	137

COMUNICACIONS A LES PONÈNCIES	149
Aspectos penales de la protección del Patrimonio Histórico-artístico. ANTONIO PLANAS ROSSELLÓ	151
La defensa del Patrimoni Cultural: Experiència des del Parlament de les Illes Balears. SEBASTIÀ SERRA BUSQUETS	165
La recuperación de una metamorfosis singular: el conjunto de la fortaleza de <i>L'avançada</i> en Pollensa. MERCEDES GAMBÚS SÁIZ	181
La cuestión tipológica en el Plan General de Ordenación Urbana de Palma. JOSÉ MORATA SOCÍAS	197
La tercera via. La asociación de propietarios como medio de rehabilitación integral de centros históricos. ASOCIACIÓN REHABILITACIÓN CALLE PAU ZAGR'NADA Y BORDOY	209
El projecte de rehabilitació dels Espais Naturals propietat del Consell Insular de Mallorca. JOSEP A. AGUILÓ RIBAS; A. COLOMAR MARÍ; A. REYNÉS TRIAS	215
El projecte de rahabilitació del Antics Camins de Mallorca. JOSEP A. AGUILÓ RIBAS; A. COLOMAR MARÍ; A. REYNÉS TRIAS	221
Conservació <i>versus</i> deshumanització? (reflexions entorn de la conservació del patrimoni etnològic). ANDREU RAMIS PUIG-GROS	229
El ambients aquàtics insulars. Un patrimoni que cal conèixer i protegir. A. FERRIOL, V. FORTEZA, A. GINÉS, M. LLOBERA, A. MARTÍNEZ, G. MOYÀ i G. RAMON	235
La defensa del patrimoni cultural moble: Notes d'un profà en matèria jurídica. G. ROSSELLÓ BORDOY	245
Archivos familiares de la part forana. Bases para su censo y protección. MANUEL OLIVER MORAGUES	253
Bases i notes per a la consolidació i restauració de monuments arqueològics excavats. JAUME GUASP PÉREZ	265
Los graffiti históricos y las pinturas murales populares. Primer paso para su protección y salvaguarda en el ámbito del patrimonio cultural. ELVIRA GONZÁLEZ GOZALO	271
Inventari arqueològic de Mallorca: els monuments a l'àmbit rural. G. PONS, M ^a M. RIERA, F. TORRES	275
El patrimonio arqueológico de las islas Pitiusas. Consideraciones en torno a la problemática de su defensa y conservación. B. COSTA, J. H. FERNÁNDEZ	279
CONCLUSIONS DEL CONGRÉS	299
VIDA DE SOCIETAT	309
SUMARI	321

	<u>Pàgs.</u>
Archivos familiares de la part forana. Bases para su censo y protección. MANUEL OLIVER MORAGUES	253
Bases i notes per a la consolidació i restauració de monuments arqueològics excavats. JAUME GUASP PÉREZ	265
Los graffiti históricos y las pinturas murales populares. Primer paso para su protección y salvaguarda en el ámbito del patrimonio cultural. ELVIRA GONZÁLEZ GOZALO	271
Inventari arqueològic de Mallorca: els monuments a l'àmbit rural. G. PONS, M. ^a M. RIERA, F. TORRES	275
El patrimonio arqueológico de las islas Pitiusas. Consideraciones en torno a la problemática de su defensa y conservación. B. COSTA, J. H. FERNÁNDEZ	279
CONCLUSIONES DEL CONGRÉS	299
VIDA DE LA SOCIETAT	309
SUMARI	321

A l'aparició d'aquest número del "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" formaven la seva junta rectora les següents persones:

President: D. MIQUEL DURAN PASTOR; Vice-President: D. MANUEL RIPOLL; Secretària: D.ª MARIA BARCELÓ; Conservador: D. JOSEP C. TOUS; Bibliotecari: D. JOSEP AMENGUAL; Tresorer: D. JOAN POU MUNTANER; Director de Publicacions: D. GUILLEM ROSSELLÓ; Vocals: D. MANUEL OLIVER, D. ANDREU MUNTANER, D. JOAN MAS, D.ª CAMILA BLANES, D.ª CARMÉ ALOMAR, D. FREDERIC SOBERATS, D. ANDREU RAMIS i D.ª MERCÉ GAMBÚS.

SOCIETAT ARQUEOLÒGICA LULLIANA

Local Social: Montí-Sion, 9

07001 - PALMA DE MALLORCA

Depòsit Legal: P. M. 738 - 1960

Imprñs a les Illes Balears per Gràfiques Miramar, S. A. - Palma de Mallorca

Aquest Bolletí ha estat editat per la Societat Arqueològica Luliana, gràcies a les subvencions de la Conselleria d'Educació i Cultura i de la Caixa d'Estalvis de les Balears, SA NOSTRA.

